

Міністерство освіти і науки України
Український науково-методичний центр практичної психології та соціальної роботи
Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна»

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ТА ПСИХОЛОГІЧНА РОБОТА З ДІТЬМИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

Навчально-методичний посібник

За загальною редакцією К.Б.Левченко, І.М.Трубавіної, І.І. Цушка

Київ 2007

Авторський колектив:

В. Л. Андрєєнкова; Т.О. Дорошок; М.В. Євсюкова; С.Т. Золотухіна, д-р пед. наук, проф.;
Л.Г. Ковальчук; Ж.М. Кочурка; К. Б. Левченко, д-р юрид. наук, канд. філос. наук;
Є. В. Лозинська; Н.В. Лунченко; Н. Ю. Максимова, д-р психол. наук, проф.;
О.А. Нікольська; І.І. Огороднійчук; Н.П. Павлик; І.І. Парфанович; О.В. Пислар;
О.І. Рассказова, канд. пед. наук; Д.Д. Романовська; І. М. Трубавіна, канд. пед. наук;
Т.В. Хмельницька; К.В. Черехаха; О.А. Чурбанова; І.А. Шваб; В.П. Шпак – д-р пед. наук;
Т.Г. Шпортій; В.В. Шульга.

Рецензенти:

В.О. Тюріна, д-р пед. наук, проф.; О.А. Удалова, канд. пед. наук; Л.М. Романишина, д-р пед. наук, проф.; О.В. Попова, д-р пед. наук, проф.; В.Г. Панок, канд. психол. наук; О.А. Матєюк, д-р психол. наук.

Рекомендовано до друку Міністерством освіти і науки України як навчально-методичний посібник (лист МОН № 1/11–3815 від 12.06.2007 р.)

Посібник створено на виконання наказу Міністерства освіти і науки України № 865 «Про проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів, від 28 грудня 2006 р.

Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: Навч.-метод.посібник. / за редакцією К.Б. Левченко, Трубавіної І.М., Цушка І.І. - К.: **Видавництво**, 2007. - 240 с.

ISBN

Навчально-методичний посібник присвячено актуальній та маловивченій для України темі роботи з дітьми трудових мігрантів, кількість яких коливається від двох до чотирьох мільонів українських громадян. У ньому представлені основні результати дослідження проблем дітей трудових мігрантів, що проводилося у 2006 р. Посібник містить інформацію про нормативно-правову базу діяльності педагогічних працівників, принципи здійснення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів, розкривають завдання, зміст форми і методи такої роботи. Автори пропонують словник та методичні рекомендації для здійснення соціально-педагогічної та психологічної роботи серед дітей, батьків, соціального оточення. Цікавим для аналізу та можливого поширення є вітчизняний досвід роботи з даною тематикою та зарубіжний досвід опіки над дітьми.

Для соціальних педагогів, практичних психологів, класних керівників, студентів вищих педагогічних навчальних закладів I–IV рівнів акредитації, соціальних працівників, представників неурядових організацій, широкого кола громадськості.

ББК

© К.Б.Левченко, І.М.Трубавіна та ін., 2007
© Міністерство закордонних справ Данії, 2007
© Міжнародний жіночий правозахисний центр
«Ла Страда–Україна», 2007

ISBN

Підготовлено та надруковано за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Данії. Міністерство може не поділяти погляди, відображені в цій публікації.

Зміст

Вступ

Розділ 1. Діти трудових мігрантів: визначення понять, опис проблеми.....11

- 1.1. Поняття про трудову міграцію.....11
- 1.2. Проблеми дітей трудових мігрантів в Україні: результати ситуаційного аналізу.....15

Розділ 2. Концептуальні правові та організаційні засади захисту прав дітей трудових мігрантів.....25

- 2.1. Фамілієцентризм і пріоритет прав дитини, методологія захисту прав дітей.....25
- 2.2. Чинне законодавство про захист прав дітей трудових мігрантів.....28

Розділ 3. Теоретичні основи соціально-педагогічної роботи з ді- тьми трудових мігрантів.....40

- 3.1. Соціально-педагогічна діяльність з дітьми у навчальному закладі:
теоретичний аспект.....40
- 3.2. Наукові підходи та принципи соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігран-
тів та членами їх сімей, соціальним оточенням.....45
- 3.3. Зміст, форми, методи, технології соціально-педагогічної роботи
з дітьми трудових мігрантів.....49

Розділ 4. Теоретичні основи психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів.....53

4.1. Основи психологічного розвитку дітей в сім'ї.....	53
4.2. Принципи психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів.....	55
4.3. Рекомендації до психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів у навчальному закладі.....	56
4.4. Форми психологічної роботи з батьками.....	59

Розділ 5. Посилення можливостей суб'єктів роботи з дітьми трудових мігрантів: методичний аспект.....61

5.1. Взаємодія суб'єктів соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів	61
5.2. Організація роботи позашкільних закладів освіти з дітьми трудових мігрантів.....	65
5.3. Профілактична робота з батьками щодо укріплення сім'ї.....	79
5.4. Робота із соціальним оточенням дітей трудових мігрантів.....	87
5.5. Реабілітаційна робота з сім'єю дітей трудових мігрантів після повернення батьків.....	101
5.6. Закордонний досвід опіки над дітьми.....	104
5.7. Робота методиста і психолога з педагогічними працівниками щодо формування готовності до розв'язання проблем трудових мігрантів.....	109

Додатки.....114

Нормативно-правові документи

1. Наказ МОН від 28.12.2006 р. № 865 «Про соціально-педагогічну та психологічну роботу з дітьми трудових мігрантів».....	114
--	-----

2. Спільний наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства транспорту та зв'язку України, Міністерства внутрішніх справ України та Державного департаменту України з питань виконання покарань від 14.06.2006 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах».....	116
3. Наказ МОН від 28.12.2006 р. № 864 «Про планування діяльності та ведення документації соціальних педагогів по роботі з дітьми-інвалідами системи Міністерства освіти і науки України».....	126

Організація роботи з дітьми трудових мігрантів на практиці.....135

4. Організація роботи з дітьми трудових мігрантів на практиці: діяльність творчої лабораторії.....	135
5. Діяльність психологічної служби Хотинського району Чернівецької області.....	137
6. План-конспект засідання методоб'єднання класних керівників. Психолого- педагогічний супровід дітей, батьки яких перебувають за кордоном.....	143

Методика роботи з дітьми трудових мігрантів144

7. Діагностика проявів девіантної поведінки дітей.....	144
8. Етапи соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів.....	146
9. Модель психологічного супроводу соціально-педагогічного патронажу дітей трудових мігрантів в рамках організації постійної роботи з дітьми «групи ризику» в закладах освіти.....	160
10. Навчальний тренінг формування мультидисциплінарної команди з проблем соціально – педагогічної та психологічної роботи дітьми трудових мігрантів.....	162

11. Програма розвитку емоційно-вольової сфери дітей трудових мігрантів молодшого шкільного віку.....	180
12. Тренінги для дітей підліткового віку «Довіра, спілкування та взаєморозуміння».....	192
13. Заняття по Конвенції ООН про права дитини. Питання для обговорень, дискусій та диспутів.....	202
14. Тренінговий курс для старшокласників « Права і обов'язки людини в суспільстві».....	206
15. Рекомендації та поради.....	220
Словник термінів.....	220

ВСТУП

Ступінь сформованості державної політики стосовно дітей, чії батьки працюють за кордоном і яких фактично можна відносити до категорії напівсиріт або соціальних сиріт, є низьким. Такий стан можна пояснити і новизною проблеми, і різним рівнем її актуальності в різних регіонах України, і певною повільністю реагування держави на нові соціальні виклики. І тут не випадково вжите слово «виклики». Мільйони українців, які виїжджають працювати за кордон, – це виклик для держави, загроза національній безпеці, загроза для генофонду нації. Саме так сьогодні вербалізується ставлення до проблеми трудової міграції з України. Але тисячі дітей, яких залишають тимчасово під доглядом бабусь, сусідів, знайомих або старших сестер та братів, є не меншим викликом для держави, який стосується не тільки нашого сьогодення, але й майбутнього. Адекватних же заходів щодо протидії можливим негативним наслідкам такого стану справ державою поки що вжито не було.

Відправною точкою формування державної політики є отримання інформації з конкретної проблеми. На запити обласних управлінь у справах сім'ї та молоді, громадських організацій та на замовлення Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту у 2003 році було проведено соціологічне дослідження. Мета дослідження – вивчення становища дітей, чії батьки виїхали на заробітки за кордон (дітей трудових мігрантів), проблем, з якими стикаються особи, які опікуються цими дітьми під час відсутності батьків (одного з батьків), та розроблення рекомендацій, спрямованих на вдосконалення соціальної підтримки та захист прав цих дітей. За результатами дослідження було констатовано, що діти, чії батьки їдуть на заробітки за кордон, потребують допомоги та уваги, а облік сімей заробітчани є необхідним для попередження бездоглядності дітей трудових мігрантів.

Безпосередньо опікуватися цією проблематикою покликаний ряд міністерств – Міністерство освіти і науки України, Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерство праці та соціальної політики, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство юстиції України.

У 2004–2005 роках Міністерством у справах сім'ї, молоді та спорту за участю і погодженням з іншими зацікавленими міністерствами та відомствами, громадськими організаціями, науковими установами йшов процес розробки нормативно-правового забезпечення роботи у цій сфері.

Так, було розроблено проект постанови Кабінету Міністрів України про роботу з дітьми трудових мігрантів. Але він зустрів неприйняття з боку представників Міністерства праці та соціальної політики України, був розкритикований, і робота в цьому напрямку фактично була припинена.

У всіх програмах – Програмі запобігання торгівлі жінками та дітьми в Україні на 1999–2001 роки, Комплексній програмі протидії торгівлі людьми в Україні на 2002–2005 роки та Державній програмі протидії торгівлі людьми на період до 2010 року – ця проблема не порушувалася.

І це не дивно: про наслідки торгівлі людьми, в тому числі для дітей, не думали, оскільки вони на той час не були належно усвідомлені.

На тлі таких фактично невдалих спроб розпочати роботу в цій сфері з правовими ініціативами почали виступати в різних регіонах України працівники служб у справах неповнолітніх, які безпосередньо стикаються з такою категорією дітей, чиї батьки працюють за кордоном. Так, активно дискутувалася в пресі ініціатива служби у справах неповнолітніх Львівської облдержадміністрації щодо позбавлення батьківських прав тих батьків, які залишили на тривалий час без нагляду своїх дітей, виїхавши працювати за кордон. Служби у справах неповнолітніх Тернопільської облдержадміністрації, починаючи з 2002 року, виділяють дітей трудових мігрантів як категорію, що потребує особливої уваги. Але у зв'язку з відсутністю будь-яких нормативних документів стосовно цих дітей їх відносять до категорії соціальних сиріт і окремо як категорію «діти трудових мігрантів» не виділяють. Тернопільський обласний центр зайнятості у 2003 році проводив вивчення феномену трудової міграції з області. Проблеми дітей трудових міграцій в дослідженні не аналізувались.

Другий сплеск уваги до проблеми припадає на середину 2005 року – період активної роботи державних структур, міжнародних та громадських організацій над проектом третьої програми протидії торгівлі людьми в Україні, яка отримала назву «Державна програма протидії торгівлі людьми в Україні до 2010 р.». Але після її переформування перед затвердженням Кабінетом Міністрів України 7 березня 2007 року пунктів, присвячених проблемам дітей трудових мігрантів, в ній не залишалось.

Закон України «Про Загальнонаціональну програму «Національний план дій на виконання Конвенції ООН про права дитини», прийнятий у першому читанні Верховною Радою України в лютому 2007 року, також не містить спеціальних положень щодо роботи з дітьми трудових мігрантів. Але проблеми цих дітей залишаються. А це означає, що необхідна розробка комплексного підходу, з чітким вирізнням соціально-педагогічної складової.

Тому важливою є ініціатива Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда – Україна», яка підтримана Міністерством освіти та науки України і донором – Міністерством закордонних справ Королівства Данія щодо організації роботи соціальних педагогів та шкільних психологів з дітьми трудових мігрантів – проведення дослідження, результати якого представлені в першому розділі цього посібника, розробки навчально-методичної літератури, проведення навчальних семінарів, тренінгів, робочих нарад з освітянами, підготовка інформаційних матеріалів для дітей, батьків, соціального оточення дітей.

Посібник розроблявся у тісній співпраці з Українським науково-методичним центром практичної психології і соціальної роботи, який був створений 7 липня 1998 року як головна організація психологічної служби системи освіти. До складу працівників Центру входять практичні психологи, соціальні педагоги, методисти та консультанти психолого-медико-педагогічних консультацій. Психологічна служба діє з метою виявлення і забезпечення оптимальних соціально-психологічних умов для розвитку дитини, забезпечення ефективності навчально-виховного процесу в навчальних закладах. Одним із основних завдань Центру є науково-методичне забезпечення діяльності практичних психологів і соціальних педагогів освітніх закладів, а також впровадження новітніх методичних розробок для цієї категорії фахівців.

Проблема роботи з дітьми трудових мігрантів має кілька аспектів: методологічний, теоретико-методичний, організаційний, соціально-психологічний тощо. Сьогодні цю нагальну проблему покликано розв'язувати багато державних і недержавних установ та організацій, фахівці у галузі педагогіки, психології, права, соціальної роботи, державного управління тощо.

Робота з дітьми трудових мігрантів вимагає перегляду усталених у ній стосунків і стереотипів: батьки є – і водночас вони відсутні, що утруднює вплив на дитину, заважає застосовувати єдині вимоги до неї і співпрацювати з сім'єю в інтересах і на захист дитини, вимагає уваги до дитини, її потреб і проблем у позанавчальний час і в процесі навчання, турботи про її настрій, самопочуття, самооцінку, наміри. Особливої уваги вимагає дитина трудових мігрантів щодо формування в неї позитивної моделі сімейного життя, виховання, профорієнтації, громадянського, трудового і морального виховання, оскільки приклад батьків часто показує негативні зразки для наслідування. Робота з дітьми трудових мігрантів не вкладається сьогодні в жодну модель і технологію виховання – А.С. Макаренка, І.П. Іванова чи С.Т. Шацького (суспільне або сімейне виховання чи їх поєднання), вимагає пошуку інших шляхів і моделей роботи. Зокрема, велику роль тут мають відіграти шкільні психологи і соціальні педагоги, які безпосередньо взаємодіють з дитиною, з педагогічним колективом, сім'єю та соціальним оточенням дитини. Однією із функцій соціальних педагогів є охоронно-захисна, яка досі не розкрита в наукових дослідженнях проблем педагогічної діяльності закладів освіти. Тому інтеграція зусиль і ресурсів в інтересах і на захист прав дитини трудових мігрантів через сучасний заклад освіти є перспективною щодо розвитку педагогічної і психологічної теорії і практики, реалізує ідею комплексних технологій психологічної служби системи освіти, що проголошений стратегічним напрямом розвитку цієї служби.

Враховуючи викладені питання і проблеми, пропонуємо цей посібник для підвищення кваліфікації педагогічних працівників, соціальних педагогів, шкільних психологів, класних керівників, а також соціальних працівників, спеціалістів служб у справах дітей, кримінальної міліції у справах

дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, представників громадських організацій.

Висловлюємо вдячність Міністерству освіти і науки України, Українському науково-методичному центру практичної психології і соціальної роботи, Українському інституту соціальних досліджень ім. Олександра Яременка за допомогу та підтримку, а також обособливу вдячність авторам за співпрацю у створенні посібника.

РОЗДІЛ 1

ДІТИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ:

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ, ОПИС ПРОБЛЕМИ

Ключові поняття розділу:

трудова міграція, діти трудових мігрантів, соціальне оточення дітей трудових мігрантів, проблеми дітей трудових мігрантів, причини трудової міграції.

1.1. Поняття про трудову міграцію

Міграція з історичної точки зору – це досить давнє явище. Економічні негаразди, військові конфлікти, національні протиріччя, екологічні катастрофи та інші проблеми постійно штовхають багатьох людей на переміщення по планеті. Кількість осіб, які щорічно покидають свої країни, оцінюється багатьма мільйонами. За даними Міжнародної організації праці, на початок XXI сторіччя глобальна трудова міграція становить близько 120 млн. осіб, тобто 2,3 % світового населення.

Під міграцією розуміють переміщення людей, пов'язані, як правило, зі зміною місця проживання. Вона поділяється на безворотну (з остаточною зміною постійного місця проживання), тимчасову (на досить тривалий термін) та сезонну (на певний період року). Відрізняють зовнішню (за межі країни) та внутрішню (із села в місто та ін.) міграцію. До зовнішньої належать еміграція та імміграція. Еміграція – масове переселення з батьківщини в іншу країну, тривале перебування за межами країни внаслідок переселення. Імміграція – в'їзд іноземців у країну на тривале або постійне проживання.

Україна належить до країн зі змішаними потоками мігрантів, тобто вона одночасно є країною виїзду, транзиту та призначення. Як країну транзиту Україну використовують переважно громадяни країн СНД. Передусім це громадяни Російської Федерації, Молдови, Грузії, Узбекистану, Азербайджану, Вірменії, які становлять 70% загальної кількості цієї категорії мігрантів. Другу основну групу становлять люди, метою яких є трудова міграція в країни з високим рівнем розвитку економіки. До третьої, найменшої, групи можна віднести біженців, шукачів притулку. Іноземні трудові мігранти, для яких Україна є країною призначення, у свою чергу поділяються на декілька груп. Легальні трудові мігранти приїжджають в Україну за контрактом, який зазвичай з ними укладають фірми країн їхнього походження. Друга група – це претенденти на низькооплачувану роботу, часто без офіційної реєстрації. Третя – це мігранти, які приїжджають до своїх земляків, які вже прижилися в Україні. В Україні вже сформувалися в'єтнамська, іранська, арабська, китайська, турецька, індійська та пакистанська діаспори¹.

Значно частіше Україна виступає країною виїзду. В основі сучасної еміграції з України лежать виїзди громадян України з метою працевлаштування за кордон². Згідно зі звітом Генерального Секретаря ООН з моніторингу світового населення, присвяченим міжнародній міграції та розвитку, Україна посідає четверте місце за кількістю міжнародних мігрантів³. Унаслідок важкої економічної ситуації в Україні, значного дефіциту робочих місць на ринку праці продовжується виїзд громадян з України до країн далекого зарубіж-

1 Політика України у сфері контролю над нелегальною міграцією. – К., 2006. – С. 10–13.

2 Запобігання торгівлі людьми: взаємодія органів державної влади, міжнародних та неурядових організацій / Ю.М. Галустьян, Т.О. Дорошок, М.І. Дебелюк, Л.Є. Колос, К.Б. Левченко та ін. – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – С. 18–19.

3 Політика України у сфері контролю над нелегальною міграцією. – К., 2006. – С. 9.

жя та Російської Федерації з метою працевлаштування. Сезонне, тимчасове працевлаштування або «човникові» поїздки за кордон у непростих економічних умовах перехідного періоду, на жаль, стали чи не основним засобом виживання для багатьох українських сімей. За різними оцінками, протягом року приблизно 5 млн. наших співвітчизників перебувають на заробітках за кордоном. Скажімо, в Росії щороку працює до 1 млн. таких заробітчан, а в «сезонний пік» їх чисельність сягає 3 млн.

Як засвідчує аналіз дзвінків, що надходять на Національну «гарячу лінію» з питань запобігання торгівлі людьми, 75% консультацій стосуються питань працевлаштування за кордоном. Українські громадяни готові їхати за кордон без знань мови, права, кваліфікації, навіть на нелегальну роботу, що робить їх вразливими до потерпання від цілої низки порушень прав людини та потрапляння в небезпечні ситуації.

Більшість українців працюють за кордоном нелегально і є, відповідно, нелегальними мігрантами. Тут цікаво простежити тенденцію до зміни термінології. В офіційній термінології ООН замість терміна «нелегальна міграція» переважно вживають термін «неврегульована міграція», а замість терміна «нелегальний мігрант» – «неврегульований» або «мігрант чи іноземець без належних документів». Ці поняття відображають гуманістичний підхід до явища нелегальної міграції, що базується на парадигмі прав людини. У його основі лежить принцип індивідуальної свободи, свободи переміщення, свободи вибору місця проживання. У національних законодавствах переважає поняття «незаконна» або «нелегальна міграція». Неврегульована міграція – це рух осіб, що відбувається з порушенням норм країн виїзду, транзиту та призначення⁴. Така ситуація ставить особу у вкрай уразливе становище, оскільки значно збільшується ризик порушення її прав та свобод.

Слід зазначити, що намагання потенційних мігрантів виїхати та працевлаштуватися за межами держави активізує діяльність злочинних груп з оформлення виїзних документів і переправлення за кордон громадян України з метою їх подальшого продажу.

Проблема з різною гостротою та в різних формах виявляється в різних регіонах України. Особливо складне становище в західних областях – Рівненській, Тернопільській, Чернівецькій, Волинській, Закарпатській, Львівській, де на обліку в центрах зайнятості перебуває по декілька членів однієї родини. Лише з Івано-Франківської області з 1460 тис. населення 250 тис. працюють за кордоном. За неофіційними даними, на заробітках за кордоном перебуває 150–350 тис. жителів Львівщини. Не набагато краща ситуація в східних та південно-східних областях України.

Серед основних внутрішніх чинників поширення трудової міграції громадян України за кордон відмічають низький рівень життя та високий рівень безробіття, фемінізацію бідності та міграції, гендерну дискримінацію, низький рівень обізнаності з проблеми, недовіли правового захисту, корупцію, психологічні чинники. Серед зовнішніх чинників зазначають: розпад Радянського Союзу, внаслідок чого громадяни країн, що входили до його складу, отримали можливість вільного виїзду за кордон та спрощення можливості для українських громадян подорожувати по світу як у пошуках розваг, так і праці; інтернаціоналізацію тіньової економіки, зростання різниці між багатими та бідними державами, формування міжнародних кримінальних об'єднань, корумпованість працівників державних органів, наявність зон військових конфліктів.

У цілому науковці та дослідники одноставно стверджують, що перше місце серед чинників, які зумовлюють поширення трудової міграції, посідають економічні проблеми країн, що переживають період трансформації суспільно-політичного та економічного устрою, – низький рівень життя більшої частини населення та високий рівень безробіття.

Слід відзначити є ще один важливий чинник – наявність сектору зайнятості для мігрантів у країнах призначення. Адже непоодинокими є випадки нелегального працевлаштування громадян України за кордоном. Оскільки офіційна процедура замовлення робочих місць складна і довга, то роботодавцеві не вигідно цим займатися.

Внаслідок нелегального перебування на території іншої країни громадяни часто потрапляють у скрутне, а часто і рабське становище: їхні права не охороняються ні трудо-

вим, ні цивільним законодавством і часто безкарно порушуються, не виконуються умови попередньої домовленості щодо розміру заробітної плати та порядку її виплати, їх шантажують, умови роботи та проживання залишають бажати набагато кращого тощо.

Україна, як і інші країни колишнього Радянського Союзу, вийшла на світову міграційну арену в кінці 1980-х років, тому вона є новим донором для приймаючих країн і мусить вести конкурентну боротьбу з традиційними країнами-постачальницями мігрантів (країни Південної Європи, Азії, Африки, Латинської Америки) і «новачками» (Східна Європа, країни СНД).

Сформувавши ефективну міграційну державну політику, держава може зробити так, що міграція стане ефективною, як покаже досвід багатьох країн-донорів. За експертними оцінками, щороку заробітчани надсилають в Україну близько 7 млрд. доларів США.

Стабільна трудова міграція у світі за декілька останніх десятиріч призвела до появи певного економічного порядку сегментації ринку праці в розвинених країнах і виділення певних видів роботи, якими займаються мігранти. У першу чергу це непрестижні робочі місця, котрі не вимагають високої кваліфікації, з важкими умовами і низькою оплатою праці. За даними Організації з безпеки та співробітництва в Європі, до 48% усіх трудових мігрантів становлять жінки. Слід відмітити, що жінки знаходяться у більш дискримінаційних умовах, ніж чоловіки. Типово «жіночими» секторами зайнятості є сфера обслуговування (персонал готелів, клінік, ресторанів, продавці тощо), домашнє обслуговування (няні, гувернантки, домашні робітниці, догляд за хворими), індустрія розваг (танцівниці, учасниці шоу-програм, консумація, стриптиз-шоу), медико-оздоровчі послуги (масаж, сауна), секс-послуги. Звичайно, жінки можуть працювати як висококваліфіковані працівники у різних сферах, але таке працевлаштування здійснюється виключно на легальних засадах.

Традиційно «чоловічими» вважаються важкі види праці, що вимагають фізичної сили, управлінська робота, а також така, що вимагає активної соціальної взаємодії. Чоловіки-мігранти переважно працюють у сферах матеріального виробництва, що потребують певних професійних навичок. Найпоширенішими сферами зайнятості для чоловіків є будівництво, видобуток нафти, мореплавство. Для найму чоловіків використовують часто бригадний принцип. За експертними оцінками МЗС України, за кордоном на заробітках перебуває понад 2 млн. громадян України. За даними неофіційних джерел, їх кількість наближається до 7 млн. Офіційні статистичні дані підтверджують, що у 2006 році за кордоном на легальній основі працювало до 40 тис. громадян України, з яких близько 30 тис. перебувало на консульському обліку.

Сучасна ситуація в західних та південно-східних регіонах України, де значна частина населення перебуває на нелегальних заробітках за кордоном, підтверджує наявність у зарубіжних роботодавців масового попиту на низькокваліфіковану працю мігрантів.

Відповідно до ст. 1 Конституції України, українська держава є демократичною, соціальною та правовою. Відповідно до цього принципу, вона має забезпечити кожній людині можливість працювати та отримувати за свою працю гідну винагороду. Це передбачає і правовий захист її громадян, які працюють за кордоном, підготовку й укладання відповідних міждержавних договорів про працевлаштування українських громадян за кордоном.

За станом на 1 січня 2007 року урядом України укладено договори про взаємне працевлаштування громадян з урядами Російської Федерації, Білорусі, Молдови, Польщі, Словаччини, Литви, Латвії, Вірменії, В'єтнаму та Португалії. Українською стороною підписано, але ще не ратифіковано договір про працевлаштування з Лівією. Однак, слід зазначити, що договори мають суто декларативний характер, з боку іноземних держав не виставлені конкретні заявки на працівників (необхідна кількість, спеціалізація тощо). До того ж деякі з цих країн (наприклад, Молдова, Білорусь, Росія) мають проблеми, подібні до проблем українського суспільства – високий рівень безробіття та низький рівень розвитку економіки. Роботодавці в таких умовах не зацікавлені в найманні робочої сили, оскільки це значно підвищує її вартість. Тож зусилля української сторони в цьому напрямі стикаються з певним опором з боку іноземних партнерів.

Легалізація як метод протидії негативним наслідкам нелегальної трудової міграції широко застосовується останнім часом. У 2001 році в Іспанії було легалізовано 60 тис. нелегальних мігрантів. За сім місяців легалізації, яка проводилася 2001 року в Португалії, було надано законного статусу 30 тис. українцям, 6 500 молдаванам, 3 600 росіянам, 470 білорусам тощо. Протягом 2001 р. Греція також проводила легалізацію, вже другу за три роки⁵.

Виведення з неформального статусу таких сфер зайнятості, як домогосподарство, сезонна сільськогосподарська робота, сфера розваг, значно сприятиме покращенню становища багатьох жінок-мігранток, котрі зараз виконують ці види робіт на нелегальних засадах, і відповідно захисту їхніх прав. Деякі країни вже давно мають такий досвід. Так, на початку 1980-х років посольство Японії у Філіппінах запровадило так звану «візу працівника індустрії розваг». Те саме зробила і Швейцарія.

Зрозуміло, що превентивна діяльність у цьому напрямі має включати цілий комплекс заходів, спрямованих на зменшення кількості факторів, що сприяють поширенню явища нелегальної міграції. На жаль, на рівні міжнародних організацій та урядових структур така діяльність часто розуміється лише як заходи освітнього та інформаційного характеру, чого, як свідчить досвід, недостатньо.

Надзвичайно важливу роль у веденні превентивної діяльності відіграє позиція держави стосовно можливостей для українських громадян працевлаштовуватися за кордоном. Існує дві точки зору на це питання: (1) вихід на міжнародний ринок праці становить проблему, яка не варта зусиль, коштів та ресурсів держави; (2) трудовою міграцією необхідно управляти, і держава повинна інвестувати в цю справу певні кошти. Трудова міграція з країни повинна розвиватися під контролем держави і з її активною участю. Контроль держави має включати її відповідальність за дотримання прав мігрантів та захист прав своїх громадян на території іноземної держави, захист прав громадян, котрі звертаються за послугами до приватних фірм з працевлаштування.

Вироблення державної програми з працевлаштування громадян за кордоном також доцільно розглядати як один із превентивних заходів, спрямованих на подолання проблеми нелегальної трудової міграції.

Серед інших важливих заходів, спрямованих на протидію нелегальній трудовій міграції, слід зазначити розробку нормативно-правових актів з питань виїзду громадян України за кордон з метою працевлаштування, залучення до сприяння працевлаштуванню українських громадян за кордоном дипломатичних та консульських служб, розповсюдження інформації про можливості легального працевлаштування за кордоном.

Не можна не визнавати той факт, що працевлаштування за кордоном є важливим джерелом формування середнього класу, інструментом включення до міжнародного ринку праці, інтеграції до міжнародної спільноти через розвиток безпосередніх людських контактів тощо. Водночас, масова трудова міграція працездатного населення має серйозні негативні наслідки. Це й економічні втрати (відсутність надійних механізмів перерахування отриманих за кордоном доходів), соціально-трудова (дискримінаційні умови праці та її оплати, відсутність правового врегулювання захисту трудових і соціальних прав). Її можливо розглядати як тимчасовий вихід для країни у період складних економічних та соціальних трансформацій.

Однією з основних проблем, пов'язаних з трудовою міграцією, є розрив родинних стосунків, в результаті чого діти залишаються без батьківського піклування протягом кількох років. Трудові мігранти бояться, що з поїздок додому їм не вдасться знову потрапити за кордон. Налагодження механізмів сезонного працевлаштування може бути виходом з цієї ситуації.

5 Серова І. І. Сучасні світові тенденції протидії нелегальній міграції та їх вплив на боротьбу з торгівлею людьми // Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми.: 36. наук. праць. – Київ – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004.

1.2. Проблеми дітей трудових мігрантів в Україні: результати ситуаційного аналізу

З метою вивчення проблем дітей трудових мігрантів з подальшою розробкою методичних матеріалів для роботи соціальних педагогів та практичних психологів із цієї категорією дітей, а також формування законодавчого забезпечення захисту прав дітей трудових мігрантів Міжнародним жіночим правозахисним центром «Ла Страда – Україна» у співпраці з Українським інститутом соціальних досліджень ім. О. Яременка у 2006 році було проведено дослідження «Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації»⁶.

Основними завданнями дослідження були: вивчення загальної ситуації щодо становища дітей трудових мігрантів в Україні; дослідження змін, які відбуваються в поведінці, звичках, характері дітей після від'їзду батьків на заробітки; визначення стану готовності соціальних педагогів та психологів для роботи з цією категорією дітей.

Дослідження проведено у Львівській, Херсонській, Луганській, Вінницькій областях та м. Києві, у 20 територіально-поселенських одиницях. Цільовими групами дослідження були: діти трудових мігрантів (103 особи) у віці від 12 до 17 років; найближче соціальне оточення (опікуни, родичі, з якими діти мешкають) (103 особи); експерти: соціальні працівники, соціальні педагоги, практичні психологи, працівники управлінні освіти, у справах неповнолітніх, працівники департаменту із захисту прав дітей Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, інспектори служб у справах неповнолітніх, працівники управлінні освіти облдержадміністрацій, працівники управлінні у справах сім'ї, молоді та спорту, працівники кримінальної міліції у справах неповнолітніх, працівники притулків та приймальників-розподільників для неповнолітніх, прикордонники (29 осіб).

Дослідження виявило основні проблеми, які мають діти заробітчани, та дозволило намітити конкретні шляхи роботи для педагогічних та соціальних працівників, психологів та юристів.

Як свідчать результати дослідження, діти трудових мігрантів, як правило, залишаються під опікою родичів: одного із батьків (якщо за кордоном працює лише один) – мами (44%) або тата (26%), бабусі (35%), сестри (14%), брата (12%).

Основною причиною виїзду трудових мігрантів є бажання заробити грошей (28%) та брак роботи в регіоні (19%). Лише невелика частка виїжджає з метою переїзду всієї сім'ї до іншої країни на постійне місце проживання (7%). Жінки іноді виїжджають з матримоніальними намірами (8%).

Батьки їдуть працювати за кордон з метою заробити грошей на навчання дітей, отримання ними вищої освіти; будівництво або придбання житла для себе та дітей; забезпечення повсякденних потреб, потреб дітей та близьких; виплату боргів. Наведена нижче таблиця ілюструє розподіл відповідей респондентів-експертів щодо використання зароблених мігрантами грошей.

Таблиця 1.2.1

Розподіл відповідей експертів на запитання «Як Ви вважаєте, на що батьки (один з батьків), які виїжджають на заробітки за кордон, планують витратити зароблені гроші?», % *

На будівництво або придбання житла для себе, дітей	72
Для забезпечення своїх повсякденних потреб, потреб дітей та близьких	69
На навчання дітей, отримання ними вищої освіти	86
На лікування та оздоровлення дітей	35
На відкриття власного бізнесу	31
На виплату боргів	59

* Експерти могли обрати декілька варіантів відповіді

Ці дані ще раз підтверджують уже відоме положення про те, що основними чинниками трудової міграції за кордон є економічні проблеми. Таким чином, формується порочне коло. Основна причина виїзду за кордон – бажання забезпечити краще майбутнє власним дітям, заробити гроші для їх навчання та майбутнього влаштування. І заплановані цілі (в матеріальному плані) досить часто досягаються. Але виїзд батьків за кордон тягне за собою і негативні наслідки. Мова йде, перш за все, про формування девіантної поведінки дітей, чиї батьки працюють за кордоном, залишивши їх без достатнього нагляду та уваги дорослих.

Такий висновок підтверджується експертними оцінками загальних наслідків виїзду батьків за кордон для сім'ї для дитини та для самих мігрантів: переважна більшість експертів (21) вважають їх негативними. Щодо членів сім'ї та самих мігрантів, то їхні відповіді в більшості випадків не такі однозначні, тобто більшість вважає, що виїзд однаковою мі-

Таблиця 1.2.2

**Розподіл відповідей експертів на запитання
«Яку б Ви дали загальну оцінку наслідкам виїзду батьків
(одного з батьків) на роботу за кордон?», кількість**

	Для сім'ї в цілому	Для дітей/дитини	Для батьків, які виїжджають
Однозначно позитивно, виїзд виправдовує себе в усіх відношеннях	4	0	3
Більше позитивно, ніж негативно	3	2	6
Однаковою мірою як негативно, так і позитивно	13	4	11
Більше негативно	3	15	4
Однозначно негативно, виїзд не виправдовує себе в усіх відношеннях	6	6	4

рою має як негативний, так і позитивний вплив на сім'ю та батьків. Імовірно, під позитивними наслідками експерти мали на увазі покращення матеріального добробуту сім'ї та самих заробітчан.

У більшості опитаних дітей (45%) за кордоном працює батько, хоча ця цифра є близькою до кількості матерів-заробітчанок (42%). Найчастіше діти вказували, що їхні батьки перебувають за кордоном від 1 до 3 років. Так, 36% дітей вказали, що такий період часу за кордоном працює батько, та 30% – мати. Частка дітей, які зазначили, що їхні батьки працюють за кордоном понад 5 років, також досить істотна: у 14% – батько та в 11% – мати.

Щодо країн, в яких працюють батьки опитаних дітей, то найчастіше відзначалися Італія (37%) та Греція (27%). Значно менше дітей зазначили, що батьки працюють у Росії (15%), Іспанії (9%), Польщі (8%) та Португалії (5%). Показовим є, той факт, що в Італії серед українських трудових мігрантів традиційно майже три чверті становлять чоловіки (27% із зазначених вище 37%), а в Греції – 19 з кожних 20 (26% із 27%).

Термін працевлаштування наших громадян за кордоном є здебільшого визначеним, як показують відповіді на запитання «Чи знаєте Ви орієнтовну дату повернення батьків дитини (одного з них)?». Так, 66% представників соціального оточення та 60% дітей володіють такою інформацією.

Діти працюючих за кордоном батьків не часто бачаться з батьками, про що свідчать дані, наведені у таблицях 1.2.3 та 1.2.4. Відповіді переважної більшості дітей щодо часу останньої зустрічі з батьками виявилися в діапазоні від 1 до 6 місяців.

Таблиця 1.2.3

**Розподіл відповідей дітей на запитання
«Коли ти бачив батьків (одного з батьків) останній раз?», % ***

	Батька	Маму
Менше 1 місяця тому	13	15
Від 2 до 6 місяців тому	28	15
Від 7 до 12 місяців тому	5	13
Від 13 до 24 місяців тому	7	7
Більше 2 років тому	4	5
Інше	2	1

* Сума відповідей перевищує 100%, оскільки відповіді деяких дітей стосувалися двох батьків (окремо).

Стосовно очікуваної наступної зустрічі, то більшість дітей зазначили, що вона передбачається в цьому році: 41% дітей планують зустрітися з батьком та 27% – з мамою

Таблиця 1.2.4

**Розподіл відповідей дітей на запитання
«Коли передбачається наступна зустріч?», % ***

	З батьком	З мамою
В цьому році	41	27
Наступного року	8	19
Важко відповісти, не знаю	10	9

* Сума відповідей перевищує 100%, оскільки відповіді деяких дітей стосувалися двох батьків.

Незважаючи на те що батьки приїздять доволі рідко для того, щоб побачитися із дітьми, навіть такі нечасті зустрічі можуть бути вагомим доказом бажання батьків піклуватися про дитину, бути разом із нею. Якщо батьки працюють нелегально, то вони ризикують не потрапити більше до країни, де вони працюють. Крім того, приїзд в Україну коштує досить дорого, але тим не менш кількість дітей, які не бачили батьків більше 2 років, є найменшою і становить 9 осіб.

Діти трудових мігрантів в соціумі

З від'їздом батьків на заробітки за кордон змінюється соціальне оточення дитини, звички та цінності. Так, за свідченням експертів, до від'їзду батьків для дитини було найважливішим становище батьків у суспільстві, місце проживання сім'ї, навчання у престижній школі, висока успішність у навчанні дитини. Після від'їзду батьків система ціннісних орієнтацій дитини, на думку експертів, змінюється: стають більш важливими модний одяг та манера модно одягатися, можливість та вміння «красиво» жити, поїздки дитини за кордон. Щодо успішності навчання, то цьому показнику майже не надається значення. Тому не дивно, що з від'їздом батьків на заробітки у багатьох учнів значно погіршується успішність навчання.

Таблиця 1.2.5

**Розподіл відповідей експертів на запитання
«Як Ви вважаєте, що є найважливішим для дитини,
батьки якої поїхали на заробітки за кордон?», %**

	До від'їзду батьків	Після від'їзду батьків
Місце проживання (престижний район)	31	21
Навчання в престижній школі, ліцеї	24	10
Висока успішність у навчанні	21	3
Становище батьків у суспільстві	45	14
Поїздки дитини за кордон	10	21
Модний одяг та манера модно одягатися	14	59
Можливість та вміння «красиво» відпочивати	3	41

Цілоком протилежну думку мають представники соціального оточення дитини, а це – опікуни або родичі, з якими залишилися жити діти. Майже третина опитаних представників соціального оточення вважають, що успішність у навчанні для дитини є важливою як до від'їзду, так і після від'їзду батьків (38 та 32% відповідно). У той же час, на їхню думку, після від'їзду батьків підвищується рейтинг факту навчання у престижній школі (з 18 до 29%).

Варто відзначити, що факт від'їзду батьків загалом суттєво не впливає на стиль, характер спілкування дитини: 90% опитаних дітей вказали на те, що однолітки, друзі, в яких батьки знаходяться з ними весь час, спілкуються так само, як і завжди, 7% дітей вказали на те, що їм заздрять.

Можна стверджувати, що оточення дітей працівників-мігрантів є доброзичливим до них. Ставлення як дорослих, так і однолітків до цієї категорії дітей практично не відрізняється від ставлення до інших дітей.

Жорстоке ставлення до дітей трудових мігрантів

Діти, батьки яких виїхали на роботу за кордон, можуть зазнавати жорстокого поводження з боку оточуючих. Так, за свідченням 16 опитаних дітей працівників-мігрантів, вони стикалися протягом свого життя з випадками насильства та жорстокого поводження щодо них. Переважно знущання та лупцювання діти зазнавали від однолітків, однокласників або старшокласників, інколи – від найближчих родичів (бабусі, тітки). Експерти вказали на жорстоке ставлення до дітей трудових мігрантів з боку батька, вітчима або знайомих чи приятелів, мачухи, дідуся, тітки (або дядька) та сусідів.

Деякі опитані представники соціального оточення також указали на те, що інколи до дитини ставляться несправедливо чи навіть жорстоко через те, що її батьки (один з батьків) виїхали на заробітки за кордон: таких відповідей було отримано 3%. У таблиці 1.2.6 наведено розподіл відповідей представників соціального оточення щодо жорстокого ставлення чи насильства до дітей трудових мігрантів з боку різних людей.

Таблиця 1.2.6

Розподіл відповідей представників соціального оточення щодо фактів жорстокого ставлення чи насильства до дітей трудових мігрантів з боку..., кількість відповідей

	N (103)		
	Так	Ні	Важко відповісти
Матері	2	70	31
Батька	4	68	31
Мачухи (або подруги батька)	7	62	34
Вітчима (або друга матері)	8	60	35
Бабусі	0	73	30
Дідуся	0	74	29
Тітки/дядька	5	65	33
Знайомих, приятелів батьків	2	66	35
Брата	4	67	32
Сестри	1	70	32
Сусідів	2	67	34
Опікуна	1	64	38
Вчителів	3	68	32

Діти, котрі зазнали жорстокого поводження, всю свою активність спрямовують на самозахист. Вони виростають уразливими, у них неадекватне уявлення про себе та інших, вони не здатні довіряти, схильні до жорстокості, немов би мстять оточуючим за власний досвід приниження. Перенесене в дитинстві насильство залишає відбиток у свідомості людини на все життя і впливає на подальші стосунки індивіда з найближчим оточенням, на його поведінку у власній сім'ї.

Діти трудових мігрантів, загалом, мають ті ж проблеми, що й їхні однолітки: складності процесу соціалізації особистості, проблеми з навчанням, побудови взаємин з протилежною статтю тощо. Але через відсутність батьків у них виникають додаткові проблеми: переживання за батьків, неспокій, самотність, страх, надмірні намагання самоствердитися. Нерідко це проявляється у девіантній поведінці, конфліктах. Проблеми, які вирішує звичайна дитина в сім'ї через поради батьків, діти трудових мігрантів не завжди можуть розв'язати в своєму соціальному оточенні, а до педагогічних працівників своїх навчальних закладів, вони не звертаються. Причинами цього є відсутність довіри до вчителів, впевненість, що допоможуть тільки батьки або члени сім'ї, незнання про наявність психолога або соціального педагога в школі та можливість проконсультуватися в них. Приблизно половина дітей трудових мігрантів не бачать у педагогічних працівниках осіб, які здатні їм допомогти у розв'язанні їхніх поточних проблем.

Респонденти відмічали як позитивні, так і негативні зміни у поведінці дитини після від'їзду батьків. Так, представники соціального оточення бачать здебільшого позитивні зміни, а експерти – здебільшого негативні. Щодо позитивних змін, то вони є такі: формування самостійності та відповідальності; діти більше цінують старання батьків та почувуються більш впевненими в них; діти починають більше спілкуватися з однолітками та дорослими; відчуття свободи; покращання результатів у навчанні (якщо розуміє мету від'їзду батьків); покращується зовнішній вигляд дитини; покращується поведінка.

Серед негативних змін у поведінці дитини після від'їзду батьків або одного із них експерти найчастіше виділяли зниження успішності у навчанні та прогули занять, агресивну та неспокійну поведінку дитини, вживання алкоголю та наркотиків, тютюнопаління.

Таблиця 1.2.7

Розподіл відповідей представників соціального оточення на запитання „В чому проявляються зміни в дитині”, %

Стала гірше вчитися	17
З'явилася зрозумілість, гордовитість через те, що батьки присилають гроші, одяг, подарунки	14
Стала добрішою	12
Покращилося взаєморозуміння з однолітками	11
Стала краще вчитися	10
З'явилося більше друзів	9
Замкнулася в собі	7
Стала відвідувати спортивну секцію/гурток	7
Стала активною в громадській діяльності	6
Почала курити	2
Почала пити	1
Почала прогулювати навчання/роботу	1
Інше	10

Експерти вважають, що тривале перебування батьків (одного з батьків) за кордоном є причиною погіршення поведінки дітей. Щодо переліку проблем, яких можна було б уникнути, якби батьки (один з батьків) не виїхали на заробітки, то тут і експерти, і представники соціального оточення є однотайними. Так, на їхню думку, можна було б уникнути таких проблем: шкідливі звички; зниження успішності у школі; стреси, безвихідні ситуації, неадекватна самооцінка, замкнутість, нерішучість; брак ласки, батьківського тепла, повноцінного виховання, любові.

Це далеко не повний перелік проблем, які лежать на поверхні і демонструють внутрішній протест дитини проти розлучення з батьками (одним з них). Загальновідомо, що дитина копіює модель сім'ї і переносить її на уявлення про свою майбутню власну. Таким чином, вона, скоріше за все, буде репродукувати свої проблеми через своїх майбутніх дітей.

Вплив від'їзду батьків на скоєння дітьми правопорушень

Щодо проявів девіантної поведінки та правопорушень з боку дітей заробітчан, то найчастіше вони є такими: прогулювання уроків та погіршення успішності внаслідок цього; скоєння дрібних правопорушень (хуліганство, бійки, агресивна поведінка, пошкодження шкільного інвентарю), порушення громадського порядку; скоєння злочинних дій, крадіжок, продаж наркотиків; вживання алкоголю та наркотиків; потрапляння до «поганих» компаній; поява шкідливих звичок; вдавання до обману.

Серед причин такої поведінки експерти називали: послаблення контролю та нагляду з боку дорослих, суб'єктивне відчуття вседозволеності, брак уваги та турботи про дітей, зміна життєвих цінностей у дитини, бажання бути дорослим та хибне уявлення про доросле життя.

Діти трудових мігрантів є групою ризику щодо втягування до алкоголізму, злочинної діяльності, наркоманії, бродяжництва, проституції, виготовлення порнографії. Дослідження показало, що нікому з опитаних дітей пропозиції розповсюджувати наркотики, займатися проституцією або зніматися в оголеному вигляді не надходили, але кожна 10-та опитана дитина знає про такі випадки.

Однією із найбільших проблем у поведінці дітей трудових мігрантів експерти називають пропуски занять без поважних причин. Педагогічним працівникам слід звернути серйозну увагу на цю проблему. Пропуски занять без поважних причин є проявом негативного ставлення до навчання як до провідної діяльності школяра, споживацької поведінки, безвідповідальності за своє життя; нерозуміння освіти як цінності для себе, можливості самореалізуватися в житті через набуття освіти і професії; прагнення привернути до себе увагу, набутти „авторитет“ через девіантну поведінку; намагання маніпулювати батьками і рідними, вчителями, однолітками, шляхом створення непорозумінь і конфліктів своїм недбалим ставленням до навчання.

Пропуски занять без поважних причин спричиняють неможливість реалізувати дітьми свого права на освіту. Це є також проявом безвідповідальності батьків або осіб, що їх тимчасово замінюють, за виховання і розвиток дітей.

Таблиця 1.2.8

Розподіл відповідей підлітків на питання «Скажи, чи пропускаєш ти заняття у навчальному закладі без поважних причин?», %

	Так	35
Як часто це відбувається?	Майже щодня	1
	1–2 рази на тиждень	4
	1–2 рази на місяць	12
	Майже не пропускаю	18
	Питання не ставилося	65
	Ні	64

Найбільш вагомі причини пропусків занять у навчальному закладі без поважних причин, з точки зору експертів, такі: відсутність контролю за поведінкою дітей з боку дорослих; відсутність авторитету дорослих в очах дитини (наприклад, якщо батько один виховує дитину та починає зловживати алкоголем); захоплення іграми в комп'ютерних клубах; потрапляння під негативний вплив оточення (діти починають вживати алкоголь, курити); відчуження дитини від шкільного колективу; втрата інтересу, мотивації до навчання і життя в цілому, відсутність життєвих цілей; протест проти того, що батьки поїхали; відсутність стимулів гарно вчитися, адже все одно отримує винагороду (подарунки) від батьків як компенсацію за їх відсутність; всюдозволеність.

Загалом, серед проблем, які постають перед дітьми, чії батьки поїхали на заробітки за кордон, експертами виділялися такі: проблеми психологічного характеру (сумування за батьками, неможливість звернутися за порадою, пригнічений стан, нестача батьківської ласки, відсутність підтримки, почуття незахищеності, складнощі при прийнятті рішень); проблема дозвілля; проблеми з навчанням (погіршення оцінок, небажання виконувати домашні завдання); проблеми знаходження спільної мови з оточенням (несумісність поглядів із родичами, сварки зі старшими сестрами/братами, образи, непорозуміння з друзями, побутові проблеми); матеріальні проблеми. За даними дослідження, дві третини дітей мають такі проблеми. Чверть опитаних представників соціального оточення дитини вважають, що певних проблем, зокрема погіршення поведінки та проблем з навчанням,

можна було б уникнути, якби батьки (один з батьків) не виїхали на заробітки. Більшість опитаних дітей впевнені, що від'їзд батьків ніяк не впливає на успішність у навчанні, поведінку, взаємини із людьми тощо. Цілком імовірно, що діти просто не розуміють, що відсутність батьків дається взнаки. Тому з огляду на емоційний стан і поведінку дітей заробітчаних батьків експертів вказують на необхідність психологічної допомоги дитині. Розлука з батьками завжди є травмуючою для дитини. Дослідження показало, що незалежно від віку діти однаково переживають через від'їзд батьків (одного з них) на роботу за кордон, причому вищі показники інтенсивності переживань у віковій категорії 14 та 17 років. Це не випадково, адже в ці періоди відбуваються певні фізіологічні та психічні зміни у розвитку дитини. Це той період, коли підтримка батьків конче важлива. Тому дітей слід готувати до від'їзду батьків. Доречно буде прийняття рішення щодо необхідності від'їзду всією сім'єю, залучення дитини до обговорення її місця проживання на період відсутності батьків тощо. У такому випадку дитина буде відповідальнішою за своє життя та поведінку, адже її думка також враховувалась батьками.

Психологічна підтримка та супровід дітей протягом усього терміну відсутності батьків, а також психокорекційна допомога є важливими. За словами респондентів, діти повинні відчувати, що, хоча батьки й змушені були поїхати на заробітки, вони їх люблять, діти потрібні їм.

Дослідження показало, що у відносинах між дітьми та дорослими, які опікуються дитиною, за відсутності батьків також виникають проблеми. Хоча рівень довіри дітей до опікунів (на думку самих опікунів) доволі високий, респондентами все ж таки називалися проблеми у взаєминах між дітьми та дорослими: відсутність авторитету „опікуна” у дітей та, як наслідок, неслухняність, неспроможність опікуна замінити батьків, прагнення контролювати дитину, обмеження самостійності, невиконання обіцянок, недостатність уваги до дитини. Той факт, що дитина не слухається дорослих, свідчить не тільки про невихованість дитини або неповагу до дорослих. Це також може бути проявом відсутності педагогічних навичок у дорослих, які наглядають за дитиною, особливо у людей похилого віку, низького рівня педагогічної культури в цілому.

Таким чином, з одного боку, у дітей заробітчаних відсутня довіра до школи і соціальних служб, а представники найближчого оточення не завжди в змозі допомогти. З іншого, опікуни не бачать проблем дитини, прагнуть не виносити „сміття з дому” та не звертаються за порадою до класного керівника або психолога. Крім того, часто вік опікунів, їх світогляд, досвід та інші проблеми заважають порозумінню з дітьми. Вчителі та інші педагогічні працівники, звісно, не можуть компенсувати відсутність батьків, але можуть вчасно помітити проблему і надати кваліфіковану допомогу в інтересах дитини. Проте представники соціального оточення не звертаються до них, не бачать ресурсів виховного впливу в класному керівникові, соціальному педагогові та психологові. Тому необхідними є заходи щодо поліпшення взаємодії сім'ї та школи в інтересах дитини, порозуміння між ними, а також підготовка педагогічних працівників до роботи з дітьми трудових мігрантів, формування готовності та бажання допомагати сім'ям заробітчаних вирішувати їхні проблеми.

У цілому проблема захисту прав дітей трудових мігрантів є багатоаспектною та потребує подальшого різнобічного вивчення. Дослідження, результати якого описані в даному підрозділі, – це лише одна із перших спроб вивчити проблеми, з якими стикаються діти заробітчани у повсякденному житті, та розробити на основі отриманих даних методичні рекомендації для педагогічних працівників та практичних психологів.

Юридичні проблеми дітей, батьки яких за кордоном

Конституція України проголошує, що батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття (ст.51). Серед основних обов'язків батьків щодо виховання та розвитку дитини можна зазначити: зобов'язання піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток, забезпечення здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, підготовка її до самостійного життя (ст. 150 Сімейного Кодексу). Передача дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування щодо

неї. Здійснення батьками своїх прав та виконання обов'язків мають ґрунтуватися на повазі до прав дитини та її людської гідності, батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини, відмова батьків від дитини є неправозгідною, суперечить моральним засадам суспільства, а ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків є підставою для покладення на них відповідальності, встановленої законом.

Ст. 154 Сімейного кодексу передбачені права батьків по захисту дитини. Зокрема, батьки мають право на самозахист своєї дитини. Батьки мають право звертатися до суду, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій за захистом прав та інтересів дитини, як їх законні представники без спеціальних на те повноважень. Батьки мають право звернутися за захистом прав та інтересів дітей і тоді, коли відповідно до закону вони самі мають право звернутися за таким захистом. Це право батьків у тій чи іншій мірі також знаходить своє підтвердження й у інших нормативно-правових актах України, зокрема у ст. 242 Цивільного кодексу України, в якій встановлюється, що батьки (усиновлювачі) є законними представниками своїх малолітніх та неповнолітніх дітей, ст. 39 Цивільного процесуального кодексу України, де прописано, що права, свободи та інтереси малолітніх осіб віком до чотирнадцяти років захищають у суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші особи, визначені законом. Права, свободи та інтереси неповнолітніх осіб віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років можуть захищати у суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, піклувальники чи інші особи, визначені законом. Передбачено, що допит малолітніх свідків і, за розсудом суду, неповнолітніх свідків проводиться в присутності педагога або батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників, якщо вони не заінтересовані у справі (ст. 182 Цивільного процесуального кодексу). Ці особи можуть з дозволу суду задавати свідкові питання, а також висловлювати свою думку стосовно особи свідка, змісту його показань.

Виходячи з вищевказаного, можна зробити декілька висновків. По-перше, права та інтереси малолітніх дітей можуть бути захищені у суді лише їх батьками (усиновлювачами), опікунами чи піклувальниками. По-друге, права та інтереси неповнолітніх дітей не обов'язково повинні захищатися в суді їх батьками (усиновлювачами), опікунами чи піклувальниками, оскільки ст. 152 Сімейного кодексу України встановлено право неповнолітніх дітей самостійно звертатися до суду. Пов'язуючи ці норми права з проблемами дітей трудових мігрантів, можна стверджувати, що у разі виникнення ситуації порушення прав малолітньої дитини, чії батьки знаходяться за кордоном на заробітках, та необхідності захисту та відновлення цих порушених прав та інтересів у суді, виникає проблема з представництвом та захистом такої дитини в суді, оскільки батьків немає поруч і вони невзможі здійснювати такі дії по захисту своєї дитини. Такої ситуації можна уникнути за умови, що від'їжджаючи за кордон батьки офіційно уповноважать іншу особу на представництво та захист їх дитини як у суді, так і в інших інстанціях. Таке представництво може мати видання доручення іншій особі на здійснення таких дій.

Інший аспект питання даного розділу виявляється в тому, що при вчиненні певних правочинів дитиною необхідна обов'язкова згода батьків. Так, наприклад, ст. 32 Цивільного кодексу України передбачено, що на вчинення неповнолітньою особою правочину щодо транспортних засобів або нерухомого майна повинна бути письмова нотаріально посвідчена згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника і дозвіл органу опіки та піклування. Ст. 188 Кодексу законів про працю встановлює, що не допускається прийняття на роботу осіб молодше шістнадцяти років, але як виняток, на роботу можуть прийматися особи, які досягли п'ятнадцяти років, якщо на це надана згода одного з батьків або особи, що його замінює.

Таких прикладів є дуже багато в українському законодавчому полі. Але проблема постає єдина – хто має право офіційно захищати дитину, коли її батьків немає поруч. Для того, щоб запобігти ситуації виникнення юридичних та інших проблем у дитини, батьки якої знаходяться довгий час за кордоном, такі батьки повинні заздалегідь вирішувати питання офіційного догляду за дитиною та її представництва. Перед тим як від'їждати за

кордон батьки мають передбачити юридичні проблеми, що можуть виникнути у дитини, та попередити про можливість їх виникнення особу, що буди здійснювати тимчасовий нагляд за дитиною.

Питання до розділу:

1. Розкрийте причини проблем дітей трудових мігрантів;
2. Дайте власну класифікацію проблем дітей трудових мігрантів, обґрунтуйте її;
3. Наведіть приклади, коли Ви в роботі зіштовхувалися з проблемами трудових мігрантів? Як Ви їх вирішували?
4. Розкрийте причини відсутності взаємодії педагогічних працівників і батьків, соціального оточення дитини. Як її налагодити?

Література:

1. Stalker Peter. Workers without Frontiers. The Impact of Globalization in International Migration. Lynne Rienner Publishers. ILO, 2000.
2. Тюрюканова Е. В., Малышева М. М. Женщина. Миграция. Государство. М.: Academia, 2001.
3. Соціальний аналіз основних чинників торгівлі людьми: реальна ситуація та шляхи запобігання. – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003.
4. Бандурка О. М. Загальна характеристика проблеми торгівлі людьми // Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми.: 36. наук. праць. – Київ – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004.
5. Серова І. І. Сучасні світові тенденції протидії нелегальній міграції та їх вплив на боротьбу з торгівлею людьми // Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми: 36. наук. праць. – Київ – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004.
6. Анализ работы «горячих линий» по предотвращению торговли людьми в Украине и возможные пути их развития / Е. Левченко, О. Калашник, И. Шваб и др.; Под ред. Е. Б. Левченко – К.: Укр. ин-т социальных исслед., 2004.
7. Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації. – К., 2006. – 63 с.
8. Запобігання торгівлі людьми: взаємодія органів державної влади, міжнародних та неурядових організацій / Ю. М. Галусян, Т. О. Дорошок, М. І. Дебелюк, Л. Є. Колос, К. Б. Левченко та ін. – К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004.
9. Запобігання торгівлі людьми: Навч.-метод. посіб. / Вид. третє, доп. і виправ. – Харків.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001.
10. Pearson E. Human rights and trafficking in persons / Global Alliance Against Traffic in Women. – Bangkok, 2001.

РОЗДІЛ 2

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

Ключові поняття розділу:

фамілієцентризм, права дітей, сім'я, права членів сім'ї у родині, обов'язки членів сім'ї у родині, правовий захист, соціальна робота, соціально-педагогічна робота, суб'єкти захисту дітей.

2.1. Фамілієцентризм і пріоритет прав дитини, методологія захисту прав дітей

Аналіз джерел з проблем сім'ї дозволяє уточнити її визначення таким чином: сім'я є особливою соціальною системою (відкритою і закритою водночас), соціальним інститутом, первинним контактним колективом, малою соціальною групою, основним осередком суспільства, найкращою умовою для виховання і розвитку дітей. Її ознаками є: а) шлюбні, подружні, міжпоколінні, кровні (чи внаслідок усиновлення) зв'язки між членами родини, основою яких є родинні почуття, сімейні цінності та цінності особистого життя, почуття безпеки, захищеності, любові, поваги; ці зв'язки є унікальними і більше ніде виникнути не можуть, окрім сім'ї: «батьки–діти», «чоловік–дружина», «дідусь, бабуся–онуки»; б) спільний побут, проживання і спілкування членів сім'ї; в) наявність прав і функцій у суспільстві, що зумовлюють статус сім'ї в ньому, її відокремленість, автономність і зв'язки з ним; г) наявність прав і відповідальність перед суспільством за своїх членів; г) наявність внутрішніх протиріч і відчуття зовнішніх та соціального потенціалу, який дозволяє їх подолати; д) спрямованість на розвиток, динамічність; е) неповторність та унікальність, зумовлені унікальністю кожного члена сім'ї – особистостями та індивідуальностями і стосунками між ними за історичної обумовленості існування форми сім'ї та наявності типових сімейних ролей (батька, матері, дітей, брата, сестри, дідуся, бабусі) за неповторного їх виконання в кожній сім'ї; є) присутність влади та її розподілу в сім'ї в залежності від типу сімейних стосунків; ж) наявність суспільно і водночас особисто значущої мети життєдіяльності сім'ї: виховання і розвиток дітей, кожного члена сім'ї; з) можливість існувати в легітимізованій у суспільстві формі співжиття – шлюбі та поза ним; и) суб'єктивність у будь-якій діяльності, яка стосується сім'ї. Межею, за якою сім'я не може обійтися без допомоги у розв'язанні своїх проблем, є її криза – неможливість виконувати свої функції в суспільстві, а у випадку загрози життю, здоров'ю і розвитку дітей – необхідним є втручання в сім'ю, оскільки сім'я вже не може себе самоорганізувати, її соціального потенціалу для цього недостатньо.

Фамілієцентризм означає: пріоритет інтересів сім'ї над державними та особистими, увагу до її проблем з боку різних фахівців, націленість на збереження цілісності сім'ї. Виходячи з наведених вище визначень сім'ї і фамілієцентризму, можна таким чином окреслити зміст і спрямованість діяльності суспільних інституцій, фахівців різних сфер і рівнів щодо розвитку сім'ї:

- забезпечення умов для реалізації сім'єю її прав у суспільстві, а членами сім'ї – своїх прав у родині на основі пріоритету інтересів сім'ї, вироблення рішень в інтересах сім'ї, правил сімейного життя;
- формування позитивного образу сім'ї та його пропагування в суспільстві, навчання і виховання на ньому як на зразку. Цей позитивний образ має включати: сімейні та особисті цінності, їх співвідношення; права та обов'язки членів родини і необхідність життєвих умінь з їх реалізації в інтересах сім'ї; стосунки подружні, батьківські, дитячі без забарвлення гендерними та іншими соціальними стереотипами; зразки усвідомленого і відповідального батьківства,

родинних почуттів і шляхів їх формування; знання і дотримання сімейних традицій, цілей, пріоритетів та їх узгодження; зразки розподілу влади і відповідності в сім'ї, стилю сімейних стосунків і ролей членів сім'ї, їх допустимих варіацій з точки зору моралі і права;

- перегляд існуючого законодавства, державних рішень, педагогічних парадигм у бік прав, інтересів сім'ї як основної ланки суспільства; фамілієцентричний аналіз усіх напрямів права і державного управління щодо забезпечення пріоритету інтересів, прав сім'ї над іншими;
- об'єднання зусиль фахівців в інтересах сім'ї, що потребує подолання розпорошеності в роботі установ щодо сім'ї в різних відомствах, має стати основою надання послуг сім'ї;
- зміна поглядів на сім'ю: вона є суб'єктом свого життя і будь-якої діяльності, втручання щодо себе, хоче традиційно її розглядають як об'єкт впливу, що знімає з сім'ї відповідальність за розв'язання своїх проблем, подолання кризи. Суб'єктність же надає сім'ї можливість найкраще впорядкувати своє життя за допомогою фахівців, хоча й наділяє її відповідальністю за користування своїми правами у суспільстві. Суб'єктність забезпечується бажанням сім'ї розв'язати свої проблеми та знанням про те, як це робити. Такий підхід означає: 1) відсутність примусу щодо сім'ї при збереженні над нею соціального контролю за дотриманням прав її членів, що дозволяє розглядати в цьому випадку сім'ю як об'єкт впливу; 2) повагу до її вибору і рішення; 3) пошук таких методів і форм впливу на неї, які б показували сім'ї її інтереси, переваги, відповідальність, залучали до співпраці, активізували її потенціал;
- утвердження в суспільстві і пропагування, державна підтримка і стимулювання сімейного способу життя як основного в суспільстві.

Фамілієцентризм має бути імперативом у державі і кожній сім'ї, оскільки: 1) сім'я є основною ланкою суспільства, найкращою умовою для виховання і розвитку особистості дорослого і дитини, шляхом до розвитку суспільства, становлення держави як соціальної і правової; 2) сім'я пом'якшує собою протиріччя і негаризди суспільства для всіх своїх членів, сприяє конкретному розв'язанню проблем, захисту своїх членів; 3) сімейним способом життя живе переважна більшість громадян, отже якість її життя відбивається на всіх; 4) захист і гарантії прав сім'ї є пріоритетом держави; 5) фамілієцентризм вигідний для кожного члена родини: сім'я є фортецею, яка забезпечує задоволення всіх потреб членів сім'ї (біогенних, соціогенних, духовних); 6) сім'я є фактором соціалізації особистості і робить це краще, ніж інституційні форми опіки над дітьми, завдяки почуттям, тому вона вимагає захисту, підтримки і допомоги; 7) сім'я на основі фамілієцентризму сприяє становленню демократії, подоланню егоїзму, формуванню культури миру, узгодженню інтересів, цілей, потреб.

Окремих законодавчих документів, спрямованих на підтримку та захист дітей трудових мігрантів, не існує. Тому в цьому розділі доцільно зробити короткий огляд деяких законів та нормативно-правових актів, які захищають права дитини, у тому числі в сім'ї.

Захист прав дітей, забезпечення їх повноцінного розвитку – проблема національного значення, яка повинна розглядатися і розв'язуватися в різних контекстах: історичному, соціологічному, культурологічному, демографічному, педагогічному і, безумовно, – юридичному. Мова йде про закріплення певними законами та іншими нормативно-правовими актами чітко визначених правил, норм, стандартів і вимог щодо організації життєдіяльності дитини. У міжнародному аспекті ідея прав дитини розвивалася поступово протягом багатьох сторіч. Але активізувався цей процес тільки в ХХ ст., коли набула розвитку концепція захисту дітей.

Першим міжнародним документом, в якому ставилася проблема прав дитини, була Женевська декларація 1924 року, спрямована на створення умов, що забезпечують нормальний фізичний і психічний розвиток дитини, право дитини на допомогу, належне виховання, захист. Важливим документом стала прийнята 10 грудня 1948 року Генеральною Асамблеєю ООН Загальна декларація прав людини (введена в дію з 1976 р.) У ній вперше

зафіксовані основи захисту прав дітей. Свій розвиток Декларація отримала в пактах прав людини, що гарантували рівні права всім дітям і забезпечення розв'язання їх основних соціальних проблем.

Генеральна Асамблея ООН 20 листопада 1959 року прийняла Декларацію прав дитини – документ, що регулює становище дитини у сучасному суспільстві. Головна ідея цього акту “Добро – дітям”. Декларація складається з 10 принципів, якими проголошується, що дитині, незалежно від кольору шкіри, мови, статі, віри, законом повинен бути забезпечений соціальний захист, надані умови та можливості, що дозволили б їй розвиватися фізично, розумово, морально, духовно. У соціальному відношенні висунуто вимоги щодо створення умов для здорової і нормальної життєдіяльності дитини, гарантування їй свободи й гідності. Дитина повинна бути першою серед тих, хто одержує захист і допомогу, а також захищеною від усіх форм недбалого ставлення до неї, не говорячи вже про жорстокість та експлуатацію.

Документом, де проголошувалося, що людство зобов'язане дати дітям усе найкраще, надійно забезпечити дитинство, яке гарантує становлення в майбутньому повнолітніх громадян, стала Конвенція про права дитини, схвалена ООН 20 листопада 1989 року. Україна ратифікувала Конвенцію в 1991 році та внесла відповідні зміни до національного законодавства. Цю Конвенцію ратифікували 189 країн світу. Серед тих, хто не ратифікував її, – США та Сомалі.

Конвенція ООН про права дитини – не просто декларація, а міжнародна угода, визначаючи яку, кожна країна повинна дотримуватися її вимог, спиратися на них, у тому числі шляхом внесення доповнень і змін до свого законодавства з метою захисту дітей від різного роду посягань.

Згідно з Конвенцією ООН про права дитини (ст. 9), жодна дитина не повинна розлучатися з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням визначають, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини.

Відомо, що міжнародні документи цінні не самі по собі, а як джерела, на основі яких розвивається національне законодавство. Вони мають великий вплив на проведення політики на міжнародному, регіональному, а також національному рівнях. З іншого боку, національні стратегії різних держав уніфікуються, дають можливості для здійснення узгоджених правових та правоохоронних заходів.

Ще одна роль, яку відіграють міжнародні документи, – це створення універсальної системи визначень та тлумачення термінів і явищ. Якщо є визначення того чи іншого негативного явища в міжнародно-правовому документі, то національні правові акти мають адаптуватися до них.

Саме тому міжнародний принцип захисту прав дитини став одним з основних принципів національного законодавства України.

Ст. 3 Конституції України затверджує, що людина, її життя й здоров'я, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

На підставі положень Конституції України і Конвенції ООН про права дитини 26 квітня 2001 року в Україні був прийнятий Закон “Про охорону дитинства”, який визначає охорону дитинства стратегічним загальнонаціональним пріоритетом і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток встановлює основні засади державної політики у цій сфері.

Так, в ст. 10 Закону України “Про охорону дитинства” відзначається, що кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканість та захист гідності. Держава здійснює захист дитини від:

- усіх форм фізичного і психічного насильства, образи, недбалого і жорстокого поводження з нею. експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють;
- втягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин;

- залучення до екстремістських релігійних психокультурних угруповань та течій, використання її для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо.

У ст. 12 цього ж Закону визначено, що “батьки або особи, які їх замінюють, відповідають за порушення прав і обмеження законних інтересів дитини на охорону здоров’я, фізичний і духовний розвиток, навчання, невиконання й ухилення від виконання батьківських обов’язків відповідно до закону”.

У наш час, при живих батьках є діти–соціальні сироти, батьки яких позбавленні прав або не виконують батьківських обов’язків стосовно неповнолітньої дитини.

2.2. Чинне законодавство про захист прав дітей трудових мігрантів

Сімейний кодекс України

Відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України “сім’ю складають особи, які спільно проживають, пов’язані спільним побутом, мають взаємні права та обов’язки”. Тобто поняття сім’ї дається через формулювання її ознак. При цьому відзначається, що подружжя є сім’єю і тоді, коли чоловік або дружина через навчання, працю, лікування, необхідність догляду за батьками, дітьми, з інших поважних причин мешкають окремо; також дитина належить до сім’ї батьків, якщо з певних причин з ними не проживає. Сім’ю визнано основним осередком суспільства, найкращою умовою для виховання та розвитку дітей. У кодексі по-новому визначені права членів сім’ї, захист яких через створення умов для їх реалізації є метою соціальної роботи.

Права членів сім’ї у Сімейному кодексі відображають міжнародні стандарти прав людини в суспільстві з урахуванням особливостей сім’ї та її соціального інституту – шлюбу (вперше законодавчо визнані позашлюбні сім’ї) і спрямовані на забезпечення виховання і розвитку дитини в сім’ї, охорону батьківства та материнства, розвиток подружжя, що є можливим за умови реалізації своїх прав і виконання членами сім’ї своїх обов’язків стосовно один одного на основі домовленостей (угоди) щодо правил сімейного життя або захисту прав членів сім’ї через суд, що і реалізує ідею фамілієцентризму в родині.

Обов’язки батьків щодо виховання й розвитку дитини закріплені статтею 150 Сімейного кодексу України, якою батьки зобов’язуються виховувати своїх дітей, проявляти турботу про їхнє здоров’я, фізичний, духовний та моральний розвиток, навчання. Батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дітей. Забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини. Це відносно нова юридична норма в українському законодавстві. Ст. 152 Сімейного кодексу України, що стосується питань забезпечення права дитини на належне батьківське виховання, визначено, що це право забезпечується системою державного контролю.

Ст. 164 Сімейного кодексу України, що встановлює підстави для позбавлення батьківських прав, передбачено, що суд може затвердити рішення про відібрання дитини й передачу її на піклування органів опіки й піклування, якщо залишення дитини в осіб, у яких вона перебуває, небезпечно для неї. Це можливо в тих випадках, коли в родині, де перебуває дитина, склалися умови, небезпечні для її фізичного або духовного розвитку, зокрема якщо з дитиною жорстоко поводяться, вдаються до будь-яких видів її експлуатації, примушують до жебрацтва й бродяжництва.

Сьогодні шлюб передбачає право кожного із членів подружжя на особисту свободу (вибір місця проживання, закінчення шлюбних стосунків, відмову від статевого зв’язку), повагу до своєї індивідуальності, фізичний і духовний розвиток, розподіл обов’язків і спільне вирішення питань життя сім’ї, зміну прізвища. Але в контексті права дитини на батьківське виховання і догляд, право члена подружжя на вибір місця проживання вже йде врозріз з інтересами дитини, ускладнює її розвиток і виховання, перешкоджає реалізації її прав.

лізації її прав. Новим обов'язком шлюбної сім'ї є обов'язок членів подружжя опікуватися сім'єю (через побудову сімейних стосунків на почуттях взаємної любові, дружби, взаємодопомоги, відповідальності за свою поведінку).

Таким чином, Сімейний кодекс України формулює право дитини на належне батьківське виховання та піклування; він надає дитині право самостійно звертатися до суду та інших компетентних органів держави – центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, органів опіки та піклування, органів освіти та охорони здоров'я та інших, – у разі порушення її прав у сім'ї, насильства та жорстокого поводження.

Підстави для позбавлення батьківських прав

Позбавлення батьківських прав є крайнім засобом сімейно-правового характеру, який застосовується до батьків, що не забезпечують належне виховання своїх дітей. Цей засіб може застосовуватись тільки за рішенням суду.

Основні підстави позбавлення батьківських прав.

1. Відмова батьків забрати дитину з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я без поважних причин і невиявлення протягом 6 місяців щодо неї батьківського піклування.
2. Ухилення від виконання матір'ю чи батьком своїх обов'язків по вихованню дитини. Не може бути позбавлена батьківських прав особа, яка не виконує своїх батьківських обов'язків внаслідок душевної хвороби, тривалого відрядження, створення перешкод з боку іншого з батьків, з яким проживає дитина.
3. Жорстоке поводження з дитиною. (Яке не визначене прямо в жодному законі України, що викликає великі труднощі в операціоналізації цього поняття та його застосуванні на практиці).
4. Алкоголізм або наркоманія батьків.
5. Експлуатація дитини, примушування її до жебракування та бродяжництва.
6. Засудження батька чи матері за вчинення умисного злочину щодо дитини.

Справи про позбавлення батьківських прав розглядаються за заявою одного з батьків, опікуна, піклувальника, особи, в сім'ї якої проживає дитина, закладу охорони здоров'я або навчального закладу, в якому вона перебуває, органу опіки та піклування, прокурора, а також самої дитини, яка досягла 14 років.

Процедура позбавлення батьківських прав

Позбавлення батьківських прав є крайнім засобом сімейно-правового характеру, який застосовується до тих батьків, які не забезпечують належне виховання своїй дитині. У Сімейному кодексі України, зокрема ст. 164 чітко визначені підстави позбавлення батьківських прав. Так мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона, він:

- 1) не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;
- 2) ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини; жорстоко поводяться з дитиною;
- 3) є хронічними алкоголіками або наркоманами;
- 4) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;
- 5) засуджені за вчинення умисного злочину щодо дитини.

Закон також чітко встановлює, що позбавлення батьківських прав може відбуватися тільки за рішенням суду. Право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав мають один з батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, в якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор, а також сама дитина, яка досягла чотирнадцяти років. Органи опіки та піклування, а також прокурор не тільки мають право пред'явити позови про позбавлення батьківських прав, але й зобов'язані взяти участь у розгляді кожної такої справи незалежно від того, хто є позивачем. Рішення суду про позбавлення батьківських прав після набрання ним законної сили суд надсилає державному органу реєстрації актів цивільного стану за місцем реєстрації народження дитини.

Варто зазначити, що ст. 171 Сімейного кодексу передбачено, що дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї. Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав. Але суд має право постановити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси.

З позбавленням батьківських прав припиняються сімейні правовідносини між батьками і дитиною. Особа, позбавлена батьківських прав, втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання;

перестає бути законним представником дитини; втрачає права на пільги та державну допомогу, що надається сім'ям з дітьми; не може бути усиновлювачем, опікуном та піклувальником; не може одержати в майбутньому тих майнових прав, пов'язаних із батьківством, які вона могла б мати у разі своєї непрацездатності (право на утримання від дитини, право на пенсію та відшкодування шкоди у разі втрати годувальника, право на спадкування); втрачає інші права, засновані на спорідненості з дитиною. Але, необхідно звернути увагу на той факт, що особа, позбавлена батьківських прав, не звільняється від обов'язку щодо утримання дитини.

Винесене судом рішення про позбавлення батьківських прав свідчить про те, що особа злісно не виконує обов'язки по вихованню дитини. У такому разі виникає питання про подальшу долю дитини та зокрема її влаштування. Якщо дитина проживала з тим із батьків, хто позбавлений батьківських прав, суд вирішує питання про можливість їхнього подальшого проживання в одному житловому приміщенні. Суд може постановити рішення про виселення того з батьків, хто позбавлений батьківських прав, з житлового приміщення, у якому він проживає з дитиною, якщо буде встановлено, що він має інше житло, у яке може поселитися, або постановити рішення про примусовий поділ житла чи його примусовий обмін. Дитина за бажанням другого з батьків може бути передана йому. Якщо дитина не може бути передана другому з батьків, переважне право перед іншими особами на передання їм дитини мають за їхньою заявою баба та дід дитини, повнолітні брати та сестри, інші родичі. Якщо дитина не може бути передана бабі, дідові або іншим родичам, мацусі, вітчиму, вона передається на опікування органів опіки та піклування. Дитина, яка передана родичам, мацусі, вітчиму, органу опіки та піклування, зберігає право на проживання у житловому приміщенні, в якому вона проживала, і може у будь-який час повернутися до нього.

Не дивлячись на відібрання батьківських прав, закон надає право батькам, які позбавлені батьківських прав, на побачення з дитиною. Так, ст. 168 Сімейного кодексу України передбачає, що мати, батько, позбавлені батьківських прав, мають право на звернення до суду із заявою про надання їм права на побачення з дитиною. Суд може дозволити разові, періодичні побачення з дитиною, якщо це не завдасть шкоди її життю, здоров'ю та моральному вихованню, за умови присутності іншої особи.

Крім цього, законом встановлено положення про поновлення батьківських прав. Так, мати, батько, позбавлені батьківських прав, мають право на звернення до суду з позовом про поновлення батьківських прав. Суд перевіряє, наскільки змінилася поведінка особи, позбавленої батьківських прав, та обставини, що були підставою для по-

збавлення батьківських прав, і постановляє рішення відповідно до інтересів дитини. При вирішенні справи про поновлення батьківських прав одного з батьків суд бере до уваги думку другого з батьків, інших осіб, з ким проживає дитина. Рішення суду про поновлення батьківських прав після набрання ним законної сили суд надсилає державному органу реєстрації актів цивільного стану за місцем реєстрації народження дитини.

Але ст. 169 Сімейного кодексу встановлено ряд обставин, за яких поновлення батьківських прав не можливе. Це, зокрема, випадки, коли дитина була усиновлена і усиновлення не скасоване або не визнане недійсним судом та якщо на час розгляду справи судом дитина досягла повноліття.

Кримінальний кодекс України

Захист від найбільш небезпечних порушень прав неповнолітніх забезпечує Кримінальний кодекс України (далі у тексті КК України). Інформація, яка наводиться в цьому підрозділі, потрібна педагогічним працівникам не для безпосереднього використання в своїй професійній діяльності. Нею безпосередньо користуються працівники правоохоронних органів. Але для більш глибокого розуміння проблем прав дитини буде дуже корисною наведена нижче інформація про криміналізацію в законодавстві України певних дій, які спрямовані проти дітей.

Нижчий рівень захищеності дітей трудових мігрантів через відсутність у них постійної батьківської опіки, нагляду підвищує як ризик втягнення самих дітей в незаконну діяльність, так і можливість скоєння злочинів проти них.

Кримінальний кодекс України містить як загальні норми, що захищають усіх громадян від жорстокого поводження, так і норми, безпосередньо спрямовані на захист життя, здоров'я та недоторканості неповнолітнього. КК України містить положення щодо захисту неповнолітніх у розділах: II – “Злочини проти життя та здоров'я особи”; III – “Злочини проти волі, честі та гідності особи”; IV – “Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи”; XII – „Злочини проти громадського порядку та моральності”, XIII – “Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення”. В цілому КК України містить понад 40 складів злочинів, що вчиняються проти неповнолітніх, в той час коли в КК України 1960 року їх налічувалося не більше 15. Це свідчить про суттєве посилення правового захисту дітей від різних видів посягань на їх права. Разом з тим КК України потребує подальшого вдосконалення в напрямі виконання Україною вимог Конвенції ООН про права дитини та більш ефективного захисту дітей від злочинних посягань.

До переліку дій, які відповідно до Кримінального кодексу України кваліфікуються як злочини проти неповнолітнього, зокрема, включають такі: втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304); примушування чи втягнення до заняття проституцією (ч. 3 ст. 303); створення місць розпусти і звідництва, вчинене із залученням неповнолітнього (ч. 3 ст. 302); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинені із залученням малолітнього або малолітньої (ч. 3 ст. 307); спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (ст. 323); схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (ст. 324); організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів із залученням неповнолітнього (ч. 2 ст. 317).

Насправді перелік кримінально-правових норм, які захищають неповнолітнього від жорстокого поводження значно ширший, особливо якщо врахувати статті Кримінального кодексу, в яких передбачається відповідальність за вчинення злочину відносно будь-якої особи (як повнолітньої, так і неповнолітньої).

Найбільш поширені злочини, які можна розглядати також і як жорстоке поводження з дітьми трудових мігрантів, відображені такими статтями Кримінального кодексу України:

- Ст. 120 – “Доведення до самогубства”.
- Ст. 121 – “Умисне тяжке тілесне ушкодження”.
- Ст. 122 – “Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження”.
- Ст. 125 – “Умисне легке тілесне ушкодження”.
- Ст. 126 – “Побої й мордування”.
- Ст. 128 – “Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження”.
- Ст. 129 – “Погроза вбивством”.
- Ст. 137 – „Неналежне виконання обов’язків щодо охорони життя та здоров’я дітей”.
- Ст. 146 – “Незаконне позбавлення волі або викрадення людини”.
- Ст. 149 – „Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини”.
- Ст. 152 – “Зґвалтування”.
- Ст. 153 – “Насильницьке задоволення полової пристрасті неприродним способом”.
- Ст. 154 – “Примушування до вступу в статевий зв’язок”.
- Ст. 155 – “Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості”.
- Ст. 156 – “Розбещення неповнолітніх”.
- Ст. 166 – „Злісне невиконання обов’язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування”.
- Ст.302 – „Створення або утримання місць розпусти і звідництва”.
- Ст. 304 – „Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність”.
- Ст. 315 – „Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів”.
- Ст. 323 – „Спонування неповнолітніх до застосування допінгу”.
- Ст. 324 – „Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів”.

Ст. 120 КК України передбачає відповідальність за доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичного приниження її людської гідності.

Частина 3 цієї статті передбачає підвищену відповідальність за вчинення таких дій саме щодо неповнолітнього. Такі дії караються позбавленням волі на строк від семи до десяти років.

Ст. 121, 122, 125, 128 КК України передбачають відповідальність за різні за ступенем тяжкості види тілесних ушкоджень: легкі, середньої тяжкості або тяжкі. Це можуть бути ушкодження в діапазоні починаючи від тих, що спричинили незначні скороминучі наслідки, тривалістю не більше 6 днів (синці, подряпини), до тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого. Для встановлення тяжкості тілесних ушкоджень призначається судово-медична експертиза.

Особливу увагу необхідно звернути на ст. 137 „Неналежне виконання обов’язків щодо охорони життя та здоров’я дітей”.

Відповідно до ч. 1 ст. 137 КК України настає відповідальність за невиконання або неналежне виконання професійних чи службових обов’язків щодо охорони життя та здоров’я неповнолітніх внаслідок недбалого або несумлінного до них ставлення, якщо це спричинило істотну шкоду здоров’ю потерпілого. Такі дії караються штрафом до п’ятдесяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот сорока годин, або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. За цією статтею несуть відповідальність лише особи, які за професією займаються вихованням і навчанням дітей (вожатий, тренер, вихователь, вчитель тощо).

Частина 2 даної статті передбачає, що ті самі дії, які спричинили смерть неповнолітнього або інші тяжкі наслідки караються обмеженням волі на строк до чотирьох років або позбавленням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Відповідно до ст. 146 КК України незаконне позбавлення волі або викрадення людини карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той

самий строк. Ті самі діяння, вчинені щодо малолітнього, караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

Ст. 149 КК України визначає торгівлю людьми як продаж, іншу оплатну передачу людини, а так само здійснення стосовно неї будь-якої іншої незаконної угоди, пов'язаної із законним чи незаконним переміщенням за її згодою або без згоди через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі іншій особі (особам) з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатації її праці. Такі дії караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

За ті самі дії, вчинені щодо неповнолітнього, передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до двадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

Ст. 150 КК України встановлює відповідальність за експлуатацію дітей, які не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання їх праці з метою отримання прибутку. Такі дії караються арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Відповідно до ч. 2 ст. 150 КК України, ті самі дії, вчинені щодо кількох дітей або якщо вони спричинили істотну шкоду для здоров'я, фізичного розвитку або освітнього рівня дитини, або поєднані з використанням дитячої праці в шкідливому виробництві, караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Ст. 152 КК України передбачає відповідальність за зґвалтування, тобто статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи. Такі дії караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років. Частиною 3 цієї статті передбачається підвищена відповідальність за зґвалтування неповнолітньої особи – карається позбавленням волі на строк від семи до двадцяти років, а ч. 4 – за зґвалтування малолітньої особи – від восьми до п'ятнадцяти років.

Ст. 155 КК України передбачає відповідальність за статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості. Такі дії караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк.

Згідно з ч. 2 ст. 155 КК України ті самі дії, вчинені батьком, матір'ю або особою, що їх замінює, або якщо вони спричинили безплідність чи інші тяжкі наслідки, караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.

Ст. 156 КК України передбачає відповідальність за розбещення неповнолітніх, тобто за вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку. Такі дії караються арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до трьох років.

Частина 2 ст. 156 КК України передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені щодо малолітньої особи або батьком, матір'ю або особою, що їх замінює. Такі дії караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк до трьох років.

Злісне невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, що спричинило тяжкі наслідки, відповідно до ст. 166 КК України карається обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк. Використання опіки чи піклування з корисливою метою на шкоду підопічному (зайняття житлової площі, використання майна тощо) відповідно до ст. 167 КК України карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років.

Ст. 302 КК України передбачає відповідальність за створення або утримання місць розпусти, а також звідництво для розпусти. Ці дії караються штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох ро-

ків. За ті ж самі дії, вчинені із залученням неповнолітнього, ч. 3 ст. 302 КК України передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від двох до семи років.

Відповідно до ч. 2 ст. 303 КК України примушування чи втягнення у заняття проституцією, тобто надання сексуальних послуг за плату шляхом застосування насильства чи погрози його застосування, знищення чи пошкодження майна, шантажу або обману, караються штрафом від п'ятисот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк від одного до трьох років.

У ч. 3 ст. 303 КК України за такі дії, вчинені щодо неповнолітнього, передбачається покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років.

Ст. 304 КК України передбачає відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми. Такі дії караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

Ст. 315 КК України передбачає відповідальність за схилення певної особи до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Ці дії караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років. За вчинення таких дій щодо неповнолітнього ч. 2 цієї статті передбачається покарання у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

Ст. 323 КК України передбачає відповідальність за спонукання неповнолітніх до застосування допінгу. Такі дії караються штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Відповідно до ст. 324 КК України схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк

Кодекс України про адміністративні правопорушення (адміністративне законодавство України)

Кодекс України про адміністративні правопорушення встановлює відповідальність за невиконання батьками або особами, які їх заміняють, обов'язків щодо виховання дітей.

Так, ст. 184 визначає адміністративну відповідальність за невиконання батьками або особами, що їх заміняють, обов'язків щодо виховання дітей. Установлено, що ухилення батьків або осіб, які їх заміняють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей тягне за собою попередження або накладення штрафу від одного до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. За ті самі дії, вчинені повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення може бути призначене стягнення у вигляді штрафу від двох до чотирьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Крім того, значним кроком щодо посилення адміністративної відповідальності за насильницькі дії є Закон України "Про внесення змін у Кодекс України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за здійснення насильства в родині або невиконання захисного припису" від 15 травня 2003 року, яким зазначений Кодекс доповнений статтею 173-2, що встановлює відповідальність за вчинення насильства в сім'ї, тобто умисне вчинення будь-яких дій фізичного, психологічного або економічного характеру (застосування фізичного насильства, що не завдало фізичного болю й не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого, а також невиконання захисного припису особою, щодо якої він винесений.

Ст. 180 Кодексу про адміністративні правопорушення встановлює, що доведення неповнолітнього до стану сп'яніння батьками неповнолітнього, особами, які їх заміняють, або іншими особами тягне за собою накладення штрафу від шести до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Особливістю чинного законодавства є те, що воно більшою мірою спрямоване на покарання винного в насиллі над дитиною, ніж на запобігання такому насиллю. Одним із чинників зазначеного є відносно упорядкована нормативно-правова база і, водночас, відсутність механізмів, обґрунтування конкретних кроків для реалізації права дитини бути захищеною; відповідних вмінь і навичок у спеціалістів, котрі опікуються неповнолітніми.

Законодавство про освіту. Соціально-педагогічний патронаж як захист прав дітей

Ст. 59 Закону “Про освіту” встановлюється відповідальність батьків та осіб, які їх замінюють, за розвиток дитини. Це означає обов’язок виховувати дітей в сім’ї, однакову відповідальність кожного з батьків за виховання, навчання і розвиток дитини; обов’язок постійно дбати про фізичне здоров’я, психічний стан дітей, створювати належні умови для розвитку їх природних здібностей, поважати гідність дитини, виховувати ... почуття доброти, милосердя, шанобливого ставлення до ... сім’ї, старших за віком, сприяти здобуттю дітьми освіти або забезпечувати повноцінну домашню освіту відповідно до вимог щодо її змісту, рівня та обсягу; виховувати повагу до законів, прав, основних свобод людини.

Злісне ухилення батьків від виконання обов’язків щодо здобуття їхніми неповнолітніми дітьми повної загальної середньої освіти може бути підставою для позбавлення батьківських прав (ст. 47).

Соціально-педагогічний патронаж в системі освіти є складовою соціального супроводу в сфері освіти і виховання дітей, отже, спрямований, згідно із Законом України “Про соціальну роботу з дітьми та молоддю” (ст.1), на створення соціальних умов для задоволення законних інтересів, свобод, реалізації права дитини на освіту в системі освіти, на розвиток дитини і сприяє взаємодії закладів освіти, сім’ї і суспільства у вихованні дітей, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує консультативну допомогу батькам, особам, які їх замінюють. Педагогічний патронаж здійснюється соціальним педагогом (ст. 22 Закону України “Про освіту”)

Дитина вправі особисто звернутися в органи опіки й піклування, служби у справах неповнолітніх, центри соціальних служб для молоді, інші уповноважені органи по захист своїх прав, свобод і законних інтересів.

Розголошення або публікація будь-якої інформації про дитину, що може заподіяти їй шкоду, без згоди законного представника дитини, забороняється.

Захист прав дітей в системі освіти – обов’язок інспекторів з охорони прав дітей в районних управліннях освіти та науки і громадських інспекторів з охорони прав дітей в загальноосвітніх школах (як правило, вчителів цих шкіл). Однак ці посади є не в усіх районних управліннях освіти і науки, а серйозна, систематична копітка робота на громадських засадах інспекторів в школах практично неможлива.

Відповідальність за життя і здоров’я дітей в школі несе директор. З 1 січня 2005 року введена в штатний розклад загальноосвітніх шкіл посада соціального педагога, фінансування якої відсутнє. Але саме соціальний педагог повинен виконувати ту роботу, яку виконували на громадських засадах шкільні інспектори з охорони прав дітей.

Проблемні питання

Як один соціальний педагог в загально-навчальному закладі може організувати роботу з дітьми трудових мігрантів? Що, крім консультацій, він може запропонувати? Як він адаптує дітей до соціального середовища? Тобто, як організувати реально соціально-педагогічний патронаж в системі освіти? З ким? Як довго?

Закон України „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю“.

Відповідно до Закону України „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю“ суб'єктом цієї роботи є центри соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді. Саме соціальна робота спрямована на створення соціальних умов для різнобічного розвитку дітей і молоді, захисту їх прав через надання соціальних послуг дітям, молоді, членам їх сімей. Слід відзначити, що соціальні послуги надаються на основі добровільності їх прийняття клієнтом, сферами соціальної роботи є освітня, виховна, громадська, культурна, оздоровча, економічна. Усі послуги надаються в 4 видах роботи: соціальному супроводі (складовою якого є патронаж), реабілітації, обслуговуванні, профілактиці, що надає можливості для різноманітної підтримки і допомоги дітям, молоді і сім'ям. Соціальні послуги у сфері соціальної роботи поділяють на послуги: з працевлаштування, консультативні, правові, соціально-медичні, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-економічні, інформаційні, що в цілому створює соціальні умови для попередження трудової міграції, проблем дистантних сімей. Реально ж ЦСССДМ не можуть взяти цілком на себе подолання негативних наслідків трудової міграції для дітей трудових мігрантів з причин обмеженості ресурсів і складності проблеми. Постає питання про підвищення рівня життя населення і взаємодію органів влади, установ у подоланні проблем і наслідків трудової міграції.

Органи опіки та піклування: причини кризового стану та напрями реформування

Суттєву роль у забезпеченні політики захисту прав дитини мають відігравати в Україні органи опіки та піклування. Але на практиці вони переживають тривалу кризу і не виконують тих повноважень, які покладені на них відповідно до законодавства України. Криза системи опіки та піклування обумовлена такими чинниками:

1. Відсутність до недавнього часу центрального органу, до компетенції якого належить методичне керівництво у сфері опіки та піклування. Саме це обумовило те, що юридичні проблеми дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та форм їх виховання не включені до значної кількості законів, які регулюють соціальний захист населення (податкове та бюджетне законодавство тощо);

Таким чином, тих, хто долучається до долі дитини, багато, а відповідальних немає. Саме через міжвідомчу роз'єднаність на районному або міському рівні частина дітей стає безпритульними і бездоглядними. Отже за результати вжитих заходів, а саме вихід у доросле життя дитини, з державних структур не відповідає ніхто, особливо за адаптацію дитини до самостійного життя, вирішення її житлових проблем.

2. Розмитість юридичного визначення поняття “органи опіки та піклування” обумовило те, що на місцях відсутня співпраця відділів райдержадміністрації щодо вирішення долі конкретної дитини. Цю надзвичайно важливу роботу фактично виконує один працівник – інспектор з питань охорони дитинства. У половині територіально-адміністративних одиниць така посада взагалі скорочена. Фактично робота органів опіки та піклування підмінена роботою опікунських рад, які є громадським формуванням і не можуть у повній мірі нести відповідальність за результати та ефективність роботи.

3. Відсутність нових правил опіки та піклування, які б враховували нові соціальні явища та їх вплив на захист прав дитини, зумовлює неврегульованість конкретних механізмів захисту прав дитини.

До компетенції цих служб належить повний обсяг соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, запобігання сирітству дітей, вчасне влаштування дітей, подолання дитячої безпритульності та бездоглядності дітей. Саме ці структурні підрозділи відповідальні за створення у своєму регіоні системи, за якої „потоки” дітей, які втратили сім'ю, зустрінуться за схемою „єдиного вікна” з потоками дорослих, які хочуть і можуть взяти на виховання у свої сім'ї таких дітей на усиновлення. Отже, всі ті громадяни, які опікуються дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського

підкування, повинні звертатися до служб у справах дітей районних та обласних державних адміністрацій.

Попередження соціального сирітства, подолання бездоглядності та безпритульності дітей потребує проведення паспортизації сімей, де один або обоє батьків працюють за кордоном, з метою виявлення дітей, що залишилися в несприятливих умовах.

Безкоштовна правова допомога

Існуюче законодавство, яке захищає права людини та права дітей зокрема, ефективно діє лише тоді, коли його знають і коли особи, які потребують правової допомоги, можуть її отримати.

Правова допомога здійснюється адвокатськими об'єднаннями або громадськими правозахисними організаціями. Адвокатські об'єднання існують практично в кожному районі, але, на жаль, не у всіх. Особливо це стосується сільської місцевості. Але ж послуги, які надаються адвокатами – в дев'яноста відсотках випадків – платні. Тому говорити про доступність правової допомоги з боку адвокатів кожному пересічному громадянину буде великим перебільшенням.

Якщо говорити про правозахисні організації, то вони надають допомогу безкоштовно. Але їх кількість та існуючі ресурси недостатні для того, щоб надати допомогу усім бажаним. Окрім того, одиниці спеціалізуються на проблемах захисту прав дітей, у тому числі на захисті дітей від експлуатації їх праці. Тому законодавчі норми дуже часто залишаються невідомими та нереалізованими.

Для того щоб виправити цю ситуацію, яка потребує термінових та кардинальних змін для реалізації права громадян на правову допомогу, в Україні започаткована робота зі створення системи надання безкоштовної правової допомоги. За експертної підтримки Міжнародного фонду „Відродження”, Рада з координації реформи безоплатної правової допомоги при Міністерстві юстиції України розробила Концепцію формування системи безоплатної правової допомоги, яка була схвалена Національною комісією зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права та схвалена Указом Президента України від 9 червня 2006 року № 509/2006.

У вересні 2006 року в межах реалізації етапів формування системи безоплатної правової допомоги, передбачених Концепцією, розпочато діяльність першого пілотного проекту із надання безоплатної правової допомоги у кримінальних справах у Харкові на базі Комінтернівського районного відділу УМВС України у Харківській області.

Угода, укладена з УМВС у Харківській області, передбачає додаткові гарантії для затриманих осіб, зокрема такі:

- доступ до адвоката пілотного проекту до того, як затриманий буде допитаний працівником міліції;
- можливість відмови від адвоката лише в присутності адвоката;
- повідомлення адвокатам проекту про всі випадки затримання осіб.

До пілотного проекту залучено п'ять адвокатів та один юрист, які можуть у будь-який день і час швидко та кваліфіковано надати правову допомогу затриманій особі. Таким чином, повною мірою реалізуються вимоги ст. 5 Конвенції Ради Європи про захист прав людини та основоположних свобод щодо права на свободу та особисту недоторканість у частині права на захист. 27 березня 2007 року підписанням угоди діяльність пілотного проекту була розширена на Ленінський райвідділ УМВС у Харківській області.

З лютого 2007 року такий самий проект реалізується у місті Біла Церква (Київська обл.). Угода про співпрацю в межах реалізації пілотного проекту з додатковими гарантіями для затриманих осіб також була підписана з ГУ МВС України у Київській області. Третій пілотний проект з надання безоплатної правової допомоги планується реалізувати в одній із західних областей України.

Це лише перші кроки. Отримати безкоштовну правову допомогу поки що можна лише в декількох регіонах країни. Але необхідно знати про цю систему, оскільки вона

перебуває в стані розвитку та розширення можливостей громадян України у реалізації цього права.

На завершення слід підкреслити, що соціальним педагогам, шкільним психологам, працівникам загальноосвітніх закладів для роботи з дітьми трудових мігрантів слід невідмінно мати юридичні знання щодо захисту прав дітей, зокрема відповідних положень таких міжнародних і національних законодавчих актів:

1. Міжнародне законодавство
 - Конвенція ООН про права дитини, особливо ст. 9.
2. Національне законодавство
 - Конституція України.
 - Сімейний кодекс України:
 - відповідальність батьків за виховання дітей;
 - права дітей на спілкування з батьками;
 - основи позбавлення батьківських прав.
 - Закон України «Про охорону дитинства»:
 - права дитини.
 - Кримінальний кодекс України:
 - відповідальність за злочини проти неповнолітніх;
 - відповідальність неповнолітніх за скоєння злочинів;
 - відповідальність батьків та осіб, які їх замінюють, за недбале ставлення до дітей.
 - Кодекс України про адміністративні правопорушення:
 - відповідальність батьків за невиконання батьківських обов'язків.
 - Законодавство про освіту.
3. Механізми взаємодії державних структур та громадських організацій для роботи з дітьми трудових мігрантів, надання їм необхідної допомоги та захисту їх прав:
 - суб'єкти юридичного захисту та органи і служби місцевого самоврядування, їх повноваження;
 - механізми взаємодії органів місцевого самоврядування;
 - права та обов'язки учасників педагогічного процесу (учні, батьки, вчителі);
 - порядок звернень громадян в органи державної влади;
 - знання основ соціального захисту населення (субсидії, пільги).
4. Закони України:
 - „Про звернення громади“;
 - „Про охорону дитинства“;
 - „Про освіту“;
 - „Про загальну середню освіту“;
 - „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю“;
 - „Про соціальні послуги“;
 - „Про органи і служби у справах неповнолітніх“.
5. Нормативно-правові акти та інструкції
 - Спільний наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства транспорту та зв'язку України, Міністерства внутрішніх справ України та Державного департаменту України з питань виконання покарань від 14.06.2006 „Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах“;
 - Наказ МОН від 28.12.2006 р. № 865 “Про планування діяльності та ведення документації соціальних педагогів по роботі з дітьми інвалідами системи Міністерства освіти і науки України”.

Соціальним педагогам необхідно мати практичні навички з таких питань:

- Виявлення порушень прав дитини, їх причини.
- Налагодження загальної взаємодії щодо захисту та відновлення поруше них прав.
- Доведення до відома про відповідальність за дітей соціальне оточення.

Питання до розділу:

1. Розкрийте сутність фамілієцентризму і пріоритету прав дітей.
2. Покажіть переваги фамілієцентризму і пріоритету прав дітей у своїх функціональних обов'язках.
3. Подумайте, яких юридичних знань Вам не вистачало для роботи з дітьми трудових мігрантів та їх соціальним оточення.

Література:

1. Безпалько О., Савич Ж. Спілкуємось та діємо: Навч.-метод. посіб. – К.: Навч. книга, 2002. – 112 с.
2. Войтенко О., Пометун О., Ремех Т. Молодь обирає дію: як підготувати і реалізувати соціальний проект: Метод. посіб. / За заг. ред. О.І. Пометун. – К., 2005. – 76 с.
3. Дубровина И.В. Психологическая служба образования // Психологическая наука и образование. – 2001. – № 2. – С. 83–93.
4. Дубровина И.В. Школьная психологическая служба: Вопросы теории и практики. - М.: Педагогика, 1991. – С.102–141.
5. Карамушка Л.М. Психологія управління: Навч. посіб. – К.: Міленіум, 2003. – 344 с.
6. Клокар Н.І. Концепція підвищення кваліфікації педагогічних працівників, які атестуються на підтвердження звання “вчитель-методист”, “вихователь-методист” // Пост методика. – 2004. – № 4 (56). – С. 58–61.
7. Коломінський Н.Л. Психологія менеджменту в освіті (соціально-психологічний аспект): Монографія. – К.: МАУП, 2000. – 286 с.
8. Лукьянова М.И. Взаимодействие школьного психолога с учителями – основа развития их компетентности // Психологическая наука и образование. – 1999. – № 3–4. – С. 23–29.
9. Овчарова Р.В. Технологии практического психолога образования. – М. : Сфера, 2000. – С. 21–24, 57–108.
10. Основы андрагогики: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / И.А. Колесникова, А.Е. Марон, Е.П. Тонконогая и др.; Под ред. И.А. Колесниковой. – М.: Издательский центр “Академия”, 2003. – 240 с.
11. Рабочая книга школьного психолога / Под ред. И.В.Дубровиной. – М.: Просвещение, 1991. – С. 21–63.

РОЗДІЛ 3

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

Ключові слова розділу:

соціально-педагогічна робота; завдання, зміст, форми, методи і принципи соціально-педагогічної роботи з дітьми.

3.1. Соціально-педагогічна діяльність з дітьми у навчальному закладі: теоретичний аспект

Російський дослідник І.А.Ліпський на основі узагальнення досвіду практичної роботи і літературних джерел, у тому числі з історії педагогіки, виявив і обґрунтував *три основні стратегії* і відповідно до них – ролі соціальної педагогіки як практичної діяльності, що забезпечують досягнення її мети і вирішення завдань на основі своїх принципів.

Перша стратегія – включення людини до соціуму (соціалізація, соціальне виховання, соціальне формування, соціальний розвиток).

Друга – “педагогізація соціуму” (раціональне використання його педагогічного потенціалу, підвищення ефективності його використання в тому або іншому типі або виді соціуму).

Третя стратегія – управління взаємодією людини та соціуму на принципах оптимізації відповідно до мети соціально-педагогічної діяльності.

Відповідно до першої стратегії – соціально-педагогічна діяльність з включення людини до соціуму – соціальна педагогіка виступає в ролі педагогіки соціального розвитку особи. Відповідно до другої стратегії – соціально-педагогічна діяльність із перетворення соціуму – соціальна педагогіка виступає в ролі педагогіки соціального середовища. І, нарешті, відповідно до третьої стратегії – соціально-педагогічна діяльність з оптимізації взаємодії людини і соціуму – соціальна педагогіка виступає в ролі педагогіки соціальної роботи. Єдність цих трьох ролей, що обумовлюють сутнісні формулювання соціальної педагогіки, відображає її інтегрований зміст.

Диференціація ж соціально-педагогічного знання за стратегіями і ролями соціальної педагогіки як галузі практики є природною основою і механізмом для структуризації практичної діяльності соціального педагога навчального закладу.

Практична соціально-педагогічна діяльність у навчальному закладі має своїм *об’єктом* учасників навчально-виховного процесу у взаємозв’язку з їх соціальним середовищем у тому числі і дітей трудових мігрантів. Або ж об’єктом практичної соціально-педагогічної діяльності можемо вважати соціальні взаємостосунки дітей трудових мігрантів, відносини, що виникають у ході навчально-виховного процесу.

Предметом практичної соціально-педагогічної діяльності є особливості педагогічного впливу на процес соціального становлення дітей трудових мігрантів під час здійснення навчально-виховного процесу.

До суб’єктів діяльності соціального педагога належать учні, вчителі, класні керівники, керівники гуртків та секцій, батьки, громадськість, виховні інститути, соціальне середовище тощо, які безпосередньо або опосередковано впливають на навчально-виховний процес, організований закладом освіти.

Метою роботи соціального педагога закладу освіти з дітьми трудових мігрантів є створення оптимальних умов для саморозвитку й соціалізації особистості учня під час здійснення навчально-виховного процесу, гармонізація відносин особистості та соціуму для збереження, відновлення, підтримки, розвитку соціальної активності цієї особистості.

Завданням – визначення, організація та використання виховного потенціалу навчального закладу з метою:

- створення сприятливих умов для розвитку здібностей та реалізації можливостей особистості учнів;
- забезпечення орієнтації учнів на здоровий спосіб життя;
- формування культури життєвого самовизначення;
- надання комплексної допомоги та підтримки учням, які її потребують або які потрапили до складних життєвих обставин;
- встановлення зв'язків між учнями та соціумом, коли вони самостійно не в змозі реалізувати свої права й можливості, їх соціально-правовий захист;
- попередження та локалізації негативних впливів соціального середовища на учнів навчального закладу;
- інформаційного забезпечення пізнавальної й перетворювальної соціально-педагогічної діяльності.

Таким чином, практичним завданням соціальної педагогіки у закладі освіти постає: адаптація; реабілітація; компенсація; профілактика; корекція; соціальна стабілізація; соціальний захист; соціальне забезпечення, соціальний контроль; соціальна пропаганда і т. ін. При цьому специфіка соціальної педагогіки (і одна з її відмінностей від соціальної роботи) полягає в тому, що в будь-якому з цих процесів реалізується їх соціально-педагогічний зміст, їх педагогічний компонент (наприклад, соціальна профілактика може бути і правовою, і медичною, і педагогічною, але в даному випадку йдеться про соціально-педагогічну профілактику. Це ж стосується й інших завдань соціальної педагогіки як практики).

Зміст практичної соціально-педагогічної діяльності закладу освіти розкривається через вирішення ситуативних проблем дітей трудових мігрантів, проте не в “пожежному режимі”, а в режимі планомірного відновлення життєвих сил та соціального статусу конкретної особистості, яка в цьому випадку перестає бути “клієнтом” та стає партнером соціально-педагогічної діяльності.

Такий підхід надалі забезпечує превентивний, профілактичний характер практичної соціально-педагогічної діяльності з дітьми трудових мігрантів. Діяльність при цьому спрямовується на попередження або усунення причин, що породжують соціальну проблему для учня або групи; на повернення учнів із соціально проблемного середовища до соціально стабільного; на створення умов для розширення соціально стабільного середовища; на стабілізацію й гармонізацію взаємовідносин як у навчальному закладі, так і в соціальному середовищі.

І, нарешті, при такому підході змінюється статус дітей трудових мігрантів – від клієнта соціальної роботи до партнера соціально-педагогічної діяльності. Це обумовлює об'єкт і предмет цієї діяльності; забезпечує реальний пріоритет учня в соціальному середовищі, визнання і реалізацію його цінності й значущості; робить самого учня суб'єктом цієї діяльності, автором перемоги над своїми проблемами (відомий принцип – “допоможи собі сам”).

На думку багатьох дослідників, соціальна педагогіка як галузь практичної діяльності реалізує інтеграційно-освітню, адаптивно-кореляційну, експресивно-мобілізуючу, контрольну-санкціонуючу, реабілітаційно-розвантажувальну, захисно-профілактичну функції. Сукупність цих функцій, при їх реалізації в соціумі, має власне педагогічну спрямованість. У своєму поєднанні вони становлять групу перетворювальних функцій.

У процесі дослідницької роботи були виявлені, узагальнені і проаналізовані загальні і специфічні технології соціально-педагогічної діяльності. Серед загальних – технології соціально-педагогічної діагностики, оцінювання, прогнозування, моделювання, проектування, програмування. До цієї ж групи належать технології: планування, реалізації мети і ціннісних орієнтацій, здійснення зворотного зв'язку й інформаційного забезпечення пізнавальної та перетворювальної соціально-педагогічної діяльності. У своїй сукупності вони становлять замкнутий цикл технологічного процесу соціально-педагогічної діяльності. До часткових (специфічних) належать технології вирішення завдань соціально-педагогічної адаптації і реабілітації, соціально-педагогічної профілактики й компенсації,

соціально-педагогічного забезпечення й мобілізації, соціально-педагогічної корекції й стабілізації, соціально-педагогічної освіти й пропаганди і т. ін.

Рис. 3.1.1

Загальна модель діяльності соціального педагога з дітьми трудових мігрантів у навчального закладу

Соціально-педагогічна робота як професійна діяльність загального профілю охоплює три широкі сфери:

- 1) соціальна терапія на індивідуальному, особистому та сімейному рівнях з метою соціальної адаптації й реабілітації індивіда та вирішення конфліктних ситуацій у контексті оточуючого середовища;
- 2) робота з групою, причому групи можуть диференціюватись: за віком (дитячі, підліткові, молодіжні), за статевими ознаками, за інтересами або схожими проблемами (конфесійні, матері-одиначки, батьки-одинаки, групи алкоголіків тощо);
- 3) робота за місцем проживання. Вона зорієнтована на розширення мережі соціальних послуг, на зміцнення громадських зв'язків, створення сприятливого соціально-психологічного клімату у місцях компактного проживання людей, а також на організацію різного роду локальних ініціатив, груп взаємодопомоги тощо.

До соціально-педагогічної роботи варто віднести професійні послуги спеціаліста, який вирішує особистісні проблеми учнів, що передбачає наявність ґрунтовної теоретичної та практичної базової підготовки. Характер професійної діяльності вимагає від соці-

ального педагога знайомства з широким колом питань, починаючи з організації системи соціально-педагогічної роботи у цілому, й відповідного законодавства, елементів соціології та економіки, закінчуючи конкретними, прикладними знаннями. Ідея професіоналізму закладає відповідну модель та стандарт поведінки, впливає на організацію соціально-педагогічної роботи – від низової до глобальної, оскільки створює ту ідейну єдність, яка характеризує професійну групу як деяке віртуальне суспільство. Незважаючи на різнобічні сфери спеціалізації (різноманітні категорії клієнтів, різні стилі роботи, різні теоретичні підходи), в усіх галузях соціально-педагогічної роботи визначаються деякі спільні особливості, які дозволяють вважати цей вид діяльності єдиною професією, а не простим переліком функцій та організацій.

Соціально-педагогічній роботі як професійній діяльності властиві риси, що вирізняють її серед інших схожих за характером професій соціальної спрямованості (лікаря, юриста, психолога, соціального працівника тощо). Одна із головних відмінних рис – сам характер процесу соціальної дії та інтеракцій між спеціалістом та клієнтом. На відміну від рольових суб'єкт-об'єктних відносин, що властиві іншим видам професійної діяльності з дітьми трудових мігрантів, та, у зв'язку із цим, акту прийняття рішень у процесі дії, у соціально-педагогічній роботі домінують суб'єкт-суб'єктивні відносини, що носять довірливий характер, при яких ученя зберігає за собою право або перевагу у прийнятті рішень.

Соціальний педагог є у певному розумінні універсалом, проте його універсальність має досить чіткі предметні грані, які визначаються змістом життєвих проблем дітей трудових мігрантів та можливими шляхами їх вирішення. У зв'язку із цим, маємо ще одну принципову особливість соціальної педагогіки як професії – межовий характер. Зміст соціальної педагогіки акумулює у собі певні елементи суміжних професій, що взаємозбагачує її інформацією, інструментарієм, технологіями.

Соціальний педагог цілісно сприймає дітей трудових мігрантів як індивідів, у поєднанні різних сторін, у той час як суміжні спеціалісти підходять до вирішення проблеми лише однобічно. Цілісне бачення людини певною мірою дозволяє зрівноважити тенденцію його часткової „репрезентації” в окремих науках та професіях. Ціннісна спрямованість дії соціального педагога будується на принципі: „Від людини як найвищої цінності – до цінностей професійних”. Тому для соціальної педагогіки характерна орієнтація на реальних людей з їх життєвими клопотами й турботами, для суміжних професій – на виконання ними соціальної функції.

Соціально-педагогічну роботу неможливо уявити без елемента посередництва, причому цей елемент виступає не як периферійний, а як центральний. Посередницький характер соціальної педагогіки є наслідком її інтегрованості, спрямованості на цілісність дитини та орієнтації на життєві проблеми реальних дітей. В узагальненому вигляді соціальний педагог виступає посередником між учнем і соціумом. Він сприяє, з одного боку, ефективній адаптації клієнта у соціумі, з іншого – гуманізації соціуму, подоланню його відчуження від турбот реальних людей.

Ефективне здійснення посередницьких функцій можливе в разі виконання певних умов:

- 1) розуміння соціальним педагогом проблем учня, його здатності до „тотального вживлення” у клієнта, у зміст його проблеми;
- 2) здатність соціального педагога до адекватної презентації та представництва (репрезентації) життєвих проблем учня;
- 3) знання посередником соціальних ресурсів, які наявні у різних закладах та установах;
- 4) знання соціальним педагогом інструментальних можливостей суміжних професій, представники яких залучаються до участі у вирішенні проблем учнів;
- 5) наявність спільної мови, що забезпечує взаєморозуміння різних спеціалістів та їх ефективне співробітництво;
- 6) делегування учнем соціальному педагогові представницьких повноважень;

- 7) делегування соціальному педагогові відповідних повноважень з боку державних закладів і організацій;
- 8) визнання права соціального педагога на часткове представництво суміжних професій;
- 9) довіра сторін посереднику, що досягається завдяки його професіоналізму та бездоганній роботі.

Поле діяльності соціального педагога доволі широке: він виявляє осіб, які потребують соціально-медичної, юридичної, психологічної, педагогічної, матеріальної допомоги; сприяє інтеграції діяльності різних державних організацій й установ з надання соціально-економічної допомоги учням; допомагає у сімейному вихованні; проводить роботу з різними групами молоді; працює з неповнолітніми правопорушниками і т. ін. Таким чином, провідна діяльність соціального педагога все більше постає як бажання та уміння спілкуватись. Тобто спілкування виступає як одна із головних функцій соціального педагога.

Таким чином, на підставі вищевикладеного виділяємо ряд характерних особливостей соціальної роботи з дітьми трудових мігрантів як професійної діяльності, які виділяють її з-поміж інших видів професійної діяльності (див. табл. 3.1.1).

Таблиця 3.1.1

Особливості соціально-педагогічної роботи як професійної діяльності

№	Особливості професійної діяльності	Характеристика
1	Суб'єкт-суб'єктність	Процес соціальної дії та інтеракцій між фахівцем та учнем, що полягає у довірливих стосунках та збереженні за учнем права або переваги у прийнятті рішень
2	Інтегративність	Широке використання у практичній діяльності знань, що пов'язані з аналізом та вирішенням проблем людини (психологія, соціологія, юриспруденція, педагогіка ін.)
3	Універсальність	Визначається змістом життєвих проблем клієнта та можливими шляхами їх вирішення, а також сприйняттям людини та її проблем як цілісності
4	Посередництво	Розглядається центральним елементом соціальної роботи. Є наслідком інтегративності, поєднання елементів суміжних професій. Сутність полягає у встановленні зв'язків між клієнтом та соціумом, коли перший самостійно не може реалізувати свої права й можливості
5	Професійний та непрофесійний рівні	Професійний рівень реалізується через функціонування цілої низки спеціалізацій, спрямованих на вирішення конкретних проблем людини; непрофесійний – широке залучення волонтерів
6	Уміння спілкуватись	Спілкування виступає провідною функцією соціального педагога

Отже, соціально-педагогічна діяльність є високопрофесійною діяльністю, яку має здійснювати спеціально підготовлений фахівець – соціальний педагог. Ця діяльність має ряд особливостей, що істотно відрізняють її від інших професій. Основною метою, завданням і критерієм професійної соціально-педагогічної діяльності є дитина – як центр соціального життя.

Сучасні наукові дослідження сформували теоретичні та науково-практичні основи подальшого розвитку науково-дослідної діяльності в тісному взаємозв'язку з практичною роботою в різних типах соціуму і освітньою діяльністю соціальних педагогів. Сучасна концепція розвитку соціальної педагогіки, дозволяє розглядати її всебічно як сферу практичної діяльності, наукову дисципліну, освітній комплекс.

3.2. Наукові підходи та принципи соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів та членами їх сімей, соціальним оточенням

Для визначення принципів і змісту роботи соціального педагога з дітьми трудових мігрантів доцільно виявляти можливості наукових підходів до такої роботи.

Антропологічний підхід передбачає системне використання даних усіх наук про сім'ю, особистість як предмет соціального виховання. Соціально-педагогічна діяльність у контексті цього підходу має бути спрямованою на формування відповідального та усвідомленого батьківства, гармонійних стосунків, життєвих умінь членів сім'ї, відчуття сім'ї як єдиного цілого, приналежності до сім'ї, усвідомлення кожним членом сім'ї себе як особистості і значущого члена сім'ї, своїх і сімейних потреб, інтересів, мети, співвідносити їх, обирати пріоритети в інтересах сім'ї, єдність розумового, фізичного, морального в розвитку кожного члена сім'ї і на цій основі – в розвитку сім'ї. Соціально-педагогічна діяльність передбачає виховання батьків і дітей, навчання побудови сімейних стосунків, виробленню позитивної моделі життя і виховання як через безпосередню роботу з сім'єю, так і через опосередкований вплив на сім'ю: педагогізацію мікро- та макросередовища. Основою для цього є як вивчення проблем конкретної сім'ї, так і дослідження типових проблем української сім'ї, узагальнення їх для вироблення шляхів розв'язання проблем сім'ї, їх попередження. Основний принцип цього підходу: увага до внутрішнього світу сім'ї, природовідповідність дій сім'ї.

Особистісний підхід передбачає опору на права та обов'язки особистості в сім'ї, її інтереси, створення умов для їх реалізації в сім'ї з урахуванням досвіду сім'ї, сімейних і національних традицій, моделей сімейного виховання і життя, формування цінностей особистості і сім'ї. Мова йде про формування особистості сім'янина, який співвідносить свої права, цінності, погляди з іншими членами сім'ї, але який усвідомлює свою цінність і цінність інших членів сім'ї, поважає свій та чужий вибір, але відповідає за свій, допомагає іншим членам сім'ї. Тут шляхами реалізації підходу є громадянське виховання, теорія участі і соціальної дії щодо конкретної сім'ї, які сприяють формуванню демократичної сім'ї та особистості. Основний принцип соціально-педагогічної роботи з сім'єю тут – індивідуальний підхід до сім'ї, її членів.

Діяльнісний підхід означає обов'язкове включення сім'ї в діяльність і розв'язання її проблем, що приводить до її розвитку, згуртування. Етапами цього є: організація усвідомлення сім'єю своїх проблем, мотивація її до їх розв'язання у співпраці з соціальним педагогом, усвідомлення нею мети цієї співпраці, вибір засобів її досягнення, здійснення діяльності щодо розв'язання проблем і набуття в цій діяльності нового досвіду, якостей, властивостей, зіставлення результату з метою та оцінка, корекція співпраці з соціальним педагогом. Основний принцип тут: соціальне виховання сім'ї в діяльності і спілкуванні.

Ресурсний підхід означає виявлення, пошук і використання об'єктивно існуючих умов і засобів, які необхідні для розв'язання проблем сім'ї через реалізацію її прав у суспільстві і прав членів сім'ї у родині, можливостей для їх реалізації. Стосовно соціально-педагогічної діяльності він означає діагностику ресурсів сім'ї, оточення, громади, суспільства, організацію їх використання сім'єю, в тому числі мотивацію їх до надання підтримки і допомоги сім'ї, виявляється у лобюванні, представництві, захисті інтересів, прав сім'ї, сприянні розв'язанню проблем, створенні позитивного соціального оточення і зв'язків, включенні сім'ї в них, а також активізацію сімейного потенціалу задля розв'язання своїх проблем. Сім'я, мікросередовище, суспільство є об'єктами і суб'єктами соціально-педагогічної роботи. Розвиток сім'ї відбувається через всебічну реалізацію прав сім'ї і членів родини, а не зовнішню благополучне виконання сім'єю своїх функцій. Соціально-педагогічна робота розглядається як організація взаємодії в інтересах сім'ї установ, служб, організацій, родичів, членів сім'ї, де пріоритетом є права сім'ї. Основними принципами тут стосовно соціально-педагогічної діяльності є: активізація особистості, сім'ї, мікро- і макросередовища щодо розв'язання проблем дитини. Аксіологічний підхід передбачає опору на цінності в роботі з сім'єю, їх формування у соціального педагога, співвідношення із іншими цінностями, вироблення пріоритетів із цінностей: 1) біологічних (збереження

умов життя); 2) соціальних: вічних, загальнолюдських, загальнослов'янських, українських, громадянських, сімейного життя, особистого життя; 3) духовних: тих, що пов'язані із специфічною професійною діяльністю альтруїстичного характеру; етичної відповідальності перед професією, що пов'язано з потребою у професійній самореалізації, самоствердженні. Така орієнтація професійної діяльності передбачає вироблення кожним соціальним педагогом своєї ієрархії цінностей, де пріоритетом мають бути інтереси сім'ї, вивчення цінностей сім'ї, кожного її члена і опору на них у співпраці, показ позитивного через опору на цінності сім'ї кожним її членом, що сприяє укріпленню, збереженню, цілісності і розвитку сім'ї. Основними принципами тут є етичні підходи щодо сім'ї.

Гуманістичний підхід дозволяє розглядати сім'ю, її цілісність, її розвиток і розвиток її членів як найвищу цінність соціально-педагогічної роботи. Опора на позитивне в сім'ї, її здатність до розвитку, повага до її прав, прав членів родини, довіра і конфіденційність у співпраці з сім'єю – шляхи реалізації цього підходу у соціально-педагогічній роботі з сім'єю. Позитивний образ сім'ї, показ шляхів його досягнення реалізує ідею розвитку сім'ї в соціально-педагогічній роботі з нею. Пропаганда цього позитивного образу, сімейного способу життя у сім'ї, мікро- середовищі, суспільстві – ще один шлях реалізації цього підходу в роботі з сім'єю. Гуманізм передбачає поєднання підтримки, допомоги і само-допомоги в роботі над проблемами сім'ї, а не перманентну підтримку у виконанні певних функцій сім'ї. Гуманізм стимулює сім'ю до роботи над своїми проблемами, аби виправдати довіру і повагу до неї з боку соціального педагога. Отже маємо принцип гуманізму в роботі з сім'єю, дитиною трудових мігрантів.

Компетентний підхід означає найвищий професіоналізм педагога у роботі з сім'єю: бачити не тільки її теперішні проблеми і шляхи їх розв'язання, а й інтереси сім'ї, перспективи її розвитку і набуття самостійності в розв'язанні своїх проблем, шляхів досягнення цього. Для цього потрібні аксіологічна, мотиваційна, когнітивна, операційно-технологічна, рефлексивна складові підготовки соціального педагога до роботи з сім'єю на основі ідей фамілієцентризму і розвитку. Компетентний підхід означає, що „виховна позиція” соціального педагога прихована від сім'ї, сім'я відчуває себе суб'єктом взаємодії щодо розв'язання своїх проблем, бачить свої успіхи і недоліки. Соціальний педагог при цьому мотивує і стимулює сім'ю до роботи над проблемами, підтримує і допомагає їй у їх розв'язанні, враховуючи її потенціал, зони розвитку (актуального, найближчого, перспективного). З іншого боку, соціальний педагог сприяє формуванню компетентності сім'ї у своєму житті, озброює її знаннями щодо причин своїх проблем, життєвими вміннями тощо. Тобто сім'я вчиться самостійно розв'язувати свої проблеми, виявляти їх причини, попереджувати виникнення проблем, усувати їх наслідки. Отже, маємо принцип компетентності в соціально-педагогічній роботі з сім'єю.

Культурологічний підхід до соціально-педагогічної роботи з сім'єю означає врахування рівня розвитку культури суспільства, демократизму суспільства, оскільки реалізація прав можлива тільки за демократії і тягне за собою розвиток людини, сім'ї, самого суспільства. Цей підхід має враховувати і культуру сім'ї, її мікросередовища, які є факторами розвитку сім'ї. Шляхами реалізації цього підходу щодо сім'ї є: вивчення і врахування культурного капіталу родини, залучення сім'ї до прийняття рішень щодо себе і взаємодії щодо розв'язання своїх проблем на всіх етапах роботи над ними з соціальним педагогом, врахування національної, побутової культури сім'ї та її мікросередовища, субкультури референтних груп членів сім'ї та педагогізація цих культур через друковані ЗМІ, телебачення, радіо, соціальний контроль в інтересах збереження цілісності сім'ї, її згуртування і розвитку, створення можливостей для реалізації прав сім'ї, усунення перешкод, які цьому заважають. Маємо, таким чином, принцип культурної відповідності в роботі з сім'ї.

Системний підхід в соціально-педагогічній роботі з сім'єю передбачає: 1) роботу з сім'єю як з особливою соціальною системою, де кожен вплив відбивається на всіх членах сім'ї та їх стосунках; 2) розуміння сім'ї як підсистеми суспільства, мікросередовища та причин її проблем як відбиття зовнішніх протиріч (суспільства) у внутрішні; 3) розуміння соціально-педагогічної діяльності з сім'єю як системи зі структурою (об'єкт, предмет, елементи і зв'язки в ній). Об'єктом є всі типи сімей, які мають проблеми у своїй життєді-

яльності і розвитку і бажають їх позбутися; предметом – соціальне виховання членів сім'ї, інтеграція та оптимізація впливу факторів, які зумовлюють якість життєдіяльності сім'ї.

Елементами системи соціально-педагогічної діяльності є: мета, завдання, принципи, зміст, методи, форми, результат, умови і фактори роботи з сім'єю. Системоутворюючим фактором роботи з сім'єю соціального педагога є фамілієцентризм і розвиток сім'ї. Основним принципом є системність.

Акмеологічний підхід до професійно-педагогічної діяльності стосовно соціально-педагогічної роботи з сім'єю передбачає спрямованість цієї роботи на розвиток сім'ї, досягнення акме-вершини у функціонуванні, діяльності, житті: найбільшого благополуччя сім'ї, реалізації всіх прав і можливостей виконання на цій основі своїх функцій, обов'язків, здатності до самодопомоги, незалежного від фахівців життя, самоорганізації свого життя на основі потреб у нових досягненнях, успіху, віри в себе, позитивного мислення, розуміння сенсу сімейного життя, переваг сімейного способу життя. Акмеологія характеризує особистість на основі таких якостей: відкритість до засвоєння нового, системний спосіб мислення (в т.ч. із врахуванням інтересів сім'ї), висока мотивація досягнень (які йдуть на користь членам сім'ї), здатність до об'єктивної самооцінки своєї діяльності. Сім'я, яка складається з таких членів сім'ї, – ідеальний варіант для розвитку, якщо соціальному педагогу показати шляхи цього розвитку, допомогти усвідомити важливість самореалізації кожного з урахуванням інтересів сім'ї, навчити співвідносити, узгоджувати мету, інтереси особистості і сім'ї, допомогти сформулювати цю мету, модель сімейного життя на основі розвитку кожного і реалізації ними своїх прав у сім'ї. Основними принципами цього підходу щодо соціально-педагогічної роботи з сім'єю є спрямованість на розвиток сім'ї через розвиток її членів, на самодопомогу, збереження цілісності сім'ї.

Синергетичний підхід стосовно соціально-педагогічної роботи з сім'єю означає оперування в роботі з нею такими основними характеристиками діяльності:

- універсальність (опора на методи її наукового дослідження, які використовуються в усіх предметних галузях);
- глобальність (увага до всіх типів сімей);
- відкритість (до всіх наук, які стосуються людини і сім'ї);
- нелінійність (вивчення функціонування і розвитку сімей в різних умовах і ситуаціях при довільній зміні керівних параметрів);
- цілісність (зосередженість на збереженні цілісності сім'ї як її сутності, ознаки відокремленості її від інших людей);
- інноваційності (створення нових гіпотез, теорій, розробка підходів, технологій в роботі з сім'єю як складноорганізованою системою);
- опора на досвід, потенціал сім'ї у розв'язанні своїх проблем, розуміння її суб'єктності в будь-якій діяльності щодо себе.

Синергетичний підхід дозволяє сформулювати такі принципи щодо будь-якої, в тому числі соціально-педагогічної діяльності стосовно сім'ї:

- врахування альтернативності розвитку – для кожної сім'ї існують різні варіанти розв'язання її проблем;
- оптимальності впливу: головне в роботі з сім'єю – не примус, а використання її можливостей, створення на цій основі технологій, орієнтованих на конкретну сім'ю;
- можливості прогнозування: сім'я та члени сім'ї мають етапи розвитку, що дозволяє передбачити її критичні етапи в несприятливих умовах та екстремальних ситуаціях, попередити їх;
- суб'єктності сім'ї і насилля: сім'ї не можна нав'язувати шляхи розвитку і розв'язання проблем, їх можна пропонувати;
- самодостатності сім'ї: сім'я може розвиватися навіть в екстремальних умовах за допомогою власних сил і потенціалу, що означає можливість неприйняття нею соціальних послуг.

Принципи – це основні положення, на яких будується робота фахівців, які надають їй певної спрямованості, ціннісної значущості. У роботі з дітьми трудових мігрантів, їх батьками, соціальним оточенням застосовуються такі принципи:

1. **Соціально-політичні:** законність (і відповідальність батьків за дітей) та права членів родини (дітей на виховання і розвитку сім'ї, батьків – на виховання дітей), права сім'ї (таємниця особистого життя, недоторканість житла); єдність державної та регіональної політики у сфері освіти, соціальної роботи; пріоритет прав і інтересів дитини над іншими інтересами; пріоритет інтересів сім'ї над державними, громади, школи, фахівців, об'єктивності тощо.

2. **Організаційні:** детермінізм (в оцінці обставин функціонування сім'ї і при ухваленні рішень про роботу з дитиною, соціальним оточенням, батьками); компетентність щодо визначення проблем дітей, надання підтримки і допомоги; доступність і безкоштовність послуг дітям, соціальному оточенню, батькам; ресурсна обґрунтованість роботи; демократизм (делегування повноважень, розподіл відповідальності і самостійності як між фахівцями, так і в сім'ї); гнучкість, реальність і комплексність роботи (у плануванні, розподілі сил і ресурсів щодо проблем та міжсекторальне партнерське втручання в проблеми дітей за необхідністю); результативність роботи; оптимальність та соціальні інновації; солідарність (взаємозв'язок і взаємна відповідальність суспільства, фахівців, членів сім'ї, оточення за дитину); сумісність (комплекс функцій соціального педагога і психолога, залучених фахівців має відповідати проблемам дитини); концентрація (взаємодія між дитиною, сім'єю, оточенням і фахівцями має бути максимально насиченою, забезпечувати бажаний вплив на розв'язання проблем дитини); комбінування (дає можливість об'єднати функції фахівців у взаємодії так, щоб не допустити дублювання, паралельності і забезпечити оптимальний варіант розв'язання проблем дитини); різноманітність форм, методів взаємодії фахівців з дитиною, її соціальним оточенням, батьками; стимулювання сім'ї до активності, розв'язання проблем дитини, до розвитку родини (формування батьківства, відчуття сім'ї, семейних цінностей, позитивних моделей сімейного життя, поєднання педагогічного керівництва з розвитком ініціативи, самодіяльності і самостійності вихованців, неперервності роботи, виховання дітей тощо).

3. **Етичні:** рівність роботи з дітьми трудових мігрантів, їх сім'ями, соціальним оточенням; толерантність; конфіденційність (якщо це не загрожує життю і здоров'ю дитини); співпраця з дитиною, її близькими і родичами; об'єктивність (реальне сприйняття проблем сім'ї, дітей); спрямованість роботи на самовизначення і незалежне життя сім'ї (право сім'ї на вибір послуг і прийняття рішень на основі інформації фахівців); врахування суверенітету та автономності сім'ї у прийнятті рішень щодо своєї життєдіяльності, розвитку (якщо це не загрожує життю і здоров'ю дітей).

4. **Педагогічні:** спрямованість на розвиток сім'ї і на збереження цілісності сім'ї; диференційований та індивідуальний підхід до дитини, сім'ї, соціального оточення; системність і систематичність у роботі (поєднання підтримки, допомоги, самопомоги і втручання в сім'ю в інтересах дитини); оптимальність впливу; суб'єктність сім'ї, дитини, гуманізм (опора на позитивне в дитині, сім'ї, соціальному оточенні, визнання прав дитини, особистих і семейних інтересів як цінностей); зворотній зв'язок у роботі з дитиною, сім'єю; науковість; наявність позитивного образу, моделі сім'ї як зразка для роботи, до якого треба прагнути; самодостатність сім'ї; культуровідповідальність; природовідповідність; виховання в діяльності і спілкуванні; активізація особистості, сім'ї, середовища щодо розв'язання проблем дитини; спрямованість на розвиток особистості, сім'ї; врахування альтернативності розвитку сім'ї, особистості, народності, єдності виховання і життя, соціального виховання і навчання в колективі; перспективних ліній; самопомога особистості в соціальному розвитку; суб'єктність; педагогізація середовища; єдність традиційного і новаторського.

3.3. Зміст, форми, методи, технології соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів

Завдання соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів визначаються проблемами і потребами дітей із дистантних сімей, розв'язання яких вимагає:

- інтеграції виховних впливів на дитину у загальноосвітньому навчальному закладі;
- формування об'єктивної самооцінки у дітей, життєвих планів, здійснення профорієнтації;
- виявлення порушень прав дітей та їх захист;
- корекцію поведінки дитини;
- відвідання дитини вдома і вивчення умов її життя, виховання і розвитку;
- правову просвіту щодо прав дітей, в тому числі щодо соціального оточення, яке опікується дітьми трудових мігрантів.

Робота педагогічних працівників з дітьми трудових мігрантів, їхніми батьками, соціальним оточенням являє собою, по суті, компенсацію за залишкову модель соціальної політики, яка виштовхує людей на заробітки і приводить до дистантності сімей. Її можна назвати психолого-педагогічною моделлю соціальної політики у конкретному випадку. Звичайно, що не може заклад освіти подолати всі проблеми сімей, але може пом'якшити їх наслідки і попередити можливі додаткові проблеми, про які сім'ї спочатку і не здогадуються чи вважають їх несуттєвими. Тому роботу щодо попередження проблем дітей трудових мігрантів доцільно здійснювати за такими напрямками (змістом):

1. **Первинна профілактика** проблем дистантних сімей (інформування про проблеми дітей трудових мігрантів, права і потреби дітей, відповідальність батьків та родичів за дітей, формування сімейних цінностей, відповідального батьківства в усіх батьків, показ позитивних зразків сімейного життя, сімейного виховання, ресурсів для задоволення потреб сім'ї).

2. **Вторинна профілактика** проблем дистантних сімей: коли батьки мають намір виїхати на заробітки і прагнуть до співпраці з педагогічними працівниками щодо пом'якшення відображення проблем їх відсутності на дітях у майбутньому. Тут доцільною є робота щодо укріплення сім'ї, навчання виявленню почуттів, активному слуханню дітей. Це можливо, якщо батьки довіряють педагогічним працівникам і повідомляють про свій від'їзд.

3. **Третинна профілактика** проблем дистантних сімей: коли дитина залишається без батьків, виникає необхідність ізолювати її від негативних факторів, впливів, пом'якшити їх, зберегти і розвинути в дитині позитивне, зв'язки з батьками, включивши її в позитивно соціалізуюче середовище в навчанні, дозвіллі.

4. **Супровід**, у тому числі і **патронаж** дитини та її оточення на час від'їзду батьків: спільна робота педагогічних працівників закладу освіти, суб'єктів захисту дитини в районі (місті, селі) щодо подолання серйозних проблем, які виникають у дитини в різних сферах життя, зацікавленість долею дитини щодня і, в разі необхідності, об'єднання зусиль, ресурсів для їх подолання.

5. **Реабілітація** дитини, сім'ї після повернення батьків: налагодження взаєморозуміння, стосунків, відновлення почуттів, розв'язання тих проблем, що накопичилися за відсутності батьків і можуть бути розв'язаними тільки ними, оскільки саме батьки мають право всюди захищати і представляти свою дитину, її права, інтереси.

Реалізують цей зміст методи і форми роботи.

Методи соціально-педагогічної роботи – це способи взаємопов'язаних дій клієнта і соціального педагога, а також і способи впливу на клієнта (сім'ю, особистість) соціального педагога з метою соціального виховання середовища, допомоги в захисті прав сім'ї та людини. Отже, метод – це частина соціально-педагогічної діяльності, кожен з них як дія має свою мету, яка підпорядкована меті соціально-педагогічної діяльності. Методи складаються з прийомів (окремих операцій, які не мають мети, виконують якусь

завдання). Різноманітна сукупність прийомів складає різні методи. Так, переконання як метод може включати бесіду, паузи, аналіз ситуацій, тестування, приклад тощо). Оскільки соціально-педагогічна робота є складовою частиною та умовою соціально-педагогічної роботи, то методи соціально-педагогічної роботи спираються на результати психологічних і соціологічних досліджень, використовуються спільно з методами психології, соціології, власне соціальної роботи.

Розрізняють такі методи соціально-педагогічної роботи:

- *загальнонаукові* – аналіз, синтез, індукція, дедукція, спостереження, опитування, аналогія, моделювання, експеримент;
- *власне соціально-педагогічні* – інформування, позитивний приклад, перспективи, перенавчання, реконструкція характеру, переключення, ігри різних видів, змагання, заохочення, аналіз педагогічних ситуацій, ситуація вибору, аналіз продуктів творчої діяльності, навіювання, переконання, “вибух” тощо;
- *методи соціальної роботи, які мають соціально-педагогічний зміст*: підтримування, безпосередній вплив, рефлексія.

Розкриємо сутність *соціально-педагогічних методів* у роботі з неблагополучною сім'єю.

Метод вибуху. Обґрунтував і вперше застосував цей метод А.С. Макаренко. Під “вибухом” він розумів миттєве руйнування негативних якостей, негативного стереотипу поведінки у процесі бурхливих емоційних переживань. А.С. Макаренко вважав, що перебудова духовного світу особистості еволюційним шляхом є малоефективною і важкою як для вихователя, так і для вихованця. При застосуванні методу “вибуху” особистість переживає “катастрофу всередині самого себе”, їй ніколи розмірковувати, зважувати, розраховувати, хитрувати. Цей метод передбачає доведення до межі конфлікту особистості з колективом. При цьому чітко ставиться альтернатива: стати об'єктом критики колективу та залишити його, або змінити себе, завоювати повагу, авторитет. При несподіваному збігу обставин особистість постає перед конфліктною ситуацією і перед нею постає питання: як бути далі? Внаслідок цього в особистості виникає незадоволення собою, відразу до попереднього способу життя, антипатія до своїх недоліків та прагнення стати краще. Але цей метод можна застосовувати лише в сильному, згуртованому колективі, в крайньому разі, дуже рідко, в реальних обставинах, разом з іншими методами впливу на особистість. Прийомами створення методу “вибуху” є: доведення до абсурду негативної лінії поведінки підлітка та нагнітання негативних переживань до межі. Цей метод тільки руйнує негативні якості та поведінку, тому після нього необхідним є застосування інших методів формування свідомості та поведінки.

Метод перенавчання. Цей метод спирається на метод переконання і закріплює його результати. Спрямований на ліквідацію поганих звичок, відучування від поганих дій та привчання до позитивних звичок. Відучування здійснюється через заборону та контроль за діями. Не можна нав'язувати свою волю та думку як найправильнішу та найвірнішу, постійно вказувати на один і той же недолік. Це може викликати протилежну реакцію або нервовий зрив. Не можна також вимагати миттєвої відмови від поганої звички. Необхідно створити чіткий режим, демонструвати позитивні приклади, давати поради щодо поведінки в конкретних ситуаціях. Привчання вимагає послідовності та систематичності дій, дисципліни та самодисципліни.

Метод реконструкції. Цей метод застосував і обґрунтував А.С. Макаренко. Він вважав, що при перевиховуванні не можна разом з негативними руйнувати й позитивні якості особистості, необхідно зберегти “здорову основу” характеру вихованця. “Реконструкція” означає відбудову усього цінного, позитивного в характері та поведінці. А.С. Макаренко вважав, що педагогу необхідна віра в позитивне у вихованці і лише на цій основі можливо виправлення особистості. Треба знайти точку опору у душі вихованця, яка стане вихідним пунктом у перевихованні. Позитивні якості інтенсивно заохочуються, а негативні – критикуються.

Етапи “реконструкції”:

1. Вивчення особистості вихованця з метою визначення перспектив майбутнього розвитку.
2. Актуалізація та поновлення позитивних якостей, які досі не були потрібними (створення виховних ситуацій, вправи тощо).
3. Формування тих позитивних якостей, які швидко та легко поєднуються з провідними позитивними якостями.
4. Подолання опору вихованця виховному впливу, створення режиму, організація середовища та життєдіяльності вихованця таким чином, щоб не залишилось часу на погані вчинки.

Метод переключення. Сутність цього методу полягає в тому, що зона активності вихованця переводиться у соціально значущу сферу діяльності на основі використання тих позитивних якостей, які є у вихованця. Приклади застосування цього методу знаходимо у “Педагогічній поемі” А.С. Макаренка: колишній крадій С. Карабанов одержує доручення отримати гроші на колонію і прагне всім серцем, щоб на нього напали бандити, а він би відбився від них і виконав з честю доручення; колоністи охороняли шляхи, а колись на них грабували самі тощо.

Метод переключення є ефективним за таких умов: використання поваги до вихованця; вивчення особистості вихованця, особливостей відносин у колективі, спільної думки; постійного контролю за діями вихованців, врахування конкретних обставин життя та діяльності вихованців.

Засобом формування звички правової поведінки є використання педагогом виховних ситуацій (спеціально заданого педагогом стану виховного процесу у сім’ї, середовищі (групі) вихованців; сукупності зовнішніх і внутрішніх умов, що склалися в даний момент між суб’єктами виховного процесу, які спрямовані педагогом на позитивні зміни в системі міжособистісних стосунків і в особистості кожного з вихованців).

Можна виділити серед методів соціальної роботи в конкретному випадку ті, що *мають соціально-педагогічний зміст*: підтримування, безпосередній вплив, рефлексія, зміна ролі.

Підтримування. Здійснюється з метою зменшення занепокоєння, поганого уявлення про себе, підвищення самооцінки клієнта. Складовими методу є: висловлювання сприйняття, інтересу, поділяння з клієнтом його тривоги, переконання клієнта в тому, що консультант розуміє сильні, ірраціональні почуття, заохочення клієнта до стосунків і дій, які плануються, демонстрація бажання допомогти. Прийомами реалізації цього методу є також контакт очима, дотики, які підтримують, розуміюче кивання головою.

Безпосередній вплив здійснюється з метою сприяння конкретній поведінці, означає спонукування до неї через висловлювання думок, пропозицій, підкреслень, вимог, наполягання, поради; наголос на схвальних зразках поведінки; навіть безпосередні дії (вилучення дитини з сім’ї). Але при цьому методі важливі рішення клієнтом повинні бути прийняті на основі нав’язування консультантом. Різновидом цього методу є відділення. Це відгородження на певний час людини від ситуації, в якій вона знаходиться, з тим щоб вона не підлягала впливу певних збудників і була в змозі виявляти більш адекватну поведінку.

Вивчення, опис, вентиляція застосовуються з метою зрозуміння точки зору дитини та соціального педагога на ситуацію, висловлювання почуттів (випуск “пару”). Тим, що почуття висловлюються, зменшується їх сила. Але вентиляція передбачає обережне спонукування до висловлювання почуттів: вона може образити інших членів сім’ї, які при цьому присутні, призвести до конфлікту з ними.

Доцільним є спонукування дитини до **рефлексії** щодо конкретної ситуації з метою покращення її розуміння. Рефлексія передбачає аналіз ситуації у таких напрямках: 1) інші, навколишній світ, здоров’я дитини; 2) впливи поведінки на себе самого та на інших; 3) власна поведінка; 4) причини, які лежать в основі ускладнень у взаємодіях між самим собою та іншими і зовнішніми впливами; 5) самооцінка; 6) консультант і процес консультування. Консультант також спонукає дитину до рефлексії зразків поведінки, сильних проблем, що допомагає ідентифікувати розлади: проблеми дитини, а також до рефлексії впливів з минулого. Останній прийом вживається тоді, коли заохочує переоцінку, коли дитина уникає

інтелектуалізації, як захисту, вона пояснює неочікувану поведінку щодо консультанта, фокусується на стосунках "консультант-клієнт". Рефлексія є можливою під час спільного дослідження дитиною і консультантом проблем дитини. Рефлексія здійснюється під час використання різних методик (ретроспективного аналізу біографій, монографічного вивчення сім'ї тощо).

Ці методи можуть застосовуватись у різних формах. Під формою соціально-педагогічної роботи ми розуміємо упорядковану певним чином структуру діяльності соціального педагога, яка зумовлена метою, завданнями, логікою і методами роботи на конкретних етапах роботи, в конкретних обставинах і характеризується особливими способами керування, організації та співробітництва соціального педагога з дітьми у професійній діяльності; це варіанти організації діяльності і спілкування соціального педагога і дитини, її сім'ї. Розрізняють такі форми соціально-педагогічної роботи з дітьми, неблагополучними сім'ями:

- а) за складом і кількістю дітей, сімей: індивідуальні (з окремою сім'єю чи членом сім'ї); групові (з гетеро- чи гомогенними групами сімей чи окремими членами кількох сімей; масові (із значною кількістю дітей, сімей або членів сімей);
- б) за тривалістю: одноразові заходи (акції, свята); постійно діючі (лекторії, клуби, консультпункти, рейди, обстеження тощо), "пульсуючі" (діючі за потребою, щоб зняти загострення проблеми, привернути до неї увагу з подальшим переходом до роботи в постійних чи одноразових заходах);
- в) за перспективою: розраховані на близьку перспективу – до 2 тижнів (частково розв'язують гострі проблеми, привертається увага до них); розраховані на середню перспективу – до 2 місяців (розв'язуються певні функціональні проблеми дитини і сім'ї, усуваються наслідки); розраховані на віддалену перспективу – від 2 місяців і більше (розв'язуються комплексні проблеми дитини і сім'ї, усуваються причини і наслідки);
- г) за місцем проведення: стаціонарні (на одному місці багаторазово); виїзні (на одному місці одноразово); пересувні (в різних місцях одноразово); циклічні (в різних місцях багаторазово);
- г) за ступенем самостійності дитини, сімей: групи самопомоги сім'ям; групи взаємодопомоги сім'ям; сім'ї, які працюють за допомогою консультанта (у т. ч. за контрактом); сім'ї, діти, які працюють під безпосереднім керівництвом соціального працівника;
- д) за рівнем творчості: інформаційні (спрямовані на засвоєння інформації); репродуктивні (спрямовані на відтворення знань, способів дій: лекторії, семінари, університети, диспути); тренувальні – тренінги, практикуми тощо (спрямовані на застосування на практиці знань, формування умінь, навичок, звичок); творчі (спрямовані на вироблення нових рішень, нових знань та способів дій);
- е) за видом діяльності: ігрові; комунікативні; трудові; навчальні;
- є) за умовами здійснення: екстрені; звичайні;
- ж) за характером спілкування: безпосередні (усні); опосередковані (письмові, за допомогою технічних засобів);
- з) за метою: спрямовані на збір та аналіз інформації; участь у формуванні молодіжної та сімейної політики і завдань соціальної роботи; участь у реалізації молодіжної та сімейної політики і проведенні соціального супроводу сім'ї; профілактику неблагополуччя та його рецидивів; узагальнення результатів; контроль за якістю соціально-педагогічної роботи;
- и) за складністю побудови: прості (бесіда, диспут, вікторина, попередження, зустріч); складні (свято, творча гра, похід, ярмарок тощо); комплексні (тематичний день, тиждень, місячник, фестиваль).

Питання до розділу:

1. Розкрийте сутність соціально-педагогічної діяльності, підходи до неї.
2. Подумайте, як принципи соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів Ви можете врахувати у своїй діяльності?
3. Розкрийте особливості змісту соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів.
4. Побудуйте план соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів у своєму ЗНЗ.
5. Проаналізуйте, які форми та методи Ви використовуєте у своїй практичній діяльності. Чим зумовлений їх вибір Вами?
6. Розкрийте переваги і межі застосування технологій соціально-педагогічної діяльності.

Література:

1. Дубровина И.В. Школьная психологическая служба: Вопросы теории и практики. – М.: Педагогика, 1991.
2. Кондрашенко В.Т. Девиантное поведение у подростков. – М.: 1999.
3. Овчарова Р.В. Технологии практического психолога образования. – М.: Сфера, 2000.
4. Стародубцева И.В. Воспитание и педагогическое сопровождение детей, попавших в трудную жизненную ситуацию // Проблемы освіти. – 2004. – Вип.40. – С.76-82.
5. Дети социального риска и их воспитание: Учебно-методич. пособие / Под науч. ред. Л.М. Шипицыной. – СПб.: Изд-во «Речь», 2003. – 144 с.
6. Психология социальной работы / Під заг. ред. М.А.Гуліної. – СПб.: Питер, 2002. – 352 с.

РОЗДІЛ 4

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

Ключові поняття розділу:

новоутворення, принципи і завдання психологічної роботи, форми роботи з дітьми трудових мігрантів.

4.1. Основи психологічного розвитку дітей в сім'ї

Кожен віковий період має свої характерні особливості, приносить в життя людини щось нове і необхідне для її подальшого розвитку.

Дитина народжується безпомічною. Вона не здатна захистити себе, тримати прямо голівку, не спроможна ще сприймати навколишні предмети, пересуватися, самостійно їсти. Однак дитина забезпечена всім необхідним для того, щоб жити в тих умовах, до яких вона біологічно підготовлена. Такими є специфічно людські умови її життя.

З самого початку виникає ситуація об'єктивних стосунків між дитиною і батьками.

Перше її радісне збудження, жваві рухи ніжками і ручками, як правило, це реакція на материнське обличчя та голос.

Соціальна ситуація сумісного життя дитини з матір'ю призводить до виникнення нового типу діяльності – безпосереднього емоційного спілкування дитини і матері.

Спілкування в цей період повинно носити емоційно-позитивний характер. Тим самим у дитини створюється емоційно-позитивний тонус, що буде слугувати ознакою психічного і фізичного здоров'я.

Перша потреба, яка формується у дитини, – це потреба в іншій людині. Тільки розвиваючись з дорослою людиною, дитина сама може стати людиною.

Дефіцит спілкування в немовлятьському віці справляє негативний вплив на все наступне психічне життя дитини.

Новоутворення, що виникають в кінці першого року життя, викликають побудову нової соціальної ситуації розвитку. Це ситуація сумісної діяльності з дорослою людиною. Зміст цієї сумісної діяльності – засвоєння суспільно вироблених способів вживання предметів, які відкрились дитині і стали її світом.

Спілкування дитини з батьками в ранньому віці є необхідною умовою розвитку предметної діяльності – провідної діяльності дітей цього віку. Функціональні властивості предметів відкриваються малюку через виховний і навчальний вплив дорослих.

У ранньому віці починають формуватися моральні почуття. Це відбувається в тих випадках, коли дорослі привчають малюка рахуватися з іншими людьми.

У процесі спілкування з дорослими на другому році життя у дитини формується емоційна реакція на схвалення. Зародження емоційної реакції на похвалу створює внутрішні умови для розвитку самооцінки, для формування стійкого позитивно-емоційного ставлення дитини до себе і своїх якостей.

У дошкільному віці потреба в спілкуванні з дорослими та однолітками визначає становлення особистості дитини.

Спілкування з дорослими розгортається на основі значної самостійності дошкільника, розширення його знайомства з довколишньою дійсністю. Молодші дошкільники ставлять тисячі запитань. Вислуховуючи відповіді, дитина вимагає, щоб дорослий серйозно ставився до неї, як до партнера, товариша. Якщо дитина не зустрічає такого ставлення, у неї виникає негативізм та впертість.

У дошкільному віці виникає й інша форма спілкування – особистісна, яка характеризується тим, що дитина намагається обговорювати з дорослим поведінку і вчинки інших людей і свої власні з погляду моральних норм.

Особистісне спілкування найбільш ефективно готує дитину до навчання в школі, де доведеться слухатись дорослого, уважно вбирати все те, що буде говорити вчитель. Дорослий виступає в узагальненій формі як носій суспільних функцій в системі суспільних відносин.

Успіхи та невдачі дітей молодшого шкільного віку у навчанні перебувають під постійним контролем дорослих. У дітей цього віку з'являється любов до праці. Діти намагаються дізнатись, що із чого одержується і як воно діє. Інтерес до цього має підкріплюватися і задовольнятися оточуючими людьми.

Психолог Г. Крайг виділив три ознаки у поведінці батьків, що сприяють гарним результатам у навчанні їхніх дітей:

1. Батьки повинні мати реальне уявлення про поточні досягнення їхньої дитини.

Такі батьки допомагають дітям розвивати впевненість у собі, заохочують дітей до виконання відповідних віку завдань у школі і вдома.

2. Ставлення батьків до дітей має відзначитися любов'ю і теплотою. Вони використовують методи контролю і дисципліни. Діти знають межі дозволеного, але при цьому почувають себе в безпеці і знають, що вони бажані і любими.

3. Батьки мають постійно спілкуватися з дітьми, читати їм книжки, уважно вислуховувати дітей, розмовляти з ними, підтримувати інтерес до пізнання.

Тривала розлука з батьками призводить до сильних стресів у дітей що суттєво впливає на їх шкільне навчання. У молодшого школяра з'являється почуття суму, гніву, тривоги. У деяких випадках дитина починає погано вчитися, стає неслухняною.

Підлітковий вік – це один з найважливіших етапів життя людини. У ньому багато джерел і починань всього подальшого становлення особистості.

Підлітки прагнуть набути нове становище у соціальному середовищі. Підліток переживає задоволення, коли до нього ставляться як до дорослого, і незадоволення, коли вбачають у ньому маленьку дитину. У зв'язку із цим особливим прагненням він може боляче сприймати різні форми прояву неухважності до нього, що зачіпають його гідність і самостійність.

За достатньо сприятливих умов становлення особистості підлітка в сім'ї, шкільному середовищі та поза ним відбувається інтенсивне формування самостійності, опанування прийомами самовиховання вольової поведінки. Однак відсутність сприятливих умов розвитку вольових якостей може спричинити появу в підлітків негативізму, впертості, неорганізованості, імпульсивності поведінки.

У залежності від батьківських уявлень і очікувань щодо власної дитини процес самостійності може бути прискорений або загальмований. Так, не існує конфліктів у взаємовідносинах там, де батьки вважають дитину здатною до самостійності і сприймають її як сильну, здатну „стояти на власних ногах”. І навпаки, батьки, які вважають дитину дуже несамостійною і залежною, приписують їй нездатність створювати нові взаємини, успішно знаходити друзів, всіляко перешкоджають її самостійності.

Якщо підліток у взаємовідносинах відчуває, що від нього багато очікують, він може намагатися ухилитися від виконання обов'язків. Тому для засвоєння підлітком нової системи взаємин важлива чітка аргументація вимог, що йдуть від дорослого. Неаргументоване нав'язування вимог, як правило, відкидається. До того ж, підліток більше домагається певних прав, ніж прагне взяти на себе обов'язки. Велике значення в цей період мають єдині вимоги до підлітка як у сім'ї, так і в школі.

Старшокласники опиняються на порозі реального дорослого життя.

Нова соціальна позиція старшокласника змінює для нього значущість навчання. Це пов'язано з тим, що складається нова мотиваційна структура учня. Домінуюче місце займають мотиви, пов'язані з самовизначенням та підготовкою до самостійного життя.

Старшокласники критично ставляться до засвоєваних ними знань, до висловлювань дорослих. Вони схильні до постановки проблем, до диспутів і філософствування.

У родинних дітей цього вікового періоду, за конструктивного стилю відносин, устанавлюються довірливі стосунки з батьками. До того ж, вже на трохи вищому рівні, старшокласники потребують життєвого досвіду та допомоги дорослих, тому сім'я стає тією малою соціальною групою, де вони відчувають себе спокійно та впевнено. З батьками вони обговорюють життєві перспективи, особливо професійні. У дітей трудових мігрантів внаслідок відсутності постійного спілкування з батьками соціалізація, психічний розвиток ускладнюються.

4.2. Принципи психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів

1. Повага до гідності кожної дитини

Кожна дитина є неповторною та унікальною, що необхідно враховувати вчителям, соціальним педагогам та практичним психологам (спеціалісти), не допускаючи жодного прояву зневаги до особистості. Кожна дитина має право на самореалізацію, яка не призводить до порушення такого ж права інших людей. Робота з дітьми трудових мігрантів несумісна з прямим чи опосередкованим примусом дитини до будь-яких дій, навіть на користь її або її близького соціального оточення.

2. Пріоритетність інтересів дитини

Спеціалісти спрямовують свої зусилля, знання та навички на допомогу дітям трудових мігрантів та їх сім'ям з метою ідентифікації проблем, допомоги у розв'язанні складних питань, конфліктів та подолання їх наслідків.

3. Толерантність

Спеціалісти мають бути толерантними до різних емоційних проявів дітей трудових мігрантів, мають належний рівень професійної підготовки, за будь-яких обставин зберігають рівновагу, терпимість. Спеціалісти приймають проблеми й обставини дитини незалежно від її способу життя, поведінки, соціального і національного походження, статі тощо.

4. Довіра та взаємодія у вирішенні проблем

Спеціалісти співпрацюють з дітьми трудових мігрантів, намагаючись якнайкраще розв'язувати будь-які проблеми, з якими вони стикаються, з метою задоволення найкращих інтересів дитини. Спеціалісти сприяють добровільній участі дітей у процесі надання

соціальної та освітньої послуги. Спеціалісти мають сприяти адекватній самостійності дітей у розв'язанні їхніх соціальних проблем та в діях у відповідних соціальних ситуаціях. Спеціалісти створюють доброзичливу атмосферу спілкування з дитиною. Довіра до спеціаліста є необхідною умовою результативної соціальної та освітньої діяльності. Передумовою створення довірливих стосунків є щирість та відкритість педагога.

5. Доступність послуг

Спеціалісти надають допомогу кожному, хто звертається до них за захистом, підтримкою, консультацією або порадою, без будь-якої дискримінації щодо статі, віку, фізичних або розумових обмежень, соціальної чи расової приналежності, віросповідання, мови, політичних поглядів, сексуальної орієнтації.

6. Конфіденційність

Спеціалісти в будь-якій соціальній ситуації інформують дитину та її найближче соціальне оточення про те, як забезпечується конфіденційність, для чого вона необхідна, а також про обмеження в її дотриманні. Обов'язок спеціалістів – бути конфіденційними, що виключає можливість розголошення будь-яких відомостей про дитину та її соціальне оточення за винятком тих випадків, коли це робиться з їхньої згоди чи в установленому законом порядку.

7. Дотримання норм професійної етики

Спеціалісти сприяють формуванню та реалізації заходів соціальної та освітньої політики, забезпеченню благополуччя дитини та її соціального оточення, несуть відповідальність за дотримання професійних норм у розв'язанні практичних завдань соціальної та освітньої роботи.

4.3. Рекомендації до психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів у навчальному закладі

Діти трудових мігрантів перебувають у складній ситуації соціального розвитку, оскільки всі вони переживають психотравмуючі впливи. Психотравма виникає через те, що основні соціальні потреби цих дітей залишаються не задоволеними. Зокрема, потреба у стабільності і відчутті захищеності не задовольняється через те, що основні люди в житті дитини – батьки – не проживають разом з дитиною. Той факт, що батьки лише періодично приїжджають, викликає відчуття нестабільності, ці приїзди не компенсують відсутність постійного проживання з дітьми. Крім цього, дуже часто є не задоволеною й потреба в емоційній близькості, оскільки замінити спілкування з матір'ю і батьком дуже рідко спроможний хтось з інших родичів, а тим більше інших дорослих. Украй негативно позначається те, що потреба у безумовній любові, тобто усвідомлення дитиною, що вона є цінністю для своїх батьків, теж є не задоволеною, оскільки той факт, що вони залишають дитину саму, підриває впевненість у своїй значущості для батьків. Отже, діти трудових мігрантів зазнають багато негативних переживань через неможливість задоволення своїх базових соціальних потреб. Тому вони потребують соціально-психологічної допомоги.

Цю допомогу повинні надавати, в першу чергу, ті люди, котрі за своїм службовим обов'язком відповідають за їх розвиток та виховання: педагоги, психологи, соціальні працівники.

Таких дітей слід передусім оточити турботою та увагою. Слід пам'ятати, що навіть якщо вони дуже добре поводитяться та навчаються, їх психіка безумовно травмована і постійно зазнає перенапруження. Тому будь-яке необережне зауваження, нетактовне звернення вчителя, навіть жалість і співчуття оточуючих можуть тяжко пережитися ними, викликаючи непередбачувані наслідки.

Педагогам слід подбати про те, щоб така дитина була зайнята справою відповідно до своїх уподобань (заняття в гуртках, секціях). Слід допомогти їй зайняти належне місце в колективі класу (дати їй цікаве та відповідальне громадське доручення, яке дитина буде спроможна виконати, допомогти потоваришувати з однокласниками). Треба стежити, щоб така дитина не відставала в навчанні (організувати допомогу або, якщо потрібно, надати можливість готувати уроки в школі тощо), нормально харчувалася.

Особливу увагу слід приділяти таким дітям під час шкільних канікул та свят. Наприклад, організатор з виховної роботи може об'єднати таких дітей з різних класів для спільних екскурсій, подорожей, розваг, щоб відволікти від негативних домашніх вражень. Школі необхідно турбуватися в першу чергу про літній відпочинок дітей трудових мігрантів.

Діти трудових мігрантів дуже часто відчують труднощі в навчанні. Здебільшого, це пов'язано з особливостями їхньої ситуації розвитку, через які виникає синдром дитячої гіперактивності, когнітивний дефіцит, невротичні прояви тощо. У цьому разі таким дітям необхідні спеціальні психокорекційні заходи: спеціальні заняття з розвитку сенсомоторики, пам'яті, уваги, інтелекту; проводять тренінг навичок, заняття з розвитку мови, приділяють увагу формуванню мотивації досягнень та адекватної самооцінки.

Для дітей невротизованих або тих, у котрих спрямовлюється риси психопатичного розвитку, потрібні спеціальні психологічні впливи, спрямовані на змінення негативних особливостей особистості, що утворилися.

Застосування психологічної корекції в роботі з молодшими школярами має ряд особливостей, пов'язаних зі специфікою дитячого віку: високою емоційною чутливістю дітей, недостатнім рівнем абстрактного мислення.

При дослідженні загальнопсихологічних особливостей учнів цього віку слід, перш за все, звертати увагу на рівень інтелектуальної зрілості, особливості їх уваги та працездатності, наявність шкільної тривожності.

Діти з сімей трудових мігрантів, особливо молодшого шкільного віку, часто мають труднощі з формулюванням своїх думок і почуттів, однак можуть розповісти про конфлікти з учителем, однокласниками, про свої страхи; або це може відобразитися в їх поведінці. Оскільки ініціатива щодо необхідності психологічної корекції походить від учителя, необхідно перед початком психокорекційної роботи розпитати дитину та з'ясувати її ставлення до згаданої проблеми: «Кажуть, що ти занадто часто б'єшся, чи ти не хотів би спілкуватися з дітьми якось по-іншому?», «Здається, ти трішки боїшся ходити до школи, може, тобі буде більш приємно, якщо ти зможеш ходити до школи з задоволенням» тощо.

Для розв'язання кожної проблеми психолог повинен уявляти собі як мінімум 3–4 різних шляхів та ознайомити з ними дитину. «Що було б тобі приємніше та цікавіше – слухати історії чи займатися в групі дітей? Писати мені твори чи малювати картини чи, може, гратися в різноманітні ігри?» Це настроює дитину на співробітництво та надає психологу можливість працювати найбільш ефективно, використовуючи позитивне емоційне ставлення дитини до визначеного виду психокорекції.

У ході проведення психокорекційних заходів необхідно постійно спостерігати за емоційним станом дитини. Бажано, щоб все, що робить психолог, сприймалося нею як цікава гра. Потрібно постійно заохочувати, «святкувати» будь-який успіх дитини, її просування в бажаному напрямі: «Ти мене дуже порадував учора! Я бачила, як ти сперечався з Петром у коридорі, тобі хотілося битися, але ти утримався. Чудово, що тобі це вдалося!»

Якщо будь-яка дія психолога зіштовхується з протидією дитини або викликає у неї негативні емоції (нудьгу, роздратування, гнів, почуття провини) – це помилка психолога. У такій ситуації слід негайно припинити ці дії або висловлювання, сказати дитині про її почуття, підтвердити їх «нормальність» і почати інші, більш успішні дії. «Мені здається, що тобі неприємно слухати це. Так? Ну що ж, я теж не завжди з цікавістю слухаю оповідання. Може, краще помалюємо? Або займемося фізкультурою?»

У мові психолога, особливо коли він працює з молодшими школярами, неприпустимі слова «ти повинен», «ти не можеш», «це обов'язково потрібно»; замість цього бажано використовувати вирази типу: «давай спробуємо», «зробимо, якщо хочеш», «ти можеш навчитися цьому...».

З усього можливого арсеналу психокорекційних заходів бажано якомога ширше використовувати методи групової та індивідуальної ігрової терапії, малювання, вигадання та показ казкових історій (які виражають сутність та розв'язання проблеми в метафоричній формі).

Після успішного завершення роботи, дитину слід попередити, що те, що її непокоїло (дратівливість, страх тощо) може виникнути ще кілька разів, а вже потім зникнути зо-

всім. Дитині треба сказати, що виникнення небажаних станів обов'язково нагадає їй про минулі заняття, і вона знатиме, що робити. Бажано домовитися про подальші зустрічі з дитиною та проводити динамічне спостереження за нею. У випадку виникнення нових проблем або посилення тих, що були, бажано якомога раніше знову почати психокорекцію з проходженням тих самих кроків.

Приступаючи до роботи з підлітком, психолог завжди повинен пам'ятати, що головне у стосунках з ним – це взаємна повага і довіра. Те, що каже підліток, повинно залишатися таємницею. Його проблеми можуть бути обговорені з учителями або родичами тільки за проханням і зі згоди підлітка. Втрата довіри, розголошення таємниці, навіть мимовільне, є великою психологічною травмою і може призвести до непередбачуваних наслідків.

Завдання психокорекційної роботи полягають у такому:

1. Навчання підлітка «розпізнанню» небезпечних для нього ситуацій, тобто таких, що адресовані до його найбільш вразливого «місця найменшого опору». Досвід психотерапевтичної роботи показує, що невміння підлітка уникати несприятливих ситуацій відіграє не меншу роль у причинах адиктивної поведінки, ніж невміння їх розв'язувати. Тому зусилля психолога (педагога, соціального працівника тощо), що веде групу тренінгу (далі будемо називати його ведучий, або ж тренер), повинні бути спрямовані на підвищення здатності підлітка до розпізнавання і попередження виникнення таких ситуацій.
2. Формування у підлітка здатності «об'єктивізувати» небезпечні для нього ситуації, тобто зуміти підійти до них нібито зі сторони, поглянути на те, що відбувається, так, ніби це відбувається з кимось іншим. У ході виконання цього завдання в підлітка формуються навички аналізу ситуації, уміння віднайти в ній головне і друкорядне.

Оскільки в ході рольових ігор підлітки поведуться так, як вміють і як вони звикли, на очах у групи відбувається активізація негативного досвіду розв'язання складних ситуацій, що надає можливість членам групи вчитися на помилках і невдачах минулого.

3. Розширення діапазону можливих варіантів поведінки підлітків у складних для них ситуаціях.

Коли підліток зіштовхується з ситуацією, адресованою до «місця найменшого опору» (тобто з найбільш складними для нього обставинами), він відчуває, що не здатен відповісти вимогам, які ставлять до нього. Стандартність, однотипність поведінки – ось що впадає в очі, коли до особистості пред'являються вимоги, що є для неї неприйнятними.

У ході розігрування членами групи і ведучим складних для підлітків ситуацій, виникає можливість обговорювання засобів розв'язання проблем найбільш відповідною мовою – мовою реальної поведінки. У процесі тренінгу підліток багаторазово спостерігає відтворення в різноманітних варіантах важкої для нього ситуації. В результаті зростає здатність об'єктивізувати її і розпізнавати в реальному житті. Спостерігаючи дії інших учасників групи, підліток мимовільно засвоює ефективні стереотипи поведінки, розширюючи таким чином свій діапазон форм реагування на складну ситуацію.

Незважаючи на єдність цілей та завдань психокорекційних заходів, форми та методи їх різні і вимагають різного рівня підготовки психолога. Тому проводити той чи інший вид психокорекції може лише той психолог, який має відповідну підготовку.

До початку групових занять психолог, на основі попередньої індивідуальної роботи з кожним з дітей, формує групу. Кількість учасників – від чотирьох до шести дітей молодшого шкільного віку, обох статей. Обов'язкова умова участі в групі – добровільність. Заняття проводяться, як правило, один-два рази на тиждень. Тривалість курсу залежить від програми. В середньому курс розрахований на 12–15 занять.

Програму психокорекційних занять пише психолог спеціально для кожної групи, враховуючи індивідуальні характеристики учасників, особливості їх міжособистісної взаємодії та їхні проблеми. Після проходження курсу психокорекції передбачається підтримуюча терапія, тобто щомісячні зустрічі групи в тому ж складі для розв'язання проблем, які накопичилися, та продовження роботи над собою. У разі необхідності та за своїм ба-

жанням діти можуть проходити повторні курси психокорекційних занять, але вже за іншою програмою та з іншою групою. Звичайно, буде найкраще, якщо діти зберігатимуть постійний зв'язок з психологом, аж до того, поки їх батьки не повернуться на постійне проживання.

4.4. Форми психологічної роботи з батьками

*Стати батьком дуже легко.
Бути батьком, навпаки,
дуже важко.*

Вільгельм Буш

Сім'я – своєрідний центр формування особистості дитини, виховання її характеру, волі, громадянської свідомості. Педагогічна культура батьків має формуватися на основі нового суспільного досвіду, наукових досліджень психології і педагогіки, педагогічної практики.

Перед педагогами і батьками стоїть завдання відмовитися від авторитарної педагогіки на користь педагогіки гуманістичної, що базується на засадах демократизму. Важливо пояснити батькам зміст гуманістичного виховання який відстоювали Ж.Ж. Руссо, Й. Песталоцці, К. Ушинський, Я. Корчак, А. Макаренко, В. Сухомлинський. Завдання працівників психологічної служби в даному ракурсі – сприяти усвідомленню унікальності кожної родини, розвивати здатність ефективного спілкування між членами родини, формувати у батьків переконання, що особистість дитина здатна розвиватися гармонійно лише в атмосфері, яка поєднує в собі безмежну любов та розумні вимоги до дитини.

Ст. 50 Закону України “Про освіту” називає батьків у числі невідмінних учасників навчально-виховного процесу. Без допомоги батьків педагогічному колективу важко домогтися значних успіхів. Однак батьки часом недостатньо підготовлені до такої участі. У вирішенні важливої проблеми формування психолого-педагогічної культури батьків неабияку роль відіграють працівники психологічних служб, зокрема практичні психологи та соціальні педагоги.

Один із напрямів діяльності практичного психолога у закладі освіти – це організація психологічного всеобучу батьків. Психологічний всеобуч у школі може мати такі форми:

- університети психологічних знань (з факультетами для батьків молодших школярів, підлітків, старших школярів);
- школи батьківства (покладний всеобуч): заняття організуються у паралельних класах і поєднуються за часом із проведенням класних батьківських зборів. На таких заняттях проводяться бесіди, обмін досвідом сімейного виховання, розглядаються психолого-педагогічні ситуації, діагностичні та тренінгові заняття; аналізуються результати діагностувань дітей.

Для популяризації психологічних знань батькам доцільно є використовувати стінні газети, “куточки психолога”. Практичними психологами спільно з соціальними педагогами, адміністратцією, медичними працівниками організуються консультаційні пункти для батьків, які вирішили виїхати за кордон на роботу.

Актуальні психолого-педагогічні проблеми можуть розглядатися також на загальношкільних батьківських зборах або зборах паралельних класів. Так, варто провести загальні збори для батьків, на яких практичний психолог знайомить батьків з віковими особливостями дітей, аналізує поняття “діти трудових мігрантів”, пропонує батькам прийти на консультацію з приводу інтелектуального, вольового і соціального рівня розвитку їхніх дітей.

Ефективність педагогічної освіти батьків, які вирішили виїхати за кордон на роботу, багато в чому обумовлюється розмаїтістю методів і засобів проведення занять. Це можуть бути лекції, міні-лекції, бесіди, семінари, рекомендації, тренінгові заняття, анкетування, експрес-діагностики, ознайомлення з результатами діагностувань дітей у формі психологічного практикуму.

У нових умовах суспільного, освітнього і технічного розвитку не можна покладатися тільки на стару систему підготовки батьків до виховання дітей, якою б привабливою вона не видавалася. Сьогодення вимагає нових форм і методів роботи не лише з дітьми, але й з їхніми батьками.

Завдання до розділу:

1. Розкрийте важливість присутності батьків для розвитку дитини.
2. Проаналізуйте, які принципи психологічної роботи Ви застосовуєте щодо дітей трудових мігрантів.
3. Побудуйте плани роботи психолога в ЗНЗ з дітьми трудових мігрантів різного віку (молодший школяр, підліток, старшокласник).

Література:

1. Гильбух Ю.З. Темперамент и познавательные способности школьника. – К.: Ин-т психологии АПН Украины, 1993.
2. Грецов А.Г. Тренинг спілкування підлітків. – СПб.: Питер, 2006. – 160 с.
3. Дети социального риска и их воспитание: Учебно-методич. пособие / Под науч. ред. Л.М. Шипицкой. – СПб.: Изд-во «Речь», 2003. – 144 с.
4. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1985. – 166 с.
5. Захаров В. П., Хрящева Н. Ю. Социально-психологический тренинг: Учеб. пособие. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1989. – 55 с.
6. Ключева Н.В., Касаткина Ю.В. Учим детей общению: характер, коммуникабельность: Популярное пособие для родителей и педагогов. – Ярославль: «Академия развития», 1997.
7. Крюкова С.В., Слободяник Н.С. Удивляюсь, злюсь, боюсь, хвастаюсь и радуюсь: Программы эмоционального развития детей дошкольного и младшего школьного возраста. – М., 1999.
8. Кряжева Н.Л. Развитие эмоционального мира детей. Популярное пособие для родителей и педагогов. – Ярославль: «Академия развития», 1997.
9. Кукулевська Е. Інтерактивні форми роботи з батьками // Психолог. – 2003. – № 18–19. – С.27–28.
10. На допомогу соціальним педагогам: Практично-метод. зб. для соціальних педагогів по роботі із дітьми, батьки яких знаходяться довгий час за кордоном. – Чернівці: ЧМГС «Буковинська Партнерська Агенція», 2004.
11. Оржеховська В.М., Виноградова-Бондаренко В.Є. Дитяча бездоглядність та безпритульність: історія, проблеми, пошуки / Навч. посіб. – К, 2004. – 172 с.
12. Петровская Л. А. Теоретические и методические вопросы социально-психологического тренинга. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – 168 с.
13. Родіонов В., Ступницька М. Психолого-педагогічний супровід // Психолог. – 2002. – № 21–24. – С. 3–32.
14. Симановский А.Э. Развитие творческого мышления детей: Популярное пособие для родителей и педагогов. – Ярославль: «Академия развития», 1997.
15. Сиротюк А.Л. Коррекция обучения и развития школьников. – М.: ТЦ Сфера, 2002.
16. Скрипка Л.В. Школьный психолог и педагогический коллектив // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 4. – С. 8–10.
17. Терлецька Л. Шкільна психодіагностика – К.: Редакції загальнопедагогічних газет, 2003.
18. Федорчук В.М. Соціально-психологічний тренінг «Розвиток комунікативної компетентності викладача»: Навч.-метод. посіб. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2003. – 240 с.
19. Цзен Н. В., Пахомов Ю. В. Психотренинг: игры и упражнения. – М.: Физкультура и спорт, 1988. – 272 с.
20. Чередник Г. Психологія для початківців // Психолог. – 2003. – № 14.
21. Яблонська Т. Тренінг педагогічної рефлексії для студентів та вчителів // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – № 2. – С. 9–11.

РОЗДІЛ 5

ПОСИЛЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ СУБ'ЄКТІВ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ: МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Ключові поняття розділу:

батьківство, усвідомлення батьківства, сімейні цінності, права та обов'язки членів сім'ї, профілактика дистантності, реабілітація і супровід сімей, позашкільна освіта, інтерес дітей. Готовність до роботи з дітьми трудових мігрантів.

5.1. Взаємодія суб'єктів соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів

Актуальність пошуку нових підходів до роботи з сім'єю пов'язана із необхідністю подолання її кризи, із впровадженням концепцій ООН стосовно прав людини і розвитку людини, стратегії сталого розвитку суспільства, основною ланкою якого є сім'я, необхідністю активізації сім'ї в подоланні її проблем. Тому потрібен орієнтир, який би повернув розуміння сім'ї та особистість в напрямку сім'ї як основної ланки суспільства, який би вказував, що треба змінити в суспільстві, людях для розвитку сім'ї як цілісності. Раніше такими орієнтирами були віра, ідеологія, фольклор, які вказували ідеал сім'ї і шляхи його досягнення, сприяли збереженню її цілісності. Зараз вони не є прийнятними для загалу населення і втратили свій вплив на людей. Потрібна нова мораль щодо сім'ї, ідеал сім'ї, до якого треба прагнути. Існуючі сьогодні дослідження розкривають основи сімейної, гендерної, соціальної політики, завдання просвіти батьків щодо виховання дітей, різні моделі підтримки сім'ї. Однак орієнтиру, який охоплював би всі сфери людського життя вони не дають. Таким орієнтиром має стати фамілієцентризм як імператив (так повинно бути) всіх рішень, законів, заходів щодо сім'ї, як зразок сімейного життя і виховання.

Тому фамілієцентризм має застосовуватися у соціально-педагогічній роботі з сім'єю для збереження цілісності сім'ї, її укріплення і розвитку на основі створення умов для реалізації сім'єю її прав у суспільстві і прав членів родини у сім'ї. Фамілієцентризм вимагає виділення соціально-педагогічної складової в діяльності різних установ і фахівців, оскільки всі вони забезпечують умови для реалізації прав сім'ї і мають знати про пріоритет її прав, інтересів у суспільстві, утверджувати його в повсякденному житті на різних рівнях державного управління, в практичній діяльності і доводити це до відома сімей через ЗМІ, соціальну рекламу, просвіту тощо. Це означає створення єдиної системи соціально-педагогічної роботи з сім'єю з координацією зусиль різних її суб'єктів, що дозволяє оперативно взаємодіяти всім установам в інтересах сім'ї.

Фамілієцентризм дозволяє системно долати кризу української сім'ї через соціально-педагогічну роботу з нею, оскільки: 1) спрямований на збереження цілісності сім'ї «всім миром», інтегрує, координує зусилля державних службовців, освітян, медиків, соціальних працівників і педагогів та ін. в інтересах сім'ї, що забезпечує доступність соціальних послуг сім'ям і комплексне, оперативне, гнучке розв'язання її проблем; 2) дозволяє показати «золоту середину» у сімейних стосунках, в розподілі обов'язків, відповідальності, наповненні ролей; 3) надає орієнтири органам державної влади і місцевого самоврядування щодо забезпечення реалізації прав сім'ї в суспільстві і розвитку сім'ї, що дозволяє відійти від перманентної підтримки і надавати сім'ям адресні послуги; 4) активізує сім'ю щодо подолання своєї кризи, розв'язання комплексу проблем на основі користування наданими можливостями (правами), споживання доступних послуг; 5) поліпшує виконання сім'єю її функцій у суспільстві та обов'язків

членів сім'ї у родині через ознайомлення з правами і відповідальністю, показ пріоритетів і зразків, схвалюваних у суспільстві, надає сім'ї можливості вибору та альтернатив у покращенні своєї життєдіяльності, вказує шляхи до цього, розкриває переваги сімейного способу життя; б) сприяє розвитку кожного члена сім'ї через права у сім'ї, розвиток сім'ї.

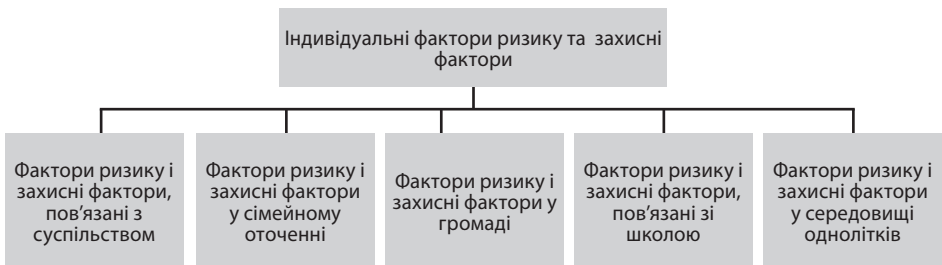
Фамілієцентризм означає для освіти необхідність нової концепції і системи роботи, яка б включала такі компоненти: 1) цільовий; 2) ціннісно-орієнтаційний; 3) діагностичний; 4) мотиваційний; 5) прогностичний; 6) змістовий; 7) операційний; 8) контрольно-коригуючий.

Повноцінна соціалізація особистості можлива лише за умов, коли вона відбувається у соціальному оточенні. Соціалізація, соціальне благополуччя, поведінка дітей трудових мігрантів, відповідно до сучасних підходів, залежать від багатьох сфер життєдіяльності людини. До таких сфер можна, в першу чергу, віднести суспільство, сімейне оточення, освітнє середовище, громаду, ровесників, які мають позитивний або негативний вплив на поведінку дітей, молодих людей. У подібній ситуації позитивний вплив розглядається як дія захисних факторів, негативний – як дія факторів ризику.

Таким чином, на поведінку, соціальне благополуччя і соціалізацію дітей трудових мігрантів в цілому впливають, як мінімум, п'ять сфер життєдіяльності: сім'я, однолітки, школа (місце навчання), громада, суспільство. Для успішної соціалізації дитини треба врахувати кожен сферу і працювати з ними (рис. 5.1.1).

Рис. 5.1.1

Схема впливу різних сфер життєдіяльності на посилення захисних факторів і факторів ризику у поведінці дітей трудових мігрантів

Соціально-педагогічна та психологічна робота охоплює дітей трудових мігрантів, котрі потребують захисту, підтримки та допомоги, тому вона, безумовно, прагне до об'єднання зусиль усіх державних і громадських органів, установ соціальної спрямованості. Водночас при цьому не можна не врахувати того, що саме заклад освіти може виконувати функції своєрідного координатора усієї соціально-педагогічної роботи в конкретному районі, громаді.

Соціально-педагогічна та психологічна робота здійснюється за такими пріоритетними видами діяльності: обслуговування, профілактика, реабілітація, супровід (соціальний патронаж).

Соціально-педагогічне обслуговування – вид роботи, спрямований на задоволення потреб, які виникають в процесі життєдіяльності, що забезпечує гармонійний і різнобічний розвиток дітей трудових мігрантів шляхом надання соціальної допомоги, різноманітних соціальних послуг.

Профілактика – вид роботи, спрямований на організацію та впровадження системи заходів попередження аморальної, протиправної, іншої асоціальної поведінки, за-

побігання будь-якому негативному впливу та виявлення наслідків його впливу на життя і здоров'я дітей трудових мігрантів.

Реабілітація – вид роботи, спрямований на здійснення системи заходів з метою відновлення морального, психічного і фізичного стану дітей трудових мігрантів, їхніх соціальних функцій, корекції індивідуальної чи колективної поведінки у відповідності до загальноновизнаних суспільних правил і норм.

Соціально-педагогічний супровід (соціальний патронаж) – вид роботи, спрямований на здійснення опіки та супроводження над дітьми трудових мігрантів з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їхнього соціального статусу.

Територіальне соціально-педагогічне середовище – мікрорайон, громада, група людей, які об'єднані місцем проживання, спільними справами, інтересами. Виступає організатором культурно-масових заходів, спрямованих на формування здорового способу життя молоді через зміст освіти. Може проводити свою роботу на базі культурно-освітніх закладів, установ, у школах або спеціальних територіальних соціально-педагогічних центрах.

Територіальне соціально-педагогічне середовище являє собою цілісну систему, яка спрямовує свою діяльність на мінімізацію факторів ризику та підвищення ролі захисних факторів у поведінці дітей трудових мігрантів.

До суб'єктів соціально-педагогічної діяльності належать державні, громадські організації, фізичні особи, приватні заклади, що здійснюють соціальну політику в Україні та надають соціально-педагогічні послуги різним категоріям учнівської молоді.

Таблиця 5.1.1

Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності

Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності	Перелік суб'єктів соціально-педагогічної діяльності, з якими взаємодіють педагогічні працівники в мікрорайоні навчального закладу
Державні організації	Державні виконавчі органи та органи місцевого самоврядування:
	Структури Міністерства праці та соціальної політики: центри зайнятості.
	Структури Міністерства охорони здоров'я: лікарні та поліклініки, санаторно-курортні установи, санітарно-профілактичні установи, анонімні медичні кабінети.
	Структури Міністерства освіти і науки: відділи освіти, методичні кабінети, центри опіки та піклування (опікунські ради), центри практичної психології і соціальної роботи, навчальні заклади різних типів та форм власності, центри дитячої та юнацької творчості.
	Структури Міністерства сім'ї, молоді та спорту: відділи у справах сім'ї та молоді, центри соціальних служб для молоді, дружні клініки для молоді, реабілітаційні центри, притулки для неповнолітніх, кризові центри, служби у справах неповнолітніх, оздоровчі центри, спортивні секції, клуби інше
	Структури Міністерства внутрішніх справ: виправно-трудова установи, приймальники-розподільники, кримінальна міліція у справах неповнолітніх
	Структури Міністерства культури: бібліотеки, кінотеатри, будинки культури та інші культурно-освітні заклади.
Недержавні організації	Благодійні фонди, товариства, що працюють з молоддю та дітьми, громадські об'єднання, відділення міжнародних організацій.
Фізичні особи	Соціальні працівники, соціальні педагоги, практичні психологи, реабілітологи, медичні працівники, вчителі, тренери, волонтери.
Приватні заклади	

Навчальний заклад як система носить "відкритий характер", відчуває вплив соціально-го середовища, але відзначається внутрішньою спонтанною активністю і саморегуляцією.

З метою проведення ефективної соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів у навчальному закладі варто створити мультидисциплінарну (багатопрофільну) команду. До мультидисциплінарної команди мають входити фахівці, які працюють за окремими планами роботи та окремими завданнями в інтересах дітей трудових мігрантів.

Незважаючи на наявність певних особливостей, міждисциплінарні групи створюються і будують свою роботу за одними і тими ж принципами: 1) принцип членства; 2) принцип інтеграції; 3) принцип колективної відповідальності.

Під час роботи з дітьми трудових мігрантів міждисциплінарні групи найчастіше проходять такі етапи: розгляд випадку, обмін думками, розподіл обов'язків між членами, оцінка ситуації і планування втручання, втручання, аналіз виконаної роботи, завершення роботи. Деякі команди дотримуються однієї стратегії в роботі з дітьми інші розробляють різні стратегії для певних груп клієнтів. Але існують найбільш загальні типи стратегій роботи з дітьми.

1. Стратегія паралельних дій. Кожен член команди має власну стратегію, діяльність професіоналів координується за допомогою зустрічей членів команди.

2. Стратегія "поштової скриньки". Члени групи збираються для спільної роботи, отримуючи запрошення від лідера команди, який, у свою чергу, отримав запит від дитини. Далі випадок може вести один з професіоналів, не звертаючись за допомогою до групи.

3. Стратегія прийому і розподілу. Команда виробляє рішення, ґрунтуючись на первинному аналізі ситуації, і переадресовує вирішення проблеми одному з членів команди.

4. Стратегія прийому, обстеження і розподілу. Перед тим як вирішити, чи необхідно втручання в ситуацію дитини і якщо необхідне, то яке, група проводить повне обстеження випадку. Далі на рівні групи вирішується питання про те, хто з членів групи вестиме даний випадок.

5. Стратегія прийому, обстеження, розподілу і аналізу. При використанні даної стратегії після етапу втручання включається етап аналізу. Аналіз проблеми полягає у звіті члена групи, відповідального за даний випадок, про досягнуті результати, потреби клієнта і рекомендації на майбутнє; потім група вирішує, чи варто продовжити роботу з даної проблеми.

6. Змішана паралельна модель. Взаємодія міждисциплінарної команди і незалежних професіоналів, які можуть включатися в загальну діяльність на різних етапах. Основним етапом роботи будь-якої міждисциплінарної групи є етап ухвалення рішень. На основі того, наскільки ефективним є те або інше рішення, можна зробити висновок про якість роботи даної групи.

З нашої точки зору, до мультидисциплінарної команди, яка опікується проблемами дітей трудових мігрантів, обов'язково мають входити працівники навчального закладу: соціальний педагог; практичний психолог; класний керівник; заступник директора з виховної роботи; медичний працівник тощо. Це вимагає спеціальної організації їх роботи з боку адміністрації школи. Інформація про діяльність та обов'язки соціального педагога та практичного психолога представлено в додатку 3.

Налагодження комплексної діяльності закладів, установ, організацій з попередження й подолання проблем дітей трудових мігрантів можливе через:

- утвердження фамілієцентризму в усіх сферах суспільного життя;
- посилення соціально-діагностичних функцій у роботі дільничних інспекторів;
- покращення діяльності та превентивної роботи дільничних медсестер та лікарів;
- поліпшення роботи вчителів загальноосвітніх закладів і вихователів;
- підвищення рівня просвітницько-інформаційної роботи серед населення;
- залучення до превентивної роботи громадськості;
- покращення роботи ЖЕКів, домоуправлінь, домових комітетів.
- налагодження чіткого механізму в роботі соціальних інституцій, задіяних у процесі запобігання і подолання проблем дистантних сімей.

Насамперед, потребує об'єднання зусиль робота з попередження соціального сирітства. Завдання і роль різних інституцій представлені у таблиці 5.1.2.

Таблиця 5.1.2

Форми роботи з попередження й подолання соціального сирітства у діяльності різних соціальних інституцій.

Форми роботи	Соціальний інститут, що здійснює превентивну роботу з попередження й подолання явища соціального сирітства
Виявлення дітей трудових мігрантів	Кримінальна міліція та служба у справах неповнолітніх, інші органи у справах неповнолітніх, заклади освіти й медицини
Влаштування для тимчасового проживання дітей, які перебувають у кризовому стані	Кримінальна міліція
Служба у справах дітей	
Вирішення питання подальшого проживання дітей	Притулки (на базі служби у справах неповнолітніх), кризові центри, опікунські ради органів державної виконавчої влади
Корекційно-реабілітаційна робота з дітьми	Служба у справах неповнолітніх, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, заклади освіти
Соціальна робота з мікро-оточенням дітей трудових мігрантів	Служба у справах неповнолітніх, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, кримінальна міліція у справах неповнолітніх
Соціальний супровід сімей у кризі	Служба у справах неповнолітніх, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

Як видно з таблиці, основні функції з виявлення, вирішення постійного чи тимчасового проживання дітей, соціальна робота з неповнолітніми та їхніми сім'ями, оточенням покладаються на службу у справах неповнолітніх. В умовах існуючої системи це визначає оптимізацію її діяльності. Тому створення оперативних комісій чи штабів з виявлення і влаштування бездоглядних дітей є доцільним саме на базі служб у справах неповнолітніх.

Стабільним залишається той факт, що основна робота з виявлення соціальних сиріт, які перебувають у кризовому стані, у тому числі дітей трудових мігрантів, здійснюється службою й кримінальною міліцією у справах неповнолітніх. Зокрема, у Тернопільській області у 2005 році ССН виявлено 61% таких дітей, КМСН – 33% і тільки в 6% випадків діти особисто звернулись по допомогу. У 2006 році ці показники становили 59, 37 і 4% відповідно.

Слід зауважити, що слабкими ланками серед усіх зазначених форм превентивної роботи є: 1) виявлення дітей, хоч до цього залучаються працівники органів у справах неповнолітніх, громадськість, навчальні заклади; 2) соціальний супровід осіб досліджуваної категорії, оскільки він є добровільним і від нього можна відмовитись.

5.2. Організація роботи позашкільних закладів освіти з дітьми трудових мігрантів

Головні чинники, які зазвичай впливають на становлення особистості дитини (сім'я, дошкільна дитяча установа, школа), у ситуації дистантності сімей внаслідок трудової міграції батьків або повністю втрачають свій позитивний сенс. Так, дитина стає фактично позбавленою впливу сім'ї, яка зазвичай є найважливішим чинником її соціалізації; виховний вплив освітніх установ (дошкільні дитячі заклади, школи, школи-інтернати) найчастіше сьогодні орієнтований на процес передачі знань, умінь, навичок, а не на створення умов, які хоча б частково компенсували дитині відсутність батьківського впливу.

У зв'язку із цим необхідним є звернення до участі у процесі соціалізації дитини позашкільних закладів: центрів позашкільної освіти, палаців дитячої творчості, клубів за інтересами, творчих об'єднань тощо. Діяльність таких закладів, яка здійснюється за місцем проживання дитини, орієнтована на соціальне виховання дітей, адаптацію їх до соціального середовища, розвиток талантів та обдарувань, створення умов для самореалізації особистості у суспільстві, подолання проблем дитини, спричинених відсутністю позитивного соціально-виховного впливу сім'ї. Виходячи з цього, позашкільні заклади слід розглядати як один з важливих компонентів загальної системи соціального виховання дітей, як суб'єкт соціальної профілактики бездоглядності, безпритульності, педагогічної занедбаності дітей.

Позашкільні заклади належать до тих закладів, які проводять роботу у вільний від шкільних занять час. Дозвілля дітей – це “сфера, у якій особливо яскраво та повнокровно розкриваються їх природні потреби в свободі та незалежності, активній діяльності та самовираженні”¹. В умовах дозвілля створюються педагогічно керовані неформальні колективи, що дають дітям і підліткам можливість виступати у нових соціальних ампулах, грати ролі, що відрізняються від їхньої звичайної життєдіяльності. Дозвілля – особлива соціальна сфера, де діти задовольняють потреби в самореалізації, самооцінці свого “Я”, це зона активного спілкування, що задовольняє особисті інтереси, потреби в нових соціальних контактах. Такі форми дозвілля, як заняття у гуртках, клубах, колективні ігри та розваги, – чудова сфера розвитку товаришування, психологічної сумісності дітей².

Але не кожна дитина задовольняє власні потреби у свободі та незалежності в таких формах дозвільної діяльності та самовираження, що мають позитивний характер. Особливо це стосується дітей, які не отримали у сім'ї соціального досвіду щодо культурного, змістовного проведення вільного часу. Такі діти не вміють розподіляти свій вільний час, прагнуть примітивно проводити дозвілля, яке обирають під впливом неорганізованих, часто негативних спрямованих чинників. Отже, діяльність позашкільних закладів має бути спрямована на те, щоб сформувати у дітей ставлення до дозвілля як до часу для самовдосконалення, саморозвитку, навчати їх розумно проводити вільний час, створити умови для повноцінного спілкування з однолітками та дорослими, набуття позитивного соціального досвіду у ході активної творчої соціальнозначущої діяльності.

Діяльність позашкільних закладів – це завжди рух від виховання з боку педагога через самовиховання особистості дитини до пробудження її соціальної свідомості та перетворення нею мікросоціуму. Визначальною особливістю діяльності позашкільного закладу – ідея об'єднання педагогів і дітей “значною кількістю інтересів та захоплень”³, організація такої їхньої духовної співпраці, в якій природно відбувається керівництво дорослого. В умовах позашкільного закладу дитина розглядається не як “відкрита система”, готова сприйняти будь-яку ідею, а як рівноправний учасник діяльності, особистісні та соціальні властивості якого обґрунтовують відбір напрямку дозвільної діяльності та характер взаємодії педагогів та дітей, вчителів, батьків⁴. Саме тому позашкільна робота є привабливою для дітей, до того ж у позашкільному закладі велика увага приділяється вивченню інтересів, потреб, прагнень кожної особистості, що відсутнє в неблагополучній сім'ї. Кожен педагог-позашкільник будує роботу в гуртку, виходячи із власної творчої індивідуальності, захоплень, досвіду, а також враховуючи досвід та інтереси дітей; надає їм

1 Акіменко Ю.Ф. Психологічна корекція ставлення батьків до дітей молодшого шкільного віку. – Дис. ... канд. психол. наук.: 19.00.07. – К.: Ін-т психології, 2003. – 240 с.

2 Там само

3 Бадьора С. Теорія і практика виховання в опікунському середовищі (на матеріалах Польщі). – Дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. – Івано-Франківськ, 2000. – 441 с

4 Безпалько О.В., Лях Т.Л., Молочний В.В., Цюман Т.П. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини: Метод. м-м для тренера / Під заг. ред. Г.М. Лактіонової. – К.: Наук. світ, 2003. – 107 с. (Б-ка соц. прац./соц. пед.).

можливість для прояву ініціативи і творчості, особистої самостійності та відповідальності. “Для педагога позашкільного закладу захоплення дитини – це ключ до виховання її творчої особистості”⁵. Такий підхід є особливо сприятливим для розвитку дітей–соціальних сиріт, оскільки саме в позашкільному закладі дитина відчуває себе потрібною, значущою, саме тут створюються умови для дійсного розкриття її особистості, задовольняються глибинні потреби у спілкуванні, взаєморозумінні, розвиваються творчі таланти та пізнавальні інтереси дитини.

Позашкільні заклади є виховними установами, що сприяють соціально-творчим діям та вчинкам дітей, набуттю ними позитивного соціального досвіду. Це пояснюється та підтверджується соціально-педагогічною і психологічною сутністю позашкільної діяльності, у якій виховання випереджає навчання та стимулює перетворення дитячої творчої енергії у більш високі форми життя, які надають можливість розвитку усього найкращого, що є в дитині, тим самим відкриваючи її дійсну сутність. Діяльність позашкільного закладу розглядається як процес духовного взаємозбагачення педагогів та дітей в умовах комфортного психологічного клімату, оптимальних соціальних взаємовідносин, високої діалогічної культури співтворчості⁶. Виходячи з цього, ми можемо зробити висновок, що діяльність позашкільного закладу щодо організації дозвілля дітей базується на інтересі дітей, співпраці вихованців, педагогів, представників інших соціальних інститутів, здійснюється в максимально комфортних психологічних умовах, чого не вистачає в неблагополучній сім'ї.

У цілому мета діяльності позашкільних закладів визначається як створення максимально комфортних умов для активного самовияву та самоствердження дітей на базі їхнього особистого життєвого досвіду, знань, умінь, навичок, отриманих у школі⁷.

Розглянемо, як конкретизується загальна мета щодо роботи з дітьми-соціальними сиротами у діяльності реального позашкільного закладу. Для цього звернемося до аналізу досвіду Центру позашкільної освіти (ЦПО) Жовтневого району м. Харкова, що працює як виховний заклад з 1936 року, а з 1998-го – окремим напрямом його роботи стала допомога дітям, що позбавлені батьківського піклування, стала. Педагогічний колектив ЦПО спрямовує свою діяльність з дітьми на вирішення таких завдань:

- залучення дітей до участі в позашкільній роботі;
- формування у дітей позитивного досвіду соціальної адаптації в позашкільному середовищі;
- розвиток інтересів, здібностей дітей шляхом організації творчої діяльності в гуртках;
- впровадження сімейних, родинних, національних традицій у спілкування та діяльність дітей і дорослих у гуртку, проведення спільних творчих цікавих справ для дітей та їхніх родичів, друзів, знайомих;
- організація змістовного дозвілля дітей у мікрорайоні, проведення свят, дискотек, зустрічей з дітьми мікрорайону;
- естетичне і художнє виховання дітей, залучення до участі у фестивалях, конкурсах;
- трудове виховання, формування культури побуту, профорієнтація дітей.

Наведені вище завдання відбивають соціально-виховний аспект, що присутній у діяльності позашкільного закладу, більш того, можна стверджувати, що діяльність позашкільного закладу спрямована саме на організацію взаємодії дитини–

5 Гуров В.Н. Социальная работа школы с семьей. – М.: Пед. об-во России, 2003. – 192 с

6 Акіменко Ю.Ф. Психологічна корекція ставлення батьків до дітей молодшого шкільного віку. – Дис. ... канд. психол. наук.: 19.00.07. – К.: Ін-т психології, 2003. – 240 с.

7 Кочубей А., Умарова Н. Азбука семьи, или Практика работы с семьями: Учебн.-метод. пособие. – Псков: ПОИПКРО, 2004. – 152 с.

соціальної сироти та оточуючого мікросередовища. Така спрямованість роботи згладжує суперечливість цілей суб'єктів діяльності позашкільного закладу: з одного боку, мети педагога-позашкільника, вчителів, працівників соціальних служб щодо розвитку особистості дітей-соціальних сиріт, з іншого – мети самої дитини, яка бажується на її інтересах та потребах. У суспільно корисній творчій позашкільній діяльності обидві ці мети поєднуються, проте таке поєднання має динамічну природу: напочатку відмінності між цілями педагога (внутрішня мета) та дитини (зовнішня мета), можуть бути досить значними. Відповідно до росту самосвідомості дитина усвідомлює та приймає цілі, пов'язані з розвитком власної особистості, а виховання перетворюється на самовиховання.

Діяльність позашкільного закладу регламентована низкою принципів, що випливають із загальних принципів педагогіки дозвілля⁸. Найважливіший серед них – принцип інтересу. Цей принцип обумовлений тим, що діяльність позашкільного закладу в значній мірі визначається особистісними потребами дітей, а інтерес виступає як її домінуючий мотив. Активність чи пасивність дитини в позашкільній діяльності повною мірою визначається наявністю чи відсутністю інтересу до неї. Тому спонукання дітей-соціальних сиріт до того чи іншого виду позашкільної діяльності, як і включення до неї, повинно враховувати їхні інтереси, оскільки неврахований інтерес – це не задоволена потреба. На жаль, обмеженість позитивного досвіду дозвільної діяльності дитини-соціальної сироти, зумовлює звуження кола його інтересів у сфері вільного часу, надає їм соціально нейтрального, а іноді асоціального характеру. Це створює певні труднощі під час залучення дітей до позашкільної роботи. Проте інтерес не тільки задовольняє потреби, але й здатний створювати їх. Те, чим раніше дитина цікавилася без користі для власної особистості (поверховий інтерес) перетворюється на потребу (стає інтересом постійним, глибоким). Наприклад, інтерес дитини-соціальної сироти до комп'ютерних ігор, який дозволяє залучити його до роботи відповідного гуртка, поступово перетворюється на потребу серйозно займатися інформатикою, програмуванням, бажання зробити це заняття своєю професією.

Слід враховувати також, що діти-соціальні сироти, як правило, крім пізнавальних інтересів (в основному неглибоких та обмежених), мають значну не задоволену потребу в спілкуванні, взаєморозумінні, самореалізації. Тому зміст позашкільної діяльності інколи не має для дитини принципового значення, вона буде охоче брати в ній участь, якщо в дозвільному колективі створюються умови для неформального товариського спілкування з однолітками та дорослими, панує взаєморозуміння, взаємна підтримка, а спільна діяльність дає дитині почуття впевненості у собі.

Принципом інтересу диктується розмаїття форм та методів діяльності позашкільного закладу. Інтерес для дітей-соціальних сиріт представляють ті форми діяльності, які дозволяють їм виступати в незвичній для них соціальній ролі, які дають нову цікаву та корисну інформацію чи дозволяють отримати яскраві емоційні переживання.

Принцип інтересу потребує також врахування такого чинника, як нереалізоване прагнення дитини-соціальної сироти самоствердитись. У діяльності позашкільного закладу задовольнити таку потребу дозволяє гра. Можливість багаторазово виявляти кмітливість, спритність, винахідливість, нестандартність рішень, дотепність поєднують пізнавальну діяльність у гуртку з творчістю. Отже, гра, яка зазвичай є яскраво вираженою розважальною формою дозвільної діяльності, у роботі позашкільного закладу має суттєве пізнавальне та соціальне значення. Під час гри дитина сприймає нову інформацію від педагога чи однолітків, втілену в правилах гри або в її змісті, вступає в нові взаємини, отримує позитивний досвід спільної діяльності в колективі. Така організація процесу пізнання цілком відповідає наступному принципу діяльності позашкільного закладу – принципу єдності рекреації та пізнання.

8 Крюкова Т.Л., Сапоровская М.В., Кужфак Е.В. Психология семьи: жизненные трудности и совладание с ними. – СПб: Речь, 2005. – 240 с.

Пізнання – це залучення людини до культури, без чого неможлива її соціалізація. Особистість живе та діє в культурному середовищі і переймає, засвоює досягнення культури. Розпочинається таке засвоєння через опанування родинними культурними цінностями, нормами, саме в сім'ї дитина засвоює основні засоби оволодіння культурою. Опанування культури як творчої та просвітньої діяльності звільняє людину від монотонної залежності від біологічних інстинктів, багаторазово збагачуючи набір видів поведінки та діяльності, духовний світ людини⁹. Засвоєння культури потребує від людини активних зусиль, напруження, здатності до самоосвіти та саморозвитку. Однак, більшість дітей–соціальних сиріт, що не отримали відповідного досвіду у сім'ї, не бажає та не вміє використовувати притаманні їм можливості для оволодіння культурою та віддають перевагу пассивним розважальним враженням. Постійна потреба в зміні вражень знижує пізнавальну активність та зменшує духовну незалежність. Така дозвольна діяльність завжди шаблонна, стереотипна, має ознаки конформізму, спрямована не на пізнання та розвиток, а на розваги, які потребують мінімального духовного напруження.

Усе це обумовлює одне з важливіших завдань позашкільної педагогіки – пошук таких шляхів, таких форм, засобів та методів, які дозволяють поєднати соціальне пізнання та розвагу, наповнюючи останню змістом та сутністю. Одним з найбільш дієвих шляхів вирішення цього завдання є перенесення центру уваги з емоційних характеристик предмета діяльності дітей на змістові, сутнісні. Увага підтримується новизною повідомлень, що надходять до дитини. Але для того щоб повідомлення викликало у дитини інтерес, для того щоб вона мала можливість почерпнути з нього яку-небудь інформацію, вона повинна мати уявлення про ту галузь, до якої належить повідомлення, що вимагає постійної опори на суб'єктивний пізнавальний досвід дитини, яким би обмеженим він не був. Щодо дітей–соціальних сиріт, їхній пізнавальний досвід іноді здається надто малим щоб у позашкільній роботі базуватися на ньому. Проте, відсутність наукових знань про навкорлишній світ, яка пояснюється педагогічною занедбаністю дитини, як правило, компенсується наявністю у неї широкого життєвого досвіду, побутових відомостей, результатів власних спостережень за природою та людьми. Як правило, саме такий суб'єктивний, особисто здобутий досвід і становить базу для сприйняття нової науково спрямованої інформації у тому разі, якщо ця інформація дає відповіді на запитання, що виникають у дитини під час власних спостережень за світом. Це вимагає від керівника гуртка постійного діалогічного спілкування з дітьми, вивчення їхнього життєвого досвіду, стимулювання інтересу до навколишнього світу.

З найбільшою повнотою принцип єдності рекреації та пізнання реалізується в процесі групової діяльності (наприклад, на заняттях гуртка, клубу, творчого колективу). Такі групові форми дозвільної діяльності дітей мають тривалий характер, вони проводяться систематично, підкріплюються цілеспрямованим інтересом та сильною мотивацією, висувають до дитини більш високі вимоги, є активними формами використання вільного часу та грають суттєву роль у соціалізації особистості.

Такі форми діяльності гуртківців пов'язані з наступним принципом роботи позашкільного закладу – принципом спільної діяльності. Спільна діяльність передбачає таку соціальну взаємодію, в процесі якої люди знаходяться у відносинах взаємної залежності та відповідальності. Така залежність виникає, коли успіх одного з членів гуртка визначає успішність дозвільної діяльності інших, а поразка одного впливає на результати іншого. Ці умови повною мірою знаходять прояв у педагогічно організованій діяльності позашкільних закладів. Спільна діяльність формує ціннісноорієнтаційну єдність групи, традиції, організаційну структуру, емоційну ідентифікацію та веде до підвищення рівня дозвільної діяльності гуртківців, реалізуючи

9 Там само.

втілений в ній виховний потенціал¹⁰. Часто для дітей–соціальних сиріт неформальне спілкування в групі з однолітками та дорослими, спільна творча діяльність у поза-шкільному колективі – єдина можливість набути позитивний соціальний досвід, що визначає їхній подальший життєвий шлях. Діти із благополучних сімей, займаючись в одному гуртку з дітьми–соціальними сиротами, також отримують соціально цінний досвід взаємоприйняття, розуміння проблем одне одного, навчаються цінити людину за її душевні якості, а не за соціальний статус, у них розвиваються такі особистісні характеристики, як милосердя, толерантність, емпатійність.

У практичній діяльності педагога-позашкільника конкретизують викладачі вище принципи. Наприклад, педагогічний колектив ЦПО Жовтневого району м.Харкова додав власні принципи роботи з дітьми–соціальними сиротами, що суттєво змінюють педагогічні пріоритети. Серед них такі:

- дитина – найвища соціальна цінність, вона потребує задоволення своїх потреб, найповнішого розкриття та реалізації задатків і здібностей, гармонізації стосунків з оточуючим середовищем;
- людина здатна користуватися лише тими знаннями, вміннями, навичками, які здобути особистим практичним досвідом. Психологічно обумовлені методи позашкільного навчання і виховання забезпечують культурний розвиток дитини–соціальної сироти, сприяють адаптації до соціальних цінностей та норм суспільства;
- дитина, як і педагоги, суспільство, держава – рівноправні суб'єкти процесу соціального виховання.

Узагальнюючи викладене вище, можемо зазначити, що діяльність позашкільних закладів відбувається на основі таких принципів, що сприяють повноцінному розвитку дітей:

1. Не діти для програми, а програма для дітей: діяльність педагога має бути спрямована на пробудження активності дітей для розвитку їхнього інтересу до різних напрямів науки, техніки, мистецтва, культурних та національних цінностей, на переключення їх на позитивні стосунки з оточуючими, творчу діяльність, соціально значимі моделі організації дозвілля.

2. Пріоритет виховання в діяльності позашкільних закладів передбачає повноту колективного життя і духовну єдність, які полягають у здобутті дитиною нових вражень, невідомих раніше почуттів (естетичних, гуманістичних, товариських), утвердженні в колективі поваги, гідності, справедливості у взаєминах.

3. Взаємодія з широким колом соціальних інститутів, завдяки чому дитина усвідомлює цінність власної особистості, постійно відчуває до себе увагу оточуючого мікросередовища (місцевої влади, громадських організацій, соціальних служб, людей, які мешкають поруч з нею).

4. Діалог як засіб співтворчості дітей та дорослих максимально сприятиме наближенню діяльності освітнього закладу до природи дитини, створенню такої атмосфери спілкування, яка частково моделює сімейне.

5. Добровільність та безкоштовність участі дітей у позашкільній роботі.

Вищенаведені принципи діяльності педагогів-позашкільників відповідають соціально-педагогічній спрямованості позашкільних закладів, сприяють соціальній адаптації та розвитку особистості дітей–соціальних сиріт. Усі розглянуті принципи обумовлюють зміст, методи та форми роботи позашкільного закладу з дітьми–соціальними сиротами.

Діяльність позашкільного закладу, побудована на наявності у дитини певного соціально-пізнавального інтересу, стимулює розвиток творчих здібностей, уяви, мислення, чутливості, уважності до людських взаємин та ін. Тому, обираючи зміст роботи позашкільного закладу з дітьми–соціальними сиротами, слід вивчати зміст,

¹⁰ Гуров В.Н. Социальная работа школы с семьей. – М.: Пед. об-во России, 2003. – 192 с.

характер, стійкість їхніх пізнавальних інтересів, що повинні бути використані під час планування роботи гуртків, проведення масових заходів.

Зміст діяльності позашкільного закладу розподіляється в залежності від рівня дозвільної діяльності: низького, середнього, високого¹¹, на якому знаходиться дитина. Низький рівень дозвільної діяльності характеризується тим, що більшість соціальних сиріт, унаслідок обмеженості соціального досвіду, ще не виявляє певної зацікавленості до будь-якої галузі дозвільної діяльності, і педагогу необхідно викликати в них початковий інтерес, зацікавити активним спілкуванням, можливістю самовияву, самовдосконалення.

Тут доцільними є вулична соціальна робота з дітьми, у тому числі ігротеки, розповсюдження соціальної реклами щодо діяльності позашкільних закладів, проведення на їх базі відкритих масових заходів. Таку роботу в мікрорайоні позашкільний заклад, як правило, здійснює через спеціально створений організаційно-масовий відділ, який проводить соціальну рекламу, залучаючи дітей до роботи у гуртках. Крім того, організаційно-масовий відділ надає дітям можливість задовольнити власні потреби у самовираженні у масових формах діяльності, взяти активну участь у конкурсних, розважальних програмах, вечорах відпочинку, дискотеках та ін. Робота педагогів відділу (масовиків-вітівників, ігротехників, ведучих, режисерів) спрямована на створення умов для творчого, інтелектуального, духовного та фізичного розвитку дітей, для самовираження особистості на засадах відродження родинних традицій; організацію масових форм дозвілля дітей-соціальних сиріт, спілкування з однолітками в різних видах ігрової та розважальної діяльності, поліпшення психологічного здоров'я дітей, зняття психічної та фізичної напруги; створення умов для професійної орієнтації та самовизначення особистості.

Необхідною є тісна співпраця позашкільних закладів із соціальними службами, службами у справах неповнолітніх, кризовими центрами, притулками, лікарнями та іншими закладами, що можуть розповсюдити інформацію та допомогти в залученні дітей-соціальних сиріт до активної дозвільної діяльності. Така співпраця може здійснюватися на основі типових договорів про співробітництво.

ДОГОВІР

про спільну діяльність між Інтернатом.....та Центром позашкільної освіти
.....

м. Харків

«__»_____200_ рік

Інтернат..... в особі директора, що діє на підставі(в подальшому Інтернат) та Центр позашкільної освіти в особі директора....., що діє на підставі Статуту (в подальшому Центр) уклали Договір про спільну діяльність з питань вдосконалення соціально-виховної роботи з дітьми-соціальними сиротами, що перебувають в Інтернаті.

I. Предмет договору

Предметом договору є створення Інтернатом та Центром умов для реалізації спільних дій, спрямованих на вдосконалення соціально-виховної роботи з соціальними сиротами, шляхом залучення фахівців з організації дозвілля дітей до створення середовища, де дитина отримала б позитивний різноманітний соціальний досвід спілкування та діяльності.

II. Обов'язки сторін

2.1. Центр бере на себе зобов'язання:

- 2.1.1. Призначити відповідального за виконання предмету договору.
- 2.1.2. Налагодити зв'язки з різними закладами, благодійницькими організаціями, населенням мікрорайону, що можуть бути залучені до роботи з соціальними сиротами у дозвільній сфері.
- 2.1.3. Створити умови для отримання дітьми позитивного досвіду дозвільної діяльності та спілкування шляхом організації роботи мережі гуртків.
- 2.1.4. Сприяти залученню дітей до активних форм дозвілля за допомогою проведення масових заходів.

2.2. Інтернат бере на себе зобов'язання:

- 2.2.1. Призначити відповідального за виконання предмету договору.
- 2.2.2. Налагодити зв'язки з різними закладами, громадськими організаціями, що можуть бути залучені до роботи з соціальними сиротами у дозвільній сфері.
- 2.2.3. Створити умови для роботи фахівців-позашкільників у напрямі залучення дітей до мережі гуртків.
- 2.2.4. Проводити на базі Інтернату масові заходи, спрямовані на ознайомлення дітей з роботою Центру, досягненнями гуртківців.

III. Термін дії договору

3. Договір набирає чинності з дня його підписання і діє до року, з автоматичним продовженням у разі необхідності.

IV. Фінансові розрахунки

4. Фінансові розрахунки між сторонами не передбачені.

V. Інші умови

5. У Договорі, за згодою сторін, можливі зміни та доповнення, які оформлюються письмово і стають невід'ємною його частиною. Згідно з чинним законодавством, одностороння зміна умов та одностороння відмова від виконання зобов'язань не допускається.

VI. Місцезнаходження сторін:

Середній рівень дозвільної діяльності характеризується тим, що в дитини – соціальної сироти вже виникає інтерес до певної галузі знань, формуються навички спілкування в колективі, відкриваються можливості самовияву, але вони мають нестійкий характер, і педагог повинен спрямувати позашкільну роботу на їх закріплення. Тут необхідна систематична, цілеспрямована, творча і різноманітна організація дозвільної діяльності та спілкування дітей в процесі занять гуртка, засідань клубу, зустрічей творчого колективу за інтересами дітей.

У практиці діяльності позашкільних закладів при виборі напрямів роботи гуртків, клубів, секцій враховуються як особисті інтереси дітей, так і суспільні потреби. У ЦПО Жовтневого району м. Харкова, наприклад, сформовано три основних напрями діяльності: художньої творчості і культури побуту; туристсько-спортивний; натуралістичної роботи, що задовольняють відповідні пізнавальні інтереси дітей мікрорайону, допомагають їм отримати корисні у повсякденному житті навички, сприяють адаптації гуртківців у мікрорайоні через ознайомлення з його історією та культурою. До речі Москальовка, де розташований Центр, одна з найбагатших в історико-культурному сенсі місцевостей Слобожанського краю.

Напрямам діяльності відповідають спеціально створені відділи Центру. Спільна мета і завдання діяльності ЦПО реалізуються кожним відділом з урахуванням конкретного змісту їх діяльності. Туристсько-спортивний відділ залучає дітей до активної діяльності у сфері туризму, краєзнавства, екології, надає їм можливості здобути знання про навколишнє середовище, формує у дітей професійну спрямованість, залучає гуртківців до науково-дослідницької роботи, поширення нових знань. Нові враження, неформальне міжособистісне спілкування, спільна робота, взаємна підтримка при подоланні певних труднощів під час походів, експедицій, екскурсій, що організуються гуртками відділу, залучають дітей – соціальних сиріт до позитивних стосунків з оточуючими, збагачують їхній соціальний досвід, закріплюють інтерес до предметної особисто та суспільно значущої дозвільної діяльності. У відділі працюють гуртки: юних туристів, лісководів-екологів, юних астрономів, геологів-краєзнавців, туристів-водників, клуб спортивного туризму та ін.

Робота гуртків натуралістичного відділу спрямована на послідовне розширення знань, вмінь, навичок, отриманих дітьми під час шкільного навчання, виховання екологічної культури, активного турботливого ставлення до природних багатств, формування естетичного смаку дітей на природному матеріалі, поваги до краси та величі рідної природи. Відділ здійснює роботу з організації екологічних акцій, природоохоронних заходів, розповсюджує інформацію щодо негативного впливу шкідливих звичок на організм людини, залучає дітей до здорового способу життя, збереження природних багатств. Для дитини – соціальної сироти робота в гуртках відділу – можливість розширити власні пізнавальні інтереси, отримати новий досвід спілкування з природою, а через це пізнати себе самого, знайти своє місце у світі; в ході занять відбувається зміна ставлення дитини до довкілля, розвивається спостережливість та уважність, формуються уміння піклуватися про живий світ навколо себе. Натуралістичний відділ включає гуртки: фітодизайну, квітників, дослідників лікарських рослин, юних натуралістів, клуб захисту рослин.

Педагоги відділу художньої творчості та культури побуту готують дітей до творчої діяльності в різних видах професійного і самодіяльного мистецтва, творять позитивну взаємодію внутрішньої і зовнішньої гармонії особистості, вчать дітей відчувати красу тіла, красу думки, красу любові, пізнавати істинну красу буття. Заняття в гуртках відділу надають дитині – соціальній сироті можливості для самовираження, розвитку талантів та обдарувань, озброюють її новим досвідом творчого спілкування і діяльності, навчають володіти аудиторією під час публічних виступів, концертів, формують життєво необхідні уміння та навички. У відділі працюють хореографічний зразковий ансамбль, ляльковий театр, ізостудія, дитячий театр мод, колектив малих театральних форм, рок- і поп-групи, вокальний гурток. У гуртках відділу діти навчаються в'язанню, шиттю, декоративно-прикладному мистецтву.

Усі гуртки Центру працюють на бюджетній основі, надаючи широкі можливості для залучення дітей – соціальних сиріт до їх діяльності. Матеріальне забезпечення педагогіч-

ного процесу та обладнання кабінетів здійснюється за рахунок спонсорської допомоги. Співробітництво з громадськими благодійницькими організаціями відкриває шлях для організації оздоровлення та відпочинку дітей-соціальних сиріт, проведення з ними дослідницьких експедицій та екскурсій.

Враховуючи ці дані, можна стверджувати, що різноманітність напрямів діяльності позашкільного закладу сприяє набуттю дитиною–соціальною сиротою широкого позитивно спрямованого соціального досвіду у сфері дозвілля, переведенню її дозвільної діяльності на високий рівень.

На високому рівні дозвільної діяльності у дитини вже спостерігається яскраво виражений соціально-пізнавальний інтерес, значний прояв цілеспрямованої активності, і педагогу необхідно поглиблювати її соціальний досвід, пов'язувати дозвільні інтереси з вибором майбутньої професії, створювати умови для самовираження дитини, демонстрації нею соціальних зразків поведінки. Тут доцільно активізувати масову роботу з дітьми за їхніми інтересами, проводити різноманітні конкурси, виставки, концерти, вистави, вікторини, зльоти та інші форми дозвільної діяльності, у яких дитина може випробувати себе, опрацювати набуті результати власної дозвільної діяльності та отримати їх суспільну оцінку. Крім того, в цей період необхідно дітям у самоорганізації їхнього дозвілля, надання їм можливості організувати дозвілля інших людей.

Зазначимо, що в організації соціального виховання дітей–соціальних сиріт у позашкільному закладі необхідне застосування різноманітних форм та методів діяльності, які пропонує позашкільна педагогіка. Їх вибір залежить від рівня підготовленості дітей. Так, для організації роботи з дітьми, які не мають позитивного досвіду дозвільної діяльності (серед дітей–соціальних сиріт таких більшість), доцільні форми та методи, що передбачають надання їм для вибору певних готових варіантів дозвільної діяльності, побудованих з урахуванням дозвільних інтересів дітей. Проте для дітей, що вже отримали позитивний досвід у сфері дозвілля, необхідним є застосування засобів співтворчості, а з часом і самодіяльності, спрямованих на активну взаємодію з соціальним середовищем та цілеспрямоване творче перетворення дітьми цього середовища.

Основними формами організації діяльності дітей у позашкільному закладі є заняття гуртків, які проводяться за програмами (міністерськими або авторськими), а також масова робота. Якщо заняття гуртка відвідують в основному гуртківці, то масовою роботою можуть бути охоплені усі діти мікрорайону.

Розглянемо комплекс методів і форм організації діяльності дітей–соціальних сиріт у позашкільному закладі, розподіливши їх за етапами, відповідно викладеним вище рівням дозвільної діяльності. На першому етапі (низький рівень дозвільної діяльності більшості дітей) дії педагога спрямовані на вирішення трьох основних завдань: 1) зацікавлення дітей–соціальних сиріт діяльністю позашкільного закладу, формування у них певного особистого інтересу у дозвільній сфері; 2) створення у дітей мотивації спільних творчих дій, колективістського ставлення до оточуючих; 3) формування взаємоадаптованого, працездатного, творчого дозвільного колективу. Педагоги-позашкільники вирішують ці завдання у співробітництві з іншими соціальними інститутами, благодійницькими організаціями, застосовуючи такі методи та форми, як: масові рекламні заходи для дітей–соціальних сиріт; вуличну соціальну роботу – благодійницькі акції, концерти, підготовані гуртківцями; конференції, вікторини, “колосвіти” (за методикою колективних творчих справ) у мікрорайонах; повідомлення про дні відкритих дверей, відкриті заняття гуртків на базі позашкільного закладу та ін.

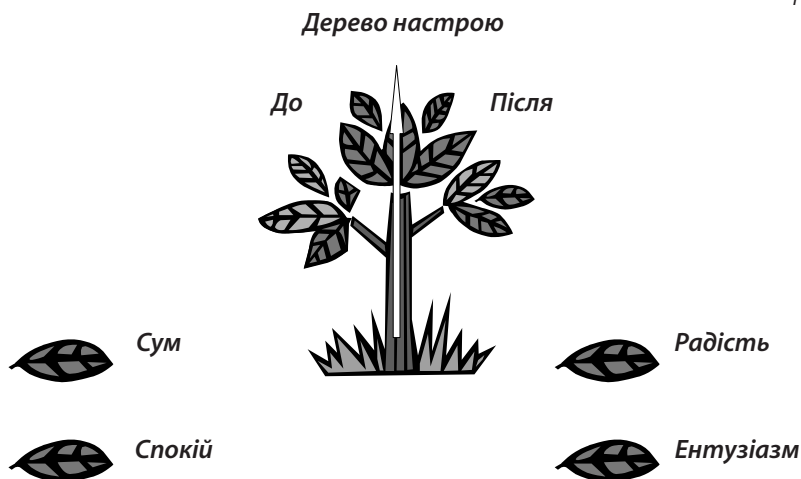
Крім масової вуличної роботи з потенційними гуртківцями, за їхнім бажанням, на базі позашкільного закладу проводяться тестування, бесіди, індивідуальні консультації, спрямовані на вивчення їхніх інтересів, потреб, виявлення обдарувань, а також на діагностику соціальних проблем, труднощів у спілкуванні, соціальній адаптації. Для цього до роботи залучаються соціальний педагог та психолог позашкільного закладу, може бути створена спеціальна психологічна служба (як, наприклад, у Центрі позашкільної освіти Жовтневого району), працівниками якої складаються соціальні паспорти та карти інтересів: індивідуальні для дітей–соціальних сиріт та колективні для гуртка в цілому.

Серед адаптаційних засобів, доцільних у роботі з дітьми–соціальними сиротами на **першому етапі**, слід відзначити створені педагогом ситуації спілкування та самопізнання особистості, різноманітні адаптаційні ігри, анкети та тести рефлексивного характеру, елементи спільного планування дозвільної діяльності. Застосування вказаних заходів в організації дозвілля дітей–соціальних сиріт повинно відбуватися на спеціальних заняттях гуртків. Така робота має розпочинатися з проведення “заняття-знайомства”, оскільки адаптаційні засоби, які воно містить, ефективно сприяють створенню позитивної, невимушеної, довірливої атмосфери спілкування, згуртовують колектив, спрямовують його на досягнення певного результату спільної дозвільної діяльності. Використання розумного розмаїття засобів протягом заняття є запорукою виникнення та закріплення у дітей інтересу до спілкування та спільної діяльності, вони мають нагоду проявити себе, якнайкраще пізнати одне одного, зацікавитися особистістю іншого. На процес адаптації людини впливають навіть малопомітні, на перший погляд, другорядні фактори оточуючого її мікросередовища. Отже, грамотна організація “заняття-знайомства” потребує врахування та ретельної розробки кожної деталі, що може посилити або знизити адаптаційний ефект. Так, приміщення, в якому проводиться заняття, повинно бути помірно просторим, світлим, з великими вікнами, прикрашеними квітами. Це допоможе створити неформальну, домашню атмосферу спілкування. Необхідно розмістити учасників у формі кола – найбільш сприятливий для спілкування в колективі, адже між його членами немає зорових бар'єрів.

Розпочинати заняття слід іграми діагностичного характеру, оскільки зіставлення результатів вивчення емоційного стану учасників та напрямів їх інтересів на початку та наприкінці заходу дозволить оцінити його ефективність. Серед подібних ігор “Дерево настрою”, опитування “Мої думки, мої почуття” та ін.

“Дерево настрою” – засіб, що дозволяє в цікавій ігровій формі визначити емоційний стан учасників заняття, оцінити його результативність. Для його проведення виготовляється малюнок дерева, крона якого розподілена на дві рівні частини, де за допомогою листочків різного кольору учасники символічно зображують свій настрій перед заняттям та після нього. Для цього їм надається відповідний зразок (веселий, активний настрій пропонується зображувати яскравими, гарячими кольорами; спокійний, урівноважений – пастельними, ніжними тонами; сумний – бляклыми; агресивний – темними). Як правило, якщо заняття проведено успішно, емоційний фон у групі покращується, що відображається на “Дереві настрою” (рис. 5.2.1). Наочне зображення такої зміни додатково стимулює прагнення учасників групи до подальшого спілкування.

Рис. 5.2.1

Запитальник “Мої думки, мої почуття” передбачає рефлексивну діяльність учасників заняття щодо визначення власного миттєвого психоемоційного стану. На невеликих шматочках паперу, розподілених на дві частини їм пропонується двома-трьома словосполученнями оцінити напрям своїх думок (на одній половині) та настроїв (на іншій). Заповнення запитальника є цілком анонімним, вказується лише дата проведення, що забезпечує досить об'єктивну оцінку загальної психоемоційної картини в колективі на початку заняття. По його закінченні учасники виконують таку ж саму операцію, перегорнувши аркуш. Це дозволяє організаторам заняття визначити зміни, що відбулися у настрої та думках його учасників, оцінити результативність заходу. Нерідко запитальник викриває помилки організаторів, відображає незадоволеність окремих членів групи тими чи іншими результатами, містить критичні зауваження що дозволяє підвищити ефективність адаптаційного заняття.

Мої думки	Мої почуття

Заняття адаптаційного характеру передбачає створення в процесі його проведення сприятливої атмосфери знайомства прийняття кожного члену колективу, поділяння його інтересів. Заходи, що проводяться протягом заняття дають позитивний адаптаційний ефект навіть коли дитина–соціальна сирота, неготова до спілкування, поводить пасивно або проявляє ворожість, агресію. Головне – не примушувати дитину висловлюватися і відразу виявляти активність, слід надати їй можливість спостерігати за тим, що відбувається навколо, поступово занурюючись у позитивне емоційне середовище. Бажання взяти участь у колективних іграх обов'язково дозріє у дитини, а педагогу необхідно не упустити цей момент і стимулювати її намагання приєднатися до загалу.

На подібних заняттях використовуються адаптаційні ігри “Снігова куля”, “Коло привітань-компліментів”, “Коло знайомств-інтерв'ю” та ін. Адаптаційний ефект першої з указаних ігор побудований на багаторазовому повторенні імен учасників гри, на щирому бажанні кожного учасника запам'ятати імена усіх присутніх. Гра проводиться в колі, усі по черзі називають імена всіх, хто представився раніше, і лише після цього – своє ім'я, останній називає імена усіх присутніх.

Гра “Коло привітань-компліментів” проводиться так само, але кожний учасник повинен вигадати комплімент своєму попередникові, який розпочинався б на таку саму літеру, що і його ім'я, а також повторити імена учасників, що представлялися до нього, разом з вигаданими для них комплементарями (наприклад, Ольга – охайна, Микола – милий, Світлана – світла, Ірина – інтелігентна). У ході гри імена її учасників отримують значне емоційне забарвлення, компліменти асоціюються у свідомості з образом певної людини.

Гра “Коло знайомств-інтерв'ю” передбачає більш глибоке ознайомлення учасників заняття одного з одним, отже потребує більшої витрати часу, тому її не рекомендується проводити у великій, зовсім незнайомій компанії. Максимальна кількість учасників повинна становити 12–15 чоловік. Стоячи у колі учасники розподіляються на пари, у яких протягом 3–5 хвилин проводиться “інтерв'ювання”. Після короткого знайомства учасники повинні представити загалу свого партнера, підкреслюючи його цікаві риси, незвичайні інтереси та захоплення. Таке знайомство забезпечує значний адаптаційний ефект, створення позитивної атмосфери спілкування, розуміння цінності кожного члена колективу.

Для стимулювання інтересу дітей до спільної діяльності та більшого згуртування колективу необхідно використати ігри-змагання, яким має передувати розподіл дозвільного колективу на команди, вибір капітана та визначення атрибутів команди (назви, девізу, емблеми, пісні та ін.). Під час представлення та змагання команд відзначається згуртованість мікроколективу, уміння діяти спільно, розуміти один одного. Для оцінки та формування здатності мікроколективів до взаєморозуміння доцільно використовувати

такі ігри, як “Хустинки та кульки”, “Психологічний портрет команди”, “Струм”, “Співанки”, “Мозковий штурм”, “Банк цікавих ідей”, вікторини різноманітної тематики тощо.

Слід враховувати, що ігри, які потребують розумового напруження, та ігри розважального характеру необхідно використовувати у розумному поєднанні. Серед ігор розважального характеру – “Хустинки та кульки” – гра, що дає змогу оцінити та сформувати здатність колективу до спільної діяльності. Команді дається хустка, яку вони, схопившись за краї, розтягують паралельно підлозі. На хустку кладеться маленький м'ячик. Команда повинна утримувати м'ячик 3–5 хвилин так, щоб він не падав на підлогу, але й не лежав нерухомо. Успішність гри залежить від здатності її учасників до взаємодії, взаєморозуміння на рівні невербальних контактів. У ході гри в команді, як правило, з'являється неформальний лідер, який намагається гармонізувати дії колективу.

У веселій, невимушеній атмосфері проводиться гра “Струм”. Обирається ведучий, який, стоячи у середині кола, керує рухом “електричного струму”. Вказуючи на когось із членів колективу він командує: “Струм пішов!”. Завдання учасників передати рух “струму”, непомітно торкнувшись руки сусіда по колу. Ведучий має зупинити рух, вірно вказавши на того, хто в цей момент передає “струм”.

Крім наведених вище, для проведення на адаптаційному занятті можна рекомендувати різноманітні рухливі контактні ігри, ігри з м'ячем, командні конкурси та інші заходи, що забезпечують встановлення невербального контакту між людьми. Усі вони спрямовані на подолання скутості, яка часто виникає у дитини–соціальної сироти в незвичній ситуації, новій компанії, де ще не визначені спільні інтереси та теми для розмов.

Серед ігор, які потребують певного розумового напруження і вербальної взаємодії в групі – гра “Мозковий штурм”. Ця широко відома в педагогіці гра набуває нового змістового навантаження в межах адаптаційного заняття. Командам дається завдання, пов'язане з плануванням подальшої дозвільної діяльності колективу, протягом 5–10 хвилин вони повинні генерувати якомога більше цікавих та оригінальних ідей. Оцінюється кількість ідей, їхня оригінальність, доцільність, незвичність, гумористичність. Адаптаційний ефект досягається повною забороною критичних зауважень, свободою висловлювань, стимулюванням гумору та жартів.

У ході адаптаційного заняття доцільно провести невелику вікторину, присвятивши її загальновідомим та цікавим дітям темам. Це дозволить створити умови для самопрояву молоді, виявити потенційних інтелектуальних лідерів у колективі, надасть заняттю елемент змагання, азарту. Протягом вікторини слід постійно урізноманітнювати зміст та форму питань. Так, доцільно запропонувати учасникам вікторини питання з варіантами відповідей; питання з підказками; бліц-питання; питання, спрямовані на пошук вірної версії; питання-жарту та ін.

Заняття, що має тривати не більше двох годин, повинно закінчуватися так, щоб адаптаційний ефект, який було досягнуто під час попередніх заходів, зберігся якомога довше. Для цього слід створити ситуацію рефлексії, усвідомлення кожним членом колективу результатів заняття. Захід “Свічка”, під час якого діти, стоячи у колі, можуть висловити свої враження від спілкування та спільної діяльності, саме спрямований на досягнення вказаної мети.

Другий етап організації позашкільної роботи з дітьми, що реалізується коли більшість гуртківців вже знаходяться на середньому рівні дозвільної діяльності, безпосередньо пов'язаний з оволодінням ними певними знаннями, уміннями, навичками за профілем роботи гуртка, розвитком їхніх творчих здібностей, обдарувань. Завдання етапу: 1) створення умов для усвідомлення дітьми цілей та результатів дозвільної діяльності колективу, прийняття їх як власних, особистісно значущих; 2) створення системи позитивних принципів і традицій колективного життя в гуртку; 3) надання дітям досвіду володіння творчими формами і методами діяльності, навичками самоорганізації і самоконтролю; 4) засвоєння дітьми змісту діяльності гуртка, досягнення ними реальних результатів у сфері дозвілля.

На цьому етапі головною формою діяльності є заняття гуртка. Мета та завдання занять формулюються в залежності від програми роботи певного гуртка та у відповідності

з інтересами дітей. Заняття складається з блоків: діагностико-мотиваційного, цілепокладання, регламентуючого, процесуального, змістового, результативного.

1. Діагностико-мотиваційний блок спрямований на визначення на початку заняття психоемоційного стану та напряму інтересів дитини, на підтримку високого рівня мотивації до засвоєння предмета дозвільної діяльності. Засобами соціального виховання дітей виступають адаптаційні ігри, міні-вікторини, тести для самовивчення особистості.

2. Блок цілепокладання вміщує засоби, спрямовані на усвідомлення дітьми майбутніх результатів і перспектив дозвільної діяльності, на формування навичок чітко визначати та реалізовувати мету власних дій, зокрема, у сфері дозвілля. Серед різноманітних засобів організації соціального виховання учнів – бесіди, ігри («Банк цікавих ідей», «Мозкова штурм»), «Мозкова атака») тощо.

3. Регламентуючий блок передбачає застосування засобів, спрямованих на усвідомлення учнями певних правил спілкування і поведінки в дозвільному колективі, формування у гуртківців соціально цінних традицій поведінки, взаєморозуміння. Серед засобів, застосування яких доцільне у межах регламентуючого блоку, основними є ігри на розв'язання соціально-педагогічних ситуацій.

4. Змістовий блок спрямований на формування у дітей навичок оптимального та частково самостійного засвоєння змісту дозвільної діяльності. Вивчення змісту роботи гуртка, що є основою кожного заняття протягом усього навчального року, передбачає створення умов для становлення у дітей творчого підходу до його добору і реалізації, визначення чіткої власної позиції щодо дозвільних інтересів. Серед засобів соціально-педагогічного забезпечення основними є самостійна робота з літературою, командні ігри, змагання, вікторини, диспути, дискусії, проблемні лекції, повідомлення, доповіді, реферати, підготовлені дітьми тощо.

5. Процесуальний блок вміщує засоби, спрямовані на засвоєння гуртківцями основ самостійного відбору і реалізації соціально та особистісно значущих форм та методів дозвільної діяльності. Заходи, що проводяться у межах процесуального блоку, передбачають ознайомлення учнів з розмаїттям занять на дозвіллі, вчать самостійно організовувати власне дозвілля та дозвілля інших людей, починаючи з доцільної побудови процесу, перегляду цікавої літератури, закінчуючи самостійною підготовкою складних масових заходів («Дня іменинників», «Клубу веселих та кмітливих», вікторин, диспутів, дискотек, тематичних вечорів тощо).

6. Результативний блок дозволяє створити на занятті гуртка умови, у яких дитина може усвідомити, чи досягла вона певного соціально чи особистісно значущого результату, працюючи протягом заняття, замислитися над своїм місцем у колективі, сенсом власних дозвільних занять, у цілому. Засоби, які необхідно використовувати наприкінці заняття передбачають надання кожному члену колективу можливості підбити підсумок заняття, висловити побажання на майбутнє. Серед них: ігри-роздуми «Свічка», «Вільний мікрофон», «Коло друзів».

На **третьому етапі**, що реалізується, коли більшість гуртківців досягли високого рівня дозвільної діяльності, досягнення дітей виносяться на суд громадськості у вигляді демонстрації і пропаганди результатів позашкільної роботи, а також організації діяльності інших людей. Головними завданнями цього етапу є: 1) створення іміджу гуртка – підвищення рівня згуртування колективу, мотивації до відвідування гуртка, поява у дітей гордості за власні успіхи; 2) виявлення недоліків у роботі шляхом організації зворотнього зв'язку, зіставлення цілей та результатів діяльності; 3) залучення нових членів до колективу і організації їх діяльності силами гуртківців. Головною формою діяльності дітей та педагогів на цьому етапі є масова робота.

Проводячи організаційно-масову роботу, педагоги разом з дітьми організують масові заходи для гуртківців, учнів шкіл, вихованців інтернатів, беруть участь в обласних, міських, всеукраїнських масових заходах. Доцільно організовувати масові заходи, використовуючи методику колективних творчих справ, що передбачає планування різноманітної навчальної та виховної роботи за тематичними періодами, кожний з яких має мету, завдання, часові рамки. Усі періоди поєднані спільною метою, яка визначається педагога-

ми разом із гуртківцями. У кожному періоді проводиться кілька підготовчих масових заходів, а закінчується він яскравою "підсумковою справою". Такі колективні творчі справи дуже приваблюють дітей. У них беруть участь діти мікрорайону, гуртківці, вчителі, батьки. Прикладом колективної творчої справи можуть бути конкурси для дітей мікрорайону: "Слобожаночка" (творчі змагання для дівчат), "Козацькі розваги" (творчі змагання для хлопчиків), фестивалі юних пожежників, інспекторів дорожнього руху (що проводяться спільно з пожежною частиною та інспекцією дорожнього руху мікрорайону); наукові конференції, семінари; виставки, концерти, вікторини, змагання підготовлені силами гуртківців; тематичні дискотеки, вечори відпочинку, пішіходні екскурсії та інші заходи.

Таким чином, позашкільний заклад є соціальним інститутом, що дієво сприятиме соціалізації дітей соціальних сиріт, урізноманітнює їхню життєдіяльність, дає їм новий соціальний досвід, сприяє закріпленню позитивних стереотипів поведінки у сфері дозвілля.

5.3. Профілактична робота з батьками щодо зміцнення сім'ї

Для попередження можливої дистантності сімей, батьківсько-дитячих конфліктів і непорозумінь потрібна спеціальна робота педагогічних працівників щодо показу зразку ідеальної сім'ї, батьківсько-дитячих стосунків, формування усвідомленого батьківства і відповідальності за дітей. Це можливо через просвітницьку роботу з батьками та індивідуальну роботу психологів, соціальних педагогів. У дослідженнях ідеальну сім'ю називають ще здоровою, нормальною, благополучною, функціональною. Розкриємо її основні ознаки:

- сім'я як відкрите світу співтовариство;
- взаємна повага і любов дітей і батьків один до одного;
- всі дорослі члени сім'ї користуються рівними правами;
- повага до звичаїв, етнічних традицій;
- співпраця в сім'ї (разом і поруч);
- довіра один до одного;
- добровільний розподіл ролей: головою сім'ї може бути і чоловік, і жінка;
- дитина – це жива істота, яка розвивається під впливом спадкових факторів, але перетворюється на особистість тільки в соціальному середовищі і при цьому здатна до саморозвитку;
- у дитини із самого початку закладено добро;
- кожна дитина є унікальною;
- права дитини захищені законом;
- можливість висловлювати всі свої почуття;
- кожен член сім'ї є визнаним, цінним;
- у кожного члена сім'ї є можливість вибору;
- у сім'ї існують ритуали і звичаї для виявлення родинних почуттів;
- відкрита прихильність членів сім'ї один до одного;
- почуття гумору, ігри, жарти;
- чіткі, зрозумілі очікування членів сім'ї щодо один до одного;
- наявність спільних цінностей, а також відповідність вчинків члена сім'ї її цінностям;
- природні стосунки, наявність емпатії і пряме спілкування в сім'ї;
- сім'я дає „корені” і „крила”;
- здатність сім'ї самостійно виконувати свої функції;
- усвідомлене батьківство, материнство;
- ставлення батьків до дітей як до соціально бажаних;
- самотність сім'ї;
- розвиток особистості кожного члена сім'ї;
- системність і спільність;
- міцність, унікальність (неповторність);
- духовність і довіра;
- координація і кооперація, раціональні способи розв'язання всіх проблем;

- вміння жити в злагоді;
- емоційна безпека;
- дисципліна в сім'ї;
- фізична безпека;
- любов до дитини;
- турбота батьків про себе;
- участь батьків у житті дитини.

Ці ознаки можна ще продовжувати, але суть не у великій кількості ознак, а в наявності перелічених. Цей перелік можна запропонувати батькам на класних зборах для самоаналізу: що з переліченого є у Вашій сім'ї, до чого слід прагнути, чому відсутні якісь ознаки. Далі можна порівняти свої відповіді з думками з цього приводу інших членів сімей, особливо дітей. Це можуть зробити як шкільний психолог, так і самі батьки та обговорити наслідки своїх порівнянь в індивідуальній бесіді. Далі треба пояснити, що сім'я є найкращою умовою для виховання і розвитку дітей, її наявність і добрі стосунки – запорука здоров'я і благополуччя дітей. Таким чином, переконуємо батьків у тому, що краще люблячі батьки поруч з дитиною, аніж працюючі, які присилають гроші з-за кордону для виховання і розвитку дітей.

Благополучна сім'я має набір своїх цінностей, інтересів, норм, ролей. Слід відзначити, що сімейні цінності є важливим критерієм, що допомагає індивіду відбирати для засвоєння певні соціально значущі зразки поведінки саме як норми, а також визначити порядок та ієрархію цих норм як більш чи менш обов'язкових. Тому цінності є важливим чинником, що детермінує процес соціального становлення особистості, формування і розвитку її соціально значущих рис, якостей, світогляду. Система цінностей, яку поділяє індивід, зумовлює низку його сутнісних характеристик як суб'єкта соціальних зв'язків. Ця система визначає змістовний бік спрямованості особистості і виступає основою її світогляду, мотивації та орієнтації в житті сім'ї та суспільній діяльності. Треба розкрити для батьків основні сімейні цінності та цінності особистого життя, характерні для української сім'ї (за О. Вишневським).

Цінності сімейного життя: подружня вірність; піклування про дітей; піклування про батьків і старших членів в сім'ї; пошана до предків, догляд за їхніми могилами; взаємна любов батьків; злагода і довіра між членами сім'ї; гармонія стосунків поколінь у сім'ї; гармонія батьківського і материнського впливу у вихованні; спільність духовних інтересів членів сім'ї; здоровий спосіб життя, прихильність до спорту; культ праці, дбайливе ставлення до її продуктів; дотримання народних звичаїв, охорона традицій; гостинність; сімейна відкритість щодо суспільного життя; гігієна сімейного життя; багатодітність.

Цінності особистого життя: орієнтація на пріоритет духовних цінностей; внутрішня свобода; особиста гідність; воля (самоконтроль, самодисципліна, енергія чину тощо); мудрість, розум, здоровий глузд; мужність, рішучість, героїзм; лагідність, доброзичливість; правдомовність; помірність (в їжі, статевих стосунках, висловлюванні, в товаристві тощо); урівноваженість в особистих і громадських справах, оптимізм, почуття гумору, життєрадісність, бадьорість, терпеливість; гармонія душі та зовнішньої поведінки, зовнішньоетична вихованість (звички, манери, гігієна та акуратність у побуті, відразу до лихослів'я), підприємливість, старанність, ініціативність; працьовитість, цілеспрямованість, витривалість, наполегливість; самостійність (у мисленні, діяльності тощо); творча активність (розвинена уява, спостережливість, інтелект тощо); твердість слова, точність; самокритичність, почуття відповідальності; ошадливість (у засобах, дбайливе ставлення до свого і чужого часу); вміння мовчати і слухати інших; культ доброго імені, надійність у праці, партнерстві, у збереженні чужої таємниці тощо; шляхетність і відповідальність у стосунках з особою іншої статі; протидія згубним звичкам (алкоголізму, наркоманії, курінню тощо); щедрість, допомога хворим, слабшим, сиротам, захист знедолених; увага до власного здоров'я, заняття спортом; вдалий вибір поля діяльності та повноцінна самореалізація; розвиток естетичних смаків і творчих здібностей; турбота про охорону довкілля.

Виховні можливості сім'ї як первинного колективу полягають у тому, що:

- сім'я сприяє інтеріоризації дитиною норм і цінностей суспільства;
- надаються можливості для самоствердження і самореалізації;
- засвоюються норми спілкування з дорослими і підлітками, формуються організаторські здібності;
- здійснюється всебічний розвиток дитини;
- діти вчаться поєднувати свої і загальні інтереси, поступатися одне одному;
- здійснюється формування відчуття сім'ї (приналежності, причетності до людей, які пов'язані почуттями поваги, любові і турботи).

Основні виховні завдання, які стоять перед родиною в сучасних умовах: виховання толерантності й любові до батьків, до рідної землі та історії свого народу, виховання в душі кращих здобутків світової культури; виховання здорової дитини, повна реалізація можливостей дитини; самореалізація дитини та батьків, розвиток їх почуттів і сприймань; формування моральної культури, гуманних взаємин між близькими людьми і в суспільному оточенні; виховання культури поведінки, політичної, економічної, фізичної культури; розвиток творчої, працелюбної особистості; прищеплення любові до рідного краю, творів мистецтва, літератури, музики; розвиток індивідуальних здібностей і талантів дітей і батьків; оволодіння членами сім'ї культурно-історичними традиціями народу, звичаями, обрядами, народною мораллю; відновлення у сім'ї забутого виховання засобами фольклору – пісню, переказами, легендами, казками та заповідями предків тощо; прищеплення любові до української мови, прихильність до української книжки, газети, радіо, телебачення, театру. Дуже важливо, щоб дитина цінувала інтереси батька й матері, їх права.

Завдання батьків – прищепити дітям правильне ставлення до праці, до навчання як до свого найпершого обов'язку, виховувати в них розуміння того, що навчання є складною справою, яка необхідна в житті та громадській діяльності. Наступним завданням родинного виховання є формування у дітей позитивної моделі сімейного життя, збереження репродуктивного здоров'я, статевої, комунікативної культури, культури праці та відпочинку. Результатом такого виховання є: всебічний і гармонійний розвиток особистості кожної дитини, позбавлення від ризику дезадаптивної поведінки, досягнення єдності сім'ї як колективу (вторинного синтезу).

Питання родинного виховання повинні розглядатися окремо серед батьків; вони мають брати участь у шкільно-сімейному вихованні дітей разом з ними, а діти само реалізуватися і спілкуватися в різновікових, одновікових колективах і в сім'ї за напрямками національного виховання у формах і за змістом, які відповідають їх віку та потребам. Така ієрархія участі у вихованні дітей членів сім'ї відповідає їх ролям та віковим особливостям членів сім'ї, їх обов'язкам щодо інших членів сім'ї. Разом із цим діти вчаться реалізовувати свої права, не порушуючи прав інших дітей, не ростуть егоїстами.

Засобами родинного виховання є перш за все традиції, вироблені сім'єю, і традиції народу (макросередовищі, де мешкає сім'я). До них належать такі традиції, які доцільно ввести сім'ям у свій спосіб життя:

- 1) міжпоколінні: культу і честі роду, рідні, родинної злагоди, солідарності, збереження родинних реліквій, авторитет батьків, піклування про дітей;
- 2) трудові: залучення до господарських робіт і спільної праці, зустрічі з майстрами та представниками трудових династій;
- 3) оздоровчі: фізичних вправ, ігор, приготування страв, практичність одягу, народної медицини, народного гумору;
- 4) мовні: раціонального користування словом, говіркою, патронімічні, етичні, пошанної пареміографії;
- 5) побутові: родильні, весільні, поховальні, будівництва та обладнання житла, символики хатніх речей, одягу;
- 6) мистецькі: пісенні, образотворчі, декоративно-вжиткові, фольклорні;
- 7) громадські: добросусідства, побратимства, опікунства, дитячих і молодіжних об'єднань, колективної взаємодопомоги;
- 8) ті, що вироблені досвідом сім'ї.

Для корекції і профілактики негараздів у батьківсько-дитячих стосунках доцільно знати, що сім'я здійснює вплив на своїх членів через примус, моральні, навіть правові норми. Організаційною основою такого впливу в сім'ї є розподіл влади, делегування повноважень. Влада – „явище, яке виникло внаслідок необхідності в організації суспільного життя, яке виявляється в спроможності одних соціальних суб'єктів проводити свою волю щодо інших, виходячи з певних потреб та інтересів”. Влада здійснюється в такі способи, як насильство і пріоритет. Для насильства характерними є репресії та загроза репресій, підпорядкування на основі страху, що суперечить сутності сім'ї, почуттям довіри, поваги і безпеки. Розподіл влади здійснюється не тільки між чоловіком і дружиною, а й між батьками й дітьми в родині: як домінування – підкорення. Домінування передбачає відповідальність за тих, хто підкоряється, а відповідальність – владу над іншими для реалізації відповідальних завдань (забезпечення безпеки, координація дій сім'ї для досягнення сімейних цілей, визначення перспектив життя і розвитку сім'ї, навіювання віри в майбутнє). Виділяють такі види влади в батьківсько-дитячих стосунках: влада експерта, влада авторитету, влада закону.

Цю точку зору розширює М. Кле і виділяє такі сім видів батьківської влади: авторитарна (підліток не може ані висловити свою особисту точку зору, ані брати участь у прийнятті рішень, які стосуються його); авторитарний (підліток може брати участь в обговоренні проблеми, але батьки приймають остаточне рішення самі, виходячи зі своїх міркувань); демократичний (підліток вносить свій внесок в обговорення проблеми і може сам прийняти якесь рішення, але повинен повідомити про нього батькам, від яких і залежить остаточне рішення); егалітарний (ролі практично не диференційовані; батьки і підліток на рівних беруть участь у прийнятті рішення); дозволячий (підліток займає все більш активну і впливову позицію в прийнятті рішень); популістський (підліток має вибір: інформувати батьків чи ні про свої рішення); ігнорувальний (батьки не знають про ті рішення, які приймає підліток, і він не інформує їх). Найоптимальнішим вважаємо демократичний стиль, оскільки прийняття рішення тягне за собою і відповідальність за нього за його виконання, за те, чого дитина не завжди може зробити, передбачити всі наслідки. Авторитаризм же викликає зворотню реакцію: „заборонений плід – солодкий”.

Що буває, коли дитина в сім'ї не має прав, з нею не рахуються, коли вона не бере участі у прийнятті рішень навіть щодо себе? Наведемо занотовану Д. Мажець відповідь учениці 2 класу загальноосвітнього ліцею: „... моє життя виглядає так: є світ, в ньому моя країна, моє місто, мій дім, ні, не мій дім – моїх батьків, наша школа – ні, не наша школа, і десь там я – позбавлена свідомості і можливості вибору. Кружляю, як бумеранг, з дому до школи, зі школи додому, а моя свобода полягає в тому, що самостійно вибираю тільки номер автобуса, яким повертаюся додому. Батьки вирішують, з ким я маю зустрічатися, що читати, як думати. Маю тільки скриті мрії”. Тому в аспекті сімейних цінностей необхідним є звернення до прав членів сім'ї (дитини, батька, матері) як однієї з основ формування сімейних стосунків. Права членів родини викладено в Сімейному кодексі України.

Розкриємо права батьків щодо дітей і дітей щодо батьків:

– Права матері та батька у сім'ї щодо дітей: на визначення походження дитини; на батьківство; на материнство: визнання материнства як соціальної функції; на рівність прав та обов'язків батьків щодо дитини; на визначення імені, побатькові, прізвища дитини; на особисте виховання дитини; на вибір освіти для своїх малолітніх дітей; у т.ч. закладу освіти, форми навчання; на особливе піклування і допомогу з боку держави щодо материнства; і дитинства; на свободу забезпечувати релігійне та моральне виховання своїх дітей відповідно до власних переконань; на спілкування з дитиною; на захист і самозахист дитини (у т.ч. повнолітньої) в різних установах та організаціях (освітніх, медичних та інших установах); на спільне розв'язання питань щодо виховання дітей; на укладання угоди про здійснення батьківських прав і виконання обов'язків тим із батьків, який мешкає окремо від дитини; на забезпечення таємниці всиновлення; на відміну всиновлення; на визначення місця проживання дитини; на відновлення батьківських прав; на власність (яка не призначена для розвитку, виховання і навчання дитини).

– Права дітей щодо батьків: на рівність прав і обов'язків стосовно батьків (опікунів); на відповідне батьківське виховання, проживання і догляд у сім'ї; на спілкування з батьками; на зміну прізвища (за згодою дитини з 7 років); на врахування їх думки при розв'язанні питань, які стосуються їх життя; на власність на речі, які призначені для їх розвитку, навчання, виховання; на спільну власність з батьками; на всиновлення за їх згодою; на таємницю всиновлення (у т.ч. від самих дітей), одержання з 14 років інформації щодо свого всиновлення; на проживання в сім'ї опікуна чи піклувальника, на піклування з його боку; забезпечення умов для всебічного розвитку, освіти, виховання і на повагу до людської гідності дитини; на захист від зловживання з боку опікуна чи піклувальника; на згоду (якщо дитина може її виразити) щодо проживання у сім'ї патронатного вихователя; на відмову (з 14 років) від проживання в такій сім'ї; на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку; на таємницю кореспонденції та невтручання в особисте життя; на інформацію (у т.ч. про себе, сім'ю); на користування рідною мовою, на творчість, релігію і виконання її обрядів; на захист від економічної і соціальної експлуатації, усіх форм фізичного і психологічного насильства, образи, зловживань, відсутності піклування, недбалого чи брутального ставлення, сексуальних зловживань з боку батьків чи осіб, що їх замінюють; на висловлювання власних поглядів.

– Права інших членів сім'ї та родичів:

1. Бабусі, діда, прабабусі, прадіда на виховання онуків, правнуків; захист і самозахист онуків.
2. Братів, сестер на спілкування; виховання своїх неповнолітніх братів і сестер, незалежно від місця їх проживання.
3. Мачухи, вітчима: брати участь у вихованні пасинка, падчерці.
4. Особи, яка взяла у свою сім'ю дитину: на її виховання і захист.
5. Сестри, брата, мачухи, вітчима та інших членів сім'ї: на захист дітей; на зміну обставин та умов життя з урахуванням моральних вимог суспільства; на вибір рішення щодо характеру своєї життєдіяльності, задоволення потреб з урахуванням норм суспільства; на розвиток своїх прав, співпрацю з навколишнім середовищем для виконання своїх функцій, розв'язання проблем, реалізації прав; на визначення мети життєдіяльності та організацію спільної діяльності для її досягнення; на власні цінності, традиції, спосіб життя та їх пропагування за власною ініціативою; на вибір режиму життя в сім'ї.

З точки зору успішної взаємодії в сім'ї доцільно, за Г. Сартаном, встановити батькам і дітям додаткові права, які б влаштовували всі сторони. Прикладом є такий перелік: право бути самому, право мати свої власні стосунки з іншими членами сім'ї і друзями, право бути вільним від страху насильства, право бути в безпеці своєї власності, право на розумну тишу і спокій, право на особистий час, право на поважне ставлення, право відчувати, що кожен у сім'ї має певні зобов'язання перед іншими.

Формування відповідальності батьків за дітей ґрунтується на знанні своїх обов'язків щодо дітей, покаранні за їх невиконання. За Сімейним кодексом України, батько і матір є рівними у своїх правах та обов'язках щодо дітей. Досліджуючи методологічну функцію категорії „рівність”, Левкулич В.В. приходять до висновку: у морально-етичному відношенні рівність – це нормативна вимога еквівалентного взаємного обміну послугами, повагою, благопристойністю тощо. Характерним взірцем є „золоте правило” моралі. Це правило носить універсальний, всезагальний характер. Усі люди, незалежно від їх особливих ознак і якостей, потрапляючи у сферу його дії, знаходяться у відносинах *етичної рівності*.

Правова (юридична) рівність передбачає рівну міру прав і обов'язків у всіх громадян, однаковий для всіх простір соціальної свободи. Міжсуб'єктні домовленості, на яких тримаються багато видів соціальних відносин у цивілізованому суспільстві, будуються на основі принципу рівності сторін. У поняття правової рівності входить і рівний ступінь відповідальності осіб перед законом, незважаючи на їх фактичні відмінності за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими озна-

ками. Принцип формально-юридичної рівності виключає будь-які не обумовлені законом переваги, привілеї членів сім'ї.

Розкриємо обов'язки батьків (та осіб, що їх замінюють) щодо дітей: турбота про спільних дітей, рівні обов'язки, незалежно від перебування батьків у шлюбі, забрати дитину з пологового будинку, зареєструвати дитину в РАГСі, дати їй ім'я, по-батькові, прізвище, виховувати дитину в дусі поваги до прав і свобод інших людей, любові до своєї сім'ї, до свого народу, своєї Батьківщини; турбуватися про моральний розвиток, забезпечити отримання дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя; поважати дитину; забороняти будь-які види експлуатації батьками своєї дитини, фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які приносять людині гідність; турбота про збереження і використання майна, яке належить малолітній дитині, в її інтересах; утримувати дитину, у тому числі повнолітню, якщо вона є непрацездатною, продовжує навчання.

Обов'язки особи, що взяла в свою сім'ю дитину, позбавлену батьківської опіки, ті ж; до них ще додаються такі обов'язки: вимагати повернення дитини від будь-якої особи, яка утримує її у себе на незаконних засадах або не за рішенням суду; попереджати таке спілкування дитини з її батьками або іноземними родичами, яке суперечить інтересам дитини.

Патронатний вихователь зобов'язаний: забезпечити дитину житлом, одягом, їжею і т.п.; створити дитині умови для навчання, фізичного і духовного розвитку; захищати дитину, її права та інтереси як опікун чи піклувальник без спеціальних на те повноважень.

Обов'язки братів, сестер, пасинків, падчерок турбуватися про брата, сестру, утримувати їх.

Обов'язки бабусі, діда, мачухи, вітчима, інших осіб, у сім'ї яких виховувалась дитина, утримувати її за умови, що ці особи можуть надати матеріальну допомогу.

Слід відзначити, що сімейні обов'язки не можуть бути перекладені на інших. Ці обов'язки подружжя має право розподілити між собою.

Таким чином, обов'язки батьків щодо дітей не можна перекладати на інших, тільки у випадку позбавлення батьків їх прав щодо дітей їх обов'язки починають виконувати, якщо в них є така можливість, брати, сестри, бабуся, дід, опікун. Патронатний же вихователь може опікуватися і дітьми, батьки яких перебувають у тюрмі, в лікарні, важкохворі і не можуть обслуговувати не тільки дитину, а й себе. Щодо дітей трудових мігрантів сімейні форми опіки застосовувати не можна. За невиконання своїх обов'язків щодо дітей батьки можуть бути позбавлені батьківських прав. Гроші трудових мігрантів для виховання і розвитку дитини – це лише частина обов'язків батьків і не компенсують їх щоденну любов, турботу, спілкування, підтримку.

Необхідна робота щодо формування усвідомленого батьківства. Соціальні ролі, які зараз існують в українській родині, є такими: чоловік, дружина, батько, мати, дідусь, бабуся, сестра, брат, старша чи молодша дитина. При цьому генералізованими ролями є роль Дитини, Дорослого, Батька. Виділяють також ролі Жертви, Переслідувача, Рятівника, які існують в авторитарних сім'ях. Ролі приводять до конфліктів у сім'ї за різними сценаріями, якщо змінюється очікувана від члена сім'ї адекватна ролі поведінка або її грають з іншим емоційним забарвленням.

Роль батька традиційно ототожнюється з лідером, „головою сім'ї“, що відбиває гендерні стереотипи нашого суспільства щодо чоловіка. Роль матері – „шия“ для „голови“, домогосподарка, вихователька дітей, підлегла щодо чоловіка-лідера. Дитина – особа, що виявляє в поведінці емоції, пустощі, відсутність логіки, несамостійності, непосидючість тощо, вона підлегла батькові і матері. Такий підхід до сутності ролей у сім'ї суперечить ідеям гендерної рівності чоловіка і жінки, заважає їх самореалізації. Якщо материнству і дитинству сьогодні держава приділяє увагу, то батьківство – поза увагою в соціально-педагогічному аспекті: яким повинен бути батько, його поведінка, коли стримувати почуття, емоції, а коли їх виражати: діти мають потребу в турботі, любові, а чоловік, за гендерними стереотипами, повинен бути сильним, неемоційним, мужнім, що призводить до того, що він не вміє виявляти свої почуття до дитини і дружини, не знає своїх прав та обов'язків в сім'ї, реалізується поза сім'єю.

Українські дослідники сім'ї виділяють поняття „батьківство” як категорію, яка характеризує і зумовлює ставлення батьків до дітей. Так Овчарова Р.В. визначає батьківство як „інтегральне психологічне утворення особистості (батька чи/та матері), яке включає сукупність ціннісних орієнтацій батька, настанов та очікувань, батьківських почуттів, ставлень і позицій, батьківської відповідальності і стилю сімейного виховання”. Батьківство включає такі компоненти:

- 1) когнітивний (усвідомлення батьками родинного зв'язку з дітьми, уявлення про себе як про батьків, уявлення про ідеального батька, образ подружжя як батька спільної дитини, знання батьківських функцій, образ дитини);
- 2) емоційний (суб'єктивне відчуття себе як батька, батьківські почуття, ставлення до дитини, до себе як до батька, ставлення до чоловіка (дружини), як до батька спільної дитини);
- 3) поведінковий (вміння, навички і діяльність батька по догляду, матеріального забезпечення, виховання і навчання дитини, взаємостосунки з дружиною (чоловіком) як із батьком спільної дитини, стиль сімейного виховання).

Звичайно, що за умов віддаленості дітей від батьків, відсутності їх повсякчасного спілкування і стосунків, реалізація батьківства стає утрудненою і суперечливою.

Педагоги розглядають батьківство як запроваджений порядок у сім'ї, що регулює взаємовідносини між батьком, матір'ю та дитиною, встановлює роль і статус кожного вихователя та здійснює процеси первинної соціалізації дитини та міжпоколінної трансмісії культурно-педагогічних надбань народу. О.О. Ярошинська відзначає, що виконання виховної функції дає можливість інституту батьківства бути постійно діючим інститутом виховання, а функція етнічного відтворення відображає культурні впливи інституту батьківства, які формують ментальність і вдачу українського народу. Віддаленість же батьків заважає виховувати дитину, бо неможливо на відстані цілеспрямовано організувати предметну діяльність і спілкування дітей, а проживання батьків за кордоном сприяє більшому засвоєнню надбань народів інших країн.

Г.К. Радчук виділяє і визначає поняття „материнство” як забезпечення умов для розвитку дитини і як частину особистісної сфери жінки; як одну із соціальних ролей жінки, яка задовольняє жіночу потребу бути матір'ю. Материнськими функціями, на її погляд, є: надання необхідної дитині стимуляції щодо зв'язків дитини із зовнішнім світом і забезпечення при цьому їй фізичного і психічного комфорту, своєчасне і адекватне забезпечення різноманітних потреб дитини, її Я-концепції, мотивації, прихильності тощо, розвиток змісту і структури потребово-мотиваційної сфери дитини і структури її взаємостосунків зі світом. Ці ж самі функції щодо дитини виконує і батько, але специфіка материнських пов'язана із прихильністю, емоційним зв'язком між матір'ю і дитиною, який виникає в перші місяці життя дитини і дає дитині відчуття захищеності та безпеки, які в цьому віці є найважливішими для дитини і саме матір їх може дати дитині. У зв'язку із цим Г.К. Радчук вводить поняття „усвідомлене материнство” під яким розуміє потребу жінки в підвищенні своєї батьківської компетентності, усвідомлення недостатності емоційних переживань, неготовності до виникнення материнських почуттів. Але якщо такі проблеми є у жінки, то ще більші проблеми мають бути у чоловіків: гендерні стереотипи приписують їм бути неемоційними, не виявляти своїх почуттів, ховати їх. Виникає проблема: якщо мати на заробітках, то як батько зрозуміє дитину і доведе їй свою любов, допоможе їй.

Батьківство, за Р.В. Овчаровою, виявляється як на суб'єктивно-особистісному, так і на надіндивідуальному рівні, що визначає батьків як ціле, передбачає усвідомлення духовної єдності з шлюбним партнером щодо своїх чи прийомних дітей. В останні роки з'явився термін „усвідомлене батьківство” – взаємодія батьків (чи осіб, які їх замінюють) між собою, з іншими членами сім'ї, включаючи дітей, результатом якої є створення найбільш сприятливих умов для повноцінного розвитку дитини на всіх етапах її життя. Його засади наводить Г.М. Лактіонова у вигляді таких правил для батьків:

1. Любіть свою дитину.
2. Приймайте дитину такою, якою вона є.
3. Вірте та довіряйте своїй дитині.

4. Постійно вивчайте особистість дитини, не думайте, що ви вже все про неї знаєте.
5. Покажіть дитині, що вона є для вас важливою.
6. Дайте зрозуміти дитині, що її справи є важливими для вас.
7. Приділяйте увагу формуванню вольових рис, привчайте дитину до праці, напруження й виконання необхідних справ, навіть тоді, коли це не дуже приємно.
8. Допомогайте дитині виконати те, чого вона ще не вміє.
9. Дозволяйте робити дитині свій вибір, приймати власне рішення.
10. У разі конфліктів, засуджуйте не саму дитину, а її вчинок.
11. Прислухайтесь до думки дитини.
12. Будьте ввічливі з дитиною.
13. Проводьте разом із дитиною вільний час.
14. Допомогайте дитині розвивати її здібності.
15. Піклуйтеся про забезпечення безпеки й основних життєвих потреб дитини.

Г.М. Бевз виділяє феномен “прийомного батьківства” – батьків прийомної сім’ї. За її висновками, феномен прийомної сім’ї слід розглядати одночасно як малу групу, де індивідуальний досвід кожного визначає нормативи та спрямованість її функціонування, і як соціальний інститут, що покликаний здійснювати санкціоновану суспільством функцію догляду та соціалізації дитини, позбавленої опіки біологічних батьків. Важливим чинником розвитку прийомного батьківства є усвідомлення кандидатами власних спонукань і необхідності узгодженості очікувань зі своїми можливостями та реальною ситуацією турботи про біологічно нерідну дитину. Неадекватність експектацій може призвести до відторгнення сім’єю прийомної дитини. Те ж можна віднести і до осіб, які опікуються дитиною, батьки якої перебувають на заробітках.

Факторами формування батьківства є:

- макрофактори (урбанізація, зайнятість жінок, освіта і культура, економічний розвиток суспільства, норми та явища адаптації);
- мезофактори (батьківська сім’я, звичаї, стереотипи, традиції мікросередовища (міста, села...));
- мікрофактори (цілі подружжя, їх світогляд, цінності, образ життя сім’ї, міцність шлюбу, зміст функцій сім’ї, обов’язків та відповідальності в сім’ї, риси та якості особистості батьків, фізичні, психологічні та статеві особливості дитини, особливості подружніх взаємин, сімейні традиції, етіологічний фактор);
- особистісні фактори (індивідуально-особистісні особливості жінки або чоловіка).

Батьківство – явище динамічне, яке включає процес становлення і розвитку, що дозволяє його цілеспрямовано формулювати.

І в цьому процесі мають брати участь як самі батьки, так і держава. Тому доцільно проводити з батьками лекції, відеолекторії, бесіди, тренінги, зустрічі з фахівцями з проблем сім’ї щодо формування батьківства, відповідальності за дітей, сприяти переадресації батьків до центрів зайнятості, соціальних служб, депутатів для розв’язання проблем, що призводять до дистантності сімей, не залишати батьків самих перед вибором: їхати чи не їхати на заробітки, перебудувати його в таку форму: залишити дітей чи ні (залишитись, взяти з собою)? Що є кращим для дитини? Як можна уникнути від’їзду? Розв’язати проблему на місці – саме такий поворот має бути наслідком просвітницької роботи з батьками.

Профілактика дистантності сімей

Дистантність сімей значної мірою визначається станом розвитку суспільства, спрямованістю соціальної політики, соціальною профілактикою зокрема. Тому доцільно профілактику даного явища проводити у межах виділених рівнів.

Так, загальнодержавний рівень передбачає:

- 1) розробку та впровадження в дію відповідних нормативно-правових документів;

- 2) удосконалення системи соціального виховання;
- 3) підвищення ефективності функціонування соціальних інститутів, які займаються вихованням підлітків;
- 4) підвищення рівня соціального забезпечення сімей та дітей;
- 5) підвищення рівня соціального обслуговування сімей та дітей;
- 6) розвиток соціальної сфери;
- 7) підвищення рівня соціального обслуговування населення;
- 8) розвиток мережі закладів і установ, які забезпечують соціальну підтримку й реабілітацію осіб з категорії дискантних сімей.

На регіональному рівні профілактика дистантності має ряд особливостей, що передбачає:

- 1) пошук шляхів профілактики, виходячи з можливостей регіону;
- 2) підвищення ефективності функціонування існуючих організацій, установ, закладів, посилення їхніх можливостей, у тому числі за рахунок технологій;
- 3) розширення мережі та діяльності інститутів, що займаються проблемою дистантних сімей;
- 4) налагодження міжвідомчих відносин з питань профілактики проблем дітей трудових мігрантів;
- 5) профорієнтацією дітей трудових мігрантів;
- 6) акцент на проблемах, пов'язаних із заробітчанством, через засоби масової інформації, пропаганду соціальних норм у вихованні дітей.

Профілактика на рівні закладів, установ й організацій передбачає:

- 1) включення до профілактичних програм знань з профілактики дистантності сімей, проблем і потреб дітей, формування усвідомленого батьківства;
- 2) розширення посадових повноважень працівників соціальних інститутів у частині превентивної роботи з дітьми трудових мігрантів;
- 3) проведення профілактичної роботи з родинами, оточенням дітей, допомога в родинному вихованні, починаючи з шкіл майбутніх батьків;
- 4) організацію превентивних заходів різних напрямів серед дітей, підлітків, молоді, патріотичне і правове виховання молоді;
- 5) здійснення просвітницько-інформаційної роботи серед населення щодо важливості сім'ї для дитини; формування сімейного способу життя, показ позитивного образу сім'ї;
- 6) навчання працівників органів державної виконавчої влади, місцевого самоврядування, громадських і благодійних організацій для роботи з дітьми трудових мігрантів, їх соціальним оточенням.

5.4. Робота з соціальним оточенням дітей трудових мігрантів

Батьки поїхали, діти залишені на піклування бабусь, дідусів, друзів, родичів. Вони доглядають дитину, але не завжди розуміють її (заважають вік, відсутність батьківства, брак часу тощо). Тобто задовольняються лише фізіологічні потреби дитини. А є ще потреби в безпеці, приналежності до сім'ї, в любові, повазі, визначенні, які забезпечує дитині тільки сім'я: батьки приймають і люблять дитину такою, як вона є. У родичів же акцент у догляді за дитиною – на фізіологічних потребах, задоволення яких має, за їх розумінням, сприяти навчанню і вихованню дітей. Згідно ж із пірамідою А. Маслоу, пізнавальні, естетичні потреби, потреби в самоактуалізації ґрунтуються і можливі лише за умов задоволення потреб у повазі, визнанні, приналежності і любові, безпеці, фізіологічних потреб.

Неможливо, звичайно, сформувати батьківські почуття в чужих людей, навіть родичів, але треба в роботі із соціальним оточенням спиратися на родинні зв'язки і почуття, формувати повагу до дитини, вчити визнавати її думку, розуміти дитину, враховувати батьківсько-дитячі стосунки, вчити захисту дитини і формувати відповідальність за неї.

Усе це є можливим, якщо є взаємодія педагогічних працівників і представників соціального оточення, що, як показує дослідження, є проблематичним. Тому починати роботу з соціальним оточенням дітей трудових мігрантів треба з формування позитивної мотивації до співпраці зі школою, психологом, соціальним педагогом, класним керівником. Формування такої мотивації здійснюється через оперття на соціальні мотиви (причини турботи про дітей, мотиви обов'язку, відповідальності; інтерес, вибіркову спрямованість особистості) щодо дитини, її життя, потреб, поведінки.

Шляхами формування позитивної мотивації до взаємодії є:

- активізація вже існуючих спонук до діяльності в інтересах дитини з акцентом на необхідності і доцільності взаємодії з педагогічними працівниками (показ перспективи взаємодії, приклади, створення ситуацій успіху, заохочення, опора на позитивне в дитині тощо);
- стимулювання представників соціального оточення до взаємодії з педагогічними працівниками (через нагадування про обов'язки членів сім'ї, показ негативної перспективи і прикладів, організація усвідомлення своїх проблем з дітьми і неможливості їх розв'язати самостійно, показ прогалин у спілкуванні і ставленні до дитини і шляхів їх усунення через співпрацю в інтересах дитини тощо).

Після формування позитивної мотивації до взаємодії з педагогічними працівниками з представниками соціального оточення; доцільно провести роботу за такими напрямками:

- формування позитивного ставлення до дитини (при потребі);
- ознайомлення з правами дитини, її потребами і проблемами, станом;
- формування життєвих умінь і навичок, які дозволяють перебудувати стосунки з дитиною на основі прав дитини і позитивного мислення, а не критики дитини, донести батькам їх необхідність у повсякденному житті дитини;
- виявлення причин виникнення проблем дитини;
- налагодження стосунків з дитиною і навчання прийомом позитивного впливу на них, демократичному стилю спілкування з дитиною.

Ця робота є індивідуальною чи груповою (разом з батьками „важковиховуваних” дітей, іншими особами, які опікуються дітьми трудових мігрантів, тощо).

Розкриємо перелік життєвих умінь і навичок.

1. Комунікативні вміння:

- вміння точно формулювати і висловлювати свої думки доступною дітям мовою, орієнтуватися у спілкуванні на їх реакцію, користуватися риторичним інструментарієм (художньою виразністю, аргументацією, паузою, наочністю, ефектами релаксації, концентрованого викиду інформації, перших фраз, візуального іміджу);
- вміння активно слухати дітей (нерефлексивне слухання, з'ясування, перефразування, здійснення резюме, відображення почуттів);
- спілкування на основі емпатії (використання “Ти-висловлювань”);
- правильний вибір дистанції спілкування в залежності від мети спілкування;
- правильний вибір положення тіла для розмови;
- відмова у спілкуванні від позиції батька, спілкування на суб'єкт-суб'єктних засадах (дорослий – дорослий);
- ініціювання зусиль та їх спрямування на подолання психологічних бар'єрів спілкування (негативні настанови на базі попереднього досвіду, невідповідність інтересів, цілей тощо); емоційних бар'єрів (невідповідність настроїв, подолання негативних емоцій, які деформують сприйняття); гностичних бар'єрів (використання доказової мови, чітких, коротких речень, зниження темпу мови);
- вміння готуватися до розмови (Який результат я хочу одержати? Якими аргументами довести його необхідність? Як зацікавити, з чого почати розмову? Як

виглядати, де говорити, в який час? Які є спільні цілі, інтереси? На які можливі знання можна спиратися?);

- вміння зацікавити розмовою (використання різних компліментів, апелювання до самостійності, дорослості, звернення по імені, до тем, які цікавлять дітей, почуттів, взаємної вигоди, успіхів дітей, їх досягнень, показ перспективи, посилаючись на приклад членів референтної для дитини групи, використання проблемних запитань тощо);
- вміння керувати спілкуванням (використання інформаційних, дзеркальних, естафетних, опосередкованих і прямих запитань, запитань “чому”, різних методів аргументації і фундаментального порівняння двобічної аргументації, зниженого темпу, позитивних відповідей, бумеранга, “так, але...”, питань-пасток);
- вміння домовлятися на основі раціонального підходу (в полі зору – проблема, а не стосунки і не учасники);
- вміння критикувати та приймати критику;
- вміння висловлювати свої проблеми, бажання;
- вміння виявити емпатію;
- вміння виявити в розмові потреби, спонукати до висловлювання проблем, зберігати конфіденційність щодо них;
- вміння переконувати, розв'язувати конфлікти, загасити сварку, переключити увагу в розмові;
- вміння здійснювати аналіз спілкування (Що допомагало, а що не сприяло досягненню результатів? Які докази спрацювали і чому? Що можна використати в майбутньому? Від чого слід відмовитися? Де слід переглянути свої позиції і погляди і чому? Якої інформації було замало? Що нового дізналися про дитину? Чи були Ви об'єктивними?);
- вміння демократично спілкуватися (спонукати до висловлювання, відмовитися від критики ідей, спонукання до їх аналізу тощо);
- вміння захищатися від маніпуляції дітей (пасивно, активно);
- вміння впливати на дітей різними способами (активно, пасивно, поєднуючи ці способи);
- вміння керувати конфліктами (розділяти та аналізувати причину і привід конфлікту, конфліктну ситуацію, діяти на основі взаємних інтересів, а не позицій, рівноваги, а не емоцій; змінювати конфліктну ситуацію, знижувати емоційне напруження, усунути привід і причину конфлікту через перерозподіл прав та обов'язків у сім'ї, досягнення згоди, зміну системи прийняття рішень, традицій, сімейних правил; використання в залежності від конфліктної ситуації і часу на її розв'язання, стратегій подолання конфлікту);
- вміння відмовляти (з переконаннями, самоаналізом, навіюванням);
- вміння ефективно впливати як безпосередньо, так і через листи, телефон тощо;
- вміння поважати іншу точку зору, виявляти толерантність до зовнішності, інтересів, нахилів, орієнтуватися у спілкуванні на почуття, а не на емоції, на позитивне в людині;
- підкреслювати головне в розмові, здійснювати повтор у різних формах.

2. Прийняття рішень і критичне мислення:

- вміння виявляти нахили, потреби, проблеми дітей; користуватися різними емпіричними методами педагогічних досліджень (спостереження, бесіди, інтерв'ю, аналіз продуктів дитячої праці і творчості тощо);
- вміння прогнозувати розвиток подій, здійснювати їх об'єктивний аналіз, оцінювати їх наслідки для членів сім'ї, сім'ї в цілому;
- вміння знаходити різні варіанти рішень сімейних проблем, визначати стратегічні, тактичні цілі; формулювати довгострокові, середні за часом, короткотермінові завдання для сім'ї та окремих її членів, враховуючи можливості для розв'язання проблем, досвід, можливі труднощі; володіння різними методами

- аналізу рішень (структурним, причинно-наслідковим, історичним, морфологічним тощо), їх оцінки (класифікація пропозицій, аналіз плану, "аналіз ризику", ранжування пропозицій, порівняння тощо);
- вміння виявляти головне;
 - вміння планувати;
 - вміння бачити недоліки в своїх діях та діях інших;
 - вміння розуміти та адекватно реагувати на вчинки інших;
 - організація прийняття рішень різними способами в різних ситуаціях;
 - вміння ідентифікації правильності інформації, визначення достовірності інформації та її джерел, аналізу інформації (фільтрація, відсічка, агрегація, аналіз слабких місць);
 - вміння брати на себе відповідальність за свої вчинки і рішення; в окремих ситуаціях – вирішувати за сім'ю;
 - вміння здійснювати розв'язання проблеми нестандартними (евристичними) методами;
 - вміння розподіляти обов'язки;
 - вміння спільно виробляти і виконувати рішення, відмовившись від гендерних стереотипів, керуючись власною моделлю сімейного життя та інтересами, цілями сім'ї і кожного її члена;
 - вміння аналізувати і враховувати можливості свого впливу на інших членів сім'ї, наслідки розв'язання проблеми для інших членів сім'ї;
 - вміння поважати рішення іншого, право іншого на самореалізацію, на власні думки, емоції, поведінку та її самооцінку; прийняття рішення про свої проблеми;
 - вміння не зважати на те, як до вас ставляться інші, робити помилки, але й відповідати за них, свою поведінку;
 - вміння жити за своїми цінностями і виробляти спільні сімейні цінності;
 - вміння передбачати реакцію партнера/партнерки на запропонований варіант розв'язання проблеми;
 - вміння усвідомлювати свої проблеми та потреби і відділяти їх від проблем і потреб іншого члена сім'ї, але враховувати їх у плануванні сімейного життя;
 - вміння наполягати на своїй участі у розв'язанні спільної проблеми, чи запросити до спільного прийняття рішення;
 - вміння сформулювати очікувані результати, дійти згоди щодо шляхів їх досягнення, розподілу відповідальності, функцій, термінів виконання плану;
 - вміння конструктивно критикувати запропоновані рішення (обирати об'єктивні критерії, діяти конкретно, спиратися на позитивне), оцінити рішення й проаналізувати його з різних боків.

3. Майстерність управління:

- вміння спрямувати себе та інших членів сім'ї на позитивні зміни (власним прикладом, переконанням, навіюванням тощо);
- виховувати дітей;
- вміння добиватися довіри і зберігати конфіденційність;
- створювати умови в сім'ї для розвитку дітей;
- вміння керувати емоціями, почуттями, мімікою, пантомімікою, голосом, своїм настроєм;
- захищати права дитини в сім'ї, мікросередовищі;
- вміння організувати свій час, настрій, дії та час, настрій, дії інших;
- вміння пробачати;
- вміння організувати сімейне дозвілля;
- вміння виявити готовність до взаємодії;
- вміння самоконтролю поведінки;
- вміння об'єктивно оцінювати себе та інших;
- доглядати за дітьми;

- вміння користуватися батьківським авторитетом, підтримувати його, не підкоряючи дітей;
- вміння позитивно мислити;
- вміння брати на себе відповідальність за всіх у важкий час, розподіляти обов'язки, спонукати дітей до виявлення активності і самостійності; створювати для цього умови;
- вміння відділяти бажання і проблеми дітей від власних, жити своїм життям, пам'ятаючи свої обов'язки щодо дітей;
- вміння прийти на допомогу, коли дитині це потрібно;
- вміння керувати своїми емоціями, зважувати на гендерні відмінності у їх вияві і розумінні;
- вміння поважати себе, усвідомлювати власні потреби і знаходити самостійні шляхи їх задоволення, уникаючи перекладання відповідальності на плечі інших і маніпуляцій;
- вміння чинити опір насильству і створити умови для запобігання йому своєю невиктимною поведінкою; уникати конфліктів;
- вміння організувати свій час, діяльність, самореалізуватися, знайти собі власні інтереси;
- вміння поєднувати сімейні і професійні справи;
- вміння релаксації;
- мати позитивні настанови щодо себе і партнера/партнерки, довіря;
- вміння захищати свої права в сім'ї, виконувати свою роль, обов'язки;
- вміння здійснювати самооцінку своєї особистості і на цій основі займатися самовдосконаленням;
- вміння здійснювати самоконтроль за своєю зовнішністю, звичками, діяльністю, мовою;
- вміння виявляти свої почуття;
- вміння не звинувачувати, а змінювати ситуацію;
- вміння поважати і любити інших та себе такими, якими є, усвідомити свою цінність, неповторність;
- вміння виявляти вимогливість;
- вміння долати страх, емоційне напруження;
- вміння дотримуватися сімейних правил, дисципліни, режиму;
- вміння досягати поставлених цілей і виявляти водночас гнучкість у сімейних стосунках.

Для формування життєвих умінь доцільні вправи, які виконуються індивідуально або в групі (на тренінгу).

Види взаємин дітей трудових мігрантів із соціальним оточенням можна класифікувати як 1) етнічно-традиційні (соціально-біологічні, духовні, господарсько-економічні, юридично-правові); 2) зв'язки, які визначають поведінку: а) ділові стосунки (різні форми співпраці для досягнення спільних цілей); б) особистісні стосунки (на основі почуття симпатії, емоційний клімат сім'ї); в) гуманістичні стосунки (свідчать про високий рівень розвитку сім'ї, що виявляється в доброзичливості, довірі, повазі, турботі, допомозі, справедливості, непримиренності); 3) стосунки „родичі – діти”, „діти – діти”. Останні мають свої особливості, і конфліктність якогось з них позначається на мобільній соціальній системі „сім'я”, на інших зв'язках і стосунках, впливає на структуру і функції сім'ї, перешкоджає нормальному спілкуванню і діяльності членів сім'ї, отже, впливає на виховання дітей.

Стосунки між дорослими і дітьми можуть бути: гуманними, партнерськими, прагматичними, непослідовними, деспотичними, авторитарними, конфліктними. Відповідно вони реалізуються через:

а) стилі спілкування: демократичний, ліберальний, авторитарний;

б) прийоми педагогічної взаємодії: елементарного рівня (попередження, суд, гіперболізація, аналогія, застереження, іронія, загострення ситуації, зміщення акцентів, скарга, вияв обурення, наказ); високого рівня (прохання, натяк, схвалення, заохочення,

пом'якшення ситуації, опора на позитивне, авансова довіра, ласкавий докір); найвищого рівня (захоплення перспективою, створення ситуацій морального вибору, обхідний рух, фланговий підхід, натяк, організація успіху, поділ захопленості, оцінні судження, зворотній ефект, створення ситуацій самоствердження, удавана байдужість, опора на позитивне, урівноваження сил, поетапний вплив, контраст, ситуації вибору, удавана недовіра, виявлення прикrostі).

Слід зазначити, що прийоми взаємодії найвищого і високого рівнів реалізуються тільки у демократичному стилі спілкування, який приводить до формування гуманних стосунків.

За панівними засобами та формами здійснення виховного впливу на дітей, природою сімейних конфліктів, їх причинами, баченням оптимістичного виходу із зони конфліктів, у стосунках „діти – соціальне оточення” батьківські сім'ї і сім'ї оточення можуть бути різними, що може дезорганізувати обидві сторони. Виділяють такі види сім'ї за стилями виховання: а) традиційні сім'ї (де є повага до авторитету старших, педагогічний вплив здійснюється згори вниз. Головна вимога – підкорення. Діти не є ініціативними, гнучкими в спілкуванні, легко засвоюють традиційні норми). Характерні засоби впливу: диктат, агресія, суворість; б) дитино-центрична (ліберальна) сім'я (уседозволеність дитині, гіперопіка або „вільне” виховання); в) демократична сім'я, де є допомога, підтримка, взаємна зацікавленість.

За ступенем виховного впливу на дітей сім'ї оточення бувають із:

- цілком сприятливим впливом (сім'ї, де обоє з батьків, не менш, ніж двоє дітей, де вміють цілеспрямовано та змістовно організувати життя і діяльність її членів у внутрішньородинних стосунках – повне взаємопорозуміння, демократичний стиль спілкування і поведінки. У сім'ї панує позитивна трудова та моральна атмосфера, культурне та раціональне дозвілля; у батьків досить високий рівень освіти, загальної культури й педагогічної підготовленості. Матеріальний стан сім'ї, задовільний чи добрий;
- сприятливим впливом (сім'ї з дезорганізованою структурою: сім'ї з однією дитиною, неповні, розлучені, де дитині приділяється найзначніша увага, відсутнє розумне поєднання любові і вимогливості, є атмосфера надопіки та вседозволеності);
- сприятливо-нестійким впливом (сім'ї, де одна-дві дитини, батьки люблять своїх дітей, прагнуть створити всі умови для їх сприятливого розвитку). Моральна і трудова атмосфера позитивна, але відсутнє повне взаємопорозуміння між дорослими, між ними часті конфлікти, батьки мають здебільшого невисокий рівень загальної культури, недостатні освіти та педагогічний потенціал. Матеріальний стан середній, вищий або нижчий за середній. Сім'ї можуть бути як повними, так і з дезорганізованою структурою. Але в цілому вони здійснюють позитивний вплив на виховання дітей.

Виділяють як антипод і сім'ї з несприятливим впливом:

а) сім'ї, де духовні потреби другорядні, перевага віддається накопиченню, що робить негармонійним розвиток дитини; такі сім'ї найчастіше мають одну-дві дитини, часто один з батьків веде аморальний спосіб життя. Для сім'ї є характерним споживацтво як життєвий ідеал, низький рівень освіти та культури. Батьки не вміють впливати на дітей педагогічними виховними заходами, що приводить до авторитарного стилю спілкування, взаємного непорозуміння, до невміння розумно організувати життєдіяльність сім'ї, небажання спільно проводити дозвілля з боку дорослих, бо інтереси дітей і дорослих надто різні. Матеріальний стан полярний – від жебракування до надблагополуччя;

б) сім'ї з аморальним мікрокліматом та негативним впливом на розвиток дитини. Для них є характерними послаблена морально-трудова атмосфера, постійна конфліктність, антипедагогічне ставлення до дітей, нервовість у стосунках з іншими членами сім'ї, відсутність загальної культури та духовних запитів. Діти прагнуть компенсувати відсутність любові і турботи батьків через самоствердження на вулиці.

В останніх випадках необхідними є втручання в сім'ю, ініціювання взяття її під соціальний супровід центрами соціальних служб або позбавлення батьків їхніх прав щодо дітей і передачу дітей під державну опіку або інші форми сімейної політики. Для цього класний керівник має добре знати сім'ю, яка опікується дитиною, умови її життя і розвитку, спілкуватися з соціальним оточенням, перш ніж повідомити про це адміністрацію школи, яка може прийняти таке радикальне рішення.

Для налагодження стосунків, подолання конфліктів між соціальним оточенням, яке опікується дитиною трудових мігрантів, і дитиною; між дітьми трудових мігрантів і дітьми із звичайних сімей, дітьми із сімей соціального оточення доцільно в індивідуальній роботі соціального педагога і психолога використовувати такі технології і методики: адрицької терапії, ОТІ (орієнтація на теми інтеракції), збереження сімейних цінностей, критичного мислення, педагогічної підтримки, ненасильства, фасилітації тощо.

Розкриємо їх зміст.

Приклад збереження сімейних цінностей через планування зміни економічної діяльності сім'ї наведено у книзі Н. Стинней, Д. Є. Бім «Чудові сім'ї»: подружжя працювало так, що ні на що, окрім роботи, не було часу, грошей і часу при цьому не вистачало. Були сварки. Було прийнято рішення – покинути роботу дружині для проведення більше часу з сім'єю. Наслідок – грошей у сім'ї після цього стало більше, ніж раніше. Це стало можливим завдяки:

- домашній їжі і відмові від харчування у кафе, що покращило якість харчування і зменшенню витрат;
- купівлі дитячого одягу, домашнього начиння на розпродажах, у недорогих магазинах;
- продажу другої машини та економії на паливі, експлуатації тощо;
- благодійної діяльності у церкві власною участю, а не грошима. Наслідком було нормальне спілкування в сім'ї, виховання і розвиток дітей і можливість знову піти на роботу, коли діти будуть дорослими.

Це – американський приклад, але в будь-якій сім'ї можна продумати, як змінити свої сімейні стосунки на краще та одночасно розв'язати матеріальні проблеми через перерозподіл бюджету та обов'язків. Водночас цей приклад демонструє традиційний гендерний стереотип: дружині – діти, кухню, дім, а чоловікові – роботу. Можна обговорити цю ситуацію із зміною ролей: виявленням можливих труднощів в новій моделі сімейного життя, їх усунення на основі гендерної рівності.

Особливої уваги у профілактиці проблем сім'ї, дитини заслуговує технологія формування критичного мислення, яке є також основою формування життєвих, умінь. Ця технологія перебуває в стадії розробки в Україні, розвивалася переважно в США та Бразилії.

Критичне мислення виявляється в інтегральній якості особистості, яка виражається в уміннях приймати розумні рішення, знаннях, які дозволяють це робити, оціночному ставленні до навколишнього, людей, себе. Саме критичне мислення є умовою успішної життєдіяльності в ринкових умовах, подолання сімейних конфліктів і вирішення проблем на основі усвідомленого підходу до них. Критичне мислення протистоїть афективним діям, виключає упередження, означає відхід від стереотипів, пошук спільних інтересів і переваг і опори на них.

Критичне мислення формується завдяки: критичній освіті; соціальному навчання, яке передбачає критичний підхід до розв'язання проблем і ситуацій; предметному спілкуванню із спрямованістю на всебічний розгляд проблем та їх оптимальне розв'язання (гра «Дебати», раціональні переговори); рефлексії власного досвіду розв'язання проблем.

Слід відзначити, що в соціально-педагогічній роботі з сім'єю ці ідеї можуть бути застосованими в соціальному навчанні і консультуванні, але тільки якщо вони будуть поєднуватися з ідеями педагогічної підтримки і зміцнення сімей, оскільки самокритика і критика у групі знижують і без того низьку самооцінку членів сімей з купою нерозв'язаних проблем, які звернулися по допомогу. Тому більш доцільним є використання прийомів формування критичного мислення у просвіті дітей, сімей. До таких прийомів належать:

- рекомендації щодо ведення щоденника критичних роздумів (думки, плани, питання, сумніви, реакції, тригери тощо);

- взаємне рецензування виконаних вправ і їх обговорення;
- підготовка оціночного нарис-роздуму про соціальне навчання сім'ї;
- рефлексія: усне або письмове відновлення послідовності виконаних дій, аналіз їх ефективності, формування результатів, постановка майбутніх цілей тощо;
- вільний обмін думками, дискусії;
- наведення аналогій;
- моделювання;
- створення протиріч, їх розв'язання; спонукання до самооцінки;
- порівняння і виділення головного;
- використання різних видів аналізу ситуацій; розділення і класифікації тощо;
- показ альтернативного або спонукання до його пошуку;
- рольова гра, обмін ролями;
- спонукання до логічних висновків;
- постановка питань до проблеми;
- розподіл думок, почуттів і дій та їх аналіз з огляду на необхідність розв'язання проблеми;
- вибір дій на основі різних засад і прогнозування можливих ризиків, переваг і втрат, недоліків для кожного члена сім'ї.

Дорадництво – це методика роботи, спрямована на надання допомоги особам, сім'ям, групам і громадам шляхом надання порад, накреслення альтернатив, допомоги у визначенні мети і забезпечення необхідною інформацією. Дорадництво – це спілкування, яке передбачає послуги сім'ї на окремих етапах її самостійної діяльності з розв'язання проблем, створює для цього умови і тим самим сприяє формуванню самостійності і творчості у членів сім'ї.

Посередництво – це втручання в суперечки між сторонами, щоб допомогти їм владнати конфлікти, знайти компроміси або досягти взаємовигідної згоди. Посередництво сприяє успішному спілкуванню між членами сім'ї, дозволяє їм вислухати і зрозуміти інтереси, проблеми, потреби, цілі один одного, прийняти альтернативні варіанти розв'язання проблем, полягає у створенні ситуації успіху для всіх сторін, формулюванні висновків, згоди, погодженні умов згоди, створенні умов для обміну інформацією, консультуванні.

Рефлексія – використовується у випадку, коли людина має адекватну самооцінку, може здійснювати аналіз і оцінку об'єктивно, неупереджено. Тому доцільно її використовувати у групових заняттях, бесідах із соціальним педагогом, а потім уже – самостійно. Рефлексія надає змогу співвіднести свої вчинки, погляди із законодавчо закріпленими моральними нормами, правами та обов'язками членів сім'ї.

Аналіз реальних ситуацій у сім'ї дозволяє їй усвідомити проблему; проаналізувати причини її виникнення та її наслідки для кожного члена сім'ї; виявити її вплив на членів сім'ї, їх почуття, прагнення, які у зв'язку із цим виникають; формує життєві вміння; спонукає застосувати набуті знання на практиці або слугує наочністю для теоретичних викладів, пов'язує теорію з практикою; впливає на мотивацію людини в ситуації вибору, пов'язаній з боротьбою мотивів, свідомою діяльністю щодо її розв'язання; допомагає виявити свої помилки у поведінці, скоригувати її на основі нової моделі економічної діяльності сім'ї, формує досвід правильної, обґрунтованої поведінки членів сім'ї у родині.

Ситуації можуть пропонуватися з життя незнайомих дітей; власні (які наводять самі члени сім'ї чи педагог з їх дозволу). Доцільними є використання знань для переносу чужих ситуацій на своє життя (за яких умов? що потрібно?) та аналіз власних ситуацій з позицій відомих людей (як би вони вчинили на моєму місці?), що дозволяє побачити різні точки зору на проблему і запропонувати різні шляхи її розв'язання, відмежуватися від емоцій і сконцентруватися на проблемі, змінити умови і звичні ролі і тим самим самостійно розв'язати проблему на основі нової моделі сімейного життя.

Використання прикладів людей, які «зробили себе самі», зберегли сім'ю, в кризовій ситуації є доцільним для підвищення самооцінки, формування впевненості у собі на основі порівняння та аналізу. Як відзначає Н.І. Чабан, «основною вимогою при відборі інфор-

мації про сучасних ділових людей із прикладами їх професійної та суспільно-громадської діяльності є наявність у змісті детального та морально-оцінювального характеру», критеріями відбору інформації є такі: «у змістовному матеріалі повинні яскраво відобразитися значущі досягнення ділової людини у професійно-трудої діяльності, характеристики поведінки мають поєднуватися із прикладами ділового стилю роботи і ціннісно-моральних ставлень у сфері праці, бажаним є висвітлення позитивних моральних відносин знаменитої особи у побуті, сім'ї, дозвіллі». Ці приклади можуть бути літературними, реальними, що дозволяє членам сім'ї спиратися на свої кращі якості, наслідувати позитивний досвід.

Враховуючи викладене, особистісно орієнтована технологія діяльності соціального педагога передбачає:

1. Діагностику сімейної ситуації, виконання нею своїх функцій, володіння життєвими сімейними вміннями, які мають підґрунтям гендерну рівність.
Показ перспективи участі сім'ї у взаємодії з соціальним педагогом, який діє на основі концепції «допомоги для самопомоги», створення умов для наближення цієї перспективи через контрактування сім'ї і спільне планування допомоги.
2. Організацію «допомоги для самопомоги» через різні форми сімейної про-світи, консультації, предметне спілкування сімей, різні методи, засоби, види роботи з нею.
3. Організацію рефлексії соціального педагога і сім'ї, корекцію плану роботи.

Педагогічна підтримка як педагогічна технологія навчання і виховання учня в ЗОШ розроблялася О.С. Газманом. Педагогічну підтримку відзначають як надання допомоги в ситуації виникнення труднощів з тим, щоб людина – навчилася самостійно вирішувати свої власні проблеми та долати труднощі, пізнати себе та адекватно сприймати навколишнє середовище. Це діяльність професійних педагогів із здійснення профілактичної та оперативної (поточної) допомоги дітям у вирішенні них індивідуальних проблем, пов'язаних з фізичним та психічним здоров'ям, спілкуванням, з життєвим та професійним самовизначенням. Це визначення, однак, не дає розуміння терміна «допомога»; наголошує на профілактичному характері підтримки, а також на сьгоднішніх проблемах дитини. На практиці це означає передбачення проблем, які можуть виникнути у повсякденному житті особистості і діяльності педагога щодо їх вирішення через те, щоб «допомогти дитині стати впевненою у собі; підтримати те позитивне, що є в неї; запобігти тому, що заважає цьому розвитку особистості».

Соціальні педагоги визначають педагогічну підтримку сім'ї як систему заходів з надання допомоги окремим категоріям сімей, які тимчасово опинилися у важкому становищі з різних об'єктивних та суб'єктивних причин, шляхом надання їм необхідної інформації, фінансів, пільг, мовного стимулювання до активного співробітництва, вияву симпатії, активного слухання, схвального ставлення, опори на позитивне. Педагогічна підтримка спрямована на спільне визначення інтересів, можливостей і шляхів подолання перешкод, особистісних і соціальних проблем. Вона може здійснюватися безпосередньо, опосередковано, індивідуально або в групах чи оперативно.

Опосередкована підтримка – та, що надається особистості в разі відсутності запиту з її боку. Безпосередня – за запитом. Обидва види підтримки можуть бути індивідуальними та груповими, превентивними та оперативними. Підтримка – це «керівництво через консультування», «м'яке керівництво, що йде від запиту особистості, а не нав'язується їй». Але педагогічна підтримка означає навчання розв'язанню проблем через самоусвідомлення їх шляхом консультування, яке до цього підводить, дозволяє подолати відсутність орієнтування, утруднення, окремі проблеми. Безпосереднє втручання здійснюється у випадку небезпеки для життя і здоров'я дитини, в ситуації асоціальної поведінки. Це вимагає тривалої взаємодії суб'єктів педагогічного процесу. Водночас превентивна підтримка має бути націленою не тільки на попередження тих проблем, які можуть виникнути в окремої особистості, але й тих, які є типовими для певного віку, статі, статусу, становища особистості тощо. А ця підтримка здійснюється вже не за запитами, вона передбачає проектування і керівництво соціально-педагогічної роботи з сім'єю. Стосовно сім'ї це означає

знання етапів і завдань розвитку сім'ї, вікових криз особистості, національних особливостей і гендерних ролей у сім'ї, варіантів розподілу влади в сім'ї і наслідків цього для кожного члена сім'ї, особливостей виникнення, існування та розвитку батьківських і подружніх почуттів тощо. Керівництво в цьому аспекті реалізовується як підведення членів сім'ї до усвідомлення цих можливих проблем і пошуку їх пом'якшення.

Підтримка спрямовується на створення умов для самооцінки, рефлексії, належного вибору, відповідальності за свої дії, самостійної діяльності, що є необхідним елементом формування позитивного ставлення до взаємодії на основі «допомоги для самопомоги», але не зводиться до неї цілком. Педагогічна підтримка здійснюється за такими етапами у роботі з сім'єю:

1. Діагностичний – виявляється проблема, дається її оцінка з точки зору значення для дитини, дорослих членів сім'ї, родини в цілому.
2. Пошуковий – іде спільний пошук педагога та членів сім'ї причин виникнення і шляхів вирішення проблеми. Обговорюються можливі наслідки для кожного члена сім'ї, родини в цілому.
3. Діяльнісний – діє сама сім'я, а педагог схвалює, захищає і коректує її дії, забезпечуючи координацію впливу фахівців.
4. Рефлексивний – спільно з членами сім'ї обговорюються попередні етапи діяльності, з'ясовується, наскільки вирішена проблема, чи немає необхідності переформулювати її.

Отже, педагогічна підтримка передбачає самостійність особистості у розв'язанні своїх проблем і формування ставлення до себе як до суб'єкта власної діяльності, набуття життєвого досвіду через власні помилки і дії. У поєднанні із соціальним навчанням, яке здійснюється на основі особистісно-орієнтованої технології, дозволяє перейти від допомоги до самостійного розв'язання проблем під контролем соціального педагога. Педагог з учителя перетворюється на фасилітатора, консультанта.

Педагогічна підтримка може здійснюватися з окремими членами сім'ї, з сім'єю в цілому, групами самопомоги із сімей з подібними проблемами як експертні оцінки, аналіз; фасилітаторство в групах; консультування.

Методами педагогічної підтримки є:

- заохочення (схвалення, ситуації успіху);
- обмін запитаннями (які орієнтують на самооцінку, самоаналіз, пошук ресурсів, перегляд рішень, ідей тощо);
- використання як прикладу досвіду сім'ї, особистості у розв'язанні подібних проблем;
- інформування (як спрямування, адресування клієнта до інтелектуальних ресурсів, аналізуючи і вивчаючи які, він може знайти відповіді на своє питання);
- навіювання (як натяк).

Формами підтримки у роботі з сім'єю є: бесіда, експертна рада, консиліум, супервізія, інспектування.

Педагогіка співробітництва відводить соціальному педагогу роль організатора співпраці, посередника між сім'єю і соціальним досвідом. Саме це дозволяє соціальному педагогу «створювати умови» для «допомоги для самопомоги» сім'ї. Ця технологія передбачає:

- залучення сімей до прийняття послуг;
- роз'яснення ролі й сутності «допомоги для самопомоги» у поліпшенні становища сім'ї;
- показ сім'ї перспективи і наслідків співпраці, можливих труднощів і шляхів їх подолання;
- свідому участь сім'ї у співпраці з соціальним педагогом;
- схвалення сімей за їх зусилля;
- спільне вироблення плану роботи з сім'єю;
- орієнтацію роботи на зону найближчого розвитку членів сім'ї;
- рефлексію і взаємний контроль.

Але ця технологія не стимулює сім'ю до звернення по допомогу; самостійне розв'язання проблем на основі наданої допомоги передбачає зменшення допомоги з боку педагога, який поступово з тренера переходить до ролі експерта, радника.

Педагогіка співробітництва у контексті розвитку сім'ї виконує такі завдання:

- сприяє формуванню життєвих умінь, засвоєнню прав;
- є основою швидкого засвоєння знань і стимулює до самоосвіти;
- сприяє формуванню самостійності, активності, ініціативи, відповідальності, що є важливими складовими відповідальності за своє життя, свій вибір; завдяки ж розвитку самостійності у членів сім'ї здійснюється подальше набуття ними необхідних знань, умінь, формування нових ставлень, поглядів, переконань.

Отже, маємо особистісні зміни як наслідок співробітництва з сім'єю. Ця технологія може бути використаною у соціальному навчанні, консультуванні сімей, вона має виховну функцію. Педагогіка співробітництва вимагає частих контактів, спілкування з сім'єю, вона спонукає до осмислення своїх дій, їх аналізу, планування, контролю. Тому вона доцільна при одночасному використанні з технологією формування критичного мислення.

Доцільно членів сім'ї, оточення дитини ознайомити з ідеями педагогіки ненасильства, яка реалізує ідею підтримки сім'ї. Ненасилля як нормативна програма поведінки робить акцент на добрі начала в людині, на те, щоб посилювати їх шляхом культивування і примножування. Цим ненасилля суттєво відрізняється від насильства, як і в цілому від владних відносин, які спрямовані, перш за все, на те, щоб обмежувати, блокувати деструктивні, руйнівні прояви людської свободи.

Свідомо орієнтуючись на добро, прихильник ненасилля виходить з переконання, що моральна подвійність (амбівалентність) є принципово неусувною основою буття людини, а тому він не виключає себе з того зла, проти якого веде боротьбу, і не відлучає опонента від того добра, в ім'я якого боротьба ведеться.

На цьому побудовані принципи поведінки прихильника ненасилля:

- а) відмова від монополії на істину, готовність до змін, до діалогу, до компромісу;
- б) критика своєї власної поведінки з метою виявлення того, що в ній могло б живити і провокувати ворожу позицію опонента;
- в) аналіз ситуації очима опонента з метою зрозуміти опонента і знайти такий вихід, який би дозволив йому "зберегти обличчя", вийти з конфлікту з честю;
- г) прагнення, борючись зі злом, любити людей, які стоять за ним;
- г) повна відкритість поведінки, відсутність по відношенню до опонента будь-якої неправди, прихованих намірів, тактичних хитрощів та ін.

Положення педагогіки ненасильства сформулював на основі поєднання теорії трансактного аналізу і техніки демократичного спілкування Р.Г. Апросян.

Такий підхід виключає нав'язування рішень, поглядів, цілей і означає врахування прав, поглядів і потреб членів сім'ї. Він вимагає перегляду позицій у співпраці, роботу на інтереси, на людину. Тому його необхідно використовувати у роботі з сім'єю; навчати сім'ю такому спілкуванню між собою на прикладах, поясненнях, вправах. Близькою до ідей педагогіки ненасильства є адлерівська терапія, яка спрямована на корекцію батьківсько-дитячих стосунків на засадах рівності, але не тотожності прав та обов'язків, повагу до членів сім'ї.

Соціальний педагог має бути не тільки вчителем, експертом з проблем сім'ї і дітей, але й фасилітатором (від англ. facilitate – полегшувати, сприяти). Фасилітатором є "людина, яка відіграє роль, пов'язану з допомогою учасникам навчатись чомусь в експериментальній групі", "людина, яка фокусує свою увагу на тому, наскільки добре люди працюють разом. Метою такого фокусування є забезпечення того, щоб члени групи досягли своїх цілей", його роль – підвищення ефективності роботи одних під впливом інших. Фасилітатор вчить інших і вчиться сам, він узагальнює досвід та демонструє і моделює ситуації, передає знання, уміння, емоції, організовує групу для обговорення проблем і керує нею під час цієї роботи, спостерігає та слухає, надає підтримку, діє на рівних, є діловим та людяним, володіє комунікативними вміннями, але він не є професіоналом у цій проблемі.

До фасилітаторів ставляться такі вимоги щодо умінь працювати за програмою: вміння виявляти емпатію до батьків, довіряти їм і дружньо до них ставитися, створювати умови для спілкування, несором'язливо розповідати про свій досвід, спілкуватися на рівних, урахувувати рівень освіченості батьків, спиратися на позитивне в діяльності батьків, допомагати їм позитивно оцінити те, що вони вважали за негативне у дітях, хвалити дітей перед аудиторією, привертати увагу аудиторії до позитивних якостей чи зовнішності дитини, робити інтерпретацію поведінки дитини як таку, що має здоровий глузд і проводити паралелі з подібним досвідом дорослих, які мають відношення до цих ситуацій. За Дж. Вудвортом, фасилітатор може відігравати такі ролі: власне групового фасилітатора, групового радника, групового інтерпретатора, групового консультанта. Його діяльність у цих ролях може бути різною за характером: від повного управління групою у навчанні до надання їй самостійності. Тут можна провести паралель з методами проблемного навчання: від проблемного викладу до дослідницького методу, які характеризуються поступовим зменшенням надання допомоги учням і збільшенням їх активності. Але фасилітатор здійснює в усіх ролях три способи втручання у групові обговорення: інтерпретування, виклик, конфронтацію. Праці з проблемних методів навчання ці способи досі не розглядалися і не виявлялися їх ефективність у проблемному навчанні. Діяльність фасилітатора складається з трьох етапів: 1) збір інформації від групи та від себе самого; 2) визначення суті проблеми і вибір відповідно до неї теоретичних розробок; 3) здійснення втручання і встановлення обмежень щодо розв'язання проблеми в групі. На наш погляд, доцільно доповнити ці етапи ще одним: організацією зворотного зв'язку та корекції роботи в групі.

Схема фасилітаторства передбачає, що: професіонали вчать батьків (учителів) з проблемами у вихованні дітей, обмінюються досвідом, використовуючи аналіз відеоматеріалів, активне слухання, виконуючи домашні завдання, відвідують сім'ї вдома, вчать потім інших батьків і закріплюють свої вміння та навички, після чого складають іспит у вигляді письмової і творчої роботи з теоретичних основ програми. Оцінка діяльності фасилітаторів здійснюється в поточній роботі через запитальники щодо засвоєння програми, перевірку дотримання робочих планів та питань теми через відвідання занять, спостереження, аналіз відеоматеріалів; використовуються також листи самооцінки. Фасилітатори проводять групові дискусії, інтерв'ю, ведуть робочі щоденники, аналізують відеосюжети. У робочих щоденниках записуються нотатки, враження, запитання після занять з групою батьків, будується профіль взаємодії дитини з батьками (які беруть разом участь у занятті) і є результатом навченості батьків. Домашні завдання включають вправи на самоаналіз та самооцінку батьків, спілкування з дітьми: написати твір "Моя дитина", "Якою я хочу бачити свою майбутню дитину", "Як я сприймаю свою дитину", "Я вихователь". Ця вправа дозволяє виявити те, чи враховують батьки бажання, прагнення своїх дітей або оцінюють їх з погляду власних цілей, переконань. Описуючи себе як вихователів, батьки концентрують увагу на своїх проблемах у вихованні, пояснюючи це чи власною неосвіченістю, чи особливостями дитини або впливом інших членів сім'ї.

На основі викладеного можна говорити, що фасилітаторство відіграє важливу роль у соціально-педагогічній роботі з сім'єю; необхідні пошук і окрема підготовка фасилітаторів до роботи з сім'єю; важливим є добір людей до такої діяльності. Все це, на наш погляд, буде сприяти організації роботи з сім'єю на основі оновленого змісту, з урахуванням вимог суспільства до сім'ї і сім'ї до суспільства.

Групи підтримки поширені за кордоном. В Україні розпочато впровадження їх досвіду заходами Громадської програми по запобіганню насильству в сім'ї. Вивчення досвіду роботи груп підтримки дозволяє визначити їх сутність, значення, особливості роботи. Вони організуються з метою навчання, підтримки та терапії людей, які перебувають у складній ситуації і розв'язують різні проблеми. Вони допомагають учасникам через: а) обмеження ізоляції (замикання людини на собі, власних поглядах, переконаннях, ситуації, в якій вона опинилась) через спілкування, відволікання, переключення думок; б) саморозкриття шляхом самоусвідомлення та саморефлексії, що є більш важливим, ніж отримання інформації від фахівця про способи дій; в) підтримку шляхом передачі групового досвіду членам

групи, який вислуховується членами групи, дозволяє їм виразити свої почуття, відчути, що їх зрозуміли та оцінили інші, і на цій основі здійснювати зміни у своєму житті.

Групи підтримки включають 4 – 12 осіб із подібними проблемами, керівника або організатора групи, осіб, які вже подолали ці проблеми або близькі до цього. Робота груп проводиться щотижня на зустрічах протягом 1 – 1,5 год. Зустрічі може проводити керівник, спонукаючи до обміну досвідом, чи учасники за власним бажанням або чергою. Важливим є такт по відношенню до членів групи, вони повинні почувати себе захищено і безпечно в групі. Тому завданням керівника групи є: навчити людей говорити про свої власні почуття; здійснювати зворотний зв'язок з іншими і допомагати їм розвивати почуття самодостатності; не заперечувати, а зіставляти та порівнювати різні речі; допомагати іншим членам групи, які мають більш складні проблеми; одержувати допомогу та надавати її іншим. Керівник групи повинен спрямовувати обговорення, підтримувати атмосферу щирості, уваги та цілісності групи, забезпечувати безпечну та робочу обстановку, стежити за часом, доводити мету та правила роботи до учасників групи і гарантувати їх виконання, проводити оцінку роботи групи і визначати час її початку та закінчення. На зустрічах члени групи, крім досвіду, набувають для себе почуття надії, щирості, правдивості, приналежності до групи, уважності, безпеки, впевненості у власних силах, довіри, емпатії, вони слухають і спостерігають, і це розвиває їх здатність до здійснення змін у власному житті, відкриває, що їх почуття подібні до почуттів інших людей. Це можливо, якщо зміст зустрічей лишається конфіденційним, керівник дотримується етики соціального працівника, а учасники переживають ситуації успіху в розв'язанні власних проблем.

Доцільними у взаємодії соціального педагога з соціальним оточенням дитини є застосування особистісного діалогу.

І.Д. Бех пропонує власну конструктивну дискусивну схему особистісного діалогу в системі “вихователь – вихованець”, яка може бути використана консультантом у роботі з членами сім'ї як суб'єктами консультування:

1. Встановлення базового смисло-ціннісного консенсусу.
2. Прояв “Ми-переживання” учасниками особистісного діалогу.
3. Попередження про визначення співрозмовником (членом сім'ї) мети особистісного діалогу.
4. Забезпечення глибини проникнення співучасниками особистісного діалогу у внутрішній світ один одного.
5. Функціонування розвиненої форми особистісного діалогу.
6. Прояв “Я-переживання” співрозмовником як учасником особистісного діалогу.

К.С. Шендеровський зазначає, що звернення до соціального педагога по допомогу супроводжується стресом і дискомфортом людини, її тривогою. Людина мусить для себе вирішити, що в неї справді є проблема, яка потребує допомоги соціального працівника; допустити імовірність того, що про її проблему можуть дізнатися колеги, члени сім'ї, друзі; усвідомити, що їй, можливо, буде потрібно поступитися своєю незалежністю і погодитися грати підлеглу роль і т.п. Для сім'ї звернення по консультацію означає визнання свого безсилля, неспроможності розв'язати проблему, що пригнічує ще й тим, що дорослі є безпорадними на очах дітей. Це також означає невпевненість у собі, спробу відшукати підтримку і в консультанта, і дітей (які самі безпорадні, вимагають ще більшої турботи, захисту, уваги і не можуть підтримати батьків, бо це їм не під силу). Така ситуація призводить до конфліктів, перекладу провини на інших, виправдовування себе. Консультант у цьому випадку сприймається як рятівник, якому готові підкоритися, аби він негайно розв'язав проблему. Але ж ці проблеми накопичувалися тривалий час, тому стосунки не можуть бути миттєво відновлені.

Консультація як процес педагогічного спілкування містить такі стадії:

- орієнтування в умовах, вибір об'єкта;
- привертання уваги до себе за допомогою дії;
- підготовка об'єкта для сприйняття думок, почуттів, бачень;

- передача своїх думок, почуттів, бачень за допомогою мовлення, міміки та інших засобів виразності з метою змусити об'єкт зрозуміти, побачити або почути трансльоване;
- момент відгуку об'єкта.

До доцільних технік спілкування також належать інтеракція, що спрямовується дитиною; встановлення контактної взаємодії.

Інтеракція, що спрямовується дитиною – це певна система позитивного підкріплення адекватної поведінки дитини, якій відводиться роль лідера і яка має змогу виявити свої можливості, активність, самостійність. Все це сприяє корекції негативних сторін взаємодії батьків та дітей. Прийоми інтеракції, що спрямовуються дитиною, які можуть бути використані педагогами, є такі:

- 1) відмова батьків від наказів, оскільки вони позбавляють дитину ініціативи, сприяють появі сумнівів дитини у власних силах, виникненню психологічно складних ситуацій;
- 2) відмова від постановки питань, оскільки вони можуть блокувати спонтанну мову, позбавляють дитину ініціативи, створюють умови для того, щоб дитина дійшла висновку, що батьки не згодні з її діями чи не схвалюють їх;
- 3) відмова від критичних зауважень, оскільки вони знижують самооцінку дитини, створюють психологічно напружену атмосферу в процесі спілкування;
- 4) відображення висловлювання дитини, бо це свідчить про увагу до її дій та слів з боку дорослого, їх розуміння; вчить дитину правилам поведінки в розмові, стимулює її мовний розвиток, дозволяє коригувати помилки в її мові;
- 5) схвалення дитини за гарну поведінку, бо це сприяє підвищенню її самооцінки, закріпленню позитивних форм поведінки, зміцненню контакту між дитиною і педагогом; спонукає дитину виявляти більше наполегливості в засвоєнні нових навичок;
- 6) ігнорування спроби дитини привернути до себе увагу неправильно поведінкою – це сприяє подоланню девіантних форм поведінки дитини, дозволяє уникнути обвинувачень на її адресу.

Позитивним у консультуванні, яке ґрунтується на цій техніці, є те, що батьки бачать, як педагог спілкується з дитиною, які це дає наслідки, засвоюють ці вміння під час спостереження за спілкуванням педагога з дитиною. Отже, консультування з використанням цієї техніки виконує роль батьківської просвіти і сприяє зміцненню батьківсько-дитячих стосунків. Разом з тим консультування з використанням цієї техніки повинно бути тривалим, а не кількаразовим, бо інакше вміння спілкування з батьками не засвоїться.

Цікавою є модель врегулювання конфліктів на засадах програми, **орієнтованої на теми інтеракції** (ОТІ), яку розробила Руф К. Кон як методичну основу колективної роботи у продуктивному навчанні.

Ця програма розглядає зміст кожної колективної інтеракції як три фактори, які принципово рівноцінні один одному і знаходяться у часі, просторі, ситуації, історичних, економічних, соціальних та екологічних умов: я (кожен учасник), ми (група), тема (спільний навчальний матеріал чи завдання). Виходячи з цього, колективна інтеракція є системою і складається з підсистем, що дозволяє її застосовувати щодо відновлення зв'язків сім'ї з мікро- та макросередовищем, усередині самої сім'ї, поліпшення виконання нею своїх функцій. Виходячи із змісту та принципів ОТІ, можна запропонувати її модель розв'язання конфліктів сім'ї у групових консультаціях, на тренінгах, у роботі груп взаємопідтримки. Вимогами ОТІ до учасників є: 1) усвідомити необхідність показати готовність діяти; 2) вміти сприймати серйозно імпульси, які не стосуються теми, і надавати місце почуттям; 3) відкритість членів групи, довіра групі кожного окремо.

Постулатами ОТІ є: 1. Стань своїм власним "chairman" (усвідомлювати себе самого, представляти себе самого); 2. Право надати місце почуттям і роботі.

Правила допомоги в ОТІ:

1. Правило заміни на себе самого: у висловлюваннях ("я", а не "ми"), у запитаннях (чому ти питаєш і що означає для тебе це запитання, скажи сам собі та

уникай інтерв'ю); черги і місця висловлювань (по одному і в певний час, з використанням ключових слів);

2. Правила інтеграції (висловлюй свою особисту реакцію, утримайся від інтерпретації інших; при характеристиці іншої людини поясни також, що це означає для тебе і що вона є такою, якою є).

Врегулювання конфліктів за ОТІ може здійснюватися консультантом у групах взаємодопоміжки, учасниками в групах самопідтримки, членами сім'ї самостійно, якщо вони вже володіють цією методикою. Наведемо цю методику розв'язання конфліктів.

1. Розв'язання конфлікту здійснюється в спеціально встановлених для цього межах.
2. Для врегулювання конфлікту учасникам ставляться вимоги: "Я зацікавлений у розв'язанні конфлікту. Я говорю лише тоді, коли мені надано слово, не роблю ніяких коментарів у простір". (Це стосується і невербальних засобів спілкування: висміювання, переглядання тощо.)
3. Спірні питання будуть переглядатися (що мені не подобається в інших – назвати конкретні ситуації), а ті, кого це стосується, одержать можливість висловити свою позицію. Консультант стежить за висловлюванням особистих думок, точок зору, не допускає обвинувачень.
4. Учасники одержують можливість висловити свої бажання, які, по можливості, не повинні бути вимогами.
5. Учасники обмірковують свої кроки назустріч один одному. Що конкретно я можу зробити, щоб змінити свою поведінку? До чого я готовий?
6. Готуються угоди про "кроки назустріч" і в присутності всіх підписуються. Угоди повинні бути посильними, відповідати можливостям учасників.
7. Позитивне закінчення засідання, зборів, наприклад, у формі гри "Скажи мені щось гарне", вправ, які вимагають самооцінки і прийняття чужої оцінки.

Методика ж контактної взаємодії, яку запропонував Л. Філонов, може використовуватися один раз чи багаторазово, але вона за змістом не стосується батьків і дітей, не вчить їх умінням встановлювати взаємодію, залежить від консультанта. Однак вона враховує індивідуальні особливості співрозмовника, чого немає в інтеракції, яка спрямована дитиною, може використовуватися в роботі соціального педагога.

Консультування сім'ї передбачає терапію сім'ї (спробу поліпшити методи комунікації – В. Сатір). Це можливо, якщо педагог виступає в ролі: 1) ресурсної персони; 2) досвідченого спостерігача; 3) офіційного та об'єктивного спостерігача.

Таким чином, маємо різні технології і методики для налагодження стосунків між педагогами, дітьми, їх соціальним оточенням, між дітьми в навчальних закладах; дітьми в сім'ї соціального оточення.

5.5. Реабілітаційна робота з сім'єю дітей трудових мігрантів після повернення батьків

Після повернення батьків проблеми дітей одразу не зникають, навіть збільшуються. Діти проживають і виховуються в умовах, відмінних від батьківської сім'ї, звикли, що батьки люблять їх на відстані, а не контролюють поведінку; набули нових звичок та стосунків, проблем та досвіду їх розв'язання. Виникають конфлікти в сім'ї, потрібна їй реабілітація – як відновлення стосунків, так і корекція цих стосунків. Особливостями соціально-педагогічної роботи з дітьми є:

1. Врахування особливостей психіки віку. Особливості перехідного віку за несприятливих умов виховання підвищують можливість психічних травм і поведінки з відхиленням, в тому числі й асоціальної. Такий підхід дозволяє виявити, коли негативна поведінка неповнолітнього є результатом значних відхилень від правових і моральних норм суспільства, небажання працювати над собою.

2. Диференційованість підходу до виховання дитини зумовлюється специфікою їхнього соціального становища, умов виховання в сім'ї та формальному колективі.

3. Диференційованість індивідуального підходу обумовлена психолого-педагогічною характеристикою, визначеною раніше. Це обумовлює реабілітаційну роботу з неповнолітніми, їх сім'ями, мікрооточенням, ровесниками, друзями, родичами. Під час здійснення слід урахувати ступінь вираження бездоглядності і запущеності. Виходячи з цього організовується третинно-профілактична робота.

У першому випадку, як правило, девіантність незначна. Про факт порушення соціальної норми дитиною дізнаються батьки, родичі, сусіди, і це виявляється несподіваним і неочікуваним. Уваги потребує асоціальний вчинок дитини чи правопорушення, що може бути пов'язане з конфліктом, сваркою чи виною дитини в чомусь і боязні бути покараним. Цей рівень девіації потребує психолого-педагогічного аналізу ситуації й профілактичної роботи з соціальним мікрооточенням неповнолітнього. Метою є попередження рецидивних проявів поведінки та уникнення закріплення негативних поведінкових стереотипів.

Другий ступінь – неодноразові втечі з дому, бродяжництво, жебракування чи хуліганство – свідчать уже про деформацію особистісних настанов підлітка чи юнака, важку форму девіації, вагомі причини для такої поведінки. Найважчим у такій ситуації є поставити правильний соціальний діагноз. Ще одне з найважливіших завдань – зламати стереотипну поведінку у неповнолітнього. Третє – знайти правильний вихід з огляду на сімейне, родинне виховання.

Третій ступінь – значні негаразди в ціннісних настановах особистості неповнолітнього, сімейне неблагополуччя. Як правило, дитина проживає у критичних для здоров'я умовах, і потрібні кардинальні зміни в її житті та визначення подальшого місця проживання. Найважчим є подолання стереотипної поведінки у дитини. Втечі з дому – ознака глибокого ступеня такого роду девіації.

Реабілітаційна робота з дітьми може бути ефективною за дотримання певних умов:

- тимчасова або постійна ізоляція дитини від звичного для неї середовища з поступовою трансформацією правильних навичок поведінки у звичні умови (можна порекомендувати поїхати з батьками в село, на відпочинок на канікули);
- комплексне обстеження проблеми;
- тривалість психокорекційного впливу;
- застосування не тільки психолого-педагогічних, а й соціально-організаційних форм впливу та надання допомоги.

Реабілітаційна робота загалом визначається характером соціальної проблеми, пов'язаної зі станом дитини, а також ступенем девіації в її поведінці. Можна виділити такі етапи роботи з дітьми:

1. Визначення характеру патології, причини асоціальної поведінки.
2. Вивчення мікросоціального оточення дитини та підтвердження (чи непідтвердження) первинного соціального діагнозу її становища.
3. Визначення соціально сприятливих умов для проживання та розвитку неповнолітньої особи, їх організація.
4. Психокорекційна робота з дитиною в умовах реабілітаційного центру, навчального закладу, соціальної служби.
5. Подальший соціальний супровід сім'ї дитини за місцем її тимчасового чи постійного проживання працівником соціальних служб, органів у справах неповнолітніх (у випадку перебування сім'ї в кризі).

Соціальний супровід ставить за мету:

- 1) соціальне дослідження ситуації;
- 2) виявлення дезадапційного стану дитини;
- 3) попередження можливих рецидивів бродяжництва, втеч із дому, вчинення правопорушень чи злочинів;
- 4) надання допомоги.

Соціально-педагогічна робота з батьками після повернення в сім'ю

На основі поставленого соціального діагнозу проблеми визначаються завдання першочергового та другорядного значення. Передусім необхідно з'ясувати, чи проблеми сім'ї дитини спричинені небажанням або неможливістю батьків виховувати дитину. Характер організації виховання дитини визначаються необхідністю надання соціально-організаційної чи соціально-психологічної допомоги та типом сім'ї, в якій він виховується.

З дорослими педагогічно неспроможних родин роботу слід здійснювати за такими напрямками:

1. *Налагодження взаєморозуміння між дорослим і дитиною.* Для цього пропонують спільні бесіди, індивідуальну роботу, тренінги, у ході яких їм роз'яснюється помилковість позиції тої чи іншої з сторін, шукають шляхи налагодження стосунків. Важливо у цей період часто контактувати з такою сім'єю. Можна телефонувати, цікавитись їхніми справами, вносити правильні корективи, надавати практичну допомогу порадами, консультаціями, рекомендаціями.

2. *Подолання вад стилю взаємовідносин.* Забезпечити усунення цієї хиби можна, організувавши навчання батьків, родичів в університеті педагогічних знань для батьків, залучивши їх до роботи батьківського комітету за місцем навчання неповнолітнього, проводячи з ними роз'яснювальну роботу в органах у справах неповнолітніх. У найгірших випадках, коли не змінюється стиль відносин з дітьми, до них застосовують суворіші міри впливу. Це такі, як: розгляд справи на засіданні координаційної ради у справах неповнолітніх, притягнення до адміністративної відповідальності за неналежне виконання обов'язків у вихованні дітей, розгляд питання про відібрання дітей на засіданні опікунської ради.

3. *Допомога у виборі методів впливу.* Виявивши, що дорослі застосовують неадекватні способи впливу на дитину, їх консультують щодо використання педагогічно доцільних. Захищаючи дітей від морального й фізичного насилля (якщо не змінюються ставлення до них), застосовують попередження, притягнення до відповідальності через органи суду. Роз'яснюють, у чому полягає помилковість виховання дітей, причини упущень та відхилень у їхній поведінці, підвищують відповідальність і батьківську компетентність, залучаючи педагогів школи юристів, психологів. На цьому етапі бесіди, соціальне навчання, тренінги є основними формами роботи з ними. Педагог здійснює корекцію рішення та аналізує дії у вихованні неповнолітнього, надає рекомендації та консультації щодо умов покращення впливу на нього. Завершальним етапом є організація самостійної роботи з виховання дитини.

3 педагогічно пасивними родинами, у яких позиція щодо виховання дітей є помилковою через невизначеність і нестійкість, організаційно психологічну роботу здійснюють таким чином:

1. Долаються суперечності вимог, розкривається помилковість такого підходу до виховання дітей, членів родини зобов'язують дотримуватися єдності вимог. Умовою правильного підходу до виховання у таких випадках є застосування компромісних рішень.

2. *Налагодження близьких стосунків між членами родини.* Батьків чи родичів зобов'язують дотримуватися певних правил у стосунках з дітьми.

3. *Посилюється відповідальність дорослих за поведінку дітей шляхом контролю й інспектування.* Їх попереджають про необхідність дотримуватися таких вимог. Іноді застосовують суворіші методи примусу. Такими можуть бути: розгляд питання про ставлення до виховання дітей за місцем їх праці, винесення цього питання на обговорення засідання координаційної чи опікунської ради, притягнення до відповідальності через органи суду.

Робота з родинами педагогічно пасивного типу зводиться до розкриття упущень та помилковості у вихованні дітей. Шляхом проведення індивідуальних бесід дорослих переконують у необхідності покращення сімейної атмосфери й стилю взаємовідносин з дітьми, налагодження довірливих і щирих стосунків. Особливістю роботи є індивідуалізація підходу до кожної з ситуацій та надання конкретної допомоги: сприяння у працевлаштуванні батьків за місцем проживання, психологічна підтримка дитини. Увагу зосеред-

жують на зміні ставлення батьків до виховання дітей. Вони повинні більше часу приділяти їм, здійснювати контроль і нагляд за ними. Стежать, щоб батьки не послаблювали свого виховного впливу на дитину, відчували відповідальність за виправлення ситуації, не допускаючи при цьому помилок.

Брак емоційності, теплоти, уваги, любові у стосунках між дітьми і батьками „виштовхує“ дітей із сім'ї. Виявлено умови, які сприяють нормалізації стосунків у будь-якому типі сімей, та розроблено правила, які повинні виконувати дорослі щоденно, щоб налагодити стосунки з неповнолітніми дітьми, нормалізувати спілкування з ними. Серед них такі:

1. Знайти час вислухати дитину, якщо вона бажає поділитися з Вами думками і враженнями.
2. Намагатися ненав'язливо увійти в усі справи підлітка.
3. Поставитися до вподобань сина чи дочки з повагою.
4. Дружно допомагати дитині розібратись у тому, в чому вона допускає помилки, незріло міркує.
5. Не боятися стати для неї другом.
6. Нехай вона зі своїми друзями якомога більше часу перебуває вдома. Це допоможе Вам краще зрозуміти дитину, дізнатися інтереси її друзів.
7. Змиритися з особливостями особистості дитини, які важко виправити, але в межах допустимого.
8. Ознайомити дитину зі своїми проблемами і справами. Звертати увагу на її думки, відчуття, погляди.
9. Підтримати у неї інтерес до чогось хорошого.
10. Проконтролювати захоплення. Вони мають чинити на неї позитивний вплив.
11. Не дозволити собі негативними емоціями впливати на дитину чи виявляти їх у її присутності.
12. Виховувати дитину, виховуватись самим.
13. Зуміти побачити в дитині особистість, яка має право на власну думку, дії, позицію.
14. Пам'ятати, що Ви є прикладом для дитини.
15. Діти – запорука честі й гідності родини.
16. Ваші дії, вимоги стосовно дітей повинні бути узгодженими між собою і відповідати суспільним нормам.

5.6. Закордонний досвід опіки над дітьми

Опіка – це представництво і захист прав та інтересів дітей, оскільки самі вони цього зробити не взмозі, а батьки відсутні з різних причин: померли, на заробітках, важкохворі, в тюрмі, покинули дітей напризволяще. Опіка може бути сімейною та інституціональною.

Вивчення історико-педагогічної літератури минулих століть дозволяє стверджувати, що основна частина соціальних сиріт потрапляла у Європі до мережі виправно-виховних закладів, діапазон яких налічував близько 100 різних типів. Найбільш поширеними серед них залишалися землеробські колонії, ремісничі притулки, індустриальні школи та різні модифікації цих закладів. Справляється помилкове враження нібито основним контингентом цих установ мусили бути неповнолітні правопорушники і злочинці, засуджені до різних термінів ув'язнення і виправно-трудових робіт. У той же час є достовірні свідчення того, що максимальна кількість таких дітей не перевищувала 10% (за іншими даними – 1/3) від усього контингенту вихованців, а решту становили діти, яких за сучасних умов прийнято називати соціальними сиротами. Це були не потрібні власним батькам неповнолітні жертви обставин, унаслідок яких змушені були самі піклуватися про своє життя, удаючись до жебракування, волоцюжництва, дрібних крадіжок та інших асоціальних учинків.

До початку XIX ст. у Західній Європі та Північно-Американських Сполучених Штатах поступово склалася система роботи з соціальними сиротами і чітко виокремлювалися три основних типи закладів. Перший тип – павільйонні заклади – характеризувалися так званим „сімейним принципом“, відповідно до якого весь контингент вихованців поділявся на

групи („сім'ї“) по 10 – 12 (подекуди по 25) осіб, які жили в різних павільйонах або окремих приміщеннях головного будинку. Це робилося з тим, щоб не допустити такого спілкування між дітьми, унаслідок якого могла б відбуватися передача негативного досвіду поведінки. Вихованням у таких павільйонах-сім'ях займалися спеціально призначені особи – педагоги-вихователі, „батьки сімейства“ або „старші брати“. Цілком припустимо, що саме такий підхід у перспективі став прообразом сучасних будинків сімейного типу. У закладах другого типу – конгрегатних – вихованці вели спільне життя, а диференціація за групами здійснювалася лише для практичної зручності при виконанні тимчасових видів робіт. Третій тип закладів функціонував за системою шкільних класів, але зустрічався він украй рідко.

Прообразом усіх більш пізніх типів шкіл для занедбаних дітей стали „Школи для обідранців“, відкриті ще в 1819 р., у яких діти незаможних батьків, не маючи засобів до існування, навчалися грамоти і слухали Біблію у вечірніх класах двічі на тиждень. У цей же період створювалися „Бригади хлопчиків“, „Бригади дівчат“, „Клуби хлопчиків“ „Дитячі військові союзи“ (для хлопчиків), які намагалися розвинути у своїх вихованців звичку до дисципліни, ввічливості, самоповаги, твердість характеру. На думку організаторів, розвиток саме таких особистісних якостей здатний застерегти дітей нижчих класів (особливо в перехідному віці) від руйнівного впливу вулиці. Засобами профілактики можливих відхилень поведінки й розвитку дітей слугували здорові й розумно організовані розваги у вигляді гімнастики, навчання військової справи, різні ігри та атлетичні вправи, вечори відпочинку та екскурсії, що поєднувались із засвоєнням знань у межах програми елементарної школи.

У Франції знаходився унікальний виправно-виховний заклад Європи XIX ст. – Меттре, або Меттрейська колонія, заснована в 1839 р. маркізом Бретіньєр-де-Куртейлем та відомим філантропом і адвокатом Фредеріком Огюстом Демецем за сприяння „Вітчизняного товариства“.

„Будинок вітчизняного виправлення“ Меттрейської колонії приймав дітей із глибокою педагогічною і соціальною занедбаністю, з якими не справлялись ані батьки вдома, ані вчителі в навчальному закладі. Такі діти ще не вчинили правопорушень, але вже були готові до цього. Знаходився „Будинок вітчизняного виправлення“ на достатній відстані від будинків землеробської колонії, з тим щоб уникнути спілкування його мешканців із колоністами. Режим панував досить суворий: у приміщенні знаходилася дисциплінарна кімната, листування з батьками велось тільки за особливим дозволом директора. Однак усі ці заходи спрямовувалися, в першу чергу, на новачків; поступово режим пом'якшувався. Навчалися діти з „Будинку“ за програмою звичайного закладу, в основі якої лежало морально-релігійне виховання; багато уваги приділялося вивченню іноземних мов, заняттям з музики й малювання. Хлопчики займалися гімнастикою, плаванням, верховою їздою. Батьки вихованців „Будинку“ кожні два тижні отримували зведені відомості про здоров'я дітей, їхні успіхи в навчанні, зміни у поведінці. Через деякий час, що, на думку педагогів, був достатнім для виправлення дитини, її повертали у сім'ю.

У департаменті Сена, до якого входив і Париж, у 80-х рр. XIX ст. Було організоване товариство „Громадське піклування“, що займалося морально занедбаними дітьми, позбавленими батьківського догляду. Такі діти („араби вулиць“) у будь-який час могли стати злочинцями. Піклування надавалося дітям, віком до 16 років. Діти на два тижні розміщувалися спочатку в притулку товариства, де за цей час проводилось обстеження їхнього здоров'я, рівня занедбаності, нахилів і здібностей. Після цього їх розподіляли за різними закладами відповідно до встановленої диференціації: хворих і розумово відсталих направляли у госпіталі; „майже зіпсованих“ (правопорушників) – у виправно-виховні заклади; маленьких дівчаток – у сирітські будинки та інші благодійні установи; хлопчиків до 6 років – на поселення у селянські сім'ї; педагогічно занедбаних хлопчиків шкільного віку віддавали у промислове навчання або поодинці чи групами по 20 – 50 осіб на заводи, фабрики, інколи у спеціально влаштовані ремісничі школи для оволодіння тією чи іншою професією.

Починаючи з 70-х рр. XIX ст. патронат у Франції став обов'язковим. У цей час сенатор Теофіль Руссель домігся ухвалення закону про медичний та адміністративний нагляд за всіма категоріями дітей старше двох років, які перебувають на чужому піклуванні. У XX

ст. справа сенатора Русселя була продовжена: законом від 27 липня 1904 р. у Франції встановлене обов'язкове громадське піклування про безпритульних дітей, як тимчасове, так і постійне. Таких дітей називали „діти під патронатом” і ділили на кілька категорій: підкидьки, жертви жорстокого поводження з боку батьків, морально занедбані. Усім їм надавалася адресна допомога відповідно до кожного конкретного випадку. Найчастіше діти вилучалися з неблагополучної сім'ї і направлялися на виховання або в ретельно вибраний притулок чи в іншу сім'ю. На батьків, які погано поводитися з дітьми, накладався штраф.

Варто виділити основний принцип, що лежав в основі піклування про дітей. Він полягав у тому, що всі діти мали отримувати сімейне виховання. Розміщення дітей у притулку і пансіони вважалося штучним засобом, який спричиняв суттєві недоліки в характері вихованців. У силу цього перевага надавалася сім'ям, які за платню, відповідно до укладеного договору, приймали дитину на правах свого повноправного члена. З досягненням шкільного віку дитина направлялася до школи, яку відвідувала на загальних засадах. Після закінчення навчання відомство припиняло фінансування сім'ї, яка прийняла вихованця, оскільки він мусив працевлаштуватись і самостійно заробляти на своє існування. Проте відносини вихованця і закладу продовжувалися до досягнення ним повноліття. При цьому заклад спостерігав, щоб із загальної суми заробітку одна третина йшла на утримання дитини, друга вносилася на її ім'я в ощадну касу, а решта видавалася на кишенькові витрати. Таким чином, у 21-річному віці вихованець мав початкову освіту, володів якимось ремеслом і невеликим початковим капіталом. Якщо ж дитина виявляла особливі розумові здібності, то після закінчення початкового курсу навчання вона направлялася для продовження освіти в учительській школі або технічні училища, не виключаючи навіть можливість отримання вищої освіти.

На території **Німеччини** діяли три великих державних заклади: „Штейнфельд” (1853 р.) і „Боппард” (1857 р.) у Рейнській провінції та „Ваберн” (1886 р.) у провінції Гессен-Нассау. Історія виникнення „Штейнфельду” бере свій початок у 1850-х рр., коли в Німеччині всіх покинутих напризволяще малолітніх до 16-річного віку направляли до загальних будинків для жебраків і волоцюг. Зрозуміло, що з таким сусідством діти замість виправлення ще більше втягувались у вуличне життя і виходили звідти вже сформованими злочинцями. Для того щоб відокремити дітей від дедалі зростаючої кількості дорослих жебраків, уряд був вимушений купити приміщення абатства Штейнфельд у мальовничій місцевості, де на кошти від благодійних пожертвувань улаштували великий заклад для виправлення малолітніх злочинців католицького віросповідання. На момент відкриття до „Штейнфельду” направили 300 хлопчиків, але їхня кількість невпинно зростала.

Найбільш зразковим виправно-виховним закладом Німеччини слід уважати „Рауше Хаус” („Суворий будинок”) [12], заснований у 1833 – 1839 рр. письменником і громадським діячем Йоганном Генріхом Віхерном. До 1915 р. „Суворий будинок” являв собою просто добре організований реабілітаційний заклад для занедбаних, а в більшості випадків надміру розбещених підлітків, який сприяв відновленню нормальної поведінки. У „Суворий будинок” батьки віддавали дітей за солідну платню, а після закінчення терміну перебування в ньому діти повертались у свої сім'ї.

У **Швейцарії**, як і в інших західноєвропейських країнах, була також прийнята система патронату. Про покинутих напризволяще дітей піклувалася благодійна організація „Швейцарське товариство”, яка передавала дітей у фостерні сім'ї або направляла окремих особам у найми чи для навчання. Упродовж тривалого часу Швейцарія вважалася чи не єдиною країною, яка вельми суворо ставилася до безвідповідальних батьків, зокрема, тих, які не справлялися зі своїми обов'язками, не спроможні були виховувати дітей або жорстоко з ними поводитись. У Цюриху, наприклад, батьки, які нехтували своїми обов'язками щодо дітей, каралися ув'язненням від 5 до 8 років або сплачували штраф у розмірі близько 15 000 франків.

У **Королівстві Бельгія** за клопотанням общини до виправно-виховних закладів направлялися діти аморальних батьків, які не піклувалися про їх виховання, занедбані діти, діти – жертви домашнього насильства та експлуатації.

Слід зауважити, що майже вся справа виправного виховання дітей зосереджувалась у руках держави. Більш офіційно відповідні заклади називалися „державними виправними школами”, але частіше їх іменували колоніями-притулками.

Діти, яких направляли до бельгійських виправних притулків, не залишались у них до повноліття. Іноді вже після шестимісячного перебування їх віддавали ремісникам або садівникам. Непоодинокими були випадки, коли вихованці притулків доручались рідним і батькам, якщо вони переконували у своїй благонадійності.

У притулку запроваджувалося повне самообслуговування, що дозволяло підтримувати зразкову чистоту і порядок. Дівчатка займалися рукоділлям і, на відміну від вихованок французьких притулків, улітку працювали в полі. Навчанням дівчаток також займалися черниці за допомогою кращих учениць. З вихованками поводилися досить м'яко: майже єдиним покаранням уважалось позбавлення прогулянки в недільні й святкові дні. Таке спокійне і рівне спілкування мало досить сприятливий вплив. Після конфірмації вихованки направлялись у найми або в рукодільні майстерні.

Відмітною ознакою **американського** законодавства щодо охорони і захисту дитинства, яка вирізняє цю країну з-поміж інших, є те, що деякі штати дозволяли батькам передавати своє право піклування про дитину третій особі за добровільно укладеним договором. У більшості штатів магістратам також надавалося право позбавляти неблагополучних батьків прав на дитину, щоб передати її приватній особі (наприклад, це передбачав закон штату Нью-Йорк від 1876 р.). Відповідно до цього законопроекту, штати Нью-Йорк, Массачусетс, Пенсильванія, Коннектикут і деякі інші влаштували численні індустріальні школи. До них направлялися хлопчики і дівчатка до 17-річного віку (Массачусетс) або до 14-річного віку (Нью-Йорк), на яких була подана перша скарга. Діти отримували ремісниче виховання або направлялись у сім'ї, щоб уникнути контактів з асоціальним середовищем, у якому вони перебували.

Закони штату Массачусетс були досить суворими стосовно батьків, які „погано поводилися зі своїми дітьми”. Массачусетська система профілактики правопорушень спонукала батьків до виконання свого обов'язку навіть шляхом примушення. Форми такого примушення були досить різноманітними: від неприємної бесіди зі священником до значного грошового штрафу. Коли ж цих та інших заходів виявлялося недостатньо, суд позбавляв батьків будь-яких прав на дітей, відновлення яких у перспективі не вбачалося можливим. Починаючи з цього моменту, батьки ніколи вже не бачили своїх дітей.

Система роботи штату Мічиган щодо педагогічно неспроможних батьків виглядала ще суворішою і мала за мету сімейне виховання знедолених дітей. Усі морально занедбані діти, а також ті, що були засуджені за дрібні делікти, поступали на піклування держави до досягнення ними повноліття. Батьки ж, без будь-яких попередніх покарань, позбавлялись усіх подальших прав на власну дитину. Що ж до дітей, то вони проходили дві форми виправного виховання. Спочатку їх віддавали у „підготовчу публічну школу”. Таких шкіл із загальною назвою „Колдватер” у Мічигані було три, і в основу їх функціонування традиційно було покладене сімейне виховання. Як і повсюди, у них вихованці отримували початкову освіту і професійну підготовку. Слід відзначити, що педагоги піклувалися про моральне виховання дітей. Після перебування у школі, достатнього, на думку педагогів, для первинної реабілітації, дітей направляли у міські або фермерські сім'ї. Влада штату здійснювала подальший патронат за вихованням дитини до її повноліття.

Як бачимо, різниця між массачусетською і мічиганською системами соціально-педагогічної роботи полягала в тому, що в Массачусетсі передача дітей у сім'ї передувала їх розміщенню у виправно-виховний заклад, а в Мічигані – навпаки, розміщення дітей у сім'ї відбувалося після направлення дітей до відповідного закладу.

Штат Нью-Йорк у особі „Нью-Йоркського товариства виправлення молоді” вважав доцільним тільки розміщення соціальних сиріт у гарні фермерські або міські родини, де вони залишалися до досягнення повноліття. І в тих, і в інших сім'ях батьки були зобов'язані поводитися зі своїми прийомними дітьми, як із рідними. Фермери надавали перевагу більш дорослим дітям, оскільки потребували помічників. Після досягнення повноліття цих дітей направляли в західні штати для ведення самостійного фермерського господарства.

Сучасні підходи до опіки дітей за кордоном узагальнив І.Б. Плугатор (табл. 5.6.1).

Таблиця 5.6.1

Класифікації видів опіки та відповідних їм форм

№ з/п	Критерії поділу	Види опіки	Відповідні форми
1	Середовище, в якому відбуваються опікунські дії (А. Кельм, 1983)	Повна	Опіка в сім'ї, опіка в державних закладах
		Часткова	Опіка в школі, опіка за місцем проживання
2	Вид виховної опіки, визначений опікунською функцією різних інституцій (Д.-К. Мажец, 2001)	Виховна опіка творчого характеру	Школи, світлиці, інтернати, молодіжні і спортивні організації, позашкільні заклади тощо
		Заступницька	Заступницькі сім'ї, інституції сімейного характеру (сімейні дитячі будинки, дитячі села), інституції установчого характеру (дитячі будинки, опікунські швидкі допомоги)
		Спеціальна	Спеціальні шкільно-виховні осередки, осередки виховні і виправні, санаторії й профілакторії
3	Зв'язок з видами виховання (сімейним, соціальним, релігійним, корекційно-адаптаційним)	Сімейна	Материнська і батьківська опіка, опіка інших членів сім'ї, усиновлення, дитячі будинки сімейного типу
		Соціальна	Соціальні служби допомоги дітям і молоді, центри соціальної допомоги, притулки тощо
		Релігійна (конфесійна)	Недільні школи, біблійні гуртки та ін.
		Корекційно-адаптаційна	Класи-корекції, лікувально-навчальні санаторії, заклади компенсаційного характеру для дітей з особливими потребами, інтернати та ін.
4	Суб'єкт опікунської діяльності	Державна (суспільна)	Загальноосвітні школи, будинки дитини, школи-інтернати та ін.
		Громадська (благодійна)	Приватні заклади опіки, дитяче село
5	Характер опікунсько-виховних взаємин	Гуманістична	Дитяче село, центри психолого-педагогічної допомоги дітям і підліткам
		Тоталітарна	Будинки для сиріт, будинки для сліпих, заклади покарання, армія тощо
6	Форма здійснення опікунської діяльності	Колективна	Дитячі будинки, ресоціалізаційні заклади
		Групова	Заступницькі сім'ї, альтернативні форми опіки
		Індивідуальна	Опікунство
		Традиційна	Усиновлення, державна система опіки, опікунство
		Інноваційні	Приймом сім'я, дитячий будинок сімейного типу, дитяче село
7	Тривалість здійснення опікунських дій	Довготривала	Усиновлення, опікунство, державні заклади опіки
		Короткотривала	Опікунська допомога, тимчасова прийомна сім'я, притулок для неповнолітніх
		Постопіка	Форми опіки, що здійснюються над колишніми вихованцями інтернатних закладів

Для соціальних педагогів і психологів, які працюють з дитиною трудових мігрантів, цікавим буде розуміння фахівцями з соціальної роботи США сім'ї: це близьке оточення з двох чи більше осіб, в якому вони спільно поділяють і розподіляють між собою життєвий простір, обов'язки, різні ролі і які вони самі визначають як сім'ю.

У США зараз існує оригінальна форма соціально-педагогічної роботи з сім'єю – за моделлю „контактних сімей”, яку реалізують Асоціація за добробут у сім'ї, Центри з підтримки сім'ї, центри сімейної терапії. Ця модель полягає в тому, що в роботу з неблагополучною сім'єю соціальний педагог включає волонтерів з числа благополучних, „здорових” сімей. Їх приклад наслідують неблагополучні сім'ї. Позитивним у цій моделі є: розширення соціальних позитивних зв'язків неблагополучної сім'ї, подолання ізоляції сім'ї або дитини, інформування про потреби дітей і шляхи їх задоволення, діти мають позитивний зразок для наслідування тієї людини, яка відсутня у власній сім'ї, діти і батьки наслідують позитивні моделі спілкування і діяльності. Весь цей процес супроводжується обговоренням проблем і результатів у групах, навчанням правильним способам поведінки у власних сім'ях.

Іншою цікавою моделлю роботи з сім'єю у США є модель колективної опіки клієнта, що реалізує ідею комплексного підходу до розв'язання проблем сім'ї. Фахівці з сім'єю можуть працювати у парі, в мультидисциплінарній команді, в групі фахівців.

Методи роботи з неблагополучною сім'єю поділяються на дві групи: „*послуги вдома*” і „*послуги поза домівкою*”. „*Послуги вдома*” є профілактичними, спрямованими на збереження цілісності сім'ї: послуги з опорою на потенціал сім'ї, із захисту сім'ї, сімейної терапії, денного догляду, навчання сімейного життя. „*Послуги поза домівкою*” – це тимчасові прийомні сім'ї, усиновлення, організація групових сімей, інституціональні форми опіки (інтернат, притулок), залучення судової системи.

На заході поширеними методами є „*fostering*” і „*mainstay*” як особливий вид опікунства і передача дитини в сім'ю на виховання. „*Fostering*” – це перебування в чужій сім'ї до повноліття, протягом тривалого часу в нормальних умовах при збереженні контактів із справжньою сім'єю. Як тільки умови для виховання дитини в справжній сім'ї стають нормальними, дитина повертається в сім'ю.

„*Mainstay*” – це догляд за дітьми від 11 до 17 років, який здійснюється кілька місяців, поки не налагоджується обставини і умови життя в сім'ї. Якщо труднощі зникають – дитина повертається в сім'ю, якщо ні – оформлюється „*fostering*”.

Коли дитину необхідно ізолювати від неблагополучної сім'ї в кризовій ситуації, існує „*emergency care*”. Цей догляд здійснюється протягом кількох днів чи тижнів до остаточного вирішення питання про долю дитини. Тут доглядати дитину може сім'я чи одинока людина після 25 років, які прагнуть виховувати чужих дітей.

5.7. Робота методиста і психолога з педагогічними працівниками щодо формування готовності до розв'язання проблем трудових мігрантів

Учитель... може виховувати і навчати доти, доки сам працює над своїм вихованням і освітою.

К.Д.Ушинський

З точки зору особистісного підходу готовність розглядають як результат підготовки (підготовленості) до певної діяльності. Відповідно до цього підходу, професійна готовність розуміється як стійке, багатоаспектне та ієрархізоване утворення особистості, яке включає ряд компонентів (мотиваційний, когнітивний, операційний тощо), адекватних вимогам, змісту та умовам діяльності, які в своїй сукупності дозволяють суб'єкту більш або менш успішно здійснювати діяльність.

До структури загальної психологічної готовності до роботи з дітьми трудових мігрантів включили чотири компоненти:

- а) мотиваційний – сукупність мотивів, адекватних цілям та завданням роботи;
- б) когнітивний – сукупність знань, необхідних для роботи;
- в) операційний – сукупність умінь та навичок практичного вирішення завдань;
- г) особистісний – сукупність важливих для роботи особистісних якостей.

Готовність до соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів фокусує у собі ансамбль особистісних та індивідуальних властивостей (психологічна готовність людини).

Психологічні проблеми професійної підготовки та самореалізації педагога особливо актуальні сьогодні з огляду на переорієнтацію педагогіки на парадигму особистісно-центрованого навчання, що потребує вдосконалення, а то і суттєвих змін змісту й методів професійної освіти та самоосвіти, методичної роботи, підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Практичну реалізацію ідеї психологічної підтримки в становленні особистості педагога покликана значною мірою забезпечувати психологічна просвіта. Метою просвітницьких заходів є: поглиблення знань про особливості психічного розвитку дітей; поступове усвідомлення педагогом власних психологічних особливостей та можливості й необхідності позитивних змін особистості, актуалізація тривалого процесу психологічно позитивної самоперебудови, метою якої є наближення до загальнолюдських цінностей.

Основними завданнями просвітницької роботи працівника психологічної служби з педагогами щодо проблем дітей трудових мігрантів є:

- поглиблення знань учителя про психологічні вікові та індивідуальні особливості учнів, батьки яких працюють за кордоном;
- налаштованість на особистісно орієнтований підхід учителя у навчанні та вихованні дітей трудових мігрантів;
- розвиток адекватного розуміння вчителем особистості учня та самого себе;
- розвиток потреби гуманістичного, морального ставлення до людей, до учнів, батьки яких перебувають за кордоном;
- активізація загальнолюдських цінностей;
- розвиток емоційної стійкості у складних життєвих ситуаціях;
- розвиток навичок вольової регуляції;
- надання психологічної допомоги на кризових етапах розвитку.

Результатом психологічної просвіти педагога можуть бути підвищення професіоналізму, що проявляється у:

- зміні ставлення педагога до дітей трудових мігрантів;
- збільшенні частки діалогової взаємодії з учнями, батьки яких працюють за кордоном;
- зміні орієнтації педагога із формування знань, умінь та навичок на розвиток особистості учнів.

Психологічна просвіта буде більш ефективною, якщо вона передбачає реальну взаємодію між практичним психологом та педагогом.

Працівниками психологічної служби значна увага має приділятися формуванню психологічної культури педагогів. З цією метою необхідно проводити постійнодіючі семінари: теоретичні, навчальні, семінари-практикуми. Тематика їх планується на новий навчальний рік на основі анкетування, діагностування та аналізу діяльності психологічної служби та педагогічних колективів в попередньому році. Семінари спрямовані на підвищення професіоналізму педагогічних працівників, збагачення знань та формування вмінь педагогів і керівників закладів освіти.

Просвітні завдання в закладі освіти можна здійснювати через психолого-педагогічні консиліуми, які дають змогу скласти для кожної дитини свій власний освітній маршрут, підібрати оптимальний варіант індивідуального підходу. Консиліум взаємно збагачує знаннями кожного з його учасників, ознайомлюючи психолога зі специфікою шкільної програми і розкриваючи педагогу психологічні джерела успішності (чи неуспішності) його учнів. Участь у консиліумі спеціалістів різних галузей дає можливість отримати всебічну інформацію про дітей: стан їхнього здоров'я, розвиток пізнавальних процесів, мови, особистісних якостей, уміння підтримувати соціальні контакти тощо, значно сприяє адаптації дітей трудових мігрантів до навчання. Практикується проведення консиліуму і щодо окремого учня чи групи дітей.

Ще одна форма просвітницької діяльності практичного психолога – це участь у педрадах, методичних об'єднаннях, де популяризація психологічних знань проводиться у формі бесід, лекцій, міні-лекцій, бінарних лекцій, „круглих столів”, психолого-педагогічних рингів, тренінго-

вих занять, дискусій, дебатів тощо. Практикується також проведення у закладах освіти “Школи психолога”.

Особливо ефективно проходять просвітницькі заходи з використанням інтерактивних методів навчання.

Слово “інтерактив” прийшло до нас з англійської від слова “interact”, де “inter” – взаємний і “act” – діяти. Таким чином, інтерактивний-здатний до взаємодії, діалогу. Суть інтерактивного навчання у тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх учасників. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), де всі учасники є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання, розуміють, що вони роблять, рефлексують з приводу того, що вони знають, вміють і здійснюють. Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблеми на основі аналізу обставин та відповідної ситуації. Воно ефективно сприяє формуванню навичок і вмінь, виробленню цінностей, створенню атмосфери співробітництва і взаємодії.

Види інтерактивного навчання: дискусії з “відкритою відповіддю”, групові форми навчання, тобто робота в малих групах, які співпрацюють між собою, генерація ідей за допомогою “мозкової атаки”, активні дії, вираження своїх думок і почуттів невербальними засобами, робота власних проєктів тощо.

Переваги групових форм методичної роботи:

1. Сприяють формуванню професійної мотивації, навичок спілкування педагогічних працівників.
2. Забезпечують оперативний зворотний зв'язок, ширші можливості для надання допомоги кожному із учасників.
3. Дозволяють досягти вищої активності всіх учасників, надати можливість кожному з них використати свої знання.
4. Створюють передумови для аналізу особистого досвіду кожного члена навчальної групи.
5. Сприяють успішному формуванню в учасників комплексу позитивних якостей:
 - здатність швидко адаптуватись в нестандартних ситуаціях;
 - готовність брати на себе відповідальність за діяльність групи;
 - здатність встановлювати міжособистісні контакти, обмінюватись інформацією;
 - уміння долати опір, попереджувати зіткнення і суперечки, уникати повторення, помилок;
 - знання рівня своєї компетентності, вміння аналізувати й оцінювати свої дії;
 - здатність чітко викладати і переконливо доводити свою думку, бути небагатослівним, але зрозумілим.

Слід зазначити, що практично всі просвітницькі заходи проводяться із використанням інтерактивних методів, що підвищує їх ефективність, активність усіх учасників та сприяє мотивації до самозростання педагогів.

Формування професійної готовності психологів і соціальних педагогів має такі завдання:

1. Оновлення, систематизація професійно важливих знань.
2. Удосконалення, формування необхідних професійних умінь та навичок.
3. Зміна, формування, посилення професійних настанов особистості педагога (цільових, змістових, операційних).
4. Стимулювання творчості, інноваційної діяльності, мотивація подальшого професійного вдосконалення.
6. Розвиток духовних потреб особистості педагога.
7. Виховання загальнолюдських та національно-культурних моральних якостей в особистості педагога.

Процес формування готовності педагогічних працівників до роботи з дітьми трудових мігрантів передбачає освоєння не лише теоретичних засад соціально-педагогічної та психологічної роботи, а й набуття відповідного практичного досвіду. Саме тому система роботи з педагогічними працівниками включає як теоретичну складову (наукові конференції, науково-

практичні семінари тощо), так і проведення практики (тренінги, обмін досвідом, практика за індивідуальними запитами тощо), зорієнтованих на формування методологічного рівня професійної компетентності педагога, що дозволяє будувати власний концептуальний шлях у професії на основі синергетичного підходу, здатності осмислювати свої дії та досягнуті результати, базуючись на інтегративній єдності теоретичних знань і практичних умінь.

Варто підкреслити, що післядипломна освіта педагога і методична робота передбачають врахування особливостей навчання дорослої людини. У полі зору повинен бути рівень компетентності тих, кого навчають, та тих, хто навчає.

Теоретичний пошук і практика підготовки фахівців з питань соціально-педагогічної і психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів передбачає дотримання таких вимог:

1) в організаційному плані:

- створення системи роботи з педагогами в регіоні, яка б включала курсовий та міжкурсний періоди у їх інтегративній єдності;
- налагодження чіткої взаємодії між обласним інститутом і районними (міськими) методичними кабінетами щодо наступності й взаємозв'язку роботи з педагогічними працівниками на локальному та регіональному рівнях;
- відпрацювання системи проведення проблемно-тематичних і авторських курсів як таких, що максимально задовольняють запити, потреби та інтереси вчителів на сучасному етапі розвитку освіти України.

2) у змістовному плані:

- бути особистісно зорієнтованими;
- працювати на кінцевий позитивний результат;
- бути практикозорієнтованими, тобто такими, що можуть використовуватися в предметно-практичній діяльності;
- бути інтегративними, системними та мобільними у зв'язку з необхідністю використання набутих знань у вирішенні непередбачуваних практичних проблем;
- забезпечувати оптимальне поєднання фундаментальних і оперативних знань, оскільки фундаментальні знання є базовими для становлення професіонала у будь-якій галузі;
- бути синергетично спрямованими, тобто такими, що пробуджують творчий потенціал особистості до самоосвіти, самовдосконалення та саморозвитку.

Завдання до розділу:

1. Складіть план батьківських зборів на рік щодо профілактики дистантності сімей:
 - а) у початковій школі;
 - б) школі II ступеня;
 - в) старшій школі.
2. Розкрийте можливості позашкільної освіти в роботі з дітьми трудових мігрантів.
3. Розкрийте суб'єктів роботи з дітьми трудових мігрантів, можливості їх взаємодії.
4. Розкрийте можливості фамілієцентризму у взаємодії фахівців щодо роботи з дітьми трудових мігрантів.
5. Розкрийте Ваші труднощі і можливості в роботі з соціальним оточенням дітей трудових мігрантів.
6. Розкрийте значення роботи психолога і методиста в підготовці фахівців до роботи з дітьми трудових мігрантів.
7. Проаналізуйте ставлення до дітей трудових мігрантів з боку:
 - а) вчителів;
 - б) соціальних педагогів;
 - в) психологів;
 - г) адміністрації;
 - г) соціального оточення;
 - д) дітей;
 - е) батьків.

Чим Ви його поясните? Як його можна змінити на краще?

8. Складіть план роботи психолога на рік щодо формування готовності педагогічних працівників до роботи з дітьми трудових мігрантів.
9. Сформулюйте шляхи розв'язання проблем дітей трудових мігрантів для методичної роботи із соціальним педагогом, класним керівником.

Література:

1. Акіменко Ю.Ф. Психологічна корекція ставлення батьків до дітей молодшого шкільного віку: Дис. ... канд. психол. наук.: 19.00.07. – К.: Ін-т психології, 2003. – 240 с.
2. Бадьора С. Теорія і практика виховання в опікунському середовищі. (на матеріалах Польщі): Дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01. – Івано-Франківськ, 2000.-441 с.
3. Безпалько О.В., Лях Т.Л., Молочний В.В., Цюман Т.П. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини: Метод. м-ли для тренера. Під заг. ред. Г.М. Лактіонової. – К.: Наук. світ, 2003. – 107 с. (Б-ка соц. працівника/соц.педагога).
4. Гуров В.Н. Социальная работа школы с семьей. – М.: Пед. об-во России, 2003. – 192 с.
5. Кочубей А., Умарова Н. Азбука семьи, или Практика работы с семьями: Учебно-метод. пособие. – Псков: ПОИПКРО, 2004. – 152 с.
6. Крюкова Т.Л., Сапоровская М.В., Куфтяк Е.В. Психология семьи: жизненные трудности и совладание с ними. – СПб: Речь, 2005. – 240 с.
7. Куликова Т.А. Семейная педагогика и домашнее воспитание. – М.: 2000. – 232 с.
8. Купина Н.М. Характеристика сім'ї, в якій конфліктують батьки і діти // Соціальна робота в Україні: Теорія та практика: В 3 ч. – К: ДЦССМ, 2002 – Ч.3. – С.104–114.
9. Молода сім'я: проблеми та умови її становлення / За ред. А.Й. Капської. – К.: ДЦССМ, 2003. – 184 с.
10. Овухова Л.Ф. Детская психология: теории, факты, проблемы. – М., 1995. – 360с.
11. Овчарова Р.В. Психология родительства: Учебн. пособие – М.: «Академкнига», 2005. – 368 с.
12. Овчарова Р.В. Психологическое сопровождение родительства. – М.: Изд-во Ин-та психотерапии, 2003. – 319 с.
13. Олійник Т.О. Спецкурс із розвитку критичного мислення // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи: Зб. наук. пр. – Х.: ХДПУ – ОВС, 2002. – Вип. 17 – С. 102–110;
14. Орлова Т.Е. Социальнокультурные и педагогические аспекты развития современной семьи / Теория и методика социальной педагогики: Сб. науч. ст. / Под ред. З.И. Лаврентьевой. – Новосибирск: Изд-во НГПУ, 2000. – С. 73–78.
15. Осадча З.А. Взаємодія сім'ї та школи – один із важливих принципів виховання підростаючого покоління // Психолого-педагогічні фактори підвищення професійної майстерності вчителя-вихователя: Зб. наук. пр. – Житомир: ЖДПІ, 1995. – С. 135–137.
16. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.: Підруч. – К.: Либідь, 1999. – 536 с.
17. Приходько В.М. Підготовка майбутніх педагогів до превентивного виховання дітей із неблагополучних сімей. – Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. – К.: ІПППО, 2004. – 21 с.
18. Психология личности: тесты, опросники, методики / Под ред. Н.В. Киршева, Н.В. Рябчикова. – М.: Геликон, 1995. – 220 с.
19. Радчук Г.К. Усвідомлене материнство як актуальна проблема сьогодення // Діти-батьки-сім'я. – К.: Наук. світ, 2004. – Вип. 2. – С. 4–6.
20. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании: Учеб. пособие. – М.: ВЛАДОС, 1995. – 529с.
21. Трубавіна І.М. Зміст та форми просвітницької роботи з батьками. – К.: ЦДЦССМ, 2000 – 86 с.
22. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини та підвищення виховного потенціалу громади: Метод. матеріали до тренінгу / Упоряд.: І.В. Братусь та ін.; За заг. ред. Г.М. Лактіонової. – К.: Наук. світ, 2004. – 86 с. – Б-чка соц. працівника / соц. педагога.
23. Хоментаскас Г.Т. Семья глазами ребенка. – М.: Рипол Классик, 2003. – 224 с.
24. Хромова О.А., Кравченко Т.В. Проблема гармонізації взаємин дорослих і підлітків у сучасній сім'ї // Морально-духовний розвиток особистості. В 2 кн. – К.: Іов АПН, 2000. – Кн.1. – С. 239–245.
25. Сущенко Т.И. Основы внешкольной педагогики. – Минск: «Беларуская навука», 2000. – 221 с.
26. Сущенко Т.И. Педагогический процесс во внешкольном учреждении. Автореф. дис. ... докт.пед. наук. – К., 1986. – 49 с.
27. Воловик А.Ф., Воловик В.А. Педагогіка дозволя. – Харків, 1998. – С. 80.

ДОДАТКИ

Нормативно-правові документи

ДОДАТОК 1

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАКАЗ

Від 28.12.06

№ 865

Про проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів

На виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.04.2006 року №188-р „Про схвалення Концепції Державної програми протидії торгівлі людьми на 2006 – 2010 роки“, наказу Міністерства освіти і науки України від 23.08.2006 р. № 631 „Про вжиття вичерпних заходів, спрямованих на дотримання законодавства щодо захисту прав неповнолітніх“ та з метою посилення уваги педагогічних працівників навчальних закладів до проблеми дітей трудових мігрантів і їхнього соціального оточення,

н а к а з у ю:

1. Затвердити план-графік проведення заходів у рамках співпраці між Міжнародним жіночим правозахисним центром „Ла Страда-Україна“ й Міністерством освіти і науки України з проблеми соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів у навчальних закладах (додаток 1).

2. Начальникам управлінь освіти і науки Донецької (Соловйов Ю.І.), Київської (Бутник В.Г.), Луганської (Цимбал І.І.), Тернопільської (Равлів І.П.), Чернівецької (Крамар В.М.) обласних державних адміністрацій:

2.1. Сприяти проведенню заходів з проблеми соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів у навчальних закладах та покласти виконання функцій координаторів названих заходів на обласному рівні на керівників обласних центрів практичної психології і соціальної роботи; на районному рівні – на методистів, які відповідають за психологічну службу, районних (міських) методичних кабінетів; на рівні навчального закладу – на заступників директорів з виховної роботи, практичних психологів, соціальних педагогів, педагогів-організаторів.

3. Українському науково-методичному центру практичної психології і соціальної роботи (Панок В.Г.) забезпечити виконання спільних заходів із Міжнародним жіночим правозахисним центром „Ла Страда-Україна“ (Левченко К.Б.).

4. Контроль за виконанням наказу залишаю за собою.

В.о. Міністра

Б.М. Жебровський

Додаток 1
до наказу Міністерства
освіти і науки України
від 28.12.2006 р. № 865

ПЛАН-ГРАФІК

проведення заходів у рамках співпраці між Міжнародним жіночим правозахисним центром „Ла Страда-Україна” й Міністерством освіти і науки України з проблеми соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів у навчальних закладах

№ з/п	Заходи	Термін виконання	Відповідальні виконавці
1	Створення робочої групи з розробки методичних рекомендацій (МР) та інформаційних буклетів (ІБ)	Січень 2007 р.	Центр „Ла Страда -Україна”, Укр.НМЦ п/п
2	Проведення 2 робочих зустрічей авторського колективу з розробки методичних рекомендацій та інформаційних буклетів	Лютий 2007 р.	Центр „Ла Страда -Україна”, Укр.НМЦ п/п
3	Розробка МР „Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів у навчальних закладах” для практичних психологів, соціальних педагогів та інших категорій педпрацівників	Січень – лютий 2007 р.	Центр „Ла Страда -Україна”, Укр.НМЦ п/п
4	Розробка інформаційних буклетів для учнів навчальних закладів	Січень – лютий 2007 р.	Центр „Ла Страда -Україна”, Укр.НМЦ п/п
5	Визначення в областях пілотних навчальних закладів для апробації матеріалів (МР, ІБ)	Березень 2007 р.	Управління освіти і науки ОДА
6	Видання сигнальних примірників методичних рекомендацій та інформаційних буклетів	Березень 2007 р.	Центр „Ла Страда -Україна”
7	Апробація матеріалів для практичних психологів, соціальних педагогів, педпрацівників, учнів (МР, ІБ) в пілотних навчальних закладах	Квітень – травень 2007 р.	Управління освіти і науки ОДА 2007 р.
8	Проведення Всеукраїнського науково-практичного семінару з проблем жорстокого поводження з дітьми для заступника Міністра освіти і науки АР Крим, заступників начальників з питань виховної роботи управлінь освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій	Квітень – травень 2007 року	МОН, Центр „Ла Страда -Україна”
9	Узагальнення рекомендацій, внесення змін та доповнень до матеріалів (МР, ІБ)	Червень 2007 р.	Центр „Ла Страда -Україна”, Укр.НМЦ п/п
10	Видання МР „Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів у навчальних закладах” та інформаційних буклетів для учнів	Липень – серпень 2007 р.	Центр „Ла Страда -Україна”
11	Розповсюдження МР та ІБ з проблеми соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів у навчальних закладах	Вересень 2007 р.	Управління освіти і науки ОДА
12	Проведення інформаційно-освітніх заходів у навчальних закладах областей із даної проблеми педагогічними працівниками та членами лекторської групи Центру „Ла Страда -Україна”.	Вересень – грудень 2007 р.	Центр „Ла Страда -Україна” управління освіти і науки ОДА
13	Розповсюдження та використання в інформаційно-освітній роботі навчально-методичних посібників „Запобігання торгівлі людьми та експлуатація дітей”, „Теоретико-методичні основи протидії дитячій праці в Україні”	Січень – травень 2007 року	Інститут інноваційних технологій та змісту освіти, Міністерство освіти і науки АР Крим, управління освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій
14	Проведення 5 обласних навчально-практичних семінарів на тему „Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів” для практичних психологів, соціальних педагогів, педагогічних працівників	Жовтень – листопад 2007 р.	Центр „Ла Страда -Україна”, Укр.НМЦ п/п
15	Моніторинг використання матеріалів навчально-методичних посібників „Запобігання торгівлі людьми та експлуатація дітей”, „Теоретико-методичні основи протидії дитячій праці в Україні” та МР „Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів у навчальних закладах”	Жовтень – грудень 2007 р.	Центр „Ла Страда -Україна”, Укр.НМЦ п/п
16	Проведення Всеукраїнського науково-практичного семінару „Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: основні напрацювання та перспективи діяльності” для практичних психологів, соціальних педагогів, педагогічних працівників	Листопад – грудень 2007 р.	МОН України, Центр „Ла Страда -Україна”, Укр.НМЦ п/п

ДОДАТОК 2

МІНІСТЕРСТВО УКРАЇНИ У СПРАВАХ СІМ'Ї, МОЛОДІ ТА СПОРТУ
МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ТРАНСПОРТУ ТА ЗВ'ЯЗКУ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ДЕПАРТАМЕНТ УКРАЇНИ З ПИТАНЬ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

НАКАЗ

14.06.2006 № 1983/388/452/221/556/596/106

Зареєстровано
в Міністерстві
юстиції України
12 липня 2006 р.
за № 824/12698

Про затвердження Порядку взаємодії
суб'єктів соціальної роботи із сім'ями,
які опинилися у складних життєвих обставинах

Відповідно до законів України "Про соціальну роботу з дітьми та молоддю", "Про соціальні послуги", "Про попередження насильства в сім'ї" та з метою подолання сімейного неблагополуччя, захисту прав членів сім'ї, створення умов для нормального розвитку й виховання дітей у сім'ї

НАКАЗУЄМО:

1. Затвердити Порядок взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах.
(додається).

2. Міністерству України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерству охорони здоров'я України, Міністерству освіти і науки України, Міністерству праці та соціальної політики України, Міністерству транспорту та зв'язку України, Міністерству внутрішніх справ України, Державному департаменту України з питань виконання покарань та їх територіальним підрозділам забезпечити організацію виконання положень Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах.

3. Державній соціальній службі для сім'ї, дітей та молоді (Толстоухова С.В.) у встановлений термін подати цей наказ на державну реєстрацію відповідно до Указу Президента України від 3 жовтня 1992 року N 493 "Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади" (зі змінами).

4. Контроль за виконанням цього наказу покласти на заступників Міністрів України у справах сім'ї, молоді та спорту, охорони здоров'я, освіти і науки, праці та соціальної політики, транспорту та зв'язку, внутрішніх справ, заступника Голови Державного департаменту України з питань виконання покарань згідно з функціональним розподілом та на директора Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді.

Міністр України
у справах сім'ї, молоді та спорту

Ю.О.Павленко

Міністр охорони здоров'я України	Ю.В.Поляченко
Міністр освіти і науки України	С.М.Ніколаєнко
Міністр праці та соціальної політики України	І.Я.Сахань
Міністр транспорту та зв'язку України	В.В.Бондар
Міністр внутрішніх справ України	Ю.В.Луценко
Голова Державного департаменту України з питань виконання покарань	В.В.Кошинець

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства транспорту та зв'язку України, Міністерства внутрішніх справ України, Державного департаменту України з питань виконання покарань

14.06.2006

№ 1983/388/452/221/556/596/106

Зареєстровано в Міністерстві
юстиції України
12 липня 2006 р.
за № 824/12698

ПОРЯДОК

взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями,
які опинилися у складних життєвих обставинах

1. Загальні положення

Цей Порядок розроблено з метою впровадження ефективного механізму взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Упровадження у практику даного Порядку сприятиме підтримці членів сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, у вирішенні життєвих проблем, які вони не в змозі подолати за допомогою власних засобів і можливостей; попередженню виникнення нових складних життєвих обставин; створенню умов для подальшого самостійного розв'язання життєвих проблем, що виникають.

2. Дія цього Порядку поширюється на:

- управління (відділи) у справах сім'ї, молоді та спорту обласних (районних, міських) державних адміністрацій, Міністерство у справах сім'ї, молоді та гендерної політики Автономної Республіки Крим;
- обласні, міські, районні, районні в містах служби у справах неповнолітніх;

- республіканський (Автономної Республіки Крим), обласні, міські, районні, районні в містах, сільські та селищні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (далі центри СССДМ);
- Міністерство охорони здоров'я Автономної Республіки Крим, управління (відділи) охорони здоров'я обласних (міських, районних) державних адміністрацій;
- заклади охорони здоров'я;
- Міністерство освіти і науки Автономної Республіки Крим, управління (відділи) освіти і науки обласних, міських та районних державних адміністрацій;
- дошкільні, загальноосвітні, професійно-технічні та позашкільні навчальні заклади;
- органи праці та соціального захисту населення;
- відділи з питань взаємодії із засобами масової інформації та громадськістю, організаційно-аналітичної роботи Міністерства транспорту та зв'язку України;
- органи внутрішніх справ;
- установи виконання покарань.

3. Об'єкти соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах:

сім'ї з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах і не в змозі подолати їх самотійно, у зв'язку з інвалідністю батьків або дітей, вимушеною міграцією, наркотичною або алкогольною залежністю одного з членів сім'ї, його перебуванням у місцях позбавлення волі, ВІЛ-інфекцією, насильством у сім'ї, безпритульністю, сирітством, зневажливим ставленням і негативними стосунками в сім'ї, безробіттям одного з членів сім'ї, якщо він зареєстрований в державній службі зайнятості як такий, що потребує працевлаштування;

сім'ї, у яких існує ризик передачі дитини до закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

неповнолітні одинокі матері (батьки), яким потрібна підтримка;

сім'ї, члени яких перебували чи перебувають на державному утриманні.

4. Порядок соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах

1) Виявлення сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах

Інформацію про сім'ї, які опинилися у складних життєвих обставинах, може отримувати будь-який із суб'єктів соціальної роботи, визначений даним Порядком, у вигляді особистої заяви громадянина або звернення про допомогу одного з членів сім'ї, від організацій, установ, підприємств, сільських і селищних рад, міських та районних у містах державних адміністрацій, органів охорони здоров'я, освіти, внутрішніх справ, установ виконання покарань, яку передають до центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Не допускається розголошення відомостей про особисте життя членів сім'ї, яка опинилася у складних життєвих обставинах, та іншої інформації особистого характеру, які стали відомі під час здійснення соціального супроводу.

2) Соціальне інспектування

На підставі отриманої інформації центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді спільно зі службами у справах неповнолітніх та (у разі потреби) із залученням інших суб'єктів здійснюють соціальне інспектування сім'ї (визначають її склад, основні проблеми і потреби її членів тощо), за результатами якого складається акт обстеження житлово-побутових умов сім'ї.

На підставі отриманої під час соціального інспектування інформації центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді формують та ведуть загальний банк даних цих сімей у журналі обліку сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах (додаток 1).

Об'єктами формування загального банку даних для соціального супроводу є сім'ї, яких узято на облік у журналі обліку сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

3) Діяльність дорадчого органу

Для здійснення координації між суб'єктами соціальної роботи із сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах, та комплексного вирішення питань сім'ї, яка опинилася в складних життєвих обставинах, при управлінні у справах сім'ї, молоді та спорту створюється дорадчий орган.

До складу дорадчого органу входять: начальник управління (відділу) у справах сім'ї, молоді та спорту, директор центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, начальник служби у справах неповнолітніх; та за запрошенням управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту: керівники управлінь охорони здоров'я, керівники управлінь освіти і науки, керівники органів праці та соціального захисту населення, керівники органів внутрішніх справ, керівники установ виконання покарань, керівники інших структурних підрозділів місцевої адміністрації, представники підприємств, установ, організацій та об'єднань громадян.

На засіданні дорадчого органу в присутності суб'єктів соціальної роботи розглядаються матеріали про стан сім'ї, яка опинилася у складних життєвих обставинах (заява, акт обстеження житлово-побутових умов), можлива присутність сім'ї. Більшістю голосів приймається рішення про взяття сім'ї під соціальний супровід або відсутність такої необхідності та розподіляються функції кожного суб'єкта стосовно вирішення складних життєвих обставин цієї сім'ї, після чого центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді заводиться облікова картка встановленого зразка (додаток 2).

4) Соціальний супровід

Після прийняття рішення дорадчого органу центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді разом вживаються заходи щодо взяття сім'ї під соціальний супровід, розробляється план соціального супроводу цієї сім'ї, встановлюється термін здійснення соціального супроводу.

При потребі справа розглядається на засіданні дорадчого органу повторно і вирішується питання щодо продовження або припинення соціального супроводу цієї сім'ї.

5) Припинення соціального супроводу

Соціальний супровід може припинитися у разі:

подолання сім'єю складної життєвої ситуації;

відмови сім'ї від допомоги, якщо це не загрожує іншим особам;

переїзду сім'ї (суб'єкт, який здійснює соціальний супровід,

повинен повідомити відповідний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за новим місцем проживання (перебування) цієї сім'ї, якщо воно відоме).

За наявності вищезазначених причин для припинення супроводу спільним рішенням на засіданні дорадчого органу сім'я, яка перебувала в складних обставинах, знімається з супроводу, що фіксується в обліковій картці.

5. Функції суб'єктів соціальної роботи

1) Управління (відділи) у справах сім'ї, молоді та спорту обласних (районних, міських) державних адміністрацій, Міністерство у справах сім'ї, молоді та гендерної політики Автономної Республіки Крим:

проводять засідання дорадчого органу;

організують оздоровлення та відпочинок дітей та молоді з сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;

сприяють працевлаштуванню та зайнятості членів сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;

звертаються з клопотанням до інших структурних підрозділів місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій з метою сприяння у наданні необхідної допомоги сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах;

сприяють вирішенню питання щодо надання сім'ям означеної категорії матеріальної (грошової чи натуральної) допомоги.

2) Обласні, міські, районні, районні в містах служби у справах неповнолітніх: беруть участь у роботі дорадчого органу;

повідомляють центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді про виявлення сімей з дітьми, у яких є випадки насильства в сім'ї, жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення тощо;

порушують питання про вилучення дитини із сім'ї при безпосередній загрозі її життю і здоров'ю, у разі потреби – про призначення опікуна (піклувальника), тимчасове влаштування дитини, передачу в прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу, інтернатний заклад;

вживають заходів щодо захисту житлових та майнових прав дітей;

здійснюють спільно з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді соціальне інспектування сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;

беруть участь у судових засіданнях з розгляду справ, за якими проходять неповнолітні, надають судам інформацію про їхній соціальний стан.

3) Республіканський (Автономної Республіки Крим), обласні, міські, районні, районні в містах, сільські та селищні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді:

координують здійснення соціального супроводу сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;

ініціюють засідання дорадчого органу шляхом подання відповідних матеріалів до управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту про виявлення сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;

готують матеріали до особової справи сім'ї на засідання дорадчого органу;

здійснюють діагностування сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, у тому числі обов'язкове соціальне інспектування;

забезпечують системний облік сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, шляхом формування відповідного банку даних;

розробляють спільно із сім'єю, яка опинилася у складних життєвих обставинах, план її супроводу;

здійснюють соціальний супровід сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, шляхом надання її членам комплексу адресних соціальних послуг як необхідної підтримки, допомоги і самопомоги;

здійснюють заходи щодо попередження насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення відповідно до Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї та молоді, служб у справах неповнолітніх, центрів соціальних служб для молоді та органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, затвердженої наказом Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді та Міністерства внутрішніх справ України від 09.03.2004 № 3/235, зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 30.03.2004 за № 399/8998, надають необхідну допомогу жертвам насильства в сім'ї;

інформують служби у справах неповнолітніх про випадки жорстокого поводження з дітьми або реальну загрозу його вчинення відповідно до Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення, затвердженого наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства

охорони здоров'я України від 16.01.2004 № 5/34/24/11, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 22.01.2004 за № 99/8698;

представляють у разі потреби інтереси членів сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, у суді;

двічі на рік надають управлінням (відділам) у справах сім'ї, молоді та спорту дані щодо кількості сімей даної категорії, які стоять на обліку, які перебувають під соціальним супроводом, зняті з соціального супроводу з позитивним/негативним результатом або з інших причин, які відмовились від соціального супроводу;

поширюють соціальну рекламу послуг різним типам сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

4) Міністерство охорони здоров'я Автономної Республіки Крим, управління (відділи) охорони здоров'я обласних (міських, районних) державних адміністрацій, заклади охорони здоров'я:

за запрошенням управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту беруть участь у роботі дорадчого органу;

повідомляють центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді про виявлення сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;

надають медичну та медично-консультативну допомогу та забезпечують за направленням центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді консультування медпрацівниками в закладах охорони здоров'я сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;

сприяють розповсюдженню у закладах охорони здоров'я соціальної реклами з питань здорового способу життя та відповідального батьківства;

забезпечують санаторне лікування дітей із сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, у санаторних закладах системи охорони здоров'я за наявності медичних показань для санаторно-курортного лікування;

при потребі залучаються до інспектування сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;

інформують територіальні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді про сім'ї, батьків або осіб, які їх замінюють, мають тривалу хворобу, що перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, або порушують права й обмежують законні інтереси дитини, ухиляються або не виконують батьківські обов'язки у зв'язку із зловживанням алкоголем, уживанням наркотичних засобів, психотропних речовин тощо.

5) Міністерство освіти і науки Автономної Республіки Крим, управління (відділи) освіти і науки обласних, міських, районних державних адміністрацій, дошкільні, загальноосвітні, професійно-технічні та позашкільні навчальні заклади:

за запрошенням управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту беруть участь у роботі дорадчого органу;

повідомляють центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді про виявлення сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;

ведуть внутрішній облік дітей, які потребують посиленої уваги з боку педагогічного працівника, соціального педагога, та інформують про це служби у справах неповнолітніх і центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;

забезпечують роботу шкільного психолога з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах;

можуть створювати при освітніх закладах об'єднання батьків, педагогів, громадськості щодо забезпечення педагогічного впливу на дітей із сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, та схильних до протиправних дій, залучають до цієї роботи соціальних працівників центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;

проводять профілактичну та просвітницьку роботу з дітьми, підлітками, молоддю, схильними до правопорушень, з числа сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, контролюють відвідування ними навчальних закладів та якість навчання;

уживають невідкладних заходів щодо активного залучення до громадської та гурткової роботи в середніх загальноосвітніх школах та позашкільних навчальних закладах дітей із сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;

проводять спільно з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді інформаційно-профілактичні заходи, спрямовані на підготовку молоді до самостійного життя, формування відповідального батьківства, створення позитивної моделі сім'ї, профілактику жорстокого поводження в родині тощо;

залучають працівників освіти до соціального інспектування сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, у яких виховуються діти шкільного віку;

сприяють розповсюдженню в навчальних закладах соціальної реклами з питань профілактики здорового способу життя.

б) Органи праці та соціального захисту населення:

за запрошенням управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту беруть участь у роботі дорадчого органу;

повідомляють центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді про виявлення сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;

сприяють працевлаштуванню працездатних членів сімей даної категорії за клопотанням управлінь у справах сім'ї, молоді та спорту, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;

розглядають позачергово за клопотанням управлінь у справах сім'ї, молоді та спорту, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді справи осіб з числа сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, щодо призначення державної допомоги, субсидій тощо;

сприяють залученню до оплачуваних громадських робіт осіб з числа сімей, що перебувають під соціальним супроводом центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;

сприяють розповсюдженню інформації про надання соціальних послуг дітям, молоді, різним категоріям сімей.

7) Відділи з питань взаємодії із засобами масової інформації та громадськістю, організаційно-аналітичної роботи Міністерства транспорту та зв'язку України:

сприяють розміщенню соціальної реклами на транспорті.

8) Органи внутрішніх справ:

за запрошенням управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту беруть участь у роботі дорадчого органу;

надсилають центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді відомості про виявлення сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах;

організують та контролюють при районних відділах органів внутрішніх справ спільно з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді профілактичну та просвітницьку роботу з неповнолітніми, молоддю, схильними до правопорушень, з числа сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, та їхніми батьками;

уживають заходів, спрямованих на своєчасне виявлення осіб, схильних до вчинення насильства в сім'ї, та дітей, щодо яких учинено насильство або існує загроза його вчиненню, та інформують про цих осіб центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служби у справах неповнолітніх;

забезпечують у межах своєї компетенції першочерговий розгляд заяв про випадки насильства в сім'ї в управліннях і відділах внутрішніх справ за поданням працівника центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;

надають допомогу в отриманні паспортів дітям з числа сімей цієї категорії за клопотанням центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;

здійснюють первинне дослідження поведінки, проблем та особистості неповнолітніх, засуджених до покарань у вигляді громадських робіт, виправних робіт, звільнених

від відбування покарання з випробуванням, та їхніх сімей і передають матеріали до центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та кримінально-виконавчої інспекції;

збирають та узагальнюють інформацію про осіб, які втягують неповнолітніх у злочинну діяльність;

надають допомогу органам освіти й охорони здоров'я в підготовці відповідних документів щодо оформлення особових справ неповнолітніх, які направляються до загальноосвітніх шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації;

здійснюють контроль за неповнолітніми, які перебувають на обліку кримінальної міліції у справах неповнолітніх.

9) Установи виконання покарань:

за запрошенням управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту беруть участь у роботі дорадчого органу;

повідомляють центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді про виявлення сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;

сприяють розповсюдженню реклами про послуги центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді серед неповнолітніх і молоді, які звільняються з місць позбавлення волі;

проводять спільно з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді профілактичну та просвітницьку роботу з неповнолітніми та молоддю з числа сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, відповідно до Порядку взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і установ виконання покарань у проведенні соціальної роботи з неповнолітніми та молоддю, які відбувають покарання в цих установах і звільняються з них, затвердженого наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту і Державного департаменту України з питань виконання покарань від 28.10.2005 № 2559/177, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 25.11.2005 за № 1425/11705.

Директор Державної
соціальної служби для
сім'ї, дітей та молоді

С.В.Толстоухова

Додаток 1
до Порядку взаємодії
суб'єктів соціальної роботи
із сім'ями, які опинилися
у складних життєвих
обставинах

ЖУРНАЛ
обліку сімей, які опинилися
у складних життєвих обставинах

N З/п	Дата взяття на облік	Прізвище, ініціали, рік народження матері, батька, кількість дітей, у т.ч. неповнолітніх	Місце проживання сім'ї	Суб'єкт соціального ін спектування	Обставини, що є підставою для взяття сім'ї на облік	Рішення дорадчого органу	Види надаваної допомоги	Підстава для зняття з обліку (указати дату зняття з обліку)	Примітка

Директор Державної
соціальної служби для
сім'ї, дітей та молоді

С.В.Толстоухова

Додаток 2

до Порядку взаємодії суб'єктів
соціальної роботи із сім'ями,
які опинилися у складних
життєвих обставинах

ОБЛІКОВА КАРТКА

сім'ї _____,
щодо якої здійснюється соціальний супровід

Тип сім'ї (поставити відповідну позначку):

багатодітна	неповна	малозабезпечена

Батько _____ (П.І.Б., рік народження)

Мати _____ (П.І.Б., рік народження)

Кількість членів сім'ї, у т.ч. дітей до 18 років _____

Місце проживання сім'ї _____ (індекс, область, район,

місто (село, селище), вулиця, будинок, квартира, телефон)

Підстава для організації соціального супроводу _____

Ознаки кризової ситуації (необхідне підкреслити): самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, інвалідність, психологічний чи психічний розлад, систематичне вживання алкогольних чи наркотичних засобів, стихійне лихо, катастрофа тощо. Короткий зміст рішення дорадчого органу _____

Надана допомога _____

Суб'єкт(и) соціального супроводу _____

Термін здійснення соціального супроводу _____

Причини зняття з соціального супроводу (поставити відповідну позначку):

Подолання сім'єю складної життєвої ситуації	Відмова сім'ї від допомоги, якщо це не загрожує іншим особам	Переїзд сім'ї (зміна місця проживання)	Рішення щодо неповнолітніх дітей

Додаткова інформація _____

Директор Державної соціальної служби
для сім'ї, дітей та молоді

С.В.Толстоухова

ДОДАТОК 3

28.12.2006 р.

№ 864

МІНІСТЕРСТВО УКРАЇНИ У СПРАВАХ СІМ'Ї, МОЛОДІ ТА СПОРТУ
МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ТРАНСПОРТУ ТА ЗВ'ЯЗКУ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ДЕПАРТАМЕНТ УКРАЇНИ З ПИТАНЬ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Н А К А З

28.12.2006

№ 864

**Про планування діяльності та ведення документації
соціальних педагогів, соціальних педагогів по роботі з
дітьми-інвалідами системи Міністерства освіти і науки України**

На виконання пункту 3 наказу Міністерства освіти і науки України від 23.08.2006 р. № 631 „Про життя вичерпних заходів, спрямованих на дотримання законодавства щодо захисту прав неповнолітніх” та забезпечення належної роботи соціальних педагогів в навчальних закладах

н а к а з у ю :

1. Затвердити кваліфікаційні характеристики соціального педагога, соціального педагога по роботі з дітьми-інвалідами, практичного психолога навчального закладу системи Міністерства освіти і науки України (додатки 1 – 3).

2. Міністру освіти і науки Автономної Республіки Крим, начальникам управлінь освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій:

2.1. Забезпечити виконання спільного наказу Міністерства освіти і науки України від 14 червня 2006 р. № 1983/388/452/221/556/596/106 „Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах” (заєєстровано в Міністерстві юстиції України 12 липня 2006 р. за № 824/12698).

2.2. Проаналізувати стан кадрового забезпечення та до початку 2007 – 2008 навчального року увести посади соціальних педагогів, соціальних педагогів по роботі з дітьми-інвалідами, практичних психологів в усі типи загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти відповідно до нормативів їхньої чисельності (лист Міністерства освіти і науки України від 15.06.2004 р. № 1/9-324).

3. Керівникам навчальних закладів забезпечити:

3.1. Планування діяльності соціальних педагогів, соціальних педагогів по роботі з дітьми-інвалідами за річним та щомісячним планом роботи (додатки 4 – 5) за тимчасовими нормативами часу на основні види роботи практичного психолога та соціального педагога (додаток 6).

3.2. Ведення соціальними педагогами журналів реєстрації звернень учнів, батьків, вчителів (додаток 7); графіків роботи на тиждень (додаток 8); журналів щоденного обліку роботи (додаток 9); соціальних паспортів класу (додаток 10); облікових карток соціального супроводу сімей дітей (додаток 11); актів обстеження матеріально-побутових умов проживання дітей (додаток 12); переліків суб'єктів соціально-педагогічної діяльності в мікрорайоні навчального закладу (додаток 13).

5. Українському науково-методичному центру практичної психології і соціальної роботи (Панок В.Г.) у 1 півріччі 2007 року провести нараду керівників обласних психологічних служб щодо діяльності соціального педагога, соціального педагога по роботі з дітьми-інвалідами навчального закладу.

6. Контроль за виконанням наказу залишаю за собою.

В.о. Міністра

Б.М. Жебровський

Кваліфікаційна характеристика

Соціальний педагог

Посадові обов'язки. Забезпечує соціально-педагогічний патронаж дітей та молоді в системі освіти, сприяє взаємодії навчальних закладів, сім'ї, служб у справах неповнолітніх, соціального захисту, центрів соціальних служб для молоді, кримінальної міліції та інших підрозділів державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, неурядових та громадських організацій з метою адаптації дитини до вимог соціального середовища і створення умов для її сприятливого розвитку.

Виконує функції:

– діагностичну:

вивчає та оцінює особливості діяльності і розвитку учнів (вихованців), мікроколективу (класу чи референтної групи), шкільного колективу в цілому, неформальних молодіжних об'єднань; досліджує спрямованість впливу мікросередовища, особливостей сім'ї та сімейного виховання, позитивного виховного потенціалу в мікрорайоні та джерела негативного впливу на дітей і підлітків;

– прогностичну:

прогнозує на основі спостережень та досліджень посилення негативних чи позитивних сторін соціальної ситуації, що впливає на розвиток особистості учня чи групи; прогнозує результати навчально-виховного процесу з урахуванням найважливіших факторів становлення особистості;

– консультативну:

дає рекомендації (поради) учням, батькам, вчителям та іншим особам з питань соціальної педагогіки; надає необхідну консультативну соціально-педагогічну допомогу дитячим, молодіжним об'єднанням, дітям, підліткам, які потребують піклування чи знаходяться у складних життєвих обставинах тощо;

– захисну:

забезпечує дотримання норм охорони та захисту прав дітей і підлітків, представляє їхні інтереси у різноманітних інстанціях (службі у справах неповнолітніх, міліції, суді тощо);

– профілактичну:

переконує учнів в доцільності дотримання соціально значимих норм та правил поведінки, ведення здорового способу життя; сприяє попередженню негативних явищ в учнівському середовищі;

– соціально-перетворювальну:

надає соціальні послуги, спрямовані на задоволення соціальних потреб учнівської молоді; здійснює соціально-педагогічний супровід навчально-виховного процесу, соціально-педагогічний патронаж соціально-незахищених категорій дітей; сприяє соціальному і професійному визначенню особистості, дбає про професійне самовизначення та соціальну адаптацію молоді;

– організаційну:

координує діяльність й взаємодію усіх суб'єктів соціального виховання; сприяє соціально корисній діяльності дітей і підлітків; формує демократичну систему взаємостосунків в підлітковому середовищі, а також серед дітей і дорослих.

Сприяє розкриттю здібностей, талантів, обдарувань вихованців через їх участь у науковій, технічній, художній творчості. Залучає громадські організації, творчі спілки, окремих громадян тощо до культурно-освітньої, профілактично-виховної, спортивно-оздоровчої та інших видів роботи.

Займається профілактикою правопорушень неповнолітніх. Дотримується педагогічної етики, поважає гідність особистості дитини, захищає її від будь-яких форм фізичного або психічного насильства, запобігає вживанню ними алкоголю, наркотиків, іншим шкідливим звичкам, пропагує здоровий спосіб життя. Постійно підвищує свій професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру.

Повинен знати

Для вирішення соціально-педагогічних завдань повинен мати знання в обсязі вищої освіти зі спеціальностей «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота». Має знати вікову, педагогічну, соціальну психологію; етику, естетику, педагогічну деонтологію, основи права, екології; методологічні принципи, закономірності, зміст, методи та форми виховання; інноваційні процеси, технології освітньо-виховної роботи в навчальних закладах різних типів; особливості профілактики девіантної поведінки учнів різного віку, негативних явищ у підлітковому середовищі, проблеми статево-рольової соціалізації особистості; форми і методи роботи у сімейно-побутовому середовищі, у позашкільних закладах, за місцем проживання; основи валеології, зміст, форми та методи організації здорового способу життя дітей та учнів різного віку; специфіку роботи у загальноосвітніх школах-інтернатах, спеціальних, санаторних та школах соціальної реабілітації; сучасний стан і тенденції розвитку дитячих, підліткових спілок, рухів, організацій тощо та їхній вплив на особистість; функції, права системи державних інститутів, установ, громадських організацій у галузі освіти, навчання та виховання підростаючого покоління; культурні, економічні, демографічні, екологічні особливості соціального середовища, в якому організовується робота; основи трудового законодавства України, правила охорони праці та техніки безпеки; Закон України «Про освіту», Декларація прав людини, Конвенція ООН про права дитини, інші законодавчі і нормативно-правові акти та документи з питань навчання і виховання; державну мову відповідно до чинного законодавства про мову в Україні.

Повинен вміти

Застосовувати професійні знання в практичній діяльності, вивчати відхилення у поведінці школярів, молоді; проводити профілактичну роботу з попередження девіантної поведінки, а також розробляти програми та проекти роботи з "дітьми вулиці", працювати з групами ризику в умовах неформального спілкування, сприяти прояву ініціативи, активізації суб'єктивної позиції вихованців (клієнтів); організовувати взаємодію педагогічного колективу, батьків, громадських об'єднань та організацій, служб у справах неповнолітніх, служб соціального захисту, профспілок, правоохоронних органів, медичних установ тощо щодо виховання, оздоровлення, здійснення соціального патронажу, профілактичної роботи і соціальної реабілітації дітей та підлітків.

Повинен мати

Розвинені комунікативні та організаційні здібності, здатність співчувати, співпереживати; ціннісні орієнтації, спрямовані на розвиток особистості дитини як найвищої цінності суспільства, на творчу педагогічну діяльність; навички проведення співбесід, інтерв'ювання, вирішення конфліктних ситуацій, проведення групових занять з дітьми та дорослими.

Кваліфікаційні вимоги до категорій

Соціальний педагог вищої категорії має вищу освіту зі спеціальностей «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота», дотримується вимог етичного кодексу, виявляє високий рівень професіоналізму, ініціативу, досконало володіє ефективними формами, методами організації педагогічної роботи серед дітей, молоді, батьків, забезпечує високу якість своєї праці, має власні методичні розробки, відзначається загальною культурою, моральними якостями, що служать прикладом для наслідування. Стаж роботи на посаді соціального педагога – не менше 8 років.

Соціальний педагог I категорії має вищу освіту зі спеціальностей «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота», дотримується вимог етичного кодексу, виявляє високий рівень професійної компетентності, використовує сучасні форми, методи навчально-виховної роботи, досяг значного рівня соціально-педагогічної діяльності, відзначається загальною культурою, моральними якостями, що служать прикладом для наслідування. Стаж роботи на посаді соціального педагога – не менше 5 років.

Соціальний педагог II категорії має вищу освіту зі спеціальностей «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота», має достатній рівень професіоналізму, дотримується вимог етичного кодексу, використовує сучасні форми, методи виховання, відзначається

загальною культурою, моральними якостями, що служать прикладом для наслідування. Стаж роботи на посаді соціального педагога – не менше 3 років.

Соціальний педагог має вищу або середню освіту зі спеціальностей “Соціальна педагогіка”, “Соціальна робота”, дотримується вимог етичного кодексу, професійно компетентний, забезпечує нормативні вимоги до рівня навчально-виховної роботи у соціальному середовищі, відповідає загальним етичним та культурним вимогам до педагогічних працівників.

Додаток 2
до наказу Міністерства
освіти і науки України
від 28.12.2006 р. № 864

Кваліфікаційна характеристика

Соціальний педагог по роботі з дітьми-інвалідами

Посадові обов’язки. Забезпечує соціально-педагогічний патронаж дітей-інвалідів шкіл-інтернатів, спеціальних та санаторних шкіл, сприяє взаємодії навчальних закладів, сім’ї, служб у справах неповнолітніх, соціального захисту, охорони здоров’я, центрів соціальних служб для молоді, кримінальної міліції, інших підрозділів державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, неурядових та громадських організацій з метою адаптації дитини з особливими потребами до вимог соціального середовища і створення умов для її сприятливого розвитку

Здійснює функції:

- діагностичну: вивчає та оцінює особливості діяльності і розвитку учнів (вихованців), мікроколективу (класу чи референтної групи), шкільного колективу в цілому, неформальних молодіжних об’єднань; досліджує спрямованість впливу мікросередовища, особливостей сім’ї та сімейного виховання, позитивного виховного потенціалу в мікрорайоні та джерела негативного впливу на дітей і підлітків;
- прогностичну: прогнозує на основі спостережень та досліджень посилення негативних чи позитивних сторін соціальної ситуації, що впливає на розвиток особистості учня чи групи; прогнозує результати навчально-виховного процесу з урахуванням найважливіших факторів становлення особистості;
- консультативну: дає рекомендації (поради) учням, батькам, вчителям та іншим особам з питань соціальної педагогіки; надає необхідну консультативну соціальнопедагогічну допомогу дитячим, молодіжним об’єднанням, дітям, підліткам, які потребують піклування чи знаходяться у складних життєвих обставинах тощо;
- захисну: забезпечує дотримання норм охорони та захисту прав дітей і підлітків, представляє їхні інтереси у різноманітних інстанціях (службі у справах неповнолітніх, міліції, суді тощо);
- профілактичну: переконує учнів в доцільності дотримання соціально значимих норм та правил поведінки, ведення здорового способу життя; сприяє попередженню негативних явищ в учнівському середовищі;
- соціальноперетворювальну: надає соціальні послуги, спрямовані на задоволення соціальних потреб учнівської молоді; здійснює соціальнопедагогічний супровід навчально-виховного процесу, соціальнопедагогічний патронаж соціальнонезахищених категорій дітей; сприяє соціальному і професійному визначенню особистості, дбає про професійне самовизначення та соціальну адаптацію молоді; проводить

роботу, спрямовану на відновлення фізичного стану дітей-інвалідів, їхніх соціальних функцій;

- організаційну: координує діяльність й взаємодію усіх суб'єктів соціального виховання; сприяє соціально корисній діяльності дітей і підлітків; формує демократичну систему взаємостосунків в підлітковому середовищі, а також серед дітей і дорослих.
- Сприяє розвитку дітей з обмеженими можливостями, поліпшенню їхнього психоемоційного стану. Стимулює розвиток соціальної і економічної активності дітей-інвалідів, підприємницької ініціативи, інтелектуального, трудового потенціалу.
- Сприяє виявленню та розкриттю здібностей, талантів, обдарувань вихованців через їхню участь у науковій, технічній, художній творчості, дбає про професійне самовизначення та соціальну адаптацію молоді з урахуванням медикофізіологічних та соціальнопсихологічних можливостей.
- Залучає різні установи, громадські організації, творчі спільки, окремих громадян до культурноосвітньої, профілактичновиховної, спортивнооздоровчої та інших видів роботи з дітьми-інвалідами.
- Дотримується педагогічної етики, поважає гідність особистості дитини, захищає її від будь-яких форм фізичного або психічного насильства, запобігає вживанню ними алкоголю, наркотиків, іншим шкідливим звичкам, пропагує здоровий спосіб життя, займається профілактикою правопорушень неповнолітніх тощо. Постійно підвищує свій професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру.

Повинен знати

Для вирішення соціально-педагогічних завдань повинен мати знання в обсязі вищої освіти зі спеціальностей «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота». Має знати вікову, педагогічну, соціальну психологію; етику, естетику, педагогічну деонтологію, основи права, екології; методологічні принципи, закономірності, зміст, методи та форми виховання; інноваційні процеси, технології освітньо-виховної роботи в навчальних закладах різних типів; особливості профілактики девіантної поведінки дітей з обмеженими можливостями різного віку, негативних явищ у підлітковому середовищі, проблеми статево-рольової соціалізації особистості дітей-інвалідів; форми і методи роботи у сімейно-побутовому середовищі, де виховується інвалід, у позашкільних закладах, спеціальних та лікувально-оздоровчих закладах, за місцем проживання; основи валеології, зміст, форми та методи організації здорового способу життя дітей-інвалідів різного віку; специфіку роботи у загальноосвітніх школах-інтернатах, спеціальних, санаторних та школах соціальної реабілітації; сучасний стан і тенденції розвитку дитячих, підліткових спілок, рухів, організацій тощо та їхній вплив на особистість; функції, права системи державних інститутів, установ, громадських організацій у галузі освіти, навчання та виховання підростаючого покоління; взагалі і дітей з особливими потребами зокрема, культурні, економічні, демографічні, екологічні особливості соціального середовища, в якому організовується робота; основи трудового законодавства України, правила охорони праці та техніки безпеки; Закон України «Про освіту», Декларацію прав людини, Конвенцію ООН про права дитини, інші законодавчі і нормативно-правові акти та документи з питань навчання і виховання; державну мову відповідно до чинного законодавства про мови в Україні.

Повинен вміти

Застосовувати професійні знання в практичній діяльності, здійснювати корекцію відхилень у поведінці дітей з особливими потребами; проводити профілактичну роботу з попередження їхньої девіантної поведінки, а також розробляти та організовувати програми та проекти виховної, превентивної, корекційної та реабілітаційної роботи з дітьми-інвалідами; впроваджувати масові, колективні та індивідуальні форми та методи реабілітації дітей та підлітків-інвалідів; розробляти соціальні моделі та застосовувати методи навчання, виховання та спілкування осіб з обмеженими фізичними можливостями;

займатись посередницькою діяльністю в сфері виховання та соціальної допомоги; працювати в умовах неформального спілкування, сприяючи прояву ініціативи, активізації суб'єктивної позиції вихованців (клієнтів).

Повинен мати

Розвинені комунікативні та організаційні здібності, здатність співчувати, співпереживати; ціннісні орієнтації, спрямовані на розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, на творчу педагогічну діяльність; навички проведення співбесід, інтерв'ювання, вирішення конфліктних ситуацій, проведення групових занять з дітьми та дорослими.

Кваліфікаційні вимоги до категорій

Соціальний педагог по роботі з дітьми-інвалідами вищої категорії має вищу освіту зі спеціальностей «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота», виявляє високий рівень професіоналізму, ініціативу, досконало володіє ефективними формами, методами організації соціально-педагогічної роботи серед дітей-інвалідів та їхніх батьків, дотримується вимог етичного кодексу, забезпечує високу якість своєї праці, має власні методичні розробки, відзначається загальною культурою, моральними якостями, що служать прикладом для наслідування. Стаж роботи на посаді соціального педагога по роботі з дітьми-інвалідами – не менше 8 років.

Соціальний педагог по роботі з дітьми-інвалідами I категорії має вищу освіту зі спеціальностей «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота», виявляє високий рівень професійної компетентності, використовує сучасні форми, методи навчально-виховної роботи, досяг значного рівня соціально-педагогічної діяльності, дотримується вимог етичного кодексу, відзначається загальною культурою, моральними якостями, що служать прикладом для наслідування. Стаж роботи на посаді соціального педагога по роботі з дітьми-інвалідами – не менше 5 років.

Соціальний педагог по роботі з дітьми-інвалідами II категорії має вищу освіту зі спеціальностей «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота», достатній рівень професіоналізму, використовує сучасні форми, методи виховання дітей-інвалідів, дотримується вимог етичного кодексу, досяг вагомій якості соціально-педагогічної праці, відзначається загальною культурою, моральними якостями, що служать прикладом для наслідування. Стаж роботи на посаді соціального педагога по роботі з дітьми-інвалідами – не менше 3 років.

Соціальний педагог по роботі з дітьми-інвалідами має вищу або середню педагогічну освіту зі спеціальностей "Соціальна педагогіка", "Соціальна робота", професійно компетентний, дотримується вимог етичного кодексу, забезпечує нормативні вимоги до рівня навчально-виховної роботи у соціальному середовищі, відповідає загальним етичним та культурним вимогам до педагогічних працівників.

Додаток 3
до наказу Міністерства
освіти і науки України
від 28.12.2006 р. № 864

Кваліфікаційна характеристика

Практичний психолог

Посадові обов'язки

Бере участь в організації освітньо-виховного процесу з метою забезпечення всебічного особистісного розвитку дітей, підлітків, молоді, зміцнення і захисту їхнього психічного здоров'я. Виявляє причини, що утруднюють становлення особистості дитини. Шляхом психодіагностики, консультування, психопрофілактики, психолого-педагогічної корекції, надає допомогу вихованцям, учням, учителям, батькам у вирішенні питань навчання, виховання і розвитку дітей та підлітків. Проводить психолого-педагогічну діагностику їхньої готовності до навчання, допомагає у виборі загальноосвітнього навчального закладу, профілю навчання з рівнем індивідуального розвитку. Планує, розробляє, впроваджує в практику розвиваючі, корекційні програми навчально-виховної діяльності з урахуванням статевих, вікових, інших особливостей дітей. Сприяє пошуку, відбору, розвитку обдарованих дітей, вибору молоддю професії з урахуванням їхньої підготовки та здібностей. Виявляє і обстежує вихованців, учнів, які потребують соціально-психологічної корекції, надає їм психолого-педагогічну допомогу. Настановленням і особистим прикладом утверджує повагу до принципів загальнолюдської моралі, батьків, жінки, культурно-національних, духовних цінностей України, країни походження, дбайливе ставлення до навколишнього середовища тощо. Готує вихованців, учнів до життя в душі взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами. Дотримується педагогічної етики та етичного кодексу психолога, поважає гідність дитини, захищає її від будь-яких форм фізичного або психічного насильства, пропагує здоровий спосіб життя. Здійснює первинну профілактику алкоголізму, наркоманії, інших шкідливих звичок серед дітей, підлітків. Проводить психологічну експертизу і психолого-педагогічну корекцію асоціальної поведінки, психологічну реабілітацію неповнолітніх. Бере участь у роботі комісій з питань соціально-правового захисту дітей, психолого-медико-педагогічних консультацій тощо. Сприяє формуванню психологічної культури вихованців, учнів, учителів, батьків. Консультує керівників, працівників навчальних закладів та освітніх установ з питань психології організації та управління навчально-виховним процесом. Постійно підвищує свій професійний рівень, загальну культуру.

Повинен знати

Повинен мати знання в обсязі вищої освіти зі спеціальності "Психологія", "Практична психологія". Має знати загальну, соціальну, педагогічну, вікову психологію, психологію особистості, загальну педагогіку, основи дефектології, сексології, профорієнтації і психології праці, психодіагностики, психопрофілактики, психотерапії, психогігієни, структуру системи освіти, психологію управління; форми, методи, засоби ефективного навчання і виховання, діагностики і корекції психічного розвитку дитини; програмно-методичні матеріали і документи щодо обсягу, рівня освіти дітей, вимоги до нормативного забезпечення навчально-виховного процесу; індивідуальні характеристики вихованців, учнів, соціальні, культурні, психологічні інші умови їхнього навчання та виховання; основні напрямки і перспективи розвитку освіти, психолого-педагогічної науки; Закон України «Про освіту», Декларацію прав людини, Конвенцію ООН про права дитини, етичний кодекс психолога, інші законодавчі і нормативно-правові акти та документи з питань навчання і виховання дітей та молоді; державну мову відповідно до чинного законодавства про мови в Україні.

Повинен вміти

Ефективно застосовувати професійні знання в практичній діяльності: проводити психологічну діагностику, соціально-психологічні обстеження, індивідуальні та групові консультації з дітьми і дорослими, здійснювати індивідуальну і групову психокорекцію, розробляти і реалізовувати програми профілактики відхилень у поведінці та розвитку, формування навичок здорового способу життя та безпечної поведінки, здійснювати соціально-психологічну і психолого-педагогічну експертизу, за результатами своєї діяльності готувати звіти, висновки і рекомендації для педагогів, батьків, вихованців, органів і установ освіти; здійснювати педагогічну (просвітницьку) роботу в галузі психології; розв'язувати конфлікти; самостійно підвищувати свій професійний рівень.

Повинен мати

Ціннісні орієнтації, спрямовані на всебічний культурний, духовний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, творчу психолого-педагогічну діяльність, розвинуті комунікативні здібності і навички, глибокі і системні професійні знання.

Кваліфікаційні вимоги до категорій

Практичний психолог вищої категорії має вищу освіту зі спеціальності “Психологія”, “Практична психологія”, проявляє високий рівень професіоналізму, ініціативи, творчості, дотримується етичного кодексу психолога, досконало володіє ефективними формами, методами психологічного забезпечення навчально-виховного процесу, досяг високої результативності, якості своєї праці, відзначається загальною культурою, моральними якостями, що служать прикладом для наслідування, має власні методичні розробки. Стаж роботи на посаді практичного психолога – не менше 5 років.

Практичний психолог I категорії має вищу освіту зі спеціальності «Психологія», “Практична психологія” виявляє ґрунтовну професійну компетентність, дотримується етичного кодексу психолога, добре володіє ефективними формами, методами психологічного забезпечення педагогічного процесу, досяг значних результатів у психолого-педагогічній діяльності, відзначається загальною культурою, моральними якостями, що служать прикладом для наслідування. Стаж роботи на посаді практичного психолога – не менше 3 років.

Практичний психолог II категорії має вищу освіту зі спеціальності “Психологія”, “Практична психологія”, виявляє достатній професіоналізм, дотримується етичного кодексу психолога, використовує сучасні форми, методи психологічного забезпечення навчання та виховання, розвитку дітей, вихованців, учнів, досяг вагомої результативності у психолого-педагогічній діяльності, відзначається загальною культурою, моральними якостями, що служать прикладом для наслідування. Стаж роботи на посаді практичного психолога – не менше 1 року.

Практичний психолог має вищу освіту зі спеціальності “Психологія”, “Практична психологія”, професійно компетентний, дотримується етичного кодексу психолога, забезпечує нормативні рівні психологічної підтримки навчально-виховного процесу, задовольняє етичним та культурним вимогам до педагогічних працівників.

Додаток 13
до наказу Міністерства
освіти і науки України
від 28.12.2006 р. № 864

СУБ'ЄКТИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В МІКРОРАЙОНІ НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

До суб'єктів соціально-педагогічної діяльності відносяться державні, громадські організації, фізичні особи, що здійснюють соціальну політику в Україні та надають соціально-педагогічні послуги різним категоріям учнівської молоді.

Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності	Перелік суб'єктів соціально-педагогічної діяльності, з якими взаємодіє соціальний педагог в мікрорайоні навчального закладу
Державні організації	Державні виконавчі органи та органи місцевого самоврядування.
	Структури Міністерства праці та соціальної політики: центри зайнятості, притулки для неповнолітніх, кризові центри.
	Структури Міністерства охорони здоров'я: лікарні та поліклініки, санаторно-курортні установи, санітарно-профілактичні установи, анонімні медичні кабінети.
	Структури Міністерства освіти і науки: відділи освіти, методичні кабінети, центри опіки та піклування (опікунські ради), центри практичної психології і соціальної роботи, навчальні заклади різних типів та форм власності, центри дитячої та юнацької творчості.
	Структури Міністерства сім'ї, дітей та молоді: відділи у справах сім'ї та молоді, центри соціальних служб для молоді, дружні клініки для молоді, реабілітаційні центри
	Структури Міністерства внутрішніх справ: виправно-трудова установа, приймальники-розподільники, служби у справах неповнолітніх, кримінальна міліція у справах неповнолітніх
	Структури Міністерства культури: бібліотеки, кінотеатри, будинки культури інше.
	Структури Державного комітету спорту і туризму: стадіони, басейни, спортзали, тіри, оздоровчі центри, спортивні секції, клуби інше
Недержавні організації	Благодійні фонди, товариства, політичні партії та їх осередки, що працюють з молоддю та дітьми (СПОУ, Пласт, УНКМО інше), громадські об'єднання, приватні соціальні служби, відділення міжнародних організацій (ПРООН, ЮНІСЕФ, Товариство Червоного Хреста, тощо).
Фізичні особи	Соціальні працівники, соціальні педагоги, практичні психологи, реабілітологи, медичні працівники, вчителі, тренери, волонтери.

Організація роботи з дітьми трудових мігрантів на практиці

ДОДАТОК 4

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ НА ПРАКТИЦІ: ДІЯЛЬНІСТЬ ТВОРЧОЇ ЛАБОРАТОРІЇ

Чернівецьким обласним науково-методичним центром практичної психології і соціальної роботи було ініційовано створення творчих лабораторій практичних психологів, робота яких орієнтована, насамперед, саме на розробку цілісних соціально-психологічних технологій роботи практичного психолога.

Матеріали творчої лабораторії практичних психологів Хотинського району Чернівецької області „Психологічний супровід дітей, батьки яких перебувають за кордоном“

ПЛАН РОБОТИ

Тема: „Тимчасова відсутність батьків як одна з передумов схильності до девіантної поведінки.“

Мета: Розробити напрями психологічного супроводу дітей, батьки яких перебувають за кордоном. Дослідити вірогідність впливу відсутності батьків на формування особистості підлітків.

Об’єкт: Підлітки, батьки яких тимчасово перебувають за кордоном (є трудовими емігрантами).

Гіпотеза дослідження: Підлітки, батьки яких перебувають за кордоном, схильні до девіантної поведінки.

Завдання:

- розробити психодіагностичну програму дослідження поведінкового компонента підлітків та провести діагностику за цією програмою;
- проаналізувати результати дослідження та зробити порівняльну характеристику результатів діагности поведінкового компонента підлітків, батьки яких перебувають за кордоном, і підлітків з повних сімей;
- розробити систему профілактичної роботи із соціально незахищеними підлітками, схильними до проявів девіантної поведінки;
- оцінити ефективність розробленої системи профілактичної роботи з соціально незахищеними підлітками.

Етапи діяльності творчої лабораторії

Навчальний рік	Етапи	Завдання
2003 – 2004 навч.р.	I. Організаційний	Створити творчу лабораторію практичних психологів. Розширити алгоритми її діяльності. Визначити проблему, мету, завдання творчої лабораторії практичних психологів. Документальне оформлення діяльності творчої лабораторії.
	II. Підготовчий	Опрацювати наукову та методичну літературу за вибраною темою. Визначити об’єкт та предмет дослідження. Визначити базу дослідження на основі даних соціального паспорта загальноосвітніх навчальних закладів (закладах та класах, в яких проводитиметься дослідження).
2004 – 2005 навч.р.	III. Дослідницький	Розробити психодіагностичну програму поведінкового компонента підлітків. Провести діагностику за даною програмою. Узагальнити результати експерименту.
	IV. Констатуючий	Зробити порівняльну характеристику результатів діагностики поведінкового компоненту підлітків, батьки яких перебувають за кордоном із підлітками з повних сімей. Розробити систему профілактичної роботи із підлітками, батьки яких перебувають за кордоном.
2005 – 2006 навч.р.	V. Формуючий	Впровадити систему профілактичної роботи в навчально виховний процес шкіл району, які входять в базу дослідження.
	VI. Підсумковий	Підсумок роботи творчої лабораторії за період 2003–2004 н.р. Визначити напрямки роботи, які потребують подальшого вивчення.

Література

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс) / А.И. Капська, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола; Заг. ред. А.Й. Капської. – К., 2002. – 164 с.
2. Максимова Н.Ю., Малютіна К.Л., Піскун В.М. Основи дитячої патопсихології: Навч. посіб. – К.: Перун, 1996. – 416 с.
3. Нагорна А.М., Беспалько В.В. Профілактика наркоманії серед підлітків. – Кам'янець-Подільський: «Абетка - НОВА»; 2002. – 168 с.
4. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх / Навч.-метод. посіб. – К., 1996. – 352 с.
5. Основи практичної психології / В.Панок, Т.Титаренко, Н. Чепелева та ін.: Підруч. – К.: Либідь, 1999. – 536 с.
6. Психічне здоров'я дитини / Упоряд. Т. Гончаренко. – К.: Редакції заг. пед. газет, 2003. – 112с.
7. Рогов Е.Й. Настольная книга практического психолога: Учеб. пособие: В 2 кн. – М: Владос, 1998 р. – Кн.1: Система работы психолога с детьми разного возраста. – 384 с.
8. Романовська Д.Д., Собкова С.І., Основи психосексуальної культури: Навч.-метод. посіб. – Чернівці: Золоті Литаври, 2003 р. – 168 с.
9. Швець Г. Девіантна поведінка вчителів. Робота психолога з її подолання // Психолог. – 2004 – червень № 23 – 24. – С. 55 – 59.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ ХОТИНСЬКОГО РАЙОНУ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ З РІЗНИМИ ТИПАМИ ВАЖКОВИХОВУВАНОСТІ

Основними серед завдань психологічної служби освіти є забезпечення особистісного підходу до кожної дитини, сприяння повноцінному особистісному й інтелектуальному розвитку та профілактика і корекція його відхилень. Виконуючи ці завдання, практичні психологи навчальних закладів здійснюють психологічний супровід розвитку дітей та учнівської молоді, що і є основним змістом превентивної роботи з подолання проблем девіантної поведінки школярів.

Девіантна поведінка – дії особистості, які не відповідають нормам, прийнятим у суспільстві, зокрема моральним, правовим, дисциплінарним, побутовим тощо. Поняття «девіантність» є досить широким, тому дітей, яким притаманні відхилення поведінкових реакцій, в практиці називають по-різному: недисципліновані, педагогічно або соціально занедбані, важкі діти, важковиховувані, схильні до правопорушень, девіантні підлітки тощо. Ці терміни частіше використовуються як синоніми. Тому в основу своєї роботи по цій проблемі ми взяли поділ А. Максимової, яка виділяє типи важковиховуваності у залежності від видів соціальної дезадаптації підлітків, які чинять опір педагогічним впливам:

- 1) тип педагогічно занедбаних дітей (неформованість особистісних структур, низький рівень розвитку моральних уявлень і соціально схвалених навичок поведінки);
- 2) конституційний тип (особливості розвитку вищої нервової діяльності, а саме акцентуації характеру, емоційна нестійкість, імпульсивність тощо);
- 3) ситуативний тип (невмілі виховні впливи);
- 4) власне важковиховуваність (функціональні новоутворення особистості, які перешкоджають процесу соціалізації).

При цьому можливе й поєднання деяких типів важковиховуваності, яке виникає внаслідок нашарування негативних чинників на вже наявні вияви соціальної дезадаптації. Діяльність щодо виявлення, профілактики та корекції проявів девіантності практичними психологами району здійснюється системно. По-перше, робота починається з профілактики, а саме: здійснюється психологічний супровід процесу пристосування першокласників до шкільного життя та виявлення дітей «групи ризику» у початковій школі, попередження дезадаптації учнів під час переходу з початкової до середньої ланки.

По-друге, найбільш важливою роботою є саме діагностика та визначення типу важковиховуваності, оскільки той самий вид відхилень у поведінці може бути зумовлений зовсім різними причинами. Відсутність діагнозу набагато підвищує ризик помилок у корекційній роботі. Тому у своїй діяльності ми застосовуємо для виявлення причин девіантної поведінки програму психодіагностики, до якої відносяться загалом відомі методики визначення характерологічних особливостей; дослідження психологічного клімату сім'ї, статусу учня у класному колективі; вивчення інтересів, нахилів, здібностей; діагностика емоційного стану учня.

Для визначення типу важковиховуваності використовується спеціальна методика, яка визначає показники характерологічних особливостей дитини, її поведінки, спілкування, що свідчать про наявність конкретного типу важковиховуваності та ступінь її вираження. Дані психологічних досліджень заносяться у психолого-педагогічну карту підлітка.

Усі результати обстежень обговорюються на психолого-педагогічному консилиумі з метою підтвердження достовірності складеної характеристики та підвищення ефективності корекційних заходів.

Практичними психологами у відповідності до результатів досліджень складається програма психокорекційної роботи з дітьми конкретного типу важковиховуваності.

Надаються відповідні рекомендації та допомога педагогічному колективу і батькам щодо роботи з підлітками.

Така система діяльності дозволяє практичному психологу загальноосвітнього навчального закладу цілісно підійти до вирішення і подолання проблеми девіантної поведінки школярів.

Орієнтовна програма діагностики

Діагностика пізнавальних процесів:

- тести на увагу Б. Бурдона або В. Анфімова; таблиці Шульте або Е. Крепеліна;
- визначення обсягу логічної та механічної пам'яті методика „Запам'ятай пару“;
- тести на вербально-логічне мислення;
- тести Равена, Векслера.

Діагностика характерологічних особливостей:

- тести на виявлення типу темпераменту Айзенка;
- виявлення типу акцентуації модифікований запитальник С.Г. Подмазіна;
- методики вивчення самооцінювання – Дембо – Рубінштейн, В. Століна.

Вивчення емоційного стану та особливостей поведінки:

- виявлення рівня тривожності – методика О. Кондаша;
- методика діагностики показників та форм агресії Басса – Дарки;
- дослідження емоційної спрямованості – тест ВЕС.

Вивчення статусу учня у колективі – соціометрія, анкетування „Ти і твої вчителі“ та ін.

Діагностика адаптивності – тест-запитальник А.В. Фурмана „Наскільки адаптований ти до життя?“.

Вивчення професійної спрямованості – ОПС Д. Голланда, „Що мені подобається“ та ін.

Використання проєктивних методик для додаткової інформації – „Малюнок сім'ї“, „Малюнок неіснуючої тварини“, „Будинок“ тощо.

Методика визначення типу важковиховуваності

У таблиці подано показники характерологічних особливостей дитини. її поведінки, спілкування, які свідчать про наявність конкретного типу важковиховуваності.

Заповнюючи карту, учитель має визначити ступінь вираження кожної особливості (ні – 0 балів, так – 2 бали, може бути – 1).

№ п	Критерії визначення типу важковиховуваності	Ступінь вияву критерію (0—2 бали)
1	Непевнений у собі	
2	Погана дисципліна	
3	Чутливо реагує на виховні дії	
4	Низький рівень засвоєння навчальної програми	
5	Низький рівень інтелектуального розвитку	
6	Непопулярний, відкинутий	
7	Несформованість навичок спілкування	
8	Низький рівень культури в родині	
9	Неблагополучна, неповна сім'я	
10	Батьки не займаються вихованням дитини	
11	Імпульсивний, непосидючий	
12	Задиракуватий	
13	Упертий	
14	Схильний до лідерства, домінуючий	

15	Самолюбивий	
16	Неорганізований	
17	Недисциплінований	
18	Слабовільний	
19	Дратівливий	
20	Неуважний	
21	Випереджувальний фізичний розвиток	
22	Часті зміни самопочуття	
23	Нормальний рівень інтелектуального розвитку	
24	Підвищена зацікавленість сексуальним життям	
25	Вибіркова конфліктність	
26	Самостійність	
27	Прагнення здаватись дорослішим, ніж є насправді	
28	Підвищена критичність до інших	
29	Підвищена самокритичність	
30	Схильність до перепадів активності	
31	Смислова закритість щодо педагогічних впливів	
32	Неадекватно високі домагання	
33	Несприятливе становище в колективі	
34	Неадекватний спокій щодо відчуження у спілкуванні	
35	Підвищена вразливість	
36	Злопам'ятність	
37	Цинічність	
38	Брехливість	
39	Негативна реакція на зауваження. Упевненість у несправедливості всіх вимог, які до нього висуваються	
40	Грубі порушення дисципліни. Зловмисна агресивність	

Інтерпретація: підрахувати кількість балів за шкалою і встановити тип і ступінь важковихованості.

Тип важковихованості	Наявні показники кожного типу важковихованості	Сума балів
Педагогічно занедбаних дітей	1,2,3,4,5,6,7,8,9,10	
Конституційний	11,12,13,14,15,16,17,18,19,20	
Ситуативний	21,22,23,24,25,26,27,28,29,30	
Важковихованих дітей	31,32,33,34,35,36,37,38,39,40	

Підсумок: тип важковихованості визначається за найбільшою сумою набраних балів (за таблицею).

Якщо різні типи важковихованості оцінено однаковою кількістю балів, визначається мішаний тип (наприклад: 7 балів – ситуативний та 7 балів – конституціональний; тип важковихованості – ситуативно-конституціональний).

Рівень важковиховуваності:

0 – 6 балів – **низький**

7 – 12 балів – **середній**

13 – 20 балів – **високий**.

Тип педагогічно занедбаних дітей – низький рівень розвитку моральних уявлень та соціальне схвалених навичок поведінки.

Конституційний тип – утруднення у вихованні, зумовлені індивідуально-психологічними особливостями особистості (акцентуації характеру, емоційна нестійкість, імпульсивність).

Ситуативний тип – невідомі виховні дії, які призводять до конфліктів (несправжня важковиховуваність).

Тип важковиховуваних дітей – утруднення у вихованні, спричинені функціональними новоутвореннями особистості, які призводять до протидії виховному впливу.

КАРТА ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА

I. Загальні відомості про особистість

Прізвище, ім'я, по батькові _____

Стать _____

Вік (скільки років на даний час) _____

Стан здоров'я та фізичний розвиток:

- здоровий;
- часто хворіє і фізично розвинений
- _____

Наявність фізіологічних змін:

- стрибок у зрості;
- часті зміни в самопочутті;
- апатія;
- зниження працездатності;
- _____

Має хронічні захворювання: _____

Поставлений на диспансерний облік з _____ профілю.

Чи мали місце черепно-мозкові травми (так, ні) _____

Умови сімейного виховання. Склад сім'ї:

- повна, неповна (виховує мати/батько);
- нерідний один з батьків/обоє;
- багатодітна сім'я;
- наявність інших членів сім'ї _____

Хто із членів сім'ї має найбільший вплив (позитивний, негативний):

- мати – сестра;
- батько – брат.

Загальна атмосфера в сім'ї:

- доброзичлива;
- конфліктна.

Взаємини з членами сім'ї:

- загалом – добрі, погані;
- з матір'ю – близькі, довірливі, відчужені;
- з батьком – близькі, довірливі, відчужені.

Тип сімейного виховання:

- гіпопротекція (відсутність уваги з боку батьків);
- потураюча гіпопротекція (перебільшене опікування з боку батьків);
- нормальне сімейне виховання.

Здійснення контролю за поведінкою (відсутність контролю, слабкий, достатній, суворий, жорсткий контроль);

Умови розвитку дитини:

- до школи виховувалася вдома;
- до школи відвідувала дитячий садок;
- скільки років навчається в цій школі _____
- додаткові дані _____

II. Соціально-психологічні, індивідуальні особливості особистості

№ п.	Що вивчається	Результати дослідження
1	Особливості пізнавальних процесів	
	- увага	
	- пам'ять	
	- мислення	
	- загальний рівень інтелектуального розвитку IQ	
2	Характерологічні особливості:	
	- тип темпераменту	
	- тип акцентуації	
	- самооцінка	
3	Емоційний стан та особливості поведінки:	
	- тривожність	
	- агресивність	
	- емоційна спрямованість	
4	Статус у колективі	
5	Адаптивність	
6	Професійна спрямованість	
7	Додаткові відомості	

III. Загальні висновки та рекомендації: _____

Орієнтовна програма психологічної корекції педагогічної знедбаності

Мета: розвиток і вдосконалення пізнавальних процесів; формування адекватного самооцінювання; стабілізація емоційно-вольової сфери.

№ п	Напрямки роботи	Шляхи подолання
1	Розвиток гнучкості розумових процесів	<ul style="list-style-type: none"> • тренінги розвитку пізнавальних процесів, інтелекту, креативності; • заняття, спрямовані на розвиток пізнавальної активності; • тренінг з використанням мнемотехнічних прийомів.
2	Формування адекватної самооцінки	<ul style="list-style-type: none"> • тренінг на формування адекватної самооцінки, позитивної „Я-концепції”; • індивідуальні бесіди на тему типу: „Я та інші”, „Пізнаю себе”, „Я і моє майбутнє” та ін.
3	Вироблення правильних навичок поведінки та самоконтролю	<ul style="list-style-type: none"> • тренінги саморегуляції, розвитку та виховання волі та почуттів; • вольові та ділові ігри; • психогімнастика; • тренінги спілкування

Орієнтовна програма психологічної корекції ситуативного типу важковихованості

Мета: сприяти вирішенню конфліктних ситуацій, що породжують емоційну, психологічну нестабільність дитини.

№ п.	Напрямки роботи	Шляхи подолання
1	Визначення та усунення зони дезадаптації; уникання, послаблення або вирішення конфліктної ситуації	<ul style="list-style-type: none"> • бесіди з педагогами та батьками щодо вікових особливостей підлітків; • дискусії, диспути, тренінги з підлітками, спрямовані на найефективніше вирішення конфліктної ситуації; • консультації з батьками щодо зміни форм спілкування або вимог до дитини.

Орієнтовна програма психологічної корекції конституційного типу важковихованості

Мета: навчити підлітків адекватно реагувати на ситуації, що є провокуючими до загострення рис характеру відповідної акцентуації; розвиток самовладання та самоконтролю (залежно від типу акцентуації)

№ п	Напрямки роботи	Шляхи подолання
1	Розвиток самоконтролю, саморегуляції	<ul style="list-style-type: none"> • Підбір завдань та заходів, що спрямовані на навчання дітей саморегуляції і самоконтролю; • проведення роз'яснювальної роботи із вчителями та батьками щодо індивідуального підходу до акцентуєваних підлітків; • рольові ігри; • прийоми психодрами; • психотехнічні вправи з подолання негативних рис характеру.

Орієнтовна програма психологічної корекції власне типу важковихованості

Мета: корекція та усунення новоутворень, які спричиняють соціальну дезадаптацію

цію

№ п	Особистісні новоутворення	Напрямки роботи	Шляхи подолання
1.	Феномен «смыслового бар'єру» (дитина начебто не розуміє (не чує) того, що говорить їй дорослий)	встановлення контакту та довірливих стосунків; усунення афективних переживань; поступове зниження та подальше усунення особистісного новоутворення	метод контактної взаємодії Філонова; методика встановлення довірливих стосунків; метод експериментальної бесіди та ін.
2	Феномен „афекту неадекватності“ (негативний емоційний стан, що виникає в дітей у зв'язку з неуспіхом у діяльності та характеризується або ігноруванням самого факту неуспіху, або небажанням визнати себе його винуватцем)	вироблення адекватного ставлення до власних можливостей та вміння критично ставитися до себе, визнання власних помилок та бажання їх виправити	Для уточнення наявності цього новоутворення використовується методика „Вибір завдань різного ступеня складності“. Тренінг формування позитивної „Я – концепції“; індивідуальні бесіди на теми типу: „Хто я?“, „Яким я хочу бути“, „Який я товариш“ тощо; ігри-змагання (в яких демонструється вигреш-прогреш підлітка); ведення щоденників; складання карти цілей та ін.
3	„Розбіжність ставлення“ (розбіжність уявлень про свої відносини в домінуючих сферах (ставлення до себе, до інших, до діяльності реальним змістом та проявами цих відносин).	формування адекватної самооцінки; позитивної мотивації; зміна системи ставлення до себе та інших; зняття конфліктності у спілкуванні з оточуючими; вироблення правильних навичок поведінки та спілкування	тренінг модифікації поведінки; тренінги на формування адекватної самооцінки та почуття власної гідності; тренінги спілкування; рольові та ділові ігри.
4	Феномен схильності до адиктивної поведінки (комплекс особистісних особливостей, а також ряд складових іншого роду: спадковість, соціальний контекст, характерологічні особливості тощо)	формування навичок здорового способу життя; формування позитивної „Я - концепції“	тренінги формування навичок здорового способу життя та відмови від різних форм залежностей; бесіди на теми типу: „Залежність - що це?“, „Вибір в житті?“, „Алкоголь і здоров'я“, „Наркотики і СНІД“ тощо.

ДОДАТОК 6

**ПЛАН-КОНСПЕКТ ЗАСІДАННЯ МЕТОДОБ'ЄДНАННЯ КЛАСНИХ КЕРІВНИКІВ.
ПСИХОЛОГО - ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ДІТЕЙ, БАТЬКИ ЯКИХ ПЕРЕБУВАЮТЬ
ЗА КОРДОНОМ**

Вступне слово заступника директора з навчально-виховної роботи

Сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного й соціального розвитку дитини. Кожна дитина повинна проживати у сім'ї разом із своїми батьками. Ми знаємо, що основна функція – навчальна, виховна, розливальна. Батьки зобов'язані виховувати всебічно розвинену особистість, ввести її в соціум, готувати до самостійного життя. Держава в свою чергу надає батькам цілий ряд допомог у виконанні обов'язків щодо виховання дітей, захищає права сім'ї. Конвенція ООН про права дитини, Закон України „Про охорону дитинства, Сімейний кодекс України спрямовані на повноцінне виховання дітей у сім'ях. Але соціально-економічні негаразди в державі зумовили батьків шукати засобів нормального матеріального становища сімей. Тому у нашій країні актуальною стає проблема масового виїзду батьків неповнолітніх дітей за кордон на заробітки. Перед нами стоїть завдання допомогти дітям, батьки яких виїхали закордон. Звісно, ми не замінимо їм батьків, але навчально-виховний процес має бути побудований таким чином, щоб ці діти відчували себе значимими, потрібними. Ми повинні направити свою роботу на те, щоб не згубити молоду людину, не дати їй потонути у своїх проблемах, що може призвести до суїциду або до девіантної поведінки, а розвинути її як повноцінну особистість. У нас сьогодні відбудеться методоб'єднання класних керівників на тему: „Чужих дітей не буває, як допомогти дітям, батьки яких за кордоном“. Я хочу, щоб ми подумали і разом прийшли до висновку, яка проблема впливає з того, що батьки залишають дітей і виїжджають.

Проблема

Діти залишаються без опіки та уваги.

Якою є ситуація в дійсності, до чого веде ця проблема? Кожен запише на смужці і прикріплює під даною проблемою.

1. Порушення у навчанні, знижується рівень навчальних досягнень.
2. Важка психологічна травма.
3. Розлади у поведінці.
4. Змінюються життєві цінності та погляд на життя.
5. Змінюється самооцінка.
6. Порушується процес формування особистості у підлітковому віці.
7. Діти стають неконтрольовані, агресивні.
8. Починають вживати алкоголь, наркотики, тютюн.
9. Виникають проблеми з правоохоронними органами.
10. Дитини замикається у собі.

Як ми бачимо, проблема є дуже складною. Давайте ми об'єднаємось у дві групи і дамо відповіді. Перша група – якою мала б бути ідеальною ситуація. Друга група – чому в дійсності ситуація не є такою.

I група. Ідеальна ситуація

1. Дитина мала би бути задоволеною, що отримала свободу.
2. Має бути задоволеною матеріальним достатком.
3. Поважати батьків, що вони заради неї проживають не вдома.
4. Віддячувати дитина повинна добрими оцінками, ділами, поведінкою.

II група. Ситуація в дійсності

1. Ніякі гроші не замінять любов тепло батьків.
2. У дітей несформовані життєві цінності, ідеали, і без батьківського впливу, а під впливом телебачення і вулиці формуються не вірно.

3. Поява грошей і відсутність контролю веде до змін у поведінці.
4. Змінюється світогляд. Батьки віддають перевагу грошам, то і я все зможу купити за гроші.

Зараз ми визначимо, що необхідно зробити для усунення причини і які ресурси ми маємо, щоб це досягти?

I група. Що можемо зробити?

1. Заохочувати до навчання і праці.
2. Давати важливі доручення.
3. Залучати дітей у позаурочний час.
4. Відшукувати стежину до серця дитини.

II група. Які ресурси ми маємо?

1. Любов.
2. Повагу.
3. Добрі поради.
4. Вміння розгледіти вчасно проблему.
5. Спілкування на рівних.

Я хочу, щоб класні керівники поділилися, як це питання вирішується у їхніх класних колективах.

Зараз вислухавши всіх, ми виробимо рекомендації нашого методоб'єднання, які потрібно найближчим часом запроваджувати у свою роботу.

Методика роботи з дітьми трудових мігрантів

ДОДАТОК 7

ДІАГНОСТИКА ВІЯВЛЕННЯ ПРОЯВІВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Для виявлення причин девіантної поведінки дітей „групи ризику” застосовують програму психодіагностики.

Програма психодіагностики дітей „групи ризику”:

I. Діагностика характерологічних особливостей:

- методика експрес-діагностики характерологічних особливостей (запитальник Айзенка);
- тест незакінчених речень, який дає можливість конкретизувати життєву проблематику даного учня, зумовлену акцентуацією;
- тести на виявлення типу акцентуацій (запитальник Леонгарда – Шмішека, МПДО, ПДО);
- проєктивні методики: «Малюнок неіснуючої тварини», тести «Дерево», «Будинок»;
- тести на виявлення типу темпераменту;
- методики вивчення самооцінювання.

II. Діагностика психологічного клімату сім'ї, особливостей сімейного виховання:

- метод бесіди;
- анкетування учнів (наприклад, анкета «Ти і твої батьки» – вивчення емоційної атмосфери в сім'ї);
- проєктивні методики (методика ТАТ Г. Мюррея, методика Рене-Жиля);
- методика «Малюнок сім'ї».

III. Вивчення статусу учня у класному колективі, характеру взаємин з учителями, товаришами, особливостей спілкування з оточуючими:

- соціометричні дослідження – виявляють характер взаємин у колективі, рівень згуртованості колективу; статус учня у класі;
- анкетування учнів (наприклад, анкета «Ти і твої вчителі»);
- діагностика міжособистісних стосунків (Лірі);

- зовнішньогрупова референтометрія – дає можливість виявити, хто з найближчого контактного соціального оточення є взірцем. Адже підліток здійснює вчинки за наочним зразком, із яким контактує більшу частину свого часу. І якщо в референтному оточенні викривлене почуття моралі, то підліток також матиме негативні зміни в поведінці. Щоб запобігти цьому явищу, слід змінити соціальне оточення або збільшити моральний вплив інших осіб.

IV. Вивчення інтересів, ідеалів, нахилів, здібностей:

- метод бесіди;
- анкетування – «Мій вільний час», «Що мені подобається», «Духовні цінності»;
- тестування – «Карта інтересів», ДДО, «Карта самооцінювання схильностей».

V. Особливості пізнавальних процесів: пам'яті, уваги, мислення, мови:

- спостереження за діяльністю учня на уроках;
- тестування – тест Равена, тести на вербально-логічне мислення, «Коректурна проба».

VI. Діагностика емоційного стану учня:

- кольоровий тест Люшера;
- шкала самооцінювання особистісної тривожності Спілбергера;
- виявлення рівня тривожності підлітків;
- діагностика стану агресії у підлітка (Баса-Дарки).

Отже, для успішної роботи з неповнолітніми, що мають відхилення у поведінці, необхідні:

- знання причин девіації та особливостей її перебігу;
- знання цілей та завдань роботи саме з цією категорією дітей;
- уміння проводити психологічно-педагогічну діагностику особистості учнів з девіантною поведінкою;
- уміння добирати адекватні методи перевиховання;
- уміння використовувати ці методи та контролювати їхню дію;
- уміння працювати з нестандартними дітьми в нестандартних ситуаціях, тобто працювати творчо.

Література

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс / А.Й. Капська, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола; Заг. ред. А.Й. Капської. – К., 2002. – 164 с.
2. Максимова Н.Ю., Малютіна К.Л., Піскун В.М. Основи дитячої патопсихології: Навч. посіб. – К.: Перун, 1996. – 416 с.
3. Нагорна А.М., Беспалько В.В. Профілактика наркоманії серед підлітків. – Кам'янець-Подільський: «Абетка - НОВА», 2002. – 168 с.
4. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: Навч.-метод. посіб. – К., 1996. – 352 с.
5. Основи практичної психології / В.Панок, Т.Титаренко, Н.Чепелєва та ін.: Підруч. – К.: Либідь, 1999. – 536 с.
6. Психічне здоров'я дитини / Упоряд. Т. Гончаренко. – К.: Редакції загальнопед. газет, 2003 – 112с.
7. Рогов Е.Й. Настольная книга практического психолога: Учеб. пособие: В 2 кн. – М: Владос, 1998. – Кн.1: Система работы психолога с детьми разного возраста. – 384 с.
8. Романовська Д.Д. Собкова С.І., Основи психосексуальної культури: Навч.-метод. посібн. – Чернівці: Золоті Литаври, 2003. – 168 с.
9. Швець Г. Девіантна поведінка вчителів. Робота психолога з її подолання // Психолог. – 2004. – №23 – 24. – С.55 – 59.

ДОДАТОК 8

**ЕТАПИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ
З ДІТЬМИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ**

Впровадження соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів в навчально-виховний процес навчального закладу має певні особливості.

Під час реалізації проекту визначено діагностико-концептуальний, організаційно-прогнозуючий, формуючий, аналітичний етапи, які включають в себе роботу учбову, виховну, з батьками, методичну з педагогічним колективом.

1. Діагностико-концептуальний етап

Реалізація будь-якого нового напрямку роботи потребує включення його до системи навчально-виховного процесу. Перше обговорення напрямів соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів відбувається на нараді при директорі. На нараді приймаються рішення про включення даного напрямку роботи до річного плану навчального закладу (розділ «Соціальна робота»), створення творчої групи, винесення та обговорення цього питання на серпневій педагогічній раді. Творча група працює над пошуком форм і методів реалізації програми та розробляє заходи та план-графік з реалізації соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів. У серпні на педагогічній раді затверджуються основні напрями роботи та заходи з реалізації програми. Взагалі доречно розглядати питання роботи з дітьми трудових мігрантів протягом навчального року на засіданнях педагогічної ради: *перше* – в серпні при затвердженні річного плану роботи; *друге* – в січні окремим питанням «Стан організації та проведення роботи з дітьми трудових мігрантів» або при висвітленні аналізу виховної роботи в розділі правове виховання, а саме питання про стан роботи з дітьми із соціальної групи ризику; *третє* – в кінці навчального року, при аналізі навчально-виховної роботи. Підсумковим кроком на даному етапі впровадження програми стає видання наказу «Впровадження роботи з дітьми трудових мігрантів в навчально-виховний процес школи», в якому відображені постанови педагогічної ради з цього питання.

2. Організаційно-прогнозуючий етап

Передбачає розробку методології впровадження проекту в навчально-виховний процес. Провідним напрямом став процес організації роботи з дітьми трудових мігрантів та їх соціальним оточенням.

Перед зачаткуванням даного етапу необхідно насамперед виявити дітей трудових мігрантів та створити банк даних. Таке завдання покладається на шкільного психолога та класних керівників. Взагалі, саме цим педагогам відводиться особлива, значуща роль при роботі з дітьми даної категорії та їхнім соціальним оточенням. Особлива увага повинна приділятися індивідуальній роботі з дітьми трудових мігрантів, їхніми батьками та особами з якими залишилась дитина, тому що саме така форма роботи є найефективнішою.

Після визначення дітей трудових мігрантів, по школі видається наказ, в якому класні керівники призначаються кураторами цих дітей.

Практичний психолог після виявлення дітей трудових мігрантів та їхніх проблем, веде їх соціально-психологічний супровід.

Творча група розробляє методичні рекомендації з ведення соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів.

У план засідань методичного об'єднання класних керівників введені питання роботи з дітьми трудових мігрантів. На засіданнях розробляються тематика годин спілкування та тематика батьківських зборів.

На засіданні методичних об'єднань предметних циклів розробляються рекомендації з реалізації даної проблеми в міжпредметних зв'язках.

3. Формуючий етап

На даному етапі здійснюється безпосереднє практичне впровадження теоретичних аспектів програми.

Робота концентрується за трьома напрямками: методична робота з педагогічним колективом, робота з учнями, робота з батьками.

Для педагогічного колективу рекомендовано провести тренінги «Діти трудових мігрантів», «Соціально-педагогічні засади роботи з дітьми трудових мігрантів та їх соціального оточення» (з розробкою рекомендацій щодо роботи з дітьми трудових мігрантів), «Діти вулиці. Шляхи потрапляння», «Запобігання торгівлі людьми і експлуатації дітей»; засідання дискусійного клубу на тему «Діти заробітчани: новітнє соціальне сирітство?». Продовжує працювати творча група, проводяться тематичні засідання методичних об'єднань.

Для колективної роботи з батьками пропонується цикл батьківських зборів на тему «Трудова міграція. Діти трудових мігрантів». Метою такого батьківського лекторію є реалізація профілактичних та реабілітаційних напрямів роботи.

Робота з учнями спрямована на реалізацію в навчально-виховному процесі моделі випускника школи «Я – законслухняний, правосвідомий громадянин України». В напрямку виховної роботи програма реалізується через основні аспекти системи правового виховання (поєднуючи напрями з формування здорового способу життя, родинно-сімейного, трудового, морально-етичного виховання). Заходи проводяться в рамках тематичних днів, тижнів, декад, місячників. Поряд з традиційними формами та методами ведення позаурочної роботи з учнями необхідно більшу увагу приділяти інтерактивним технологіям. Пропонується цикл годин спілкування в рамках реалізації програми роботи з дітьми трудових мігрантів, спрямований на профілактику трудової міграції. Тематика розроблена для учнів 8 – 11 класів та має наступництво і взаємозв'язок, розрахована на 4 роки по 2 заходи на навчальний рік – один проводиться в жовтні в рамках Тижня правових знань, другий – в березні в рамках Місячника профорієнтаційної роботи.

Для учнів 5-7 класів пропонується проводити години спілкування, заходи в рамках реалізації морально-етичного виховання (небайдужість до проблем оточуючих, значення дружи в житті людини, я і колектив; я – особистість; щаслива дитина; умови для фізичного, морального, соціального розвитку дитини), родинно-сімейного виховання (Що для мене сім'я. Я в сім'ї. Що мене дає життя в сім'ї. Які бувають сім'ї – великі, малі, дружні і т.д., правового виховання (Необхідність дотримання правил та законів. Що таке «права дитини». Мої права – мої обов'язки. Мій обов'язок – поважати права інших. Потреби дітей. Види прав дитини. Загальні принципи захисту прав дитини. Права дитини в сім'ї. Відносини в сім'ї, обов'язки членів родини. Права дитини, яка не має батьків. Поняття правопорушень. Діти вулиці).

Значне місце в колективній роботі відводиться роботі правознавчих клубів.

Доречно на даному етапі роботи проводити практичному психологу та класному керівнику анкетування та тестування учнів.

У навчальній роботі програма роботи з дітьми трудових мігрантів може впроваджуватися через міжпредметні зв'язки, факультативи та спеціальні курси (авторський спецкурс «Наші права» (2 – 4кл.), «Права дитини» (5 – 7кл), спецкурс «Практичне право» (8 кл.), «Знай свої права» (9 кл.), «Права людини» (10 кл.), «Запобігання торгівлі людьми та запобігання експлуатації дітей» (11 клас).

Особливу увагу треба приділяти індивідуальній роботі з учнями.

4. Аналітичний етап

З метою виявлення результатів проекту серед учнів, вчителів та батьків доречно провести анкетування, „круглий стіл”.

Пропонується заслухати питання роботи з дітьми трудових мігрантів на заключній педагогічній раді, узагальнити досвід роботи педагогічного колективу над програмою.

Для учнів можна провести КТС у формі гри-конкурсу, рольової гри, гри „юридичний футбол” з метою узагальнення отриманих знань та вмін з питань правової освіти взагалі і проблем трудової міграції та дітей трудових мігрантів безпосередньо.

Таким чином, запропонована модель впровадження роботи з дітьми трудових мігрантів як складової цілісного навчально-виховного процесу НВЗ суттєво вплине на якість інформаційно-методичної підготовки вчителів, рівень правової свідомості дітей та батьків, позитивно позначиться на всіх аспектах навчально-виховного процесу в цілому.

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ №__від_____
Директор школи _____

**План-графік проведення заходів
з проблеми організації соціально-педагогічної та
психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів в НВЗ**

№ п/п	Заходи	Термін виконання	Відповідальні виконавці
1	Нарада при директорі	Серпень	Директор
2	Створення творчої групи	Серпень	Заст. дир. з НВР
3	Розробка заходів з реалізації програми роботи з дітьми трудових мігрантів	Серпень	Керівник творчої групи
4	Засідання педагогічної ради	Серпень	Директор
5	Видання наказу «Впровадження роботи з дітьми трудових мігрантів в навчально-виховний процес школи»	1-й тиждень вересня	Директор
6	Розробка анкет щодо виявлення дітей трудових мігрантів та їх проблем	1-й тиждень вересня	Психолог, соціальний педагог
7	Анкетування учнів НВЗ	2-й тиждень вересня	Класні керівники, психолог, соціальний педагог
8	Аналіз анкетування учнів. Створення банку даних дітей трудових мігрантів	2-й тиждень вересня	Класні керівники, психолог, соціальний педагог
9	Розробка тренінгу «Діти трудових мігрантів»	1 – 3-й тижні вересня	Керівник творчої групи
10	Тренінг «Діти трудових мігрантів»	4-й тиждень вересня	Керівник творчої групи
11	Розробка методичних рекомендацій з ведення соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів	Жовтень	Керівник творчої групи
12	Розробка методичного заходу «Творча лабораторія»	Жовтень	Керівник творчої групи
13	Засідання МО класних керівників. Розробка тематики годин спілкування та батьківських зборів.	1 – 3-й тижні жовтня	Керівник МО класних керівників
14	Засідання МО предметних циклів	1 – 3-й тижні жовтня	Керівники МО предметних циклів
15	Тематичні години спілкування	Жовтень	Класні керівники
16	Методичний захід «Творча лабораторія»	Листопад	Керівник творчої групи

17	Тренінг для педагогів «Соціально-педагогічні засади роботи з дітьми трудових мігрантів та їх соціального оточення»	Грудень	Заст. дир. з НВР, керівник творчої групи
18	Тематичні батьківські збори	Жовтень, грудень, березень, травень	Класні керівники
19	Робота консультативного пункту	Протягом навчального року	Адміністрація, психолог
20	Індивідуальна робота з дітьми трудових мігрантів	На протязі навчального року	Психолог, соц. педагог, кл.керівники, вчителі-предм.
21	Засідання педради «Стан організації та ведення соціально-педаг та психолог. роботи з ДТМ»	Січень	Директор
22	Тренінг «Запобігання торгівлі людьми і експлуатації дітей»	Лютий	Заст. дир. з НВР, керівник творчої групи
23	Диспут «Діти заробітчани: новітнє соціальне сирітство?»	Квітень	Заст. дир. з НВР, керівник творчої групи
24	Анкетування серед учнів, вчителів та батьків	Травень	Психолог, соц. педагог, кл. керівники,
25	„Круглий стіл” для учнів, вчителів та батьків	Травень	Адміністрація
26	Узагальнення досвіду	Травень – червень	Заст. дир. з НВР, керівник творчої групи

Нарада при директорі (серпень 2007)

Питання:

Організація соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів в навчальному закладі.

Рішення:

1. Створити творчу групу з організації соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів у навчальному закладі.
2. Винести обговорення питання з організації соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів у навчальному закладі на засідання педради у серпні.
3. Творчій групі:

Розробити план-графік роботи з дітьми трудових мігрантів.

Представити план-графік на засіданні педради у серпні.

1-е засідання творчої групи (серпень 2007)

Питання:

1. Вивчення проблеми дітей трудових мігрантів в Україні.
2. Обговорення актуальності проблеми дітей трудових мігрантів в регіоні та навчальному закладі.
3. Визначення напрямів роботи в навчальному закладі з проблеми.
4. Розробка плану-графіку роботи з проблеми в навчальному закладі

Педрада (серпень 2007)

Слухали керівника творчої групи з питання:

Організація соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів в навчальному закладі.

Постановили:

1. Затвердити план-графік роботи з дітьми трудових мігрантів.
2. Провести заходи в навчальному закладі згідно з планом-графіком.
3. Психологу:
Розробити анкету щодо виявлення в навчальному закладі дітей трудових мігрантів та їхніх проблем.
Включити питання роботи з проблем дітей трудових мігрантів в річний план роботи психолога.
4. Класним керівникам:
Провести анкетування серед учнів з метою виявлення дітей трудових мігрантів та їхніх проблем.
Провести аналіз анкетування разом з психологом.
5. Призначити наказом по навчальному закладу класного керівника куратором кожної дитини трудових мігрантів.
6. Творчій групі:
Розробити заходи та організувати їх проведення (тренінг, «Творча лабораторія», диспут).
Звітувати про стан організації соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів та проведених заходах в навчальному закладі на педраді у січні 2008 року).
7. Включити питання роботи з дітьми трудових мігрантів в план засідань МО класних керівників та предметних циклів.

ЗМІСТ РОБОТИ ШКІЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ В КОНТЕКСТІ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

Відповідно до основних цілей шкільної психологічної служби зміст її роботи визначається:

1. Важливістю психолого-педагогічного вивчення школярів для забезпечення індивідуального підходу протягом усього періоду навчання.
2. Необхідністю забезпечення повноцінного особистісного й інтелектуального розвитку учня на кожному віковому етапі, успішній адаптації до вимог навчання в I класі і переході на кожен нову ступінь школи (з початкової школи в неповну середню і з неповної середньої – у середню загальноосвітню і професійну).
3. Завданнями профілактики і подолання відхилень в інтелектуальному й особистісному розвитку учнів.
4. Науково-практичними завданнями шкільної психологічної служби.

Робота шкільного психолога проводиться за такими напрямками:

I. Психопрофілактична робота

Даний напрям визначається орієнтацією шкільної психологічної служби на вивчення учнів, в тому числі і дітей трудових мігрантів, з метою забезпечення індивідуального підходу до них, попередження труднощів в інтелектуальному й особистісному розвитку. Психопрофілактична робота може проводитися з окремими учнями, групами учнів і класами.

У процесі психопрофілактичної роботи шкільний психолог здійснює такі заходи:

1. За запитами вчителів і адміністрації школи вивчає інтелектуальні, особистісні, емоційно-вольові особливості школярів, їхні інтереси і схильності.
2. Проводить психологічне обстеження дітей при переході їх з початкової школи в неповну середню і з неповної середньої – у середню загальноосвітню і професійну, намічає разом із учителями, батьками, програму індивідуальної роботи з дітьми з обліком їхньої індивідуальної готовності до навчання на новому етапі.

II. Діагностична робота

Цей напрям визначається орієнтацією шкільної психологічної служби на виявлення причин порушень у навчанні і вихованні учнів – дітей трудових мігрантів. Діагностична робота може проводитися з окремими учнями, групами учнів і класами.

Шкільні психологи можуть здійснювати діагностику психологічних причин неуспішності (загальної і з окремих предметів); недисциплінованості учнів; інтелектуальних, особистісних і емоційних особливостей дітей, що перешкоджають нормальному протіканню процесу навчання і виховання, формуванню соціально активної особистості; порушень міжособистісних відносин учня з однолітками, міжособистісних відносин у класі; порушень відносин учня і педагога, класу і педагога.

III. Корекційна робота

Напрямок цієї роботи зв'язано з усуненням відхилень у вихованні і навчанні дітей трудових мігрантів. Корекція може проводитися з окремими учнями, групами учнів і класами.

Програма корекції включає психологічну і педагогічну частини. Психологічну частину планує і здійснює шкільний психолог. Педагогічну складають шкільний психолог і вчитель, а виконують педагог і батьки за допомогою шкільного психолога.

Психолого-педагогічна корекція здійснюється тільки в тих випадках, коли визначені відхилення не є наслідком органічного враження центральної нервової чи системи психічного захворювання. У тих випадках, коли в психолога виникають підозри про патопсихологічний чи дефектологічний характер порушень, він рекомендує батькам звернутися у відповідні установи.

IV. Консультаційна робота

При здійсненні консультаційної роботи шкільний психолог вирішує такі завдання:

1. Консультує адміністрацію школи, учителів, батьків, по психологічних проблемах навчання і виховання дітей трудових мігрантів. Консультації можуть носити як індивідуальний, так і колективний характер.
2. Проводить індивідуальне консультування учнів з питань навчання, розвитку, проблем життєвого самовизначення, взаємин з дорослими й однолітками, самовиховання і т.п.
3. Консультує групи учнів і класи в цілому з проблем самовиховання, культури розумової праці і т.п.
4. Сприяє підвищенню психологічної культури педагогів і батьків шляхом проведення індивідуальних і групових консультацій, участі в педагогах, загальношкільних і класних батьківських зборах.
5. На запити народних судів, органів опіки і піклування, комісій зі справ неповнолітніх, інспекцій по справах неповнолітніх райвідділів міліції проводить психологічну експертизу психічного стану учня з категорії дітей трудових мігрантів, умов сімейного виховання з метою винесення відповідними інстанціями більш обґрунтованих рішень щодо позбавлення батьківських прав, направлення школярів у спеціальні навчальні заклади і т.п.

V. Допоміжні завдання

1. Шкільний психолог організує педагогічні консиліуми для психологічного аналізу поводження й успішності учнів, сприяючи найбільш повному розкриттю індивідуальних особливостей особистості і здібностей учнів з категорії дітей трудових мігрантів.
2. Психолог бере участь у роботі педагогічної ради школи.
3. На базі психологічного кабінету і бібліотеки школи психолог комплектує бібліотеку психолого-педагогічною літературою з проблем навчання і виховання дітей різних віків і психологічною літературою для учнів.

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДИК В СИСТЕМІ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

Діагностика рівня інтелекту

Для цих цілей можна використовувати шкільний тест розумового розвитку (ШТУР). Тест розроблений ученими Науково-дослідного інституту загальної і педагогічної психології АПН СРСР і призначений для діагностики розумового розвитку учнів підліткового і юнацького віку. Він включає шість наборів завдань (субтестів): “поінформованість” (2 субтести), “аналогії”, “класифікації”, “узагальнення”, “числові ряди”. Тест має дві еквівалентні форми А і Б.

Для правильного проведення тестування необхідно строго дотримувати інструкції, контролювати час виконання субтестів (за допомогою секундоміра), не допомагати випробовуваним при виконанні завдань.

Оцінка відносин підлітка з класом

Пропонована методика дозволяє виявити три можливих “типи” сприйняття індивідом групи. При цьому як показник типу сприйняття виступає роль групи в індивідуальній діяльності сприймаючого.

Тип 1. Індивід сприймає групу як перешкоду у своїй діяльності чи ставиться до неї до неї нейтрально. Група не становить самостійної цінності для індивіда. Це виявляється у відхиленні від спільних форм діяльності, у переважанні індивідуальної роботи, в обмеженні контактів. Цей тип сприйняття індивідом групи можна назвати “індивідуалістичним”.

Тип 2. Індивід сприймає групу як засіб, що сприяє досягненню тих чи інших індивідуальних цілей. При цьому група сприймається й оцінюється з погляду її “корисності” для індивіда. Віддається перевага більш компетентним членам групи, здатним допомогти, узяти на себе вирішення складної проблеми чи послужити джерелом необхідної інформації. Даний тип сприйняття індивідом групи можна назвати “прагматичним”.

Тип 3. Індивід сприймає групу як самостійну цінність. На перший план для індивіда виступають проблеми групи й окремих її членів, спостерігається зацікавленість як в успіхах кожного члена групи, так і групи в цілому, прагнення – зробити свій внесок у групову діяльність. Виявляється потреба в колективних формах роботи. Цей тип сприйняття індивідом своєї групи може бути названий “колективістським”.

На підставі трьох описаних гіпотетичних “типів” сприйняття індивідом групи була розроблена спеціальна анкета, що виявляє перевагу того чи іншого типу сприйняття групи в досліджуваного індивіда.

Як вихідний “банк” суджень при розробці анкети був використаний список з 51 судження, кожне з яких відбиває визначений “тип” сприйняття індивідом групи (а саме – навчальної групи). При створенні анкети використовувалися судження з тесту для вивчення спрямованості особистості і методики визначення рівня соціально-психологічного розвитку колективу. На підставі експертної оцінки були відібрані найбільш інформативні для рішення поставленої задачі судження.

Анкета складається з 14 пунктів-суджень, що містять три альтернативних вибори. У кожному пункті альтернативи розташовані у випадковому порядку. Кожна альтернатива відповідає визначеному типу сприйняття індивідом групи. Анкета створена з урахуванням специфіки навчальних груп і застосовувалася для дослідження перцептивних процесів у групах інтенсивного навчання іноземним мовам, але при відповідній модифікації може бути застосована й в інших групах.

По кожному пункту анкети випробовуваним повинні вибрати найбільш придатну їм альтернативу відповідно до пропонованої інструкції.

Діагностика станів агресії в підлітків

А. Басс, що сприйняв ряд положень своїх попередників, розділив поняття “агресія” і “ворожість” і визначив останню як “реакцію, що розвиває негативні почуття і негативні оцінки людей і подій”. Створюючи свій запитальник, що диференціює прояву агресії і ворожості, А. Басс і А. Даркі виділили такі види реакцій;

1. Фізична агресія – використання фізичної сили проти іншої особи.
 2. Непряма – агресія, обхідним шляхом спрямована на іншу особу чи ні на кого не спрямована.
 3. Роздратування – готовність до прояву негативних почуттів при найменшому порушенні (запальність, брутальність).
 4. Негативізм – опозиційна манера в поведженні: від пасивного опору до активної боротьби проти сталих звичаїв і законів.
 5. Образа – заздрість і ненависть до навколишнього за дійсні і вигадані дії.
 6. Підозрлість – у діапазоні від недовіри й обережності стосовно людей до переконання в тім, що інші люди планують і приносять шкоду.
 7. Вербальна агресія – вираження негативних почуттів як через форму (лемент, версек), так і через зміст словесних відповідей (прокльону, погрози).
 8. Почуття провини – виражає можливе переконання суб'єкта, що він є поганою людиною, що чинить зло, а також відчуття каяття.
- Запитальник складається з 75 тверджень, на які випробуваний відповідає “так” чи “ні”.

Методика діагностики темпераменту Я. Стреляу

Тест-запитальник спрямований на вивчення трьох основних характеристик нервової діяльності: рівня процесів порушення, рівня процесів гальмування, рівня рухливості нервових процесів. Тест містить три шкали, що реалізовані у вигляді переліку з 134 запитань, що припускають один з варіантів відповіді: “так”, “не знаю”, “ні”.

Інструкція: Вам буде запропоновано кілька запитань про особливості Вашого поведження в різних умовах і ситуаціях. Це не іспит розуму чи здібностей, тому немає відповідей гарних чи поганих. Ми зацікавлені в правдивих відповідях. На запитання слід відповідати по черзі, не повертаючись до попередніх відповідей. Відповідайте “так”, “не знаю”, “ні”. Не пропускайте жодного запитання.

Методика діагностики самооцінки Ч. Д. Спилбергера, Ю. Л. Ханина

Даний текст є надійним і інформативним способом самооцінки рівня тривожності в даний момент (реактивна тривожність як стан) і особистісної тривожності (як стійка характеристика людини).

Особистісна тривожність характеризує стійку схильність сприймати велике коло ситуацій як загрозливих, реагувати на такі ситуації станом тривоги. Реактивна тривожність характеризується напругою, занепокоєнням, нервозністю. Дуже висока реактивна тривожність викликає порушення уваги, іноді порушення тонкої координації. Дуже висока особистісна тривожність прямо корелює з наявністю невротичного конфлікту, з емоційними і невротичними зривами і з психосоматичними захворюваннями. Але тривожність не є споконвічно негативною рисою. Визначений рівень тривожності – природна й обов'язкова особливість активної особистості. При цьому існує оптимальний індивідуальний рівень “корисної тривоги” [Райгородский Д.Я. Практична психодіагностика, с. 59].

Методика діагностики рівня шкільної тривожності Филлипса

Вивчення рівня і характеру тривожності, зв'язаної зі школою в дітей молодшого і середнього шкільного віку. Тест складається з 58 питань, що можуть зачитуватися школя-

рам, а можуть і пропонуватися в письмовому виді. На кожне питання потрібно однозначно відповісти "Так" чи "Ні" [Райгородский Д.Я. Практична психодіагностика. – С. 69].

Методика диференціальної діагностики депресивних станів Зунге (адаптація Т. І. Балашової)

Запитальник розроблений для диференціальної діагностики депресивних станів і станів, близьких до депресії, для скрининг-діагностики при масових дослідженнях і з метою попередньої, долікарняної діагностики. Повне тестування з обробкою займає 20 – 30 хв. Випробуваний відзначає відповіді на бланку [Райгородский Д.Я. Практична психодіагностика. – С. 82].

Тест Люшера

Тест Люшера заснований на припущенні про те, що вибір кольору відбиває нерідко спрямованість випробовуваного на визначену діяльність, настрої, функціональний стан і найбільш стійкі риси особистості.

Закордонні психологи застосовують іноді тест Люшера з метою профорієнтації при доборі кадрів, комплектуванні виробничих колективів, в етнічних, геронтологічних дослідженнях, при рекомендаціях з вибору шлюбних партнерів. Значення кольорів у їхній психологічній інтерпретації визначалися в ході різнобічного обстеження численного контингенту різних випробовуваних.

Методика "Карта інтересів"

Методика використовується з метою профорієнтації і при прийомі на роботу. Може застосовуватися для обстеження як підлітків, так і дорослих. Гарні результати виходять при використанні даної методики з метою профорієнтації осіб, що змінюють професію. Час обстеження випробовуваного не обмежено, але варто попереджати про необхідність працювати протягом 40 – 50 хв. [Райгородский Д.Я. Практична психодіагностика. – С. 573].

ТРЕНІНГ "ДІТИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ"

Очікувані результати:

- опрацьована термінологія з проблеми;
- розглянутий сучасний стан вивчення проблеми в Україні;
- сформовані уявлення про наслідки від'їзду батьків для дитини;
- визначена роль педагогічних працівників у попередженні бездоглядності серед дітей.

1. Привітання, знайомство

Вправа «Я – сонце»

Тренер з метою створення доброзичливої атмосфери та налаштування на успіх використовує вправу «Я – сонце». Перед початком виконання вправи учасникам тренінгу роздають аркуші паперу, на яких вони малюють сонце з промінчиками. У середині сонця записується ім'я, а на промінчиках свої позитивні якості/риса характеру (слова, які починаються з перших літер імені учасника). По черзі учасники відреконструюють себе.

2. Ознайомлення з темою тренінгу, очікуваними результатами та правилами роботи

1. Повідомлення тренера про тему тренінгу та питання, які будуть розглянуті.
2. Вправа «Дерево очікувань».

Тренер пропонує учасникам тренінгу записати на кольорових стікерах свої очікування від тренінгу, які вони наклеюють на лист фліпчарта із зображенням дерева та озвучують.

3. Вправа «Мозковий штурм».

Тренер пропонує виробити правила, яких учасники тренінгу будуть дотримуватися протягом усього тренінгу.

3. Визначення понять «трудова міграція», «діти трудових мігрантів»

Тренер дає визначення понять. Під час колективного обговорення пропонує визначити різницю між «діти трудових мігрантів» та «діти, батьки яких недостатньо уваги приділяють вихованню своїх дітей».

4. Стан вивчення проблеми дітей трудових мігрантів в Україні

Вправа «Занурення у проблему»

Тренер надає інформацію про дослідження проблеми дітей трудових мігрантів в Україні з використанням схем, таблиць, діаграм (роздатковий матеріал, відеоматеріали).

5. Визначення мети виїзду батьків за кордон.

Вправа «Незакінчене речення»

Тренер пропонує учасникам тренінгу закінчити речення: «Я вважаю, що дехто виїжджає за кордон з метою...» Варіанти відповідей Тренер записує на фліпчарті та пропонує порівняти з дослідженнями МЖПЦ «Ла Страда – Україна» та Українського інституту соціальних досліджень. Звертає увагу на загальну причину виїзду з України: економічна нестабільність та неможливість певної кількості громадян самореалізуватися.

Рухавка

6. Наслідки виїзду батьків для дитини

Вправа «Обговорення ситуацій»

Тренер об'єднує учасників тренінгу в 4 – 5 груп, пропонує прочитати описи ситуацій, обговорити їх у групах та заповнити таблицю «Позитивні та негативні наслідки». Групи презентують свої роботи. Підсумовуючи обговорення, Тренер звертає увагу на те, що, згідно з дослідженнями експертів, відбуваються певні позитивні зміни у поведінці дитини після від'їзду батьків (одного з них) на роботу за кордон: формується самостійність (36%), вона цінує зароблені гроші (11%), стає працьовитішою (7%). Але, на жаль, негативних змін у таких дітей набагато більше. Тренер використовує діаграму, яка ілюструє ці зміни.

7. Аналіз психо-емоційного стану дитини

Вправа «Пантоміма»

Тренер пропонує змінити склад груп і об'єднатися в 4 – 5 груп за власним бажанням. Кожна група готує і представляє відображення почуттів дитини (групи використовують ситуації з попередньої вправи) за допомогою пантоміми. Наступна група відгадує почуття та емоції дитини. Під час загального обговорення Тренер підкреслює, що навіть якщо у поведінці дитини і відбулися позитивні зміни і дитина відчуває позитивні емоції, почуття, переважають, все ж таки сум, страх, самотність, образа, злість.

8. Роль працівників освіти у попередженні бездоглядності дітей трудових мігрантів.

Вправа «Дотик»

Тренер підкреслює, що в ситуації, коли дитина залишилася з одним з батьків, з бабусяю чи дідусем або іншими родичами, як правило, такі діти отримують значно менше уваги від дорослих, ніж раніше. Іноді дорослими, які протягом дня більше часу перебувають поряд з дитиною, є саме педагоги. Але, на жаль... (інформація з матеріалів).

Ми повинні розуміти, що саме ми, педагоги, іноді маємо можливість захистити дитину, своєчасно взяти її за руку або доторкнутися до неї та дати їй зрозуміти, що вона не сама, що є поряд небайдужа людина. Тренер пропонує вийти у середину кола одного з учасників тренінгу, який заздалегідь про це повідомлений і буде виконувати роль «дитини». Інші учасники тренінгу – „педагоги” – стають у коло навколо «дитини». Тренер пропонує підійти, доторкнутися й поділитися, наприклад, добротою тих, «педагогів», які на початку тренінгу цю свою рису характеру визначили серед інших своїх позитивних якостей та рис характеру. Тренер дає можливість усім учасникам тренінгу доторкнутися до «дитини» та прийняти участь у його долі.

9. Заключний етап «Остання гра»

Вправа «Імпульс»

Тренер і учасники тренінгу стають у коло, тримаючи один одного за руку. Починаючи з тренера, кожний учасник промовляє: «Я сьогодні зрозумів/зрозуміла...» і стискає руку того учасника, який стоїть поряд. Коли імпульс проходить по колу й повертається до тренера, він завершує тренінг.

ЦИКЛ БАТЬКІВСЬКИХ ЗБОРІВ НА ТЕМУ „ТРУДОВА МІГРАЦІЯ. ДІТИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ”

№ 1 Тема: «Сім’ї трудових мігрантів (проблеми внутрішні і зовнішні)»

Мета:

- розкрити поняття «трудова міграція», «діти трудових мігрантів»;
- ознайомити з даними соціологічних досліджень з цього питання;
- розглянути проблеми, що виникають в сім’ї, де є трудові мігранти.

Зміст:

1. Трудова міграція, її причини (економічні, соціальні, політичні).
2. Статус сім’ї трудових мігрантів.
3. Діти в сім’ї трудових мігрантів.

№ 2 Тема: «Становище дитини в сім’ї трудових мігрантів»

Мета:

- зібрати інформацію про тенденції зміни психо-емоційного стану дитини в сім’ї трудових мігрантів, умовах його життя.

Зміст:

1. Необхідність проведення дослідження (тестування, анкетування, опитування).
2. Анкетування на тему «Положення дитини в сім’ї трудових мігрантів»
3. Відповіді на питання психолога, соціального педагога.

№ 3 Тема: «Тренінг з вироблення рекомендацій сім’ям трудових мігрантів»

Мета:

- провести тренінг «Захист прав дитини з сім’ї трудових мігрантів»;
- виробити рекомендації щодо вирішення проблем, що виникають у сім’ях трудових мігрантів.

Зміст:

1. Виділення основних напрямів роботи.
2. Робота в творчих групах за напрямками:
 - а) рекомендації щодо вирішення проблем психологічного характеру;
 - б) рекомендації щодо збереження і зміцнення здоров’я дитини (основи

- самозабезпечення, виконання основних принципів ЗСЖ, профілактика за хворювань і т.д.);
- в) рекомендації з профілактики правопорушень (пропуски занять, втягування в злочинну діяльність, бродяжництво, проституція і т.д.);
- г) рекомендації щодо вирішення господарсько-економічних проблем.
3. Підведення підсумків тренінгу, затвердження рекомендацій.

№ 4 Тема: «Робота з сім'ями трудових мігрантів: „круглий стіл”

Мета:

- ознайомити з результатами анкетування серед батьків і дітей стосовно проблем сімей трудових мігрантів;
- підвести підсумки даного етапу роботи з сім'ями трудових мігрантів;
- ознайомити батьків з порадами і пропозиціями окремих фахівців (психолог, лікар, дільничий міліціонер і ін.).

Зміст:

1. Результати анкетування даної соціальної групи в даному регіоні.
2. Аналіз основних етапів роботи з дітьми з сімей трудових мігрантів.
3. Обмін думками, порадами, пропозиціями з питань захисту прав дітей трудових мігрантів, запобігання негативним наслідкам цього соціального явища.

Цикл годин спілкування в рамках реалізації програми роботи з дітьми трудових мігрантів

8 клас

I. Тема: «Діти вулиць»

Очікувані результати:

- Учні знатимуть причини потрапляння дітей на вулицю, прагнуть уникнути їх.
- Оволодіють знаннями про типологію сімей.
- Знатимуть наслідки дитячої безпритульності.

Основні питання:

1. Розкриття поняття «діти вулиці».
2. Причини і шляхи потрапляння дітей на вулицю.
3. Причини та наслідки дитячої безпритульності.
4. Поняття різних типів сімей.

Пропоновані форми і методи роботи: повідомлення вчителя, бесіда, робота в групах, «мозковий штурм», незакінчене речення, перегляд відеоматеріалу, аналіз тверджень, відповіді на запитання.

II. Тема: «Світ професій»

Очікувані результати:

- Учні володітимуть інформацією про найпотрібніші спеціальності в регіоні.
- Розширять коло знань про професії.

Основні питання:

1. Анкетування. Визначення кола інтересів учнів.
2. Профорієнтація. Які професії найпотрібніші в нашій області.
3. Ознайомлення із специфікою різних професій.

Пропоновані форми і методи роботи: анкетування, аналітична робота, узагальнення матеріалу, рольова гра, повідомлення, побудова асоціацій, аналіз пропозицій (конкретних ситуацій), «мозковий штурм».

9 клас**I. Тема: «Трудова міграція»**

Очікувані результати:

- Учні знатимуть поняття «трудова міграція», визначатимуть причини трудової міграції, способи запобігання їй.

Основні питання:

1. Поняття «трудова міграція».
2. Причини трудової міграції.
3. Наслідки трудової міграції.
4. Способи запобігання трудовій міграції.

Пропоновані форми і методи роботи: «мозковий штурм», робота в групах, аналіз конкретних ситуацій, заповнення пропусків, аналіз тверджень, узагальнення матеріалу, відповіді на запитання.

II. Тема: проблемний стіл «Моя професійна самореалізація»

Очікувані результати:

- Учні визначатимуть свої професійні нахили; будуть знати, які основні якості по потрібні для обраної професії.

Пропоновані форми і методи роботи: анкетування, диспут, консультація, зустріч з фахівцями, аналіз дискусії, узагальнення матеріалу, відповіді на запитання.

10 клас**I. Тема: «Діти трудових мігрантів»**

Очікувані результати:

- Учні познайомляться з проблемами дітей трудових мігрантів, умітимуть спілкуватися з дітьми даної категорії, надавати їм посильну допомогу та підтримку.

Основні питання:

1. Поняття «діти трудових мігрантів».
2. Труднощі, проблеми дітей трудових мігрантів.
3. Шляхи подолання труднощів, вихід із складних життєвих ситуацій.

Пропоновані форми і методи роботи: складання плаката, дискусія, «мозковий штурм», метод «Прес», «Криголам», аналіз конкретних ситуацій, повідомлення вчителя, робота в групах, узагальнення матеріалу, письмова відповідь на запитання, заповнення таблиці, усні відповіді на запитання.

II. Тема: «Виїзд за кордон у пошуках роботи як шлях потрапляння в рабство»

Очікувані результати:

- Учні навчаться користуватися потрібною інформацією при поїздках за кордон, умітимуть ухвалювати правильні рішення у важкій ситуації, виробляють розуміння своєї значущості в своєму регіоні.

Основні питання:

1. Формування чітких уявлень про заходи безпеки під час поїздок за кордон.
2. Необхідна інформація про поїздки за кордон.
3. Допомога потерпілим від торгівлі людьми.

Пропоновані форми роботи: робота в групах, складання інструкцій і правил безпечної поведінки, розгляд конкретних ситуацій, «мозковий штурм», дебати, дискусія, аналіз дискусії, узагальнення матеріалу, відповіді на запитання.

11 клас

I. Тема: Диспут «Трудова міграція: за і проти...»

Очікувані результати:

- Учні знатимуть про можливу небезпеку при поїздках за кордон. Знатимуть про можливість отримання допомоги за кордоном. Самовизначаться з питання трудової міграції.

Основні питання:

1. Причини і наслідки трудової міграції.
2. Трудова міграція як шлях потрапляння до тенет торговців людьми.
3. Розробка основних правил поведінки.

Пропоновані форми і методи роботи: дискусія, підбірка газетних статей, обговорення конкретних ситуацій, перегляд відеоматеріалу, рольова гра, рефлексія, узагальнення матеріалу, заповнення таблиці, відповіді на питання.

II. Тема: «Моя конкурентоспроможність на ринку праці в моєму місті»

Очікувані результати:

- Учні знатимуть, які спеціальності найпотрібніші на даний період. Скорегують свої бажання і можливості відповідно до вимог часу.

Основні питання:

1. Діагностика класу щодо вибору професій.
2. Ринок праці в районі та області.
3. Пропозиції щодо поліпшення ситуації на ринку праці.

Пропоновані форми і методи роботи: «рольова гра», робота в парах, дискусія, складання речень з частин, спонтанне повідомлення, аналіз пропозицій, повідомлення вчителя.

МОДЕЛЬ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПАТРОНАЖУ ДІТЕЙ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ В РАМКАХ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОСТІЙНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ „ГРУПИ РИЗИКУ” В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Робота психологічної служби освіти закладів області з дітьми трудових мігрантів ведеться в рамках моделі психологічного супроводу навчально-виховного процесу в закладах освіти області.

1. Організаційний етап (серпень – вересень)

- 1.1. Уточнення соціального запиту щодо організації психологічного супроводу навчально-виховного процесу в закладі протягом навчального року. Внесення коректив до річного плану роботи.
Метод: Анкетування педагогічного колективу, батьків, учнів. Аналітико-прогностична діяльність.
- 1.2. Вивчення контингенту учнів школи, складання соціального паспорту класу, визначення дітей. Що можуть бути віднесені до категорії групи ризику”.
Метод: вивчення особистих справ, іншої документації, співбесіди з класними керівниками, проведення психолого-педагогічних консилиумів. Малих педагогічних рад тощо.
- 1.3. Організаційно-методична діяльність: підготовка методичного матеріалу, бланків, роздаткового матеріалу тощо.
- 1.4. Співбесіди з завідувача центрів практичної психології і соціальної роботи, методистами, які відповідають за психологічну службу, щодо узгодження річного плану роботи практичного психолога, соціального педагога.
Метод: індивідуальна консультація, співбесіда.
- 1.5. Затвердження адміністрацією річного плану роботи практичного психолога, соціального педагога, узгодження графіків проведення діагностичних мінімумів.
Метод: співбесіда.
- 1.6. Виступ на педагогічній раді з метою ознайомлення педагогічного колективу з планом роботи, розвитком діяльності психологічної служби закладу.
Метод: повідомлення, доповідь, мультимедійна презентація тощо.
- 1.7. Початок роботи служби „Довіра” протягом навчального року.
Метод: пошта довіри, консультаційний пункт, телефон довіри.

2. Психологічний супровід, соціально-педагогічний патронаж адаптаційного періоду в 1, 5, 10 класах (вересень – жовтень)

- 2.1. Проведення ПДС для класних керівників з питань оптимізації адаптаційного періоду в 1, 5, 10 класах.
Метод: семінар, інтерактивна дискусія, заняття з елементами тренінгу, психологічна школа, дистанційне навчання та ін.
- 2.2. Виступи перед батьками з питань оптимізації адаптаційного періоду в 1, 5, 10 класах.
Метод: батьківська школа, семінар, інтерактивна дискусія, заняття з елементами тренінгу, психологічна школа, дистанційне навчання та ін.
- 2.3. Оформлення інформаційного куточка психолога, соціального педагога з питань оптимізації процесу адаптації учня до нових умов навчання та виховання в 1, 5, 10 класах.

- 2.4. Відвідування уроків у „складних” класах, спостереження на уроках за дітьми „групи ризику”.
- 2.5. Індивідуальна діагностика дітей „ групи ризику”.
Метод: анкетування, тестування, вивчення продуктів діяльності, спостереження тощо.

3. Проведення діагностичних мінімумів з питань адаптації (жовтень – листопад)

- 3.1. Адаптація учнів до нових умов навчання та виховання в 1, 5, 10 класах.
Метод: анкетування, тестування, вивчення продуктів діяльності, спостереження, ін.
- 3.2. Аналіз результатів діагностичних мінімумів з питань вивчення адаптації учнів до нових умов навчання та виховання в 1, 5, 10 класах. Визначення дезадаптованих учнів, окремий аналіз результатів дітей, що належать до „групи ризику”, чи виховуються в неповних, функціонально неспроможних сім'ях (до яких належать сім'ї, де виховуються діти, батьки яких перебувають на заробітках в інших областях України чи за кордоном).
Метод: аналіз продуктів діяльності, психометричні процедури, аналітико-прогностична діяльність, статистична обробка тощо.
- 3.3. Підготовка та проведення „Психолого-педагогічного консилиуму” з питань вивчення адаптації учнів до нових умов навчання та виховання в 1, 5, 10 класах, в рамках якого розглядається питання спільної діяльності педагогічного колективу стратегії психологічного супроводження дітей трудових мігрантів. Учасники консилиуму: заступник директора з ВР, УВР, практичний психолог, соціальний педагог, класні керівники, вчителі-предметники відповідних класів, медичні працівники школи.
Метод: аналіз інформації, співбесіди, інтерактивна дискусія та ін.
- 3.4. Виконання рішення психолого-педагогічного консилиуму з питань вивчення адаптації учнів до нових умов навчання та виховання в 1, 5, 10 класах .
Методи: індивідуальна поглиблена діагностика дітей, що позначені як «група ризику», складання індивідуальних освітніх маршрутів, програми психолого-педагогічної підтримки, проведення з ними корекційних, розливальних заходів, тренінгові групи, групи спілкування тощо.
- 3.5. Спільне з педагогічними працівниками школи відвідування сімей, де виховуються діти, батьки яких знаходяться на заробітках в інших областях України чи за кордоном .
- 3.6. Контрольна діагностика по підсумкам корекційної роботи, участі в тренінгових групах, групах спілкування (протягом року)

4. Проведення діагностичних мінімумів з питань вивчення особливості учнів у кризовий період (грудень – січень)

- 4.1. Вивчення особистості учнів в момент кризи підліткового віку (7 – 8 класи).
Метод: анкетування, тестування, вивчення продуктів діяльності, спостереження, ін.
- 4.2. Аналіз результатів діагностичних мінімумів з питань вивчення особистості учнів в момент кризи підліткового віку в 7 – 8 класах. Визначення дезадаптованих учнів, окремий аналіз результатів дітей, що належать до «групи ризику», чи виховуються в неповних, функціонально неспроможних сім'ях (до яких відносяться сім'ї, де виховуються діти, батьки яких перебувають на заробітках в інших областях України чи за кордоном).
Метод: аналіз продуктів діяльності, психометричні процедури, аналітико-прогностична діяльність, статистична обробка тощо.

4.3 Підготовка та проведення психолого-педагогічного консилиуму з питань вивчення особистості учнів в момент кризи підліткового віку в 7 – 8 класах, в рамках якого розглядається питання спільної діяльності педагогічного колективу стратегії психологічного супроводження дітей трудових мігрантів. Учасники консилиуму: заступник директора з ВР, УВР, практичний психолог, соціальний педагог, класні керівники, вчителі-предметники відповідних класів, медичні працівники школи.

Метод: аналіз інформації, співбесіди, інтерактивна дискусія та ін.

4.4. Виконання рішення психолого-педагогічного консилиуму з питань вивчення особистості учнів в момент кризи підліткового віку в 7 – 8 класах .

Методи: індивідуальна поглиблена діагностика дітей, що позначені як, «група ризику», складання індивідуальних освітніх маршрутів, програми психолого-педагогічної підтримки, проведення з ними корекційних, розливальних заходів, тренінгові групи, групи спілкування тощо.

4.5. Спільне з педагогічними працівниками школи відвідування сімей, де виховуються діти, батьки яких перебувають на заробітках в інших областях України чи за кордоном.

4.6. Контрольна діагностика за підсумками корекційної роботи, участі в тренінгових групах, групах спілкування (протягом року).

5. Соціально-педагогічне супроводження дітей „групи ризику“, що ведеться протягом року спільно з адміністрацією, педпрацівниками

5.1. Консультування батьків та осіб, що їх замінюють, з актуальних питань виховання та навчання дітей.

Метод: бесіда, семінар, консультація.

5.2. Контроль за відвідуванням дітьми цієї категорії школи та позашкільних закладів.

5.3. Вивчення інтересів, схильностей дітей, батьки яких перебувають на заробітках в інших областях України чи за кордоном, закріплення їх за гуртками, секціями, визначення доручення в класному колективі, залучення дітей до масових позашкільних заходів та свят.

5.4. Залучення дітей до гуртка „Юний психолог“, факультативних занять з питань психології, індивідуальних консультацій.

ДОДАТОК 10

НАВЧАЛЬНИЙ ТРЕНІНГ: ФОРМУВАННЯ МУЛЬТИДИСЦИПЛІНАРНОЇ КОМАНДИ З ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

Заняття 1

Визначаємо проблеми дітей трудових мігрантів та приймаємо рішення

Очікувані результати :

- Після цього заняття учасники зможуть пояснювати:
- необхідність правил для успішної роботи групи (команди);
- приймати колективні рішення шляхом консенсусу;
- визначати проблеми дітей трудових мігрантів.

Обладнання: маркери, папір, дошка.

Організація діяльності та методичні рекомендації щодо проведення заняття

1. Представлення теми заняття та очікуваних результатів

Запропонуйте учасникам спробувати за назвою теми визначити зміст заняття та результати роботи.

Поясніть, що в кожному суспільстві виникають різні проблеми, а кожен навчальний заклад часто має свої специфічні проблеми, зумовлені особливостями його складу, місцем розташування, культурними чи іншими особливостями.

Запитайте, чому педагогічні працівники повинні брати участь у вирішенні проблем дітей трудових мігрантів? Якою має бути позиція активного громадянина?

Оголосіть очікувані результати заняття.

2. Вправа “Навчаємося приймати рішення”

Ця частина заняття буде проходити в малих групах за технологією кооперативного навчання. Робота в малих групах дозволяє учасникам набути навиків, які необхідні для спілкування та співпраці (співробітництва). Вона стимулює роботу командою. Ідеї, котрі виробляються в групі, допомагають учасникам та учасницям бути корисним одне одному. Висловлення думок допомагає їм відчувати їхні власні можливості та зміцнити їх.

Більшість завдань на заняттях опрацьовується саме в малих групах або парах. Це пояснюється тим, що учасникам краще висловитися в невеличкій групі і робота в малих групах дає можливість заощадити час, бо зникає потреба вислуховувати кожну людину у великій групі.

Коли Ви починаєте роботу з малими групами, ознайомте учасників з правилами роботи в малій групі (вони представлені в додатку до заняття).

Для організації роботи в малих групах дотримуйтесь такого порядку дій:

- утворіть групи, розподіліть завдання між групами;
- поясніть, що вони повинні за короткий час (як правило, 3 – 10 хв.) виконати це завдання та представити результати роботи своєї групи;
- нагадайте учасникам про ролі, які вони можуть виконувати;
- дайте кожній групі конкретне завдання та інструкції щодо організації групової роботи;
- дайте час на виконання групової роботи. Під час групової роботи надайте кожній з груп потрібну допомогу;
- запропонуйте групам представити результати роботи;
- прокоментуйте роботу груп.

Тренер об'єднує учасників в чотири малі групи і просить протягом 3 хв. скласти список з 5 речей, які подобаються усім членам групи, та список з 5 речей, які не подобаються всім. Під час виконання вправи, якщо завдання викликає труднощі, тренер може підштовхнути міркування учасників навівши приклади. Так, усім не подобаються таргани, чи то біль, чи то війна, і навпаки, більшість із нас полюбить полуниці, посмішки, дружбу.

Після виконання вправи кожні 2 групи об'єднуються, їм пропонується узгодити їхні списки та скласти нові за тим же принципом. Виконавши завдання, кожна група називає свій список. Дані записуються на дошці, а всій групі надається ще 3 хв. для вироблення загального списку. Виділіть маркером у списках спільні вибори.

По завершенні вправи необхідно провести рефлексивне опитування учасників, поставивши їм запитання, та вислухати відповіді.

Запитання:

Як ви виконували цю вправу?

Як ви змогли дійти до спільної думки?

Чого вам не вистачало під час виконання вправи?

Що заважало?

Після вислуховування думок узагальніть сказане і поясніть поняття толерантності, консенсусу та компромісу. Можна скористатись такою інформацією.

Толерантність людини (або людей) є найважливішою умовою миру і злагоди в сім'ї, колективі та суспільстві. Адже соціальні взаємовідносини постійно змінюються, породжуючи то гармонію, то однобічну перевагу, а то й зіткнення безпосередніх інтересів. Щоб уникнути конфлікту і продовжувати мирне співіснування, ми мусимо навчитися консенсусу або компромісу. Консенсус (від латинського consensus) – загальна згода із суперечливого питання, до якої приходять учасники обговорення. Компроміс (від латинського

compromissum) – згода на підставах взаємних поступок. Як правило, консенсус та компроміс ми шукаємо шляхом переговорів.

3. Мозковий штурм “Команда – це...”

Кожен учасник пише визначення поняття “команда” на стікері. Потім зачитують і прикріплюють ці визначення на дошці.

Інформаційне повідомлення

Команду – невелику групу людей з компліментарними навиками, об’єднану загальною метою, виконанням завдань і загальними підходами, для реалізації яких вона підтримує всередині себе взаємну відповідальність. Таким чином, просте об’єднання людей з різними знаннями не дає в результаті команди. Щоб її отримати, необхідно всередині кожної групи добитися згоди щодо цілей (пріоритетів), засобів (методів і підходів) і ролі, відповідальності кожного члена майбутньої команди. Так само важливий перший критерій визначення – невелика група. Іноді на практиці чисельність команд досягала 50 осіб, що вело до різкого погіршення роботи внаслідок неможливості досягти взаєморозуміння і згоди між усіма учасниками. Основні причини цих проблем:

- недостатнє розділення цінностей
- різниця підходів
- невизначеність ролей
- нерівні владні взаємини
- професійне суперництво і ворожість
- різниця у визначеннях понять.

4. Правила для успішної командної роботи

Пояснить учасникам, що в ході роботи вони часто будуть вирішувати суперечливі питання, а для цього потрібно не лише бути готовим до компромісу, а й мати певні домовленості про узгоджену, спільну діяльність.

Тренер ставить запитання “Чим відрізняється з вашої точки зору поняття “група” і “команда”? (В команді обов’язково існує розподіл ролей, обов’язків, функцій. Внесок кожного є однаково цінним, а досягнення результатів можливе лише за умови узгодженості дій.)

Учасникам пропонується шляхом «мозкового штурму» скласти перелік правил для успішної “командної” роботи. Правила прописуються на окремому аркуші.

У ході мозкового штурму пояснить їм порядок дій під час застосування ними цієї технології. Познайомте учасників з методом: правилами роботи, розподілом ролей. Запитайте, чи все, що стосується роботи цим методом, їм зрозуміло?

Результатом «мозкового штурму» можуть бути приблизно такі правила роботи в команді.

Правила успішної командної роботи

- Визначте, що для вас є головними цінностями.
- Пам’ятай, що ти – частина команди і без тебе команді буде важко.
- Будь активним.
- Вчасно та ретельно виконуй доручену справу.
- Допомагай іншим в разі потреби.
- Не “тягни ковдру на себе”, пам’ятай, що в першу чергу від тебе команда чекає
- якнайкращого виконання твоїх обов’язків.

5. Інформаційне повідомлення “Стратегія паралельних дій”

Кожен член команди має власну стратегію, діяльність професіоналів координується за допомогою зустрічей членів команди.

1. Стратегія “поштової скриньки”. Члени групи збираються для спільної роботи, отримуючи запрошення від лідера команди, який, у свою чергу, отримав запит від клієнта. Далі випадок може вести один з професіоналів, не звертаючись по допомогу до групи.

2. Стратегія прийому і розподілу. Команда виробляє рішення, ґрунтуючись на первинному аналізі ситуації, і переадресовує вирішення проблеми одному з членів команди.

3. Стратегія прийому, обстеження і розподілу. Перед тим як вирішити, чи необхідне втручання в ситуацію клієнта і якщо необхідно, то яке, група проводить повне обстеження випадку. Далі на рівні групи вирішується питання про те, хто з членів групи вестиме даний випадок.

4. Стратегія прийому, обстеження, розподілу і аналізу. При використанні даної стратегії після етапу втручання включається етап аналізу. Аналіз проблеми полягає в звіті члена групи, відповідального за даний випадок, про досягнуті результати, потреби клієнта і рекомендації на майбутнє; потім група вирішує, чи варто продовжити роботу з даної проблеми.

5. Змішана паралельна модель. Взаємодія міждисциплінарної команди і незалежних професіоналів, які можуть включатися в загальну діяльність на різних етапах. Основним етапом роботи будь-якої міждисциплінарної групи є етап ухвалення рішень. На основі того, наскільки ефективним є те або інше рішення, можна зробити висновок про якість роботи даної групи. Тому питання ухвалення рішень є одним з найбільш важливих при аналізі діяльності міждисциплінарних груп.

6. Вправа “Визначаємо проблеми дітей трудових мігрантів та обираємо проблему для розв’язання”

Нагадайте учасникам тему заняття.

Об’єднайте учасників у 2 групи і запропонуйте їм методом додавання думок скласти перелік проблем, які характерні для більшості дітей трудових мігрантів. Як приклад надайте їм перелік з матеріалу даного посібника.

Попросіть групи почергово називати визначені ними проблеми. Запишіть їх на дошці після чого попросіть обговорити в групах та аргументувати кожну з названих проблем, даючи відповідь на запитання:

- які прояви цієї проблеми?
- кого стосується ця проблема?
- хто зацікавлений у вирішенні цієї проблеми і чому?
- які будуть наслідки, якщо проблема лишиться невирішеною?

Попросіть, за бажанням, декількох учасників виступити з наведенням аргументів на користь потреби вирішення тієї чи іншої проблеми за формулою: “Я вважаю, що однією з проблем дітей трудових мігрантів є, тому що”

Запропонуйте учасникам подискутувати в групах та визначити одну проблему, вирішення якої буде посильним для них та принесе реальну користь дітям навіть за мінімального успіху реалізації проекту, продумати аргументи на користь вирішення цієї проблеми.

Після цього попросіть обидві групи презентувати свій вибір.

7. Підведення підсумків

Використайте метод незакінченого речення та метод уявного мікрофона.

Попросіть учасників прокоментувати свої враження від роботи в групах, починаючи виступ зі слів “Працювати в групі мені сподобалося тому, що...”

Попросіть декількох учасників узагальнити результати діяльності на занятті, використовуючи такий початок виступу “Я вважаю, що сьогодні на занятті ми навчилися...”

Порівняйте відповіді учасників з очікуваними результатами.

Додаток до заняття 1

Правила роботи в малій групі

При роботі у малій групі варто одразу розподілити ролі:

Спікер (керівник групи):

- зачитує завдання групи;
- організовує порядок виконання;
- пропонує учасникам групи висловитись по черзі;
- заохочує групу до роботи;
- підводить підсумки роботи;
- призначає доповідача.

Секретар:

- коротко і розбірливо веде записи результатів роботи;
- як член групи повинен бути готовим висловити думку групи при підведенні підсумків або допомогти доповідачеві;

Посередник:

- стежить за часом,
- заохочує групу до роботи.

Доповідач:

- чітко висловлює думку групи;
- доповідає про результати роботи групи.

Декілька загальних правил

А. Можна починати висловлюватися спочатку за бажанням, а потім по черзі.

Б. Необхідно дотримуватися правил активного слухання: коли хтось говорить, усі слухають і не перебивають. Намагатися обговорювати ідеї, а не особи учасників, які висловили цю ідею.

В. Утримуватися від оцінок та образ учасників групи.

Г. Намагатися в групі прийти до спільної думки, хоча в деяких випадках у групі може бути особлива думка і вона має право на існування.

Мозковий штурм

“Мозковий штурм” – це ефективний та добре відомий інтерактивний метод колективного обговорення, що широко використовується. Він спонукає учасників проявляти свою уяву та творчість, що досягається шляхом вираження думок всіх учасників, допомагає знаходити декілька рішень щодо конкретної проблеми.

Порядок проведення:

- Запропонуйте учасникам сісти так, щоб вони почували себе зручно та невимушено.
- Визначте основні правила.
- Повідомте проблему, яку необхідно вирішити.
- Запропонуйте учасникам висловити свої ідеї.
- Записуйте їх за чергою надходження. Не вносьте в ідеї ніяких коректив.
- Спонукайте учасників до висунення нових ідей, додаючи при цьому свої власні.
- Намагайтеся не допустити коментарів або висміювання яких-небудь ідей.
- Продовжуйте доти, доки будуть надходити нові ідеї.
- На закінчення обговоріть й оцініть запропоновані ідеї.

Правила проведення “мозкового штурму”, які можна запропонувати учасникам:

1. Під час «висунення ідей» не пропускайте жодної. Якщо Ви будете судити про ідеї й оцінювати їх під час висловлювання, учасники зосередять більше уваги на захисті своїх ідей, ніж на спробах запропонувати нові і більш досконалі.

Необхідно заохочувати всіх до висловлення якомога більшої кількості ідей. Варто заохочувати навіть фантастичні ідеї (Якщо під час “мозкового штурму” не вдасться отримати багато ідей, це може пояснюватися тим, що учасники і учасниці піддають свої ідеї самоцензурі – двічі подумують перед тим, як висловити.)

Кількість ідей заохочується. В остаточному підсумку кількість породжує якість. В умовах висування великої кількості ідей учасники мають можливість дати політ своїй уяві.

Спонукайте всіх учасників розвивати або змінювати ідеї інших. Об’єднання або зміна раніше висунутих ідей часто веде до висунення нових, що перевершують попередні.

Метод “Мікрофон”

Метод “Мікрофон” надає можливість кожному сказати щось швидко, по черзі, відповідаючи на запитання або висловлюючи свою думку чи позицію.

Уявіть, що у вас в руках мікрофон і саме вам потрібно висловити думку. Тому інші учасники не можуть говорити, кричати з місця, оскільки право говорити має тільки той, у кого “символічний” мікрофон.

Заняття 2-3 Вивчаємо проблему

Очікувані результати :

Після цього заняття учасники зможуть:

- обґрунтовувати власний та колективний вибір проблеми дітей трудових мігрантів;
- працювати з різними джерелами інформації, аналізувати їх;
- проводити анкетування та опитування;
- грамотно дискутувати.

Обладнання: маркери, папір, дошка, котушки ниток, роздатковий матеріал (газети, журнали, ділові папери), комп’ютер.

Організація діяльності та методичні рекомендації щодо проведення заняття

1. Представлення теми заняття та очікуваних результатів

Познайомте учасників з темою заняття та очікуваними результатами. Назвіть питання, які вивчатимуться протягом заняття, та поясніть, чому набуті навички будуть потрібні для роботи з дітьми трудових мігрантів.

2. Вправа “Передача інформації”

Учасники об’єднуються у дві групи. Члени першої групи виконують роль телефоністів, що передають важливе повідомлення, члени другої групи – експерти. Телефоністи виходять за двері, їм зачитують повідомлення. Потім вони по черзі заходять у кімнату і говорять свою версію повідомлення. Експерти оцінюють, наскільки точно кожен передає зміст інформації. Після цього групи можуть помінятися ролями (тренер готує новий варіант повідомлення). Далі тренер проводить обговорення.

Варіант повідомлення

Сьогодні в нас незвична погода. В мене зранку погане самопочуття і настрій, голова болить, якимось усе сумно та невдало. А ще в четвер у нас контрольна робота з математики, а в неділю о 10-й годині ми їдемо на виставку котів. Вона проводиться в будинку за кінотеатром «Київ». Потрібно взяти 3 гривні і не спізнитися.

Запитання для обговорення

- Чи важко було передавати інформацію?
- Чи була інформація передана точно?
- Що заважало передавати інформацію достовірно?
- Чому інформація спотворювалась?
- Які фактори впливали на процес передачі інформації?
- Чи відчували ви відповідальність за достовірність інформації, переданої вами?
- До чого може призвести така ситуація в реальному житті?

3. Інформаційне повідомлення “Як навчитися успішному спілкуванню та бути переконливим у дискусії”

Проведіть невелику бесіду про необхідність навичок спілкування. Поясніть, що ніяка спільна діяльність не може відбуватись без координації людських дій, узгодження цілей, обміну думками тощо. Завдяки спілкуванню між людьми формуються їхні почуття та переконання. У психологічній науці під спілкуванням розуміють процес взаємодії між людьми, в якому відбувається обмін діяльністю, інформацією, досвідом, умінням і навичками, а також результатами діяльності. Попросіть учасників сформулювати декілька основних правил спілкування, якими вони керуються у своєму житті. Наголосіть, що успішним вважається таке спілкування, коли нам вдалося досягти очікуваного результату: отримати потрібну інформацію, допомогу, інколи просто дружню пораду, підтримку або задоволення від спільно проведеного часу.

4. Мозковий штурм “Що допомагає розумінню партнерів у спілкуванні”

Проведіть “мозковий штурм” з питання: що допомагає розумінню партнерів у спілкуванні, а що заважає. Записуйте відповіді учасників на двох половинках дошки або паперу. Наголосіть на найважливіших позитивних зауваженнях та розділіть їх: ті, що можна запропонувати як поради тим, хто слухає, й як поради тим, хто говорить. Запропонуйте учасникам і учасницям порівняти ці поради з наведеними в додатку до заняття.

Запропонуйте учасникам та учасницям повернутися до свого сусіда або сусідки і протягом двох хвилин розповісти про себе “У вільний час я люблю...”. Хай партнер або партнерка вислухають, застосовуючи прийоми активного слухання. Потім ті, хто слухав, протягом 1 хвилини мають переказати почуте. Занотувати інформацію під час розповіді не можна. По закінченні поміняйте партнерів ролями.

Обговоріть в колі, які прийоми активного слухання продемонстрували учасники та учасниці? Чого не вистачало, коли вони говорили? Що їм було легко: розповідати, слухати, переказувати? А що важче? Запропонуйте учасникам і учасницям зробити для себе висновки. Що вони вже уміють? Чого ще треба навчатись? Обов'язково стежте за часом і повідомляйте учасників і учасниць про перехід до наступного етапу вправи. Вона потребує чіткої організації. Зверніть увагу на чіткість формулювання учасниками й учасницями своїх наступних особистих завдань з розвитку умінь активного слухання і висловлювання.

На дошку вивішуються плакати із зазначеними на них обраними на попередньому занятті для вирішення проблемами дітей трудових мігрантів. Тренер ставить запитання “Чи є обрані проблеми легко або важко вирішуваними?” та просить бажаючих висловити думки з цього приводу. Оскільки учасники, скоріш за все, наведуть різні думки та різні аргументи, тренер може поставити запитання: “А що може стати на заваді для розв'язання проблеми?”, “Що необхідно групі для подолання різноманітних труднощів”? Учасники пригадують правила роботи в групі та правила командної роботи, вивішені на стінах.

Тренер пояснює учасникам, що запорукою успіху є злагоджена робота в колективі. Хоча кожен з нас має право на власну думку та право бути почутим, колектив повинен бути застрахованим від розпаду та чвар.

5. Робота в парах “Що таке дискусія?”

Учасники об'єднуються в пари та отримують завдання: протягом 2 – 3 хвилин обговорити питання: Що таке дискусія? Чи допомагає дискусія вирішити питання? Чому потрібно вміти дискутувати?

Після обговорення учасники презентують власні думки та наводять аргументи на їх користь.

Тренер пропонує учасникам визначення дискусії, яке вивішується на видному місці, та наголошує на тому, що дискусія – це обговорення суперечливого питання, а не суперечка, і дає визначення дискусії. Дискусія – колективне обговорення суперечливого питання з метою більш глибокого розуміння проблеми, з'ясування різних точок зору на неї та визначення власного ставлення та ставлення інших до неї. Поряд з наведеним визначенням варто написати вислів “Демократія – це дискусія” та запропонувати учасникам пояснити, що він означає. Наголошується на тому, що уміння дискутувати важливе

для кожного в демократичному суспільстві, оскільки сама природа цього суспільства передбачає спілкування, розуміння одне одного та врахування різних думок і позицій при прийнятті рішень. Після вислуховування думок тренер пояснює, що дискусія лише тоді ефективна, коли вона проходить за певними правилами. Пропонуються правила дискусії, які можуть бути доповнені учасниками. Пропонуємо також орієнтовну пам'ятку щодо дискусії у додатку до заняття.

У своїй групі Ви можете доповнити ці правила, прийняти їх після обговорення та дотримуватися під час проведення дискусій.

Приверніть увагу учасників до плаката з переліком проблем дітей трудових мігрантів, які були визначені на попередньому занятті.

Запитайте учасників, чи всі з цих проблем є актуальними?

Поясніть, що думки людей можуть бути переконливими для інших або ж виявитися малоаргументованими. Тому в спілкуванні важливо навчитися бути переконливим та знати прийоми, які дозволять привернути до себе увагу та стимулюватимуть інших до критичного, усвідомленого ставлення до висловлених ідей.

6. Вправа “Метод Прес”

Познайомте учасників з методом Прес. Повісьте на дошці схему етапів (див. додаток до заняття).

Поясніть кожен з етапів методу Прес і дайте відповідь на можливі запитання учасників. Наведіть приклад до кожного з етапів. Коли метод буде зрозумілим усім учасникам, починайте вправу.

Запропонуйте учасникам висловитися за методом Прес з приводу однієї з проблем.

По завершенні вправи попросіть учасників висловитися з приводу ефективності методу Прес, пояснити чим він буде корисним для учасників у житті.

7. Вправа “Визначення актуальності проблеми”

Поясніть учасникам, що методом Прес вони можуть скористатися при виконанні наступного завдання.

Нагадайте учасникам дві проблеми дітей трудових мігрантів, які вони обрали для вирішення на попередньому занятті та повісьте плакати з їх записом на дошку.

- Об'єднайте учасників у дві групи та попросіть їх протягом двох хвилин за методом Прес аргументувати необхідність вирішення даної проблеми:
- визначення цільової групи,
- вивчення аспектів, пов'язаних з проблемою,
- обґрунтування вибору проблеми

Запропонуйте 1 – 2 учасникам з кожної групи презентувати власні аргументи.

Об'єднайте учасників у малі групи, нагадайте правила “мозкового штурму”, попросіть розподілити ролі.

Поставте завдання за 2 – 3 хвилини визначити:

хто зацікавлений у вирішенні проблеми, обраної групою;

чим вирішення даної проблеми буде корисним кожній з цих категорій.

Попросіть доповідачів повідомити результати роботи груп.

Запропонуйте бажачим доповнити чи прокоментувати результати роботи.

Таким же чином, як виконувалося і попереднє завдання, учасники шукають відповідь на запитання:

- Що може стати на заваді вирішення проблеми?
- Хто чи що може заважати вирішенню проблеми?

Після виступу доповідачів запропонуйте бажачим додати власні коментарі.

Доповіді команд по першому та другому завданню запишіть на окремих аркушах і вивісьте на дошці.

8. Вправа “Павутинка”

Тренер запитує учасників, чи має сенс вислів “Хто володіє інформацією, той володіє світом” і чому? Після короткого обговорення учасникам пропонується виконати вправу “Павутина”. Учасники малих груп стають в коло і отримують по катушці ниток. За бажанням, учасники називають різні джерела інформації, які вони знають (телебачення,

Інтернет, архів, газети, спеціалісти...). Кожного разу учасник, який називає нове джерело, отримує катушку і робить петлю на пальці та передає катушку наступному учневі, який називає нове джерело. Через деякий час у колі утвориться "павутина", при чому в одних учасників вправи буде більше ниточок-зв'язків, а в одних – менше.

Запитання для обговорення:

Про що може свідчити ця павутина?

Хто в ній найсильніший?

9. Вправа "Вивчаємо проблему"

Нагадайте, що для успішного вирішення обраної проблеми дітей трудових мігрантів необхідно добре вивчити її. Для цього потрібно вивчити саму проблему.

Запропонуйте учасникам назвати джерела інформації з обраної проблеми. На окремому аркуші запишіть джерела інформації, які можуть стати у пригоді для вивчення проблеми.

Поясніть учасникам, що пошук інформації та її аналіз не є легкою справою і потребує певних навичок. Існують певні правила роботи з різними джерелами. Роздайте пам'ятки учасникам та попросіть прочитати їх уголос. Якщо в учасників виникли запитання, дайте на них відповідь.

Об'єднайте учасників у малі групи та поставте завдання. Завдання для роботи в малих групах:

- проаналізувати матеріали періодичної преси
- скласти анкету для представників громади
- написати лист-запит до представників влади
- скласти перелік запитань до спеціалістів
- дібрати ключові слова для пошуку інформації в Інтернеті.

Надайте кожній з груп відповідні пам'ятки для опрацювання того чи іншого джерела інформації. Для цього скористайтесь матеріалами додатку до заняття.

По завершенні роботи попросіть групи презентувати власні напрацювання та поділитися досвідом виконання роботи.

10. Підведення підсумків

Запитайте учасників, для чого необхідні ті навички, яких вони набували протягом заняття? Як вони допоможуть у роботі?

Наголосіть на тому, що вміння працювати з джерелами інформації є необхідною умовою для подальшої роботи.

Для забезпечення успішної роботи з вивчення та дослідження проблеми, після того як учасники оволодіють основними навичками роботи з різними джерелами інформації, варто об'єднати їх у невеликі групи, які будуть збирати інформацію зі свого джерела. Набуті під час дослідження матеріали дозволять учасникам компетентно аналізувати можливі шляхи розв'язання проблеми.

Додаток до заняття 2-3

Активне Слухання

Під час спілкування між людьми відбувається досить складний процес розуміння, тобто переклад суті повідомлення з внутрішньої мови однієї людини на внутрішню мову іншої.

Чому цей процес складний? Тому що, коли уявити собі реальність у вигляді якогось ландшафту, кожен з нас бачить власну карту цього ландшафту. У створенні карти беруть участь особливості сприймання (переважно зорового, слухового або чуттєвого), особливості мови, засоби, за допомогою яких ми відбираємо важливе чи неважливе, власний досвід людини тощо. Звичайно, якщо люди належать до однієї мовної сім'ї, одного соціокультурного середовища, мають подібний життєвий досвід, – можливостей зрозуміти одне одного в них більше. Якщо ж спілкування відбувається між людьми різних поколінь,

то одне й те саме слово в їхньому розумінні може мати різне значення (наприклад, для вчителя «драп» – це різновид тканини, а для підлітка – різновид наркотичної речовини). Ви тільки уявіть, що може вийти з такого спілкування! Отже, можливості їхнього взаєморозуміння значно обмежуються.

Водночас невміння слухати нерідко є основною причиною неефективного спілкування, непорозумінь і навіть конфліктів. Чому ми часом не вміємо вислухати і зрозуміти іншого? Тому що, насамперед, рівень нашої уважності нестабільний, він коливається. Побічні думки спотворюють зміст повідомлень. Наш емоційний стан також відволікає увагу від того, про що говорить співрозмовник, і ми «відключаємося». Уміння слухати є найважливішою умовою ефективного спілкування.

Активне слухання – це не просто мовчання, це активна діяльність, своєрідна робота, якій передують бажання почути, інтерес до співрозмовника. Те, як людина реагує на повідомлення іншого, залежить від рівня її моральності та культури.

Існує кілька рівнів активного слухання.

1-й рівень – найпростіший. Він передбачає, що слухач вставляє у монолог свого співрозмовника слова «ага», «так» чи повторно проговорює те, що почув, – свого роду «відлуння», що свідчить про увагу до співрозмовника.

2-й рівень – у процесі спілкування партнер не просто повторює, а й може підвести певну риску під почутим, що теж дає змогу уникнути непорозуміння. Найвідоміші прийоми цього рівня – перефразування, підсумовування.

Приєм перефразування полягає в тому, що потрібно своїми словами переповісти сказане співрозмовником. Наприклад: «Якщо я правильно тебе зрозумів, то...».

Пояснення дає змогу здобути більше інформації, полегшити співрозмовникові розуміння іншої точки зору. Сам прийом полягає в тому, щоб якомога більше перепитувати, використовуючи різні запитання.

3-й рівень – пов'язаний з розвитком ідей, які ви почули від співрозмовника. Але, перш ніж розвивати ідеї, ви маєте дати належну оцінку почутому.

Прийом належної оцінки допомагає показати співрозмовникові, що його думка є важливою, та оцінити його зусилля. Наприклад: «Я ціную твоє бажання вирішити проблему»; «Радий, що ти так серйозно підійшов до цієї справи»; «Дякую за твої зусилля».

Дискусія

Дискусія дає прекрасну нагоду виявити різні позиції з певної проблеми або із суперечливого питання. Для того щоб дискусія була відвертою, необхідно створити в групі атмосферу довіри та взаємоповаги. Тому в групі бажано виробити правила культури ведення дискусії.

Пропонуємо Вам орієнтовні правила.

1. Говорити по черзі, а не всім одночасно.
2. Не перебивати того, хто говорить.
3. Критикувати ідеї, а не особу, що їх висловила.
4. Поважати всі висловлені думки (точки зору), бути позитивним.
5. Не сміятися, коли хтось говорить, за винятком, якщо хтось жартує.
6. Не змінювати тему дискусії.
7. Намагатися заохочувати до участі в дискусії інших.
8. Не говорити занадто довго та занадто часто.

Метод "Прес"

Побудова висловлювань за схемою, яка наведена нижче, має умовну назву методу "Прес", що означає значне підсилення переконливості вашої аргументації за умови його використання.

Метод "Прес" має такі структуру та етапи:

1. **ПОЗИЦІЯ** *Я вважаю, що...*
(Висловіть свою думку, проясніть, в чому полягає ваша точка зору.)
 2. **ОБҐРУНТУВАННЯ** *...тому, що...*
(Наведіть причину появи цієї думки, тобто поясніть, на чому ґрунтуються докази на підтримку вашої позиції.)
 3. **ПРИКЛАД** *... наприклад...*
(Наведіть факти, дані, що підтверджують вашу позицію.)
 4. **ВИСНОВКИ** *Отже (тому), я вважаю...*
(Узагальніть свою думку, зробіть висновок про те, що необхідно робити, це своєрідний заклик прийняти вашу позицію.)
- У Ваших виступах, якщо це можливо, використовуйте:
- думку експертів;
 - статистичні та наукові дані;
 - закони України,
 - інші допоміжні матеріали (речові докази, газетні статті, думки інших учасників, громадян тощо).

Інструкція щодо аналізу друкованих джерел інформації

- З'ясуйте, хто є автором друкованих матеріалів.
- Кому належить друковане видання (чий інтереси представляє).
- Виділіть основну думку матеріалу.
- Випишіть факти та підтвердуючі їх аргументи.
- Зробіть висновок, щодо інформації, її корисності та можливості використання.

Поради для складання анкети (опитувального листа)

Щоб отримати за допомогою анкетування достовірні дані, слід дотримуватись деяких правил:

на початку кожної анкети у двох реченнях опишіть мету, з якою Ви проводите це анкетування, хто Ви, який проект представляєте;

кількість запитань у анкеті має бути мінімальною;

старайтесь зробити так, щоб людині, яка відповідає на запитання Вашої анкети, треба було якнайменше писати: якщо Ви знаєте, які можуть бути відповіді на запитання, впишіть їх так, щоб достатньо було лише підкреслити потрібну відповідь (такі запитання анкети називаються закритими). Закриті запитання можуть містити місце для власної відповіді, якої немає серед перерахованих;

відкриті запитання (які не мають варіантів відповідей) не мають підказок і не "нав'язують" певної думки. Вони дають більш повну інформацію. Але слід пам'ятати, що таких запитань має бути небагато;

окремо (на початку анкети або в кінці) подається блок запитань щодо анкетних даних про людину, яка заповнювала Вашу анкету. Як і в інтерв'ю, добре продумайте, що саме Вас цікавить, не ставте зайвих запитань;

питання анкети мають бути надруковані (або написані друкованими літерами чи чітким каліграфічним почерком) достатньо великими літерами, щоб відповідачеві було зручно читати анкету;

у кінці анкети не забудьте подякувати за співпрацю.

Поради для написання листа-запиту

Від стилю написання листа, його зовнішнього вигляду великою мірою залежить успіх справи.

Колективний лист надасть поважності Вашому зверненню, а відправлення його поштою може стати гарантією отримання відповіді.

При написанні листа обов'язково:

Напишіть Вашу зворотну адресу. Переконайтеся, що вона є як на листі так і на конверті. Це допоможе адресату відповісти Вам.

Використовуйте правильне звернення до посадових осіб. Переконайтеся, що знаєте, як правильно звати посадову особу. Якщо Ви не знаєте її, то вживайте загально ввічливі звертання "Шановний пане (Шановна пані)".

Будьте тактовними та ввічливими до особи, якій пишете листа.

Пам'ятайте про час. Лист має бути конкретним та коротким, наскільки це можливо.

Прохання формулюйте зрозуміло.

Подякуйте за увагу та допомогу в кінці листа.

Не забудьте поставити підпис, а якщо вважаєте за потрібне, то й розписатися.

Структура листа може виглядати так: причина звернення – зміст проблеми – вдячність за сподівану допомогу.

Поради для підготовки інтерв'ю зі спеціалістом

Пам'ятайте про те, що фахівці – люди, як правило, дуже завантажені. Це означає, що часу на спілкування у них не багато.

Готуючись до зустрічі продумайте запитання, відповіді на які допоможуть Вам краще усвідомити проблему, дістати нову інформацію, дізнатися про нові факти, що стосуються вашої проблеми. Запитання мають бути:

короткими;

зрозумілими;

містити одне запитання, а не декілька водночас;

коректними.

Готуючи інтерв'ю врахуйте, що запитання бувають закритими, відповідь на які може бути односкладовою ("Так", "Ні"), і відкритими, тобто такими, які передбачають розгорнуту відповідь (наприклад "Що ви думаєте з приводу..?"; "Чому..?")

Заняття 4 Плануємо діяльність

Очікувані результати:

Після цього заняття учасники зможуть:

- визначати алгоритм діяльності, виходячи з кінцевої мети діяльності команди;
- планувати спільну діяльність та розподіляти завдання між членами команди на час виконання роботи;
- застосовувати схему прийняття рішення при плануванні діяльності.

Організація діяльності та методичні рекомендації щодо проведення заняття

1. Представлення теми заняття та очікуваних результатів

Попросіть учасників назвати пройдені етапи роботи. Це – визначення проблем – дітей трудових мігрантів та вибір однієї для вирішення; обґрунтування її актуальності та визначення цільової групи, що зацікавлена в розв'язанні проблеми; поглиблення знань про проблему через збір та вивчення інформації.

Запитайте учасників, чи достатньо цього для початку діяльності з вирішення проблеми?

Дайте можливість учасникам висловитися з приводу того, як побудувати подальшу роботу. Поясніть учасникам, що для успішної діяльності, запобігання втратам часу необхідно спланувати роботу. Наголосіть, що планування не лише заощаджує час, а й робить діяльність послідовною, зменшує вірогідність помилок та попереджує невдалі рішення.

2. Вправа "Будуємо алгоритм"

Запитайте учасників, чи знають вони що таке алгоритм. Дайте визначення алгоритму і поясніть, що алгоритмізація діяльності дозволяє передбачити результати кроків на шляху вирішення проблеми. Алгоритм – кінцевий набір правил, що дозволяє механічно вирішувати будь-яку конкретну задачу певного виду. При цьому завдання одного типу можуть бути змістовно різними. Алгоритм дає можливість розділити завдання на окремі

етапи і передбачити результат діяльності в кожному з них. Таким чином забезпечується поступовий рух до кінцевої мети.

Об'єднайте учасників у пари та поставте завдання: протягом хвилини викласти логічний ланцюжок з фрагментів. Роздайте завдання для роботи в парах.

Тренер готує картки одного кольору для кожного завдання, на яких прописано алгоритми виконання певного виду роботи. Завдання можуть бути різноманітними, але такими, де кінцевий результат очевидний. Наприклад:

1. Посадка кімнатної рослини.

Взяти молоду кімнатну рослину – взяти горщик – заповнити горщик земельною сумішшю до половини – занурити рослину в горщик – засипати коріння земельною сумішшю – полити рослину – посаджену рослину поставити на підвіконня.

2. Публікація газетної статті.

Вибір теми статті – вивчення матеріалів, пов'язаних із темою – планування статті – написання чернетки – перевірка та коригування статті – публікація статті.

Листок із завданням розрізається на фрагменти, які й слугуватимуть матеріалом для справи.

Після виконання справи учасники читають ланцюжки, а інші стежать за логічністю їх побудови.

Попросіть одну з пар пояснити, яким чином вони будували ланцюжок, а отримавши відповідь про побудову через знаходження початку і кінця ланцюжка, поставте запитання чи всі виконували роботу таким чином?

На дошці вивісьте плакат з записом проблеми дітей трудових мігрантів, яку учасники обрали для вирішення (1). На певній відстані від неї вивішується плакат з надписом “Результат вирішення проблеми”(4), а між ними 2 – 3 чистих аркуші.

Запропонуйте учасникам шляхом “мозкового штурму” визначити, які позитивні зміни відбудуться в разі успішної роботи. Ці записи робляться на плакаті № 4.

Приверніть увагу учасників до тих цільових груп, які зацікавлені у вирішенні проблеми.

Визначивши, що є метою діяльності, попросіть учасників вичленити проміжні складові, кожну з них запишіть на чистих плакатах.

Після цього об'єднайте в малі групи за кількістю плакатів та поставте завдання скласти алгоритм до кожної проміжної складової.

Після виконання справи учасники презентують свої варіанти алгоритмів діяльності та вносять корективи до них.

3. Вправа “Прийняття рішення”

Учасники об'єднуються в 4 групи (за улюбленою квіткою). Тренер пропонує групам створити алгоритм (схему) прийняття рішення. Групи презентують свої напрацювання.

За допомогою плаката, на якому зображено схему прийняття рішень, тренер розтлумачує учасникам зміст її етапів.

Розповідь про етапи прийняття рішень може бути приблизно такою.

Кожен з нас знає, як важливо приймати правильні рішення. Та чи вміємо ми це робити? А чи вчилися ми цьому? І взагалі, де цьому вчати? Схоже, ми вчимося приймати рішення поступово, з плином життя, методом спроб і помилок. Але чи ефективно це? Виявляється, що приймати саме свої, правильні для себе рішення можна навчитися, і для цього є кілька методів, один з яких ми зараз розглянемо.

Метод цей полягає у виконанні 5 певних кроків.

Перший: до того як приймати рішення, треба усвідомити, що ситуація, в якій ти опинився, вимагає цього від тебе. А ситуацій, які потребують вибору, безліч; наприклад: чистити зуби саме зараз чи ні, почати підготовку до іспитів сьогодні чи відкласти на потім, дружити з цим хлопцем (дівчиною) чи не дружити тощо.

Другий крок полягає в тому, щоб зібрати якомога більше інформації про все, що стоїть за конкретної ситуації: дані про те, як діяв хтось із відомих людей у таких чи схожих обставинах і що з того вийшло, певні факти, відомі стосовно ситуації, про яку йдеться. Якщо Ваше рішення не має бути терміновим, можна розпитати інших людей, де знайти

потрібну інформацію, а якщо воно термінове – покладайтеся на свій внутрішній «мозковий штурм», дуже схожий на той, що відбувається на наших заняттях.

Третій крок – на основі усвідомленої інформації сформулювати, як мінімум, три варіанти рішень. Якщо зупинитися на двох – це глухий кут (згадайте Гамлета з його «Бути чи не бути?»). Активізуйте свої творчі здібності!

Четвертий крок вимагає найбільшої старанності і доскіпливості: потрібно, не лінуючись (працюємо ж задля себе), розібратись, які наслідки того чи іншого варіанта рішення будуть для Вас позитивними, а які – негативними. І це – щодо кожного з варіантів. Зважте на те, що кожен наслідок може мати для когось ту чи іншу вагу, але найважливіше те, яку вагу він має особисто для Вас.

Тільки після цього ми зможемо зробити свій *п'ятий* крок – прийняти виважене рішення, зробити вибір.

Слід підкреслити, що складна на перший погляд процедура навчання технології прийняття рішень є виправданою, крім того, сформовані навички прийняття рішень з часом закріплюються (згадайте для порівняння, скільки зусиль Ви витрачали на писання чи читання десь у першому-другому класі).

Запитання для обговорення

- Що є важливим для прийняття відповідального рішення?
- У чому полягає необхідність аналізу варіантів рішення?
- Які знання Ви отримали, виконуючи цю вправу?
- Як можна використати цю інформацію в повсякденному житті?

4. Складання плану реалізації проекту

На цьому етапі завданням тренера є навчання учасників застосуванню набутих знань про алгоритм діяльності та “методи рішень” у практиці конкретного планування діяльності.

Познайомте учасників з різними видами планів: довгостроковими, календарними, щоденними та розкажіть про переваги їх використання під час реалізації проекту. Так довгострокове планування (на 2 – 3 місяці чи більше) дає можливість вирізнити не лише ступінь важливості тих чи інших заходів, а й побачити їх послідовність, розпланувати час на виконання кожного з них, передбачити час на коригування недоліків.

Календарне планування, що здійснюється на основі довгострокового, можна оформляти у вигляді плану – сітки. Саме цей варіант плану навчає планувати діяльність крок за кроком, привчає до контролю за термінами виконання та робить можливим внесення коректив по ходу діяльності.

Щоденне планування здійснюється як для групи в цілому на спільних засіданнях, так і кожним індивідуально відповідно до поставлених задач. Цей варіант плану дозволяє швидко вносити корективи: переносити заплановані заходи з одного на інший день (стрілкою), виділити пріоритетні заходи (різнокольоровими маркерами).

При здійсненні щоденного планування варто навчити учасників вирізняти невідкладні заходи, першочергові, другорядні чи допоміжні. Для керівника групи в щоденному плануванні потрібно передбачати, які види діяльності можуть бути делеговані членам команди.

5. Підведення підсумків

Попросіть учасників пояснити, чому для їхньої спільної діяльності необхідно використати усі види планування.

Після заняття учасники приступають до планування діяльності на визначений термін діяльності. Завданням тренера на цьому етапі є допомога у розподілі обов'язків між членами команди та коригування строків, що відведені на виконання кожного виду діяльності. При розподілі доручень необхідно врахувати як побажання учасників, так і результати анкетування “Як я можу бути корисним команді під час реалізації проекту” (див. додаток до заняття).

Додаток до заняття 4**Як я можу бути корисним команді під час реалізації проекту**

Будь ласка, заповніть цей опитувальний лист, зробивши відповідні позначки. Це необхідно для здійснення планування та організації ефективної діяльності. Ми б хотіли врахувати Ваші здібності, нахили та інтереси.

Прізвище та ім'я

ТВОРЧІ ЗДІБНОСТІ

Малюю

Граю на музичних інструментах

Танцюю

Фотографую

Знімаю на відео

Драматичні здібності

Пишу твори

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗДІБНОСТІ

Організація свят, конкурсів

Організація зборів

Вести ділові розмови по телефону

Робити ділові записи

Керувати переговорами

КОМП'ЮТЕРНІ НАВИЧКИ

Працюю з програмою Word

Працюю з програмою Excel

Працюю з електронною поштою

Працюю в Інтернеті

Вмію сканувати

Працюю з графічними редакторами

НАВИЧКИ СПІЛКУВАННЯ З ЛЮДЬМИ

З дітьми до 5 років

З дітьми 5 – 10 років

З підлітками 10 – 15 років

З старшими учасниками

З дорослими

ІНШІ ЗДІБНОСТІ

Займаюсь спортом

Добре готую

Майструю

Радіомодельовання

Вмію шити, в'язати тощо

**Заняття 5
Діємо разом**

Очікувані результати

Після цього заняття учасники зможуть:

- пояснювати необхідність активної діяльності;
- називати різні види проявів активності та визначати доцільність їх використання;
- отримати навички спілкування із ЗМІ;
- оволодіти елементарними навичками активності.

Обладнання: дошка, папір, маркери.

Організація діяльності та методичні рекомендації щодо проведення заняття

1. Представлення теми заняття та очікуваних результатів

Запропонуйте учасникам прочитати Історію про сніжинку та розказати про що йдеться в ній.

“Скажи, скільки важить сніжинка?” – спитала синичка в дикого голуба. “Не більше, ніж нічого”, – відповів він. “З цього приводу я хочу розповісти тобі дуже цікаву історію”, – сказала синичка. “Одного разу я сиділа на гілочці ялинки, коли почав іти сніг Це ще не була снігова буря, і легенькі сніжинки повільно падали на дерева. Я нарахувала 7 435 679 сніжинок, що опустилися на сусідню гілку. Та коли остання сніжинка, яка, як ти сказав, “важить не більше, ніж нічого”, лягла на гілку – вона зламалася.” Після цього синичка злетіла, залишивши голуба у глибоких роздумах.

Наголосіть учасникам на тому, що навіть незначні, на перший погляд, дії, накопичуючись, можуть привести до значних змін. Отже і діяльність з приводу вирішення проблем дітей трудових мігрантів, якщо вона постійна і активна, дає практичний результат.

Попросіть учасників пригадати, які форми активних дій вони пам'ятають та які з них уже включили до свого плану дій.

Запитайте учасників щодо порядку використання різних форм активності на різних етапах, а після пропозицій учасників зазначте, що початком будь-якої акції повинно бути інформування громадськості про проблему, яка потребує вирішення. Це допоможе привернути увагу до діяльності групи.

2. Вправа “Співпрацюємо із ЗМІ”

І на сьогоднішнє слово іноді лишається більш дієвою зброєю в суспільстві, ніж пістолет. Саме тому головним у роботі з вирішення проблеми дітей трудових мігрантів є залучення до співпраці якомога більшої кількості учасників, сприяння тому, щоб члени громади були налаштовані на співпрацю та допомогу. Це потребує інформування населення. Найефективнішим шляхом з вирішення цієї проблеми є співпраця з ЗМІ. Недаремно ЗМІ називають “четвертою владою”. Проте не знаючи специфіки роботи редакцій газет та журналів, телепрограм чи радіопередач, буває дуже складно побудувати відносини з ними у потрібному для нас руслі.

Основними принципами роботи ЗМІ є стислість (обмаль ефірного часу чи місця для матеріалів на шпальтах видань), доступність чи масовість (матеріал повинен бути легко зрозумілим та цікавим для великої кількості людей), актуальність (аргументи на користь важливості порушеної теми).

Об'єднайте учасників у чотири групи та запропонуйте виконати вправу “Співпрацюємо із ЗМІ”.

Учасники отримують завдання та протягом 5 – 7 хв. готують презентацію.

Телебачення. Ваша команда дає двохвилинне інтерв'ю місцевій телекомпанії новин.

Газета. Ви запрошені до редактора газети і маєте дві хвилини, щоб викласти зміст статі, яку Ви хочете розмістити на шпальтах газети. Доведіть її важливість.

Журнал. Вас попросили зробити макет статі, яку Ви плануєте розмістити в журналі Для цього Вам потрібно підготувати назву, фразовано зміст та назви фото чи малюнків, їх розташування в тексті.

Радіостанція. Ваша радіостанція дає Вам можливість дати рекламне оголошення. Складіть текст оголошення, щоб повільне його читання не було довшим ніж 30 секунд.

Перевірте виконання завдання шляхом презентації групами результатів роботи.

Попросіть учасників визначити, які засоби масової інформації можуть бути використані для інформування населення про проблеми дітей трудових мігрантів та які форми співпраці будуть найдієвішими (інтерв'ю, прес-конференція, стаття чи замітка в газеті).

У подальшій роботі команди учасники акції зможуть розподілити між собою завдання та напрацювати заготовки матеріалів для ЗМІ.

3. Симуляційна гра “Громадські слухання”

Поясніть учасникам, що громадські слухання – одна з форм участі в громадському житті шляхом обговорення важливих суспільно значущих проблем. Метою громадських слухань є спільна робота над прийняттям рішень з проблеми. Але результатом

не обов'язково має бути прийняття якоїсь спільної думки. Головне – знайти основу для спільних дій. Учасники слухань повинні бути відкритими для сприйняття ідей інших. Вони слухають один одного, щоб зрозуміти і знайти підґрунтя для згоди. Важливо, що вони можуть обговорити проблему з різних боків, обговорити наслідки різних підходів до її вирішення.

Громадські слухання проводяться для обговорення складних проблем, які стосуються інтересів тієї чи іншої частини населення, для розв'язання яких необхідні спільні дії різних людей.

Брати участь у них можуть на рівних правах і учасники, і батьки, і вчителі, і представники громадських об'єднань, і органів влади, адже всі вони – члени громади.

Познайомте з учасниками і учасницями з текстом **“Як пов'язані громадянське суспільство і громадянська активність?”**, який подано у додатку до заняття.

Виберіть з учасниками і учасницями якусь актуальну для вашої території проблему громадського життя, що її не вирішує влада (це можна зробити шляхом короткого “мозкового штурму”).

Запропонуйте їм виконати вправу “Готуємо громадські слухання”

Об'єднайтеся в три групи та виконайте такі завдання:

Перша група готує лист до ЗМІ щодо проведення громадських слухань за темою “Як влада в нашому місті вирішує проблеми дітей трудових мігрантів” або за іншою, яку Ви визначили.

Друга група готує лист до інших громадських організацій та громадськості щодо залучення до проведення громадських слухань на тему “Як влада в нашому місті вирішує проблеми дітей трудових мігрантів”.

Третя група готує лист до державних структур щодо теми проведення громадських слухань та запрошення до участі представників влади у проведенні слухань.

Кожній групі надається 10 хвилин. Кожна група вибирає доповідача і він/вона представляють групу.

Коли групи закінчують, починається презентація написаних листів та їх обговорення: що група забула написати або вказати, що зайвого написано?

Пам'ятайте, що лист повинен бути написаним на 1 сторінку – не більше і містити:

- вступ (тема, актуальність),
- аргументи у необхідності обговорення теми,
- що пропонується,
- де проводиться,
- хто проводить,
- до кого звертатися,
- підписи.
- після закінчення дайте слово представникам груп.

Запитання для обговорення:

Чи сподобалася вправа?

Якій групі було найважче підготуватися? Чому?

Чому навчає ця вправа?

4. Підведення підсумків

Обговоріть з учасниками заняття за запитаннями:

- Які з завдань були найцікавішими?
- Які завдання були складними? Чому?
- Які види активних дій потребують ґрунтовної підготовки?
- Чому важливо залучити засоби масової інформації під час роботи?
- Які форми співпраці будуть використані під час акції?
- Які форми активних дій ви хотіли б використати групою в ході роботи?

Як пов'язані громадянське суспільство і громадянська активність?

Демократична держава надає людям багато прав і свобод. Звичайно існує державна влада, і найчастіше ми повинні бути їй слухняними громадянами, але її завданням є, швидше, створення нам необхідних умов для життя і діяльності, ніж прийняття за нас рішень. Влада є важливою, але, як ви можете самі помітити, спостерігаючи життя ваших батьків, більшість справ проходить без її участі.

Громадянське суспільство – це щось більше, ніж суспільство, яке складається з людей, що тільки мають громадянські права, – це таке суспільство, в якому особи – не оглядаючись на державу, самі активно діють в громадській сфері. Вони створюють товариства, політичні партії, профспілки та інші організації, видають газети, готують телевізійні та радіопрограми, навчаються і вчать інших активним діям. Організації громадянського суспільства не є ворожими до державної влади – їх завданням є заповнювання простору між особою і владою. Якщо з якихось причин влада перестає виконувати свої функції належним чином, сила громадянського суспільства дозволяє відстоювати права та інтереси громадян.

Іноді представники влади висувають аргументи, спрямовані на те, щоб не брати до уваги голос громадськості у законодавчих процесах та процесах прийняття рішень.

Процеси прийняття рішень складні і вимагають від членів громадських організацій багато зусиль, коли вони хочуть впливати на ці процеси. Насамперед, необхідні:

- вичерпні знання суті питання, яке є предметом дій;
- обізнаність із процесами прийняття рішень, а особливо – законодавчими процедурами;
- опанування ефективними техніками переконування і презентації своїх аргументів.

Буває і так, що певна суспільна група, вражена висунутим владою проектом, який вдарить по їх інтересах, реагує гнівно і нервово і одразу намагається передати свою сповнену емоцій критичну реакцію представникам влади і громадській думці через ЗМІ або протестами, демонстраціями. Іноді такі дії можуть принести очікуваний результат. Проте, найчастіше результат є протилежним до очікуваного.

Громадська кампанія не повинна спиратися на критику, якою керують емоції (навіть обґрунтовані), а повинна мати в своєму розпорядженні “позитивні” пропозиції альтернативних рішень, які беруться до уваги, у міру можливостей, враховувати також і інтереси другої сторони та зовнішні умови.

Тільки вичерпна відповідь на це і всі попередні питання дасть нам солідну основу для наступних кроків у будь-якій кампанії. Для того щоб підготувати цю основу використовують таку форму дій, як “громадські слухання”. На такі слухання збираються представники різних громадських організацій, зацікавлені громадяни, фахівці в цій справі, обговорюють проблему і висувають конкретні пропозиції щодо її розв'язання. Після обговорення громадські організації звертаються з відповідними пропозиціями до влади або самі ініціюють певну діяльність громадян.

ДОДАТОК 11

ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СФЕРИ ДЛЯ ДІТЕЙ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Програма розвиваючих занять для учнів молодшого шкільного віку має на меті розвиток в учнів творчих здібностей, формування комунікативних навичок, розвиток емоційного світу та вольових навичок. Курс передбачає розвиток в учнів, у міру їхніх можливостей, навичок спілкування і самоконтролю та вміння використовувати отриманий досвід у навчальній діяльності та життєвих ситуаціях.

Важливою умовою для успішної реалізації цілей даної програми є створення атмосфери взаємної довіри, розуміння, невимушеності, творчого пошуку.

Розвиваючі заняття проводяться у формі тренінгу. Структура кожного заняття гнучка і передбачає вибір методів та прийомів роботи з урахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини та групи в цілому, що дозволяє диференціювати та індивідуалізувати процес роботи під час занять.

Програма спрямована на розвиток емоційно-вольової сфери дітей трудових мігрантів молодшого шкільного віку та розрахована на 12 занять по 40 хвилин, що проводяться один раз на тиждень. До роботи у групі необхідно залучати не виключно дітей трудових мігрантів, але й їхніх однолітків. При цьому не варто акцентувати увагу на соціальному статусі дітей.

ЗАНЯТТЯ 1

Тема: Вироблення правил групової взаємодії.

Мета: Викликати у дітей бажання взаємодіяти та співпрацювати з психологом, зняти стан тривоги, страху, підвищити впевненість у собі та встановити довіру, взаєморозуміння між членами групи.

Хід заняття:**1. Гра “Знайомство”.**

Мета: можливість вийти з власного “Я”.

Інструкція до гри: кожному учаснику групи пропонується назвати себе власним або вигаданим ім'ям, і тільки назване ім'я фігуруватиме у спілкуванні. Вибір імені говорить про те, як школяр сприймає своє Я.

2. Вироблення правил групової взаємодії:

- спілкування за принципом “тут і тепер”;
- участь у вправах, іграх та інших видах діяльності – добровільна;
- повага до того, хто говорить;
- говорити від свого імені;
- конфіденційність того, що відбувається в групі;
- неприпустимість безпосередніх оцінок людини.

3. Малювання на тему “Моє ім'я”

Мета: невербальне символічне вираження змісту обраного імені.

Інструкція: діти малюють своє ім'я у вигляді образів або символів.

4. Гра “Два баранчики”

Мета: вчити учнів підкорятися правилам, які організують, дисциплінують і згуртовують.

Інструкція до гри: учасники гри розбиваються на пари. Психолог читає текст: “Рано два барани зустрілися на мосту”. Школярі, широко розставивши ноги, схиливши вперед тулуб, упираються долонями і чолами один у одного.

Завдання – протистояти один одному, не зрушуючи з місця, якомога довше. Можна видавати звуки “Бе-е-е”.

5. Вправа “Подаруй усмішку”

Мета: навчитися знімати скутість обличчя за допомогою усмішки. Підтримувати усмішкою, бажати добра навколишнім; створити і підтримувати позитивний емоційний фон; усувати страхи.

Інструкція: психологові пояснити значення усмішки у житті та самопочутті людини. Всі учасники групи беруться за руки і дарують один одному усмішки.

6. Вправа „Закінчи речення”

Мета: підбиття підсумків.

Інструкція: Психолог разом з дітьми обговорює вправи, використані в занятті. Він пропонує дітям висловити власні думки доповнюючи незакінчені речення: „Мені було... тому, що...”. Наприклад: „Мені було радісно тому, що я зміг поспілкуватись з цікавими людьми”.

ЗАНЯТТЯ 2

Тема: виховувати в учнів уміння працювати в колективі, підвищити впевненість у собі й розкутість.

Мета: вчити вихованців стриманості, взаємоповаги, закріпити віру в те, що позитивні зміни в житті можливі і до них потрібно прагнути.

Хід заняття:

1. Бесіда

Мета: навчити дітей висловлювати свої думки. Згадати, чим займались на попередньому занятті.

Інструкція: психолог проводить з групою бесіду. Його цікавить, чи сподобалось дітям попереднє заняття. Чи комфортно вони себе почували працюючи в парах. Чи бажать вони продовжувати займатись разом з психологом.

2. Повторення правил групової взаємодії

3. Гра “Протилежні рухи”

Мета: виховувати сміливість, впевненість, навички долати руховий автоматизм.

Інструкція: діти стають один проти одного. Один виконує рухи, протилежні рухам другого, при цьому називаючи імена один одного.

4. Рухлива гра “Жучок”

Мета: діагностика ієрархії групових взаємин і рівня самооцінки, розвиток стриманості, самоконтролю.

Інструкція: школярі утворили півколо. У центрі, спиною до інших учасників, стоїть психолог, обхопивши руками свої плечі й виставивши одну руку долонею в бік учасників. Хтось торкається долоні. Психолог повинен відгадати, хто торкнувся його руки. Якщо психолог відгадав, той, хто торкнувся руки стає ведучим.

5. Вправа „Подорож до Підводного Царства”

Мета: моделювання взаємодії з іншими учасниками групи в заданих умовах.

Інструкція: психолог просить уявити дітям Підводне царство, що малює ім їхня уява. „Уявіть собі. Ви – підводні жителі. Це – ваше царство. У якому образі ви уявляєте себе? Який ваш зовнішній вигляд? Яким вам уявляється підводне царство? Як ви взаємодієте з іншими? Розкажіть про це.

Психолог вислуховує всіх учасників, надає учням повну свободу в розгортанні уявної подорожі і взаємодії між її учасниками.

6. Вправа “Дерево”

Мета: підбиття підсумків.

Інструкція: На дошці малюється дерево. Дітям роздаються папірці рожевого та блакитного кольорів. На них вони мають написати свої зауваження та враження з приводу проведеного заняття та прикріпити їх до дерева. Можливі як позитивні, так і негативні висловлювання. При цьому дитина має право сама вибрати, на папірці якого кольору вона

буде писати свої зауваження. Колір вибраного паперу допоможе психологу визначити настрій дитини та її ставлення до занять.

ЗАНЯТТЯ 3

Тема: уміння працювати у колективі, віра у свої сили.

Мета: зниження рівня шкільної тривожності; опанування методів і прийомів самоконтролю та саморегуляції; зміцнення віри в себе; опанування способів взаємодії з людьми.

Хід заняття:

1. Бесіда

Мета: обговорення досвіду отриманого на попередньому занятті.

Інструкція: запропонувати дітям згадати, як вплинуло попереднє заняття на зміну їхнього настрою. Він покращився чи погіршився? Чому?

2. Повторення правил групової взаємодії.

3. Вправа “Розкажи про себе”

Мета: розвиток комунікативних здібностей, перевірка ступеня згуртованості групи й довіри між дітьми; збагачення знань про товаришів у групі.

Інструкція: кожна дитина розповідає про себе своїм товаришам. Це можуть бути, як приклад, якісь події з власного життя, свої вподобання або речі, які дитині не подобаються.

4. Вправа “Хто Я”

Мета: навчати самоаналізу, розвивати рефлексію, сприяти зближенню групи.

Інструкція: поставте собі запитання „Хто я?” і запишіть відповідь, яка першою спала вам на думку.

А тепер нижче дайте ще одну відповідь на це запитання, по-іншому. А тепер – ще раз. Проведіть лінію під цими трьома відповідями і відповідайте ще стільки разів на це запитання, скільки зможете.

У цій вправі слід записувати лише іменники (Я – людина, школяр, товариш...)

А тепер зробіть все те ж саме, але відповідаючи на запитання „Який я?” і використовуючи прикметники (Я – красивий, охайний, старанний...). Для зручності виконання вправи можна використати таблицю:

Хто я?	Який я?

5. Вправа “Плутанка”

Мета: згуртувати учасників тренінгу, створити невимушену атмосферу.

Інструкція: учасники стають у коло. За сигналом ведучого кожен гравець знаходить собі “партнера по рукостисканню” (правою рукою). Потім теж саме – лівою рукою (з іншим партнером). Після того коли всі руки з’єдналися, пропонується учасникам “розплутатись”, не розчіпляючи рук.

6. Вправа „Комплімент другу”

Мета: підбиття підсумків.

Інструкції: кожна дитина має сказати комплімент товаришу, з яким працювала на цьому занятті. Як приклад: „Мені було приємно працювати з тобою” або „Я дізнався, що у нас є спільні інтереси”.

ЗАНЯТТЯ 4

Тема: формування в дітей почуття довіри і впевненості в собі.

Мета: розвиток упевненості, запобігання появи негативних якостей.

Хід заняття:

1. Бесіда

Мета: перевірка ступеня згуртованості групи й довіри між дітьми.

Інструкція: психолог просить розповісти дітей про ті речі або заняття, якими люблять займатися їхні товариші, про які діти не здогадувались до проведення минулого заняття. Можливо, діти знайшли спільні інтереси або дізнали щось нове про своїх товаришів.

2. Повторення правил групової взаємодії

3. Вправа “Подарунок”

Мета: навчити дітей довіряти одне одному, збагатити знання про товаришів, навчити дітей взаєморозумінню.

Інструкція: психолог просить дітей подарувати один одному вигаданий подарунок, звертаючись до товаришів по імені (власними або вигаданими для заняття). Як приклад: „Марино, дарую тобі... бо вважаю, що ти...”

4. Вправа “Шосте відчуття”

Мета: перевірка ступеня єдності та згуртованості групи.

Інструкція: учасникам групи пропонують відповісти на запитання, але не від себе, а ніби від усіх учасників групи. Відповіді школярі повинні мовчки записувати, не називаючи ніяких варіантів уголос. Пропоновані запитання:

- Який у більшості учасників групи улюблений день тижня?
- Яка улюблена пора року?
- Яке улюблене число?
- Яку геометричну фігуру вибрала б група?
- Що хотіли б зробити учасники групи в даний момент?

Потрібно записати одну відповідь на запитання. Потім психолог знову зачитує запитання, а школярі підносять руки в тому випадку, якщо пролунали їхні відповіді. Найбільша кількість однакових відповідей вважається думкою групи.

5. Гра “Прискорені рухи”

Мета: зняття втоми й напруги, підтримка позитивного емоційного фону.

Інструкція: поставте пантоміму, у якій усі рухи у два-три рази швидші, ніж зазвичай, коли прасують білизну, роблять млинці, зашивають штани.

6. Вправа „Я вважаю, що моя група...”

Мета: підбиття підсумків

Інструкція: психолог пропонує дітям закінчити речення: „Я вважаю, що моя група (клас)...”. Як приклад: “Я вважаю, що моя група згуртована, дружня, в ній багато однодумців...”

ЗАНЯТТЯ 5

Тема: вивчення власного «Я» та вміння його аналізувати.

Мета: сприяти процесу прийняття рішення групою, вироблення навичок аналізування інформації, отриманої від взаємодіючих сторін.

Хід заняття:

1. Бесіда

Мета: створення позитивного настрою на роботу під час заняття.

Інструкція: психолог просить дітей згадати щось нове, що вони дізнались про своїх товаришів на попередньому занятті. Що особливо вразило.

2. Повторення правил групової взаємодії

3. Вправа «Не хочу хвалитися, але я...»

Мета: розвивати у школярів уміння презентувати себе.

Інструкція: психолог просить дітей сісти у коло. Кожен по черзі повинен привітатися, назвати своє ім'я та сказати фразу, що починається зі слів: «Не хочу хвалитися, але я...». Наприклад: «Привіт усім. Я – Мар'яна. Не хочу хвалитися, але я вмію добре малювати».

Порядок учасників, які презентують себе, не має значення (є довільним). У виконанні вправи повинні бути задіяні всі учасники.

4. Вправа «Коробка невдач»

Мета: навчати дітей розв'язувати проблемні ситуації.

Інструкція: у спеціально оформлену коробку (або невеличку скриньку) кожен учасник групи може покласти аркуш паперу з описом невдалої ситуації (або проблеми), з якою він зіштовхнувся. Всі пишуть 5 хв. Потім кожна дитина по черзі опускає свій аркуш у коробку. Після цього скриньку розкривають і навмання обирають папірець із ситуацією для обговорення. І так, по черзі, витягують усі папірці з проблемними ситуаціями. Обговорення проходить за схемою розв'язання проблемної ситуації. Учасники тренінгу оформлюють свої проблемні ситуації анонімно. В обговоренні повинні прийняти участь всі учасники.

Схема розв'язання проблемної ситуації

1. Сформулюйте проблему.
2. Зазначте всі можливі рішення.
3. Зазначте наслідки цих рішень.
4. Зазначте наявні ресурси, необхідні для виконання дій.
5. Прийміть рішення.
6. Дійте.

5. Вправа «Короткий тест творчого мислення»

Мета: сприяти самоствердженню; виконання завдання дозволяє виявити і закріпити навички, напрацьовані учнями на попередніх заняттях.

Інструкція: психолог просить дітей скласти невеличку розповідь, використовуючи всі попередньо виконані завдання. (Для підготовки дається 5 хв.) Потім усі по черзі (за бажанням) демонструють та презентують свої роботи.

ЗАНЯТТЯ 6

Тема: розвиток самоусвідомлення, самосприйняття, самовираження.

Мета: розвиток навичок самоаналізу та прийняття рішень.

Хід заняття:

1. Бесіда

Мета: обговорення досвіду отриманого на попередньому занятті, створення атмосфери взаємодовіри.

Інструкція: запропонувати дітям згадати, як вплинуло попереднє заняття на зміну їхнього настрою. Він покращився чи погіршився? Чому?

2. Повторення правил групової взаємодії

3. Гра «Компліменти»

Мета: сприяти переборенню внутрішніх комплексів, виробленню навичок вираження позитивної оцінки оточуючим та прийняття позитивної оцінки від них.

Інструкція: психолог просить об'єднатися дітей у дві мікрогрупи за принципом «суша – море», утворюючи внутрішнє та зовнішнє коло. Діти стають навпроти один одного і говорять один одному компліменти.

Наприклад, перший учасник каже другому: «Привіт, Іринко. Ти дуже хороша дівчинка». Другий йому відповідає: «Привіт, Дмитрику. Так, я дуже хороша дівчинка, а ти дуже сміливий хлопчик». «Дякую, я дуже сміливий хлопчик». Потім учасники зовнішнього кола

рухаються за годинниковою стрілкою до тих пір, поки не зустрінуться з кожним членом групи.

4. Мотив – тест «Водоспад»

Мета: навчати учнів працювати з образами, отримати додаткову діагностичну інформацію, надати ресурсне підживлення.

Інструкція: знайдіть зручну для себе позу, заплющьте очі. Дихайте рівномірно, спокійно. Звільніться від напруження в м'язах тіла. Зробіть глибокий вдих, зафіксуйте насичення киснем легенів, повільно видихніть. Повторіть цю процедуру до відчуття розслаблення. Вам спокійно, ви задоволені. Уявіть собі поле і себе на ньому. Ви стоїте босими ногами на теплій землі. Озирніться навкруги, відмітьте в уяві все, що потрапляє вам на очі. Підніміть голову догори і подивіться на лагідне сонечко. Воно яскраво-золоте і тепле. Відчуйте тепло і енергію сонця. Поверніть голову вправо і знайдіть поглядом водоспад. Це лагідний гірський водоспад. Підійдіть до нього. Подивіться, яка прозора вода, відчуйте свіжість біля водоспаду. Станьте під водоспад і прийміть чистий гірський душ. Відчуйте, як гірська вода омиває ваше тіло з голови до ніг. Вода змиває все неприємне, очищає ваше тіло і душу. Відчувши приємне очищення і задоволення, вийдіть з-під водоспаду. Поверніться на луг і станьте обличчям до сонця. Зробіть глибокий вдих і повільний видих. Ви зміли з себе всі емоційні хвилювання, неприємні спогади і думки. Уявіть собі, що сонце вам посміхається. Посміхніться йому у відповідь. Простягніть руки назустріч сонячному промінню, пориньте в нього. Прийміть «сонячний душ» з голови до ніг. Відчуйте, як промінь поступово торкається кожної частини вашого тіла, наповнюючи його сонячним світлом, сонячною енергією. Ви насичені чистою енергією здоров'я. Вам приємно: зробіть вдих і на видиху розплющте очі.

Зворотній зв'язок

- Як ви себе зараз відчуваєте? Чи є у вас якісь неприємні відчуття?
- Чи вдалося розслабитись? Що заважало?
- Що вам найбільше запам'яталося? Що було найяскравішим в образі?
- Що викликало найсильніші відчуття?
- Що було в образі найприємнішого? Чи було щось неприємне в образі?
- Що саме?
- Що ще ти хотів би розповісти про свій образ?

5. Вправа “Скринька”

Мета: підбиття підсумків.

Інструкція: На дошці малюється скринька. Дітям роздаються папірці рожевого та блакитного кольорів. На них вони мають написати свої зауваження та враження з приводу проведеного заняття та прикріпити їх до скриньки. Можливі як позитивні, так і негативні висловлювання. При цьому дитина має право сама вибрати, на папірці якого кольору вона буде писати свої зауваження. Колір вибраного паперу допоможе психологу визначити настрій дитини та її ставлення до занять.

ЗАНЯТТЯ 7

Тема: формування у дітей почуття довіри, віра у свої сили.

Мета: знизити потребу в агресивній поведінці.

Хід заняття:

1. Вправа “Передай відчуття”

Мета: створення атмосфери взаємодовіри.

Інструкція: психолог просить дітей поділитись зі своїми товаришами приємними спогадами або відчуттями з попереднього заняття. При цьому не забуватися посміхатися одне одному.

2. Повторення правил групової взаємодії

3. Вправа “Поділись добрим настроєм”

Мета: навчити дітей довіряти одне одному.

Інструкція: в одного з учасників нашої групи хороший настрій зник, а залишився лише поганий. Давайте йому подаруємо добрий, гарний і веселий настрій. Кожен з учнів має дарувати гарний настрій закінчуючи речення: „Марино. Я дарую тобі гарний настрій, щоб ти ...”

4. Вправа “Слухаємо себе”

Мета: розвинути адекватне сприймання самого себе і свого оточення.

Інструкція: зручно влаштуйтесь, заплющіть очі, “зазирніть” всередину себе і поставайте “побачити” свій настрій. Розплющіть очі і намалюйте свій настрій сьогодні. Після виконання завдання відбувається представлення і обговорення малюнків і настрою кожного учасника.

А зараз поділіть аркуш паперу навпіл – зліва напишіть емоції, які вам подобаються, а справа – ті, що не подобаються.

5. Обговорення вражень від заняття.

Мета: підбиття підсумків.

Інструкція: Діти продовжують фразу:

- мені найбільше сподобалось на занятті...
- під час заняття я зрозумів...
- мені не сподобалось...
- на наступному занятті я хотіла б / хотів би ...

ЗАНЯТТЯ 8

Тема: формування у дітей навичок самовираження та самоусвідомлення.

Мета: навчити дітей самовираженню та самоусвідомленню.

Хід заняття:

1. Кольори настрою

Мета: навчити дітей висловлювати свої думки та зауваження. Згадати, чим займались на попередньому занятті.

Інструкція: заплющіть очі та уявіть колір, який відповідав вашому настрою на попередньому занятті. Чому? Що вплинуло на ваш вибір?

2. Повторення правил групової взаємодії

3. Гра „Ливарпамен”

Мета: прищеплювати дітям розуміння необхідності правил і законів, цінності їх у суспільстві, а також подати деякі основні ідеї щодо справедливості.

Інструкція: психолог об'єднує учнів у дві команди з різною кількістю гравців і просить вишикуватись у дві колони. Потім він дає маркер (або інший предмет) першому гравцеві в кожній команді та пропонує почати гру. Певна річ, група буде розгубленою через відсутність вказівок. Через деякий час тренер поступово пояснює окремі правила гри, говорячи, що маркер треба спочатку передати в кінець колони, а потім повернути його назад. Виграє команда, яка закінчує передачу предмета першою. Команди починають, але тренер їх зупиняє, сказавши, що вони не дотримуються правил гри. Маркер слід передавати через ліве плече. Гравці починають обурюватися, що їм нічого не казали про це. Після чергового старту гра зупиняється знов і додається якесь нове правило. Коли „переможці” оголошені, більшість учасників обурені перебігом гри.

Далі відбувається обговорення: Що ви відчували, коли виконували цю вправу. Що було справедливим. Що було несправедливим. Що може зробити гру справедливою.

Після цього психолог об'єднує учнів у три команди і пропонує придумати по дві умови, за яких гра була б справедливою (5 хв.) По закінченні команди пропонують нові правила гри.

У кінці гри проводиться обговорення гри: Де потрібні правила. Для чого потрібні правила. Що є спільного між правилами і законами. В чому відмінність правил від законів.

4. Вправа „Мої принципи”

Мета: навчити дітей висловлювати свої думки

Інструкція: Майже всі люди стараються дотримуватись у житті певних принципів, правил, які допомагають взаємодіяти з іншими, а у важких ситуаціях вижити. Серед багатьох життєвих принципів спробуйте вибрати один, який для вас є основним. Подумайте над ним. Поділіться ними зі своїм товаришем. Дізнайтесь про його принципи та обговоріть їх.

5. “Мої добрі справи”

Мета: вироблення навичок вираження позитивної оцінки оточуючим та прийняття позитивної оцінки від них.

Інструкція: “Друзі мої, я загубив день!” – це знамениті слова імператора Тіта, коли він згадав, що за цілий день нікому не зробив нічого хорошого. Добре ставлення до людей, своїх близьких, рідних, друзів і однокласників повинно проявлятися не лише на словах, але й в конкретних справах. Пригадайте, яку конкретну добру справу ви зробили за вчорашній день? Що це була за людина? (Можна записати добрі справи і тих людей, кому вони були адресовані.) Група сідає у велике коло і учасники по черзі висловлюються і дають відповіді на запитання: Що ви при цьому відчували? Як вам віддячили? Якими повинні бути, на вашу думку, форми вдячності? Що вам заважає робити добрі справи? Проаналізуйте свої звички. Чи є серед них звичка робити добро?

6. Підбиття підсумків

Мета: підбиття підсумків.

Інструкція: Поділіться вголос зі всією групою своїми думками, спостереженнями і переживаннями, сумнівами.

ЗАНЯТТЯ 9

Тема: розвиток самосприйняття та самовираження.

Мета: усунути надмірну напруженість й агресивність.

Хід заняття:

1. Вправа „Вираження емоцій та почуттів”

Мета: навчити дітей висловлювати свої думки та зауваження. Згадати, чим займались на попередньому занятті.

Інструкція: кожен учасник повинен зобразити те почуття, яке він відчував на попередньому занятті. Завдання групи – відгадати, яке почуття хотів зобразити виступаючий.

2. Повторення правил групової взаємодії

3. Гра “Насос і м’яч”

Мета: діти вчать розслабляти максимальну кількість м’язів, працюючи в парах.

Інструкція: діти розбиваються на пари. Один з них – великий надувний м’яч, інший насосом надуває цей м’яч.

“М’яч” стоїть, обм’якнувши усім тілом, на напівзігнутих ногах, руки, шия розслаблені. Корпус нахилений трохи вперед, голова опущена (м’яч не наповнений повітрям). Гравець починає надувати м’яч, супроводжуючи рух рук (вони качають повітря) звуком “з”. З кожною подачею повітря м’яч надувається усе більше. Почувши перший звук “з”, він вдихає порцію повітря, одночасно випрямляючи ноги в колінах, після другого “з” випрямився тулуб, після третього – піднімається голова, після четвертого – надулися щоки і навіть руки відійшли від боків. М’яч надутий. Насос перестав накачувати. Гравець висмикує з м’яча шланг насосу...З м’яча із силою виходить повітря із звуком “ш”. Тіло знову обм’якло повернулося у вихідне положення. Потім гравці міняються ролями.

4. Способи розрядки гніву і агресії

Мета: навчити дітей розв’язувати проблемні ситуації.

Інструкція: тренер розповідає притчу: „Жила була отруйна і злостива змія. Одного разу вона зустріла мудреця, і її вразила його доброта. Мудрець порадив змії перестати ображати людей, і змія вирішила жити по-новому, не роблячи нікому шкоди. Як тільки

люди взнали про це, вони стали кидати в змію каміння, тягати її за хвіст і знущатися над нею. Мудрець побачив, що відбувається, і, вислухавши скарги змії, сказав: "Я просив, щоб ти перестала завдавати страждань і болю, але я не говорив, щоб ти ніколи не шипіла і відлякувала їх." Мораль: потрібно навчитися протистояти злу, не роблячи зла у відповідь. Як?

5. Вправа „Обговорення ситуацій”

Мета: розвинути адекватне сприймання самого себе і свого оточення

Інструкція: психолог дає дітям ряд ситуацій і просить придумати варіанти виходу з них. Як приклад:

1. Ти зайшов у двір і побачив, що там б'ються дві дитини. Розборони і помири їх.
 2. Ти образив свого друга. Спробуй помиритися з ним.
- Або можна обговорити ситуації, які запропонують учні.

6. Вправа „Підбиття підсумків”

Мета: підведення підсумків.

Інструкція: психолог просить дітей обговорити такі питання:

- Під час заняття я зрозумів / зрозуміла ...
- Найбільш несподіваним було те, що ...
- Мені не сподобалось...

ЗАНЯТТЯ 10

Тема: формування в дітей почуття довіри і впевненості в собі.

Мета: навчити учнів конструктивним формам поведінки.

Хід заняття:

1. Вправа „Допомога товаришу”

Мета: перевірка ступеня згуртованості групи й довіри між дітьми.

Інструкція: психолог просить дітей об'єднатись у пари. Далі дітям дається завдання допомогти товаришу, коли він ображений або злий. Дітей просять сказати, чи допомогли попередні заняття у досягненні цієї мети.

2. Повторення правил групової взаємодії

3. Вправа „Привітання”

Мета: виховувати сміливість, впевненість, навички долати руховий автоматизм.

Інструкція: психолог пропонує дітям привітатися з усіма присутніми різними способами: невпевнено, агресивно, роздратовано, стримано, привітно. При обговоренні, важливо звернути увагу на те, що одна і та ж сама людина не завжди є однаковою (доброю чи злою), вона є різною, залежно від настрою та обставин.

4. “Як я реаую на звинувачення і критику”

Мета: навчити дітей адекватно сприймати різноманітні негативні прояви.

Інструкція: всі учасники працюють у парах. Один – звинувачує і критикує, інший – реагує і пробує зрозуміти співрозмовника. Не можна виправдовуватися, пояснювати або у свою чергу звинувачувати.

Обговорюються труднощі, які виникли при виконання вправи.

Психолог просить дітей спробувати скласти правила ефективного реагування на звинувачення і критику.

5. “Роздратування відмінється”

Мета: навчити дітей самоконтролю та самоаналізу.

Інструкція: постарайтесь ставитись до всього, що відбувається з вами, як мудрець. Тобто, перед реагуванням на слова і вчинки оточуючих запитайте себе: “А що б на моєму місці сказала досвідчена і мудра людина?” Приймайте рішення і дійте лише після кількох хвилин спокійного роздумування.

Навчіться брати себе в руки. При перших ознаках роздратування скажіть собі: “Я спокійний. Те, що я бачу, зовсім не дратує мене”. Як би вам не хотілось розрядити свій поганий настрій на близьких, не робіть цього відразу. Знайдіть інший спосіб – зробіть

міні-зарядку, послухайте улюблену музику. Спробуйте і ви зможете переключити свої негативні емоції на більш приємні.

6. Вправа „Обговорення”

Мета: обговорення думок, почуттів і труднощів при виконанні вправ, а також стану після їх виконання.

Інструкція: дайте відповідь на ряд запитань:

- Що нового я дізнався / дізналася про себе
- Що нового я дізнався / дізналася про інших?
- Що мені заважає бути більш щирим / щирою і відвертим / відвертою?

ЗАНЯТТЯ 11

Тема: зміцнити віру у свої сили, підвищити впевненість у собі.

Мета: навчити самоконтролю та саморегуляції.

Хід заняття:

1. Бесіда

Мета: навчити дітей висловлювати свої думки та зауваження. Згадати, чим займалися на попередньому занятті.

Інструкція: Обговорення і осмислення думок, спостережень почуттів. Що нового я дізнався / дізналась про себе та інших? Що мене найбільше вразило? Як я себе почуваю після участі у вправах?

2. Повторення правил групової взаємодії

3. Вправа „Привітання-побажання”

Мета: створити позитивний настрій в групі.

Інструкція: психолог просить дітей кидати м'ячик і висловлювати побажання учаснику групи на сьогоднішній день : “Марино, я тобі бажаю...”

4. Вправа “Відгадай емоцію”

Мета: навчити дітей взаєморозумінню та взаємодії.

Інструкція: Один із учасників повертається спиною до інших. Психолог показує всім іншим учасникам групи картку із написом емоційного стану, який потрібно зобразити за допомогою міміки обличчя (дратівливий, щасливий, самотній, переляканий, сором'язливий, здивований, оскаженілий, винний тощо). Учасник вдивляється в обличчя дітей спробує відгадати, який емоційний стан вони відображають. Наступним буде відгадувати буде той, хто найкраще відобразив попередню емоцію.

5. Вправа “Спілкування зі злюкою”

Мета: навчити дітей виражати свої емоції.

Інструкція: Уявіть, що навпроти вас на порожньому стільці сидить дуже роздратована, сердита і зла людина, яка часто ображає інших. Якою ти її бачиш, опиши її. Що ти хочеш їй сказати. А тепер сядь на порожній стілець, увійди в образ “злюки”. Що ти відчуваєш? Що ти хочеш сказати у відповідь на почуте?

Вправа проводиться окремо з кожним учасником у присутності всіх інших.

6. Бесіда

Мета: Обговорення і осмислення думок, спостережень почуттів.

Інструкція: психолог просить дітей дати відповіді на запитання: Що нового я дізнався / дізналась про себе та інших? Що мене найбільше вразило? Як я себе почуваю після участі у вправах?

ЗАНЯТТЯ 12

Тема: формування в дітей почуття довіри і впевненості в собі.

Мета: навчити дітей самоконтролю та самоаналізу.

Хід заняття:**1. Бесіда**

Мета: навчити дітей висловлювати свої думки та зауваження. Згадати, чим займались на попередньому занятті.

Інструкція: психолог проводить з групою бесіду. Його цікавить, чи сподобалось дітям попереднє заняття. Чи комфортно вони себе почували

2. Повторення правил групової взаємодії**3. Вправа “Нетрадиційне привітання”**

Мета: навчити дітей довіряти одне одному.

Інструкція: Давайте спробуємо пережити нові емоції і придумаємо нетрадиційні вітання. Які? Ви можете самі придумати їх і показати групі. Для початку я пропоную декілька варіантів привітання: долонями (тильними боками); колінами (легенько, щоб не було боляче). А тепер ваші варіанти. Ми їх готові спробувати.

4. Вправа „Коло моїх зв'язків і стосунків з оточуючими”

Мета: навчити дітей виявляти свої емоції та почуття.

Інструкція: психолог просить дітей намалювати малюнок, у центрі якого вони мають зобразити себе (умовно), а від себе намалювати стрілочки і назвати людей, з якими вони бачаться, розмовляють, переписуються...

Далі психолог просить дітей розповісти про людей, які їм запам'ятались і які є важливими для них. Вибрати потрібно: ровесника, молодшого, маленьку дитину, старшого підлітка, старшу людину або людину похилого віку.

5. Вправа “Значущі люди”

Мета: навчити дітей самоконтролю та самоаналізу.

Інструкція: Розкажіть про значущих для вас людей. Ці люди (людина) значать для вас більше, ніж усі інші. Розкажіть, хто вони і чим значимі для вас.

6. Бесіда

Мета: підбиття підсумків.

Інструкція: психолог просить дітей дати відповіді на такі запитання:

- Яка вправа виявилась для тебе найбільш корисною?
- Що нового ти взнала / взнав про інших?
- Що тобі дала робота в групі?
- Чи змінилась твоя поведінка?
- Висловіть декілька теплих слів своїм друзям – членам нашої групи.

Література

1. Гильбух Ю.З. Темперамент и познавательные способности школьника. – К.: Ин-т психологии АПН Украины, 1993.
2. Житникова Л. Учите детей запоминать. – М.: Просвещение, 1985.
3. Ключева Н.В., Касаткина Ю.В. Учим детей общению: характер, коммуникабельность. Популярное пособие для родителей и педагогов. – Ярославль: “Академия развития”, 1997.
4. Крюкова С.В., Слободяник Н.С. Удивляюсь, злюсь, боюсь, хвастаюсь и радуюсь. Программы эмоционального развития детей дошкольного и младшего школьного возраста. – М., 1999.
5. Кряжева Н.Л. Развитие эмоционального мира детей. Популярное пособие для родителей и педагогов. – Ярославль: “Академия развития”, 1997.
6. Локалова Н.П. 120 уроков психологического развития младших школьников. – М.: Пед. Об-во России, 2000.
7. Лютова Е.К., Монина Г.Б. Шпаргалка для взрослых: Психокоррекционная работа с гиперактивными, агрессивными, тревожными и аутичными детьми. – М.: Генезис, 2000.
8. Нікітін Б.П. Сходинки творчості або розвиваючі ігри / Пер. з рос. – К.: Рад. шк., 1991.

9. Романовська Д., Довгань М. Психологічна абетка для малюків // Психолог. – 2003. – № 9.
10. Симановский А.Э. Развитие творческого мышления детей. Популярное пособие для родителей и педагогов. – Ярославль: "Академия развития", 1997.
11. Сиротюк А.Л. Коррекция обучения и развития школьников. – М.: ТЦ Сфера, 2002.
12. Терлецька Л. Шкільна психодіагностика – К.: Редакції загальнопедагогічних газет, 2003.
13. Чистякова М.И. Психогимнастика / Под. ред. М.И. Буянова. – 2-е изд. – М.: Просвещение: ВЛАДОС, 1995.
14. Чередник Г. Психологія для початківців // Психолог. – 2003. – № 14.

ДОДАТОК 12

ТРЕНІГИ ДЛЯ ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ „ДОВІРА, СПІЛКУВАННЯ ТА
ВЗАЄМОРОЗУМІННЯ”

Згідно з дослідженням до найбільш помітних змін у поведінці дітей після від'їзду батьків слід віднести пропуски занять без поважних причин, зниження успішності у навчанні, неслухняність. Дитина стає агресивнішою, може скоювати дрібні правопорушення, піддається впливу бути втягнуеною до алкоголізму, наркоманії, бродяжництва. Як правило, такі діти замкнені, мало кому довіряють, не вміють конструктивно спілкуватися з оточуючими. Це спричинює високий ступінь конфліктності у взаємовідносинах як з дорослими (вчителями, опікунами тощо) так і з однолітками.

Причинами негативних змін у поведінці дітей експерти вважають брак уваги до життя дітей та турботи про них, зміну життєвих цінностей у дитини, неможливість звернутись за порадою до батьків, нестачу батьківської ласки.

Психологічна підтримка дітей трудових мігрантів дуже важлива. Завдання вчителів, соціальних педагогів та практичних психологів – вчасно побачити проблему, надати кваліфіковану допомогу в інтересах дитини і підтримати її в цей період.

У роботі з дітьми трудових мігрантів можуть застосовуватись як індивідуальні форми (бесіди, консультації тощо), так і групові (тренінги, дебати, “кругли столи” тощо).

Для методичного забезпечення групової форми роботи пропонуються два тренінги: «Довіра, спілкування та взаєморозуміння» і «Конфлікти: причини виникнення та шляхи вирішення». Тренінги проводяться серед учнів одного класу, вік дітей: 12–16 років. Кількість учасників тренінгу: 20–25 осіб.

Мета: сформувати довірливі стосунки, уявлення про спілкування як про психологічне явище, продемонструвати важливість ефективного слухання, розвинути соціальне спостереження та вербальне взаєморозуміння.

Час проведення: 7 годин.

Обладнання: фліпчарт, маркери, папір А4, ручки, олівці, анкети з тестом.

Вид роботи	Форма роботи	Час
Представлення	Індивідуальна робота	9.00 – 9.15
Правила роботи та очікування	Робота в малих групах	9.15 – 9.35
«Скелелаз»	Групова робота	9.35 – 10.05
«Передача рухів»	Групова робота	10.05 – 10.35
Перерва	–	10.35 – 10.55
«На пальцях»	Групова робота	10.55 – 11.20
«Зіпсований телефон»	Групова робота	11.20 – 11.45
Психологія спілкування	Інформація тренера	11.45 – 12.05
Малюнок по інструкції	Робота в парах	12.05 – 12.35
Анкета «Чи вмієте Ви слухати?»	Індивідуальна робота	12.35 – 13.00
Обід	–	13.00 – 14.00
«Копіювання рухів»	Групова робота	14.00 – 14.30
«Вавілонська башта»	Групова робота	14.30 – 15.30
Підбиття підсумків, прощання		15.30 – 16.00

9.00 – 9.15**Представлення. Індивідуальна робота**

Учасники/ці отримують листки А4 і малюють на ньому своє хобі. Далі кожний/а учасник/ця називає своє ім'я та розповідає, що він/вона намалював/ла. Всі малюнки висушуються на листку фліпчарта або ватмані. Тренер пропонує назвати імена учасників за малюнками, які вони запам'ятали.

9.15 – 9.35**Правила роботи та очікування. Робота в малих групах**

Учасники об'єднуються у групи по 5 осіб. Кожна група повинна через 10 хвилин представити 2 найважливіші правила на даному тренінгу. Всі правила записуються на листку фліпчарта і за кожне йде окреме голосування: приймається чи ні.

Далі, учасники записують на кольорових стікерах свої очікування, клеять на листках фліпчарта й озвучують.

Примітка 1. Кольорові стікери можуть бути у вигляді листків дерева, вітрил, човнів, фруктів тощо.

Примітка 2. Тренер пояснює, що очікування мають стосуватися самого тренінгу.

Тренер може допомагати учасникам сформулювати очікування.

9.35 – 10.05**«Скелелаз». Групова робота**

Учасники стають щільною шеренгою, утворюючи скелю, з якої стирчать виступи, утворені з ніг та рук учасників. Задача виконуючого вправу – пройти повз цю скелю, не впасти в прірву.

Обговорення: Які відчуття виникали у тих, хто виконував роль “скелелазів” і тих, хто утворював скелю, що допомагало, що заважало виконанню вправи?

10.05 – 10.35**«Передача рухів». Групова робота**

Учасники стають у коло, один за одним на відстані 30–40 см і заплющують очі. Один з учасників починає виконувати певні рухи, акуратно торкаючись при цьому спини, плеч, голови або шиї учасника, що стоїть перед ним. Рухи повторюються всіма учасниками по колу. Коли половина учасників уже побувала в ролі ведучих, за командою тренера всі учасники повертаються у зворотньому напрямку і продовжують виконання вправи.

Обговорення: Які рухи сподобались, чому, чи змінились Ваші рухи, коли дійшли до Вас, що було неприємно, чому?

10.35 – 10.55**Перерва****10.55 – 11.20****«На пальцях». Групова робота**

Один з учасників лягає спиною на парту, навколо нього стають 10 учасників, підкладають під його тіло вказівні пальці. За командою тренера всі піднімають руки до рівня плечей. Учасники проносять свого колегу по колу і обережно опускають на парту.

Обговорення: відбувається обмін враженнями, звертається увага на виконання роботи спільно.

11.20 – 11.45**«Зіпсований телефон». Групова робота**

Всі учасники, крім двох (по одному з кожної команди), виходять з кімнати. Учасникам, які залишились, тренер передає в усній формі повідомлення, яке містить декілька речень, що стосуються теми, яка знайома та цікава учасникам.

Приклад повідомлення:

В нашу школу купили нові комп'ютери. Через місяць у приміщенні, де зараз знаходиться бібліотека, обладнають комп'ютерний клас, а бібліотеку розмістять у кабінеті на першому поверсі. Вечорами в комп'ютерному класі можна буде грати тим, хто відпрацює після уроків на благоустрій пришкольній території.

Учасники, які отримали повідомлення, запрошують до аудиторії наступних учасників та передають їм повідомлення, і так далі. Цікаво буде послухати, в якому вигляді повідомлення дійде до останніх учасників.

Дуже корисно зняти цю вправу на відеокамеру або записати на диктофон, щоб під час обговорення мати можливість відтворити та проаналізувати хід передачі та зміни інформації. Вправу можна виконувати з уточнюючими запитаннями і без них, а потім порівняти результати.

Обговорення. Що викликало викривлення повідомлення в процесі його передачі від учасника до учасника? Які блоки інформації викривились та зникли в першу чергу? Що необхідно робити, щоб інформація передавалася більш точно? Чи заслуговує довіри інформація, що отримана „через треті руки“?

11.45 – 12.05

Психологія спілкування. Інформація тренера

1. Спілкування: єдність процесів обміну інформацією, взаємодії і сприйняття один одного.

2. Функції спілкування:

- обмін інформацією, необхідною для спільних дій людей;
- об'єднання людей;
- передача емоцій, переживань;
- інструмент для передачі досвіду від покоління до покоління.

3. Безпосереднє та опосередковане спілкування. Підвищення ролі спілкування, опосередкованого технічними засобами (телефон, телевізор, інтернет-чат), його можливості та обмеження.

4. Фактори, що визначають успішність спілкування: відверте зацікавлення співрозмовником, вміння уважно слухати його, в разі необхідності – ставити уточнюючі запитання; сприйняття не тільки того, що співрозмовник говорить, але й того, що він при цьому відчуває, переживає (доречно ввести термін «емпатія»); вміння розуміти значення не тільки слів, але й жестів, виразу обличчя тощо; врахування ситуації, в якій відбувається спілкування; розбірлива та грамотна мова.

5. Зворотний зв'язок у спілкуванні. Більш висока ефективність діалогу у порівнянні з монологом.

Продемонструвати це можна наступною вправою.

12.05 – 12.35

Малюнок за інструкцією. Робота в парах

Учасники об'єднуються у пари і сідають спиною один до одного. Один учасник кожної пари отримує картку з зображеними геометричними фігурами, які послідовно з'єднані між собою. Його завдання – давати інструкції своєму партнеру таким чином, щоб він зобразив таку ж картку, не бачачи малюнка.

Вправу можна проводити у двох варіантах: із зворотним зв'язком (ставити уточнюючі запитання) або без зворотного зв'язку (не можна ставити ніяких запитань).

Потім результати порівнюються.

Обговорення: Які умови необхідні для того, щоб зміст повідомлень, що передаються, однаково розумівся тим, хто говорить, і тим, хто слухає?

12.35 – 13.00**Анкета «Чи вмієте Ви слухати?». Індивідуальна робота**

Учасникам пропонується достатньо швидко і відверто відповісти «так» чи «ні» на 12 запитань.

1. Часто Ви з нетерпінням чекаєте, коли інший закінчить говорити і дасть можливість висловитись Вам?
2. Чи буває, що Ви спішите прийняти рішення до того, як зрозумієте сутність проблеми?
3. Чи правда, що Ви слухаєте тільки те, що Вам подобається?
4. Заважають Вам емоції слухати співрозмовника?
5. Часто Ви відволікаєтесь, коли Ваш співрозмовник ділиться своїми думками?
6. Чи не запам'ятовуєте Ви замість основних моментів бесіди якісь несуттєві?
7. Чи буває так, що слухати іншу людину Вам заважають власні упередження?
8. Перестаєте Ви слухати співрозмовника, коли з'являються труднощі в розумінні сказаного?
9. Чи займаєте Ви негативну позицію по відношенню до того, хто говорить?
10. Перебиваєте Ви співрозмовника?
11. Чи уникаєте погляду співрозмовника в бесіді?
12. Чи виникає у Вас гостре бажання перебити співрозмовника і вставити своє слово за нього, випередивши його власні висновки?

Після проведення анкетування треба підрахувати кількість відповідей «ні».

10–12 балів. Ви вмієте достатньо добре слухати партнера. Не керуючись упередженим ставленням по відношенню до нього, намагаєтесь виділити головне в його словах. Ваші особисті емоції не заважають Вам слухати навіть те, що не дуже подобається. Тому багато людей люблять спілкуватися з Вами.

8–10 балів. Нерідко Ви проявляєте вміння слухати партнера. Навіть якщо Ви чимось незадоволені, все одно намагаєтесь дослухати співрозмовника до кінця. Якщо співрозмовник Вам набрид, намагаєтесь тактовно перервати спілкування з ним. Іноді Ви все ж таки дозволяєте собі перебити співрозмовника для того, щоб вставити свої слова.

Менше 8 балів: На жаль, Ви ще не навчилися слухати свого партнера по спілкуванню. Ви перебиваєте його, не даєте можливості висловлюватись до кінця. Якщо Вам не подобається те, що говорить людина, перестаєте її слухати.

13.00 – 14.00**Обід****14.00 – 14.30****«Копіювання рухів». Групова робота**

Учасники стають у коло. Один з учасників виходить за двері. Група обирає учасника, чії рухи будуть копіювати. Даний учасник починає виконувати певні нескладні рухи, а група копіює їх. Той учасник, що виходив, заходить знов до кімнати і уважно спостерігає, рухи якого учасника повторюються. Кожні 10–15 секунди рухи змінюються. Завдання: визначити, за яким учасником повторюються рухи.

Обговорення: на що орієнтуватися, щоб визначити людину, за якою повторюють?

14.30 – 15.30**«Вавилонська вежа». Групова робота**

Учасники об'єднуються у підгрупи по 4–6 осіб. Кожній підгрупі видається приблизно по 100–150 аркушів паперу (можна газети) і дається завдання побудувати з цих аркушів максимально високу споруду (вежу), не використовуючи скріплюючих матеріалів. Для ви-

конання цієї вправи необхідно 25–30 хвилин. Необхідно зробити акцент на естетичній стороні роботи або максимальній висоті вежі та організувати змагання між підгрупами.

Обговорення: Як розподілялась робота між учасниками? Кому належать ідеї конструкції різних частин вежі, які психологічні якості були необхідні, щоб реалізувати ці ідеї?

15.30 – 16.00

Підбиття підсумків, прощання

Учасники діляться враженнями від тренінгу, відзначають, що нового вони дізнались, що візьмуть з собою, над чим треба поміркувати. Кожний учасник по черзі говорить одне побажання для інших учасників.

Тренінг «Конфлікти: причини виникнення та шляхи вирішення»

Мета: проаналізувати сутність конфліктів, причини їх виникнення та шляхи вирішення, вивчити та закріпити на конкретних прикладах стилі конструктивної поведінки в конфліктних ситуаціях.

Час проведення: 7 годин

Обладнання: папір А4, ручки, олівці, паперовий скотч

Вид роботи	Форма роботи	Час
Представлення	Індивідуальна робота	9.00 - 9.15
Правила роботи та очікування	Робота в малих групах	9.15 - 9.35
«Зустріч на вузькому місточку»	Робота в парах	9.35 – 10.05
Психологія конфлікту	Інформація тренера	10.05 – 10.35
Перерва	–	10.35 – 10.55
Конфліктогени	Індивідуальна робота	10.55 – 11.20
Тест «Самооцінка конфліктності»	Індивідуальна робота	11.20 – 11.45
«Гвалт»	Робота в парах	11.45 – 12.05
Діагностика стилів поведінки в конфліктних ситуаціях	Індивідуальна робота	12.05 – 13.00
Обід	–	13.00 – 14.00
«Конфлікти»	Рольова гра	14.00 – 15.30
Підбиття підсумків, прощання		15.30 – 16.00

9.00 – 9.15

Представлення. Індивідуальна робота

Учасники/ці отримують аркуші А4, на яких написано: «Ніхто тут не знає, що я...». Учасникам необхідно подумати і дописати фразу (як варіант – можна домалювати). Далі кожний/а учасник/ця називає своє ім'я та розповідає, що ніхто не знає про нього/неї. Всі аркуші вивішуються на лист фліпчарту або ватмані. Тренер пропонує учасникам назвати імена учасників за фразами або малюнками, які вони запам'ятали.

9.15 - 9.35**Правила роботи та очікування. Робота в малих групах**

Учасники об'єднуються у групи по 5 осіб. Кожна група повинна через 10 хвилин представити 2 найважливіших правила на даному тренінгу. Всі правила записуються на листі фліпчарта і за кожне йде окреме голосування: приймається чи ні.

Далі учасники записують на кольорових стікерах свої очікування, клеять на листках фліпчарта і озвучують.

Примітка 1. Кольорові стікери можуть бути у вигляді листків дерева, вітрил, човнів, фруктів тощо.

Примітка 2. Тренер пояснює, що очікування мають стосуватися самого тренінгу.

Тренер може допомагати учасникам сформулювати очікування.

9.35 – 10.05**«Зустріч на вузькому місточку». Робота в парах**

Учасники діляться на пари і стають обличчям один до одного на відстані 3 метри. Тренер пояснює ситуацію. Ви йдете назустріч один одному по дуже вузькому місточку, який перекинутий над водою. В центрі містка ви зустрілись, і вам потрібно розійтись. Місток – це лінія (паперовий скотч). Хто поставить ногу за її межами – впаде у воду. Намагайтесь розійтись на містку так, щоб не впасти.

Обговорення: Які відчуття були в учасників, що заважало, а що допомагало виконувати вправу, чим відрізнялись пари, що «впали у воду» від тих, хто успішно виконав завдання?

10.05 – 10.35**Психологія конфлікту. Інформація тренера**

1. Конфлікт як стан протиставлення, який виникає на основі протилежно спрямованих мотивів, суджень або потреб при обмежених ресурсах для їх задоволення.
2. Основні структурні елементи конфлікту:
 - сторони конфлікту – люди або групи людей, які знаходяться у конфліктних відносинах або ж явно чи неявно підтримують конфліктуючих;
 - предмет конфлікту – те, через що він виникає;
 - образ конфліктної ситуації – відображення предмета конфлікту в свідомості втягнутих у нього людей – може суттєво відрізнятись у різних сторін конфлікту;
 - мотиви конфлікту – внутрішні або зовнішні сили, які підштовхують до нього людей;
 - позиції конфліктуючих сторін – те, що люди заявляють один одному, які вимоги пред'являють.
3. Причини виникнення конфліктів:
 - загальні: відмінності у поглядах людей та їхніх індивідуально-психологічних особливостях;
 - особисті: пов'язані з конкретними видами конфліктів.
4. Можливість виникнення конфлікту без реально існуючих протиріч, в ситуаціях «слово за слово».
5. Конфліктогени – слова і фрази, які провокують відповідну агресію і ведуть до загострення конфлікту.

10.35 – 10.55**Перерва****10.55 – 11.20****Конфліктогени. Індивідуальна робота**

Тренер називає різновидності конфліктогенів, а учасники згадують або придумують ситуації, де їх використання привело до конфлікту.

- принизливі докори;
- негативні узагальнення, ярлики;
- настірні поради, як людині необхідно себе вести;
- вказування на факти, які не мають стосунку до теми розмови або які співрозмовник не може змінити;
- рішуче встановлення кордонів розмови, закриття певних тем для бесіди;
- іронія, сарказм;
- образи, прокляття для того, щоб «випустити пару».

11.20 – 11.45

Тест «Самооцінка конфліктності». Індивідуальна робота

Учасникам пропонується тест, за яким вони можуть визначити рівень власної конфліктності. Учасники отримують картки з тестом і оцінюють за 7-бальною шкалою, наскільки кожна якість представлена в них. Потім необхідно підрахувати загальну кількість балів.

Рветесь у спір	7 6 5 4 3 2 1	Ухиляєтесь від спору
Свої висновки супроводжуєте тоном, що не терпить заперечень	7 6 5 4 3 2 1	Свої висновки супроводжуєте вибачливим тоном
Вважаєте, що доб'єтесь свого, якщо будете активно заперечувати	7 6 5 4 3 2 1	Вважаєте, що якщо будете заперечувати, то не доб'єтесь свого
Не звертаєте увагу на те, що інші не сприймають доводів	7 6 5 4 3 2 1	Жалкуєте, якщо бачите, що інші не сприймають доводів
Спірні питання обговорюєте в присутності опонента	7 6 5 4 3 2 1	Розмірковуєте про спірні проблеми в присутності опонента
Не ніяковієте, якщо потрапляєте в напружену обстановку	7 6 5 4 3 2 1	В напруженій обстановці почуваєте себе ніяково
Вважаєте, що в спорі потрібно проявляти свій характер	7 6 5 4 3 2 1	Вважаєте, що в спорі не потрібно демонструвати свої емоції
Не поступаєте у спорах	7 6 5 4 3 2 1	Поступаєте у спорах
Вважаєте, що люди легко виходять з конфлікту	7 6 5 4 3 2 1	Вважаєте, що люди складно виходять з конфлікту
Якщо спалахуєте, то вважаєте, що без цього не можна	7 6 5 4 3 2 1	Якщо спалахуєте, то потім відчуваєте провину

50–60 балів – виражена конфліктність. Ви наполегливо відстоюєте свою думку, навіть якщо це може негативно вплинути на ваші взаємовідносини з оточуючими. За це Вас не завжди люблять, але поважають.

30–50 балів – конфліктність виражена слабо. Ви вмієте згладжувати конфлікти і уникати конфліктних ситуацій, але в разі необхідності готові рішуче відстоювати свої інтереси.

15–30 балів – конфліктність не виражена. Ви тактовні, не любите конфліктів. Якщо Вам доводиться вступати у спір, Ви завжди враховуєте, як це може відобразитись на Ваших взаємовідносинах з оточуючими.

Менше 15 балів – для Вас характерно уникати конфліктних ситуацій. Ви вважаєте за краще поступитися своїми інтересами, але уникнути будь-якої напруги у відносинах. Не думаєте Ви, що через це втрачаєте повагу оточуючих?

11.45 – 12.05**«Гвалт». Робота в парах**

Учасники об'єднуються в пари, і члени кожної пари розташовуються на максимальній відстані одне від одного. Після цього всі одночасно починають говорити зі своїм спірозмовником. Завдання – на фоні загального шуму вести бесіду саме зі своїм партнером, виділяючи його голос на фоні інших.

Обговорення: Наведіть приклади з життя, які підтверджують, що людина схильна чути тільки те, що хоче почути.

12.05 – 13.00**Діагностика стилів поведінки в конфліктних ситуаціях. Індивідуальна робота**

Учасникам пропонується картка діагностики стилів поведінки в конфліктних ситуаціях, необхідно вибрати з кожної пари судження, яке є найбільш типовим для їхньої поведінки.

№	Варіант А	Варіант В
1	Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за вирішення спірного питання	Ніж обговорювати те, в чому ми розходимося, я намагаюся звернути увагу на те, з чим ми обоє згодні
2	Я намагаюся знайти компромісне рішення	Я намагаюся залагодити справу з врахуванням як інтересів іншого, так і моїх особистих
3	Зазвичай я наполегливо намагаюся досягти своєї мети	Я намагаюся заспокоїти іншого і, головним чином, зберегти наші відносини
4	Я намагаюся знайти компромісне рішення	Іноді я приношу в жертву свої інтереси заради інтересів іншої людини
5	Улагоджуючи спірну ситуацію, я завжди намагаюся знайти підтримку іншої людини	Я намагаюся зробити все, щоб уникнути зайвої напруги
6	Я намагаюся уникнути виникнення неприємностей для себе	Я намагаюся досягти свого
7	Я намагаюся відкласти рішення спірного питання з тим, щоб з часом вирішити його остаточно	Я вважаю можливим у чомусь поступитися, щоб досягти чогось іншого
8	Зазвичай я наполегливо намагаюся досягти своєї мети	Я в першу чергу намагаюся ясно визначити те, в чому полягають порушені інтереси і спірні питання
9	Гадаю, що не завжди треба хвилюватися через якісь розбіжності	Я докладаю зусилля, щоб досягти свого
10	Я твердо намагаюся досягнути своєї мети	Я намагаюся знайти компромісне рішення
11	У першу чергу я намагаюся ясно визначити те, в чому полягають порушені інтереси і спірні питання	Я намагаюся заспокоїти іншого і головним чином зберегти наші відносини
12	Часто я уникаю займати позицію, яка може викликати спори	Я даю можливість іншому в чомусь залишитися при своїй думці, якщо він також іде мені назустріч

13	Я пропоную середню позицію	Я наполягаю, щоб було зроблено так, як я вважаю
14	Я повідомляю іншій людині свою точку зору і запитую про її погляди	Я намагаюсь показати іншому логіку та переваги моїх поглядів
15	Я намагаюсь заспокоїти іншого і головним чином зберегти наші відносини	Я намагаюсь зробити все, щоб уникнути напруги
16	Я намагаюсь не зачепити почуття іншого	Я намагаюсь переконати іншого в перевагах моєї позиції
17	Зазвичай я наполегливо намагаюсь досягти своєї мети	Я намагаюсь зробити все, щоб уникнути зайвої напруги
18	Якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість наполягти на своєму	Я даю можливість іншому в чомусь залишитись при своїй думці, якщо він також іде мені назустріч
19	В першу чергу я намагаюсь ясно визначити те, в чому полягають порушені інтереси і спірні питання	Я намагаюсь відкласти вирішення спірного питання з тим, щоб з часом вирішити його остаточно
20	Я намагаюсь негайно подолати наші розбіжності	Я намагаюсь знайти краще поєднання вигід і втрат для нас обох
21	Коли я веду переговори, то намагаюсь бути уважним до бажань іншого	Я завжди віддаю перевагу прямому обговоренню проблеми
22	Я намагаюсь знайти позицію, яка знаходиться посередині між моєю точкою зору і іншої людини	Я відстоюю свої бажання
23	Як правило, я турбуюсь про те, щоб задовольнити бажання кожного з нас	Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за вирішення спірного питання
24	Якщо позиція іншого здається йому дуже важливою, я намагаюсь піти назустріч його бажанням	Я намагаюсь переконати іншого прийти до компромісу
25	Я намагаюсь показати іншому логіку та переваги моїх поглядів	Коли я веду переговори, то намагаюсь бути уважним до бажань іншого
26	Я пропоную середню позицію	Я майже завжди стурбований тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас
27	Часто я уникаю займати позицію, яка може викликати спори	Якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість наполягти на своєму
28	Зазвичай я наполегливо намагаюсь досягти своєї мети	Улагоджуючи спірну ситуацію, я зазвичай намагаюсь знайти підтримку іншої людини
29	Я пропоную середню позицію	Гадаю, що не завжди треба хвилюватись через якісь розбіжності
30	Я намагаюсь не зачепити почуття іншого	Я завжди займаю таку позицію в спірному питанні, щоб ми спільно з іншою людиною змогли досягти успіху

КЛЮЧ

№	1	2	3	4	5
1				А	Б
2		Б	А		
3	А				Б
4			А		Б
5		А		Б	
6	Б			А	
7			Б	А	
8	А	Б			
9	Б			А	
10	А		Б		
11		А			Б
12			Б	А	
13	Б		А		
14	Б	А			
15				Б	А
16	Б				А
17	А			Б	
18			Б		А
19		А		Б	
20		А	Б		
21		Б			А
22	Б		А		
23		А		Б	
24			Б		А
25	А				Б
26		Б	А		
27				А	Б
28	А	Б			
29			А	Б	
30		Б			А

Розшифровка показників (стилі поведінки в конфліктних ситуаціях):

1. Суперництво – намагання досягти задоволення своїх інтересів нехтуючи інтересами іншої людини.
2. Співробітництво – вибір альтернативи, яка максимально відповідає інтересам обох сторін.
3. Компроміс – вибір, при якому кожна сторона щось виграє, але й щось втрачає.
4. Уникання – відхід від конфліктних ситуацій, відсутність як спрямованості до кооперації, так і спроби досягнення власних цілей.
5. Пристосування – принесення в жертву власних інтересів заради інтересів іншого.

Стиль визначається за розподілом відповідей по колонках «ключа».

Учасникам пропонуються декілька конфліктних ситуацій і дається завдання придумати вирішення конфлікту відповідно до різних стилів.

13.00 – 14.00 Обід**14.00 – 15.30****«Конфлікти». Рольова гра**

Учасникам пропонується декілька конфліктних ситуацій, розвиток яких розігрується в парах. Дані ситуації підлітки можуть придумати самі. Далі сценки, що вийшли, обговорюються в колі.

Обговорення: слід звернути увагу на те, що стиль поведінки в різних конфліктних ситуаціях може варіювати. Від чого це залежить?

15.30 – 16.00**Підбиття підсумків, прощання**

Учасники діляться враженнями від тренінгу, що нового вони дізнались, що візьмуть з собою, над чим треба поміркувати. Кожний учасник по черзі говорить одне побажання для інших учасників.

ДОДАТОК 13**Заняття по Конвенції ООН про права дитини. Питання для обговорень, дискусій та диспутів.**

Вивчення положень Конвенції ООН про права дитини є важливим та необхідним елементом правової освіти та правового виховання. Воно дає уявлення про види прав дитини, впливає на формування правової активності, сприяє подальшому захисту прав.

Розроблені питання для обговорень, дискусій та диспутів допоможуть провести 13 занять по вивченню Конвенції цікаво та активно. Заняття присвячені висвітленню окремого права дитини або декількох споріднених. Для зручності наводяться також посилання на статті Конвенції.

Вступне заняття. Права людини і права дитини

(Ст. 1 Конвенції ООН про права дитини)

Що таке права людини?

Що таке обов'язки людини?

Що означає універсальність прав?

Що гарантує нам права?

Основні положення Загальної декларації з прав людини як джерело міжнародних документів

Чому необхідно знати свої права?

Чому необхідно захищати права?

Права та обов'язки: їх співвідношення.

Яким чином права людини співвідносяться з обов'язками?

Чому важливо дивитися спільно на права та обов'язки, не відокремлюючи їх один від одного?

Як розв'язати проблему недостатності ресурсів та забезпечення прав людини?

Хто нам „дарує” права?

В чому полягає помилка наступного висловлення: „Нам права дарує Конституція та законодавство держави?”

Заняття 1. Право на життя, виживання та розвиток, їжу та чисту воду.

(Ст. 6, 27 Конвенції ООН про права дитини)

Про яке виживання йде мова?

Що таке розвиток дитини?

Як відповісти на це питання дитині? Що їй можна пояснити?
Права на життя дитини?
Хто і як заважає його здійснювати?
Проблеми дитячої смертності в світі та в Україні. Яка існує з цього приводу статистика?
Проблеми Чорнобиля та порушення прав дитини на виживання
Чому постає питання про права на їжу?
Яка існує статистика по кількості голодуючих дітей? (Матеріали з Робочого зошиту)
Чому постає питання про чисту воду?
Яка кількість людей у світі не має доступу до чистої води?
Чи існують проблеми з питною водою в Україні?
Чому необхідно бережливо відноситися до води, яка є в країні?

Людина не може жити без води. На 90 відсотків вона складається з води. І тому право на чисту воду тісно пов'язане з правом на життя

Заняття 2. Право на ім'я та громадянство

(Ст. 7, 8 Конвенції ООН про права дитини)

Чому це так важливо для людини – мати право на ім'я та громадянство?
Апатриди – люди без громадянства
Які складнощі та проблеми створює для людини життя без громадянства?
Чому важливо мати ім'я?
Приклади концентраційних таборів під час другої світової війни, де люди не мали імені.
Які документи засвідчують ім'я та громадянство дитини?
Хто, де і як отримує свідоцтво про народження?
Чи є в тебе свідоцтво про народження? Чи бачив ти його коли-небудь? Якщо ні, попроси батьків показати його
Коли, як і за якою процедурою можна отримати паспорт?

Заняття 3. Право проживати з батьками та родинами

(Ст. 5, 9, 18 Конвенції ООН про права дитини)

Проблеми сирітства та соціального сирітства в світі та в Україні
Статистичні дані по кількості сиріт в Україні

Хто порушує права дитини, які живуть без батьків?
Поняття „свідомого батьківства“
Розподіл обов'язків щодо виховання дитини в сім'ї.
Чому важливо, щоб й батько також брав участь у вихованні дитини?
Хто виховує вас?
Що означає принцип якнайкращого забезпечення інтересів дитини?
Чи означає це, що дитина може робити тільки те, що вона хоче?
Що означає державне піклування про дітей-сиріт?
В яких установах в Україні живуть діти-сироти?
Чому важливо розвивати прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу?

Заняття 4. Право на недискримінацію (рівність незалежно від статі, раси, нації, національності, мови, віросповідання)

(Ст. 2 Конвенції ООН про права дитини)

Що означає термін дискримінація. Дати йому визначення.
Як Ви розумієте поняття „рівність“?
Що таке гендерна рівність?
З якими видами дискримінації діти зустрічалися в суспільстві?

Чому сміються над нацією людини? Чи можна розповідати образливі анекдоти?
Ставлення до людей різних рас
Які бувають раси?
Чи відрізняються люди розумово та емоційно в залежності від кольору шкіри та національності?
На основі яких ще підстав будується розрізнення та дискримінація людей в суспільстві?
Що означає рівність?
Що означає однаковість?
Чи мали ви в своєму житті випадки різних форм дискримінації?

Заняття 5. Право на освіту та безкоштовне початкове навчання.

(Ст. 28, 29 Конвенції ООН про права дитини)

Чому освіта – це право?
Чи розглядаєте ви навчання в школі як своє право чи свій обов'язок?
Що роблять діти, які не ходять до школи?
Освіта як суспільне благо
Статистика щодо освіти в Україні
Чому мова в Конвенції йде тільки про початкову освіту?
Скільки дітей в світі та в Україні не отримують освіти?
Чи плануєте ви далі вчитися?

Заняття 6. Право на висловлювання своєї думки

(Ст. 12-15, 17 Конвенції ООН про права дитини)

Свобода самовираження
Свобода об'єднань
Свобода мислення
Свобода совісті

Право на доступ до інформації – як воно реалізовується?
Яка небезпека існує від користування Інтернетом?
Право на висловлення власної думки. В чому воно полягає?
Яким чином воно реалізується дітьми конкретного класу?
Чи існують обмеження на висловлення власної думки? Які? Що про це говорить Конвенція з прав дитини?
Засоби висловлення власної думки в школі (Шкільна газета, Дитячі ЗМІ, Дитячі журнали)
Чи можуть виникнути суперечності між дітьми та дорослими у процесі висловлення власної думки? Які?
Дитячі організації. Дитячий Парламент
Який ваш власний досвід по висловлюванню своєї думки? Чи заважає вам хтось в цьому?

Заняття 7. Право на медичне забезпечення

(Ст. 24 Конвенції ООН про права дитини)

Щеплення та його необхідність
Чому медичне забезпечення - це право?
Чи знають діти, де знаходиться їхня районна поліклініка?
У якого лікаря вони обслуговуються?
До кого потрібно звертатися, якщо захворів?
Який ваш власний досвід дотримання вашого права на медичне забезпечення?

Заняття 8. Право дітей с особливими потребами на особливу турботу

(Ст. 23 Конвенції ООН про права дитини)

Чому варто використовувати термін „людина з особливими потребами” замість терміну „інвалід”?

Чому над такими людьми не можна сміятися?

Що таке особливі потреби? Чому саме вживається такий термін?

З якими складнощами можуть стикатися діти з особливими потребами?

Чи є в вас знайомі діти з особливими потребами?

Заняття 9. Право біженців та іноземних громадян

(Ст. 20, 22 Конвенції ООН про права дитини)

Чи є біженці в Україні?

З яких країн в Україні біженці?

Чому люди стають біженцями?

Чому біженці є уразливою категорією людей?

Чи маєте ви власний досвід спілкування з біженцями, які живуть в Україні?

Заняття 10. Право дітей на відпочинок, ігри та дозвілля

(Ст. 31 Конвенції ООН про права дитини)

Які є проблеми вільного часу?

Чи означає, що безділля - це дозвілля?

Чому варто берегти час?

Чому мудреці кажуть, що „вільний час – це велике багатство”

Скільки вільного часу ви маєте на день?

Як ви його проводите?

В які ігри ви граєте? Що вони розвивають?

Заняття 11. Право на захист від всіх форм насильства та зловживань

(Ст. 33-38 Конвенції ООН про права дитини)

Втягнення у злочинну діяльність

Визначення насильства

Робота телефону довіри

Жорстоке поводження з дітьми

Торгівля дітьми та комерційна сексуальна експлуатація дітей.

Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини

Що вважати насильством?

Хто захистить дитину від насильства?

Які стереотипи щодо насильства існують в суспільстві?

Чи маєте ви власний досвід насильства?

Тема 12. Право на свободу від рабської праці, експлуатації прав, найгірших форм дитячої праці

(Ст. 32 Конвенції ООН про права дитини)

Визначення поняття „дитяча праця”

Що підпадає під визначення „найгірші форми дитячої праці”?

Чому потрібно працювати? І як це відрізняється від експлуатації праці?

Що втрачають діти, які замість навчання працюють?

Чи варто допомагати батькам вдома?

Чи знаєте ви, що дітей часто примушують жебракувати, а гроші відбирають дорослі? І що це є кримінальним злочином?

Чи є у вас власний досвід, коли вас примушували до праці?

ДОДАТОК 14

ТРЕНІНГОВИЙ КУРС ДЛЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

„Права і обов’язки людини в суспільстві”

План курсу

1. Права і обов’язки дитини, батьків, опікунів
2. Явище трудової міграції. Переваги і недоліки
3. Основні порушення прав дитини. Проблеми
4. Можливості різних організацій у наданні допомоги та підтримки дітям
5. Відповідальність дітей за власне життя. Правила безпечної поведінки

ТЕМА 1. ПРАВА ТА ОБОВ’ЯЗКИ ДИТИНИ, БАТЬКІВ, ОПІКУНІВ

Мета: надати інформацію про основні права та обов’язки людини в суспільстві та відповідні документи; формування поваги до прав людини та відповідального ставлення до своїх обов’язків, навичок командної роботи; розвивати навички аналізу та творчі здібності.

1. Вступне слово вчителя

Усі ми прагнемо досягти щастя в житті. І хоча кожен з нас розуміє його по-своєму, все ж таки можна спробувати описати щасливу людину. Перш за все, це людина, яка має можливість задовольняти свої потреби – їжа, одяг, житло, сім’я, захоплення, вільне та цікаве спілкування, успішна робота, здійснення мрій тощо. Щаслива дитина, крім того, має можливість гратися та насолоджуватися опікою батьків або людей, котрі їх замінюють.

Можливість задовольняти свої потреби дають людині права, гарантовані нам міжнародними та національними законодавчими актами. Таким чином, права необхідні людині для того, щоб бути щасливою.

Ознаки прав людини

1. Природні права. Людина має права від народження. Їх не можна купити, зробити чи успадкувати.
2. Універсальні права. Права людини є однаковими для всіх людей, незалежно від раси, статі, віросповідання, національності, соціального статусу. Всі ми народжені вільними і рівними в гідності та правах. Це також означає, що чоловіки та жінки, хлопчики та дівчатка мають однакові права.
3. Невід’ємні права. Права людини не можна відібрати. Люди наділені ними навіть тоді, коли закони країн не визнають їх. Коли в країні панує рабство, раби все одно мають права, хоч ті й порушуються.
4. Неподільні. Усі люди наділені сукупністю прав для гідного життя – громадянських, соціальних, політичних, економічних, культурних.

Основні права і свободи людини на міжнародному рівні зазначені в Загальній декларації прав людини, на національному рівні – в Конституції України (1996 р.)

Громадянські права і свободи громадян України

Громадянські права і свободи	Конституція України (статті)	Загальна декларація прав людини (статті)
Право на життя, на свободу, особисту недоторканність	27, 29	3, 9, 10
Право на гуманне і гідне людини стосовно неї поводження	28	5
Рівність усіх перед законом	24	2
Право на відновлення в правах, на судовий захист	55, 56, 59, 63	7, 8
Право на об'єктивний розгляд судом справи стосовно людини, звинуваченої в здійсненні злочину	55, 56	7, 8
Право на визнання винності людини тільки за рішенням суду	62	11
Право на особисте й сімейне життя	32	12
Недоторканність житла, таємниця кореспонденції, заборона посягання на честь і репутацію	30, 31	12
Право на вільне пересування й вибір місця проживання, виїзд з території України й повернення	33	14
Право шукати притулок і користуватися притулком	26	13, 14
Право на громадянство	25	15, 1
Право на укладання шлюбу і створення сім'ї	51	16
Право на власність	51	17
Свобода думки, совісті, релігії	34, 35	18, 19

Усі права важливі та необхідні. Але прошу звернути увагу на право на вільне пересування й вибір місця проживання, виїзд з території України й повернення. Подумайте, як ви його розумієте. На наступному занятті ми присвятимо час для його розгляду.

Однак просто мати права недостатньо, необхідно знати свої права.

2. Мозковий штурм «Навіщо людині знати свої права?»

Варіанти можливих відповідей:

- для уникнення ситуацій їх порушення;
- для можливості захисту;
- для відновлення порушених прав;
- для поваги прав інших людей, котрі мене оточують;
- для того, щоб мати високий рівень правової культури.

3. Міні-лекція «Права дитини» .

Може бути представлена вчителем/вчителькою або учнем/ученицею, який/яка попередньо отримав/ла таке завдання. Це може бути учень/учениця цього ж класу або іншого. Рекомендується також запросити для цього експерта (представника державної структури чи неурядової організації)

З часом людство збагнуло необхідність виділення окремо прав дитини, оскільки діти становлять особливу групу. Ця особливість проявляється, перш за все, у тому, що діти мають специфічні потреби, зокрема потребу опіки батьків або осіб, що їх замінюють, потребу в іграх. Ці особливості призвели до необхідності створення механізму захисту саме дітей.

Дитина – особа віком до 18 років.

У 1989 році Генеральна Асамблея ООН прийняла **Конвенцію про права дитини**. Конвенція базується на новому розумінні становища дітей у суспільстві не як майбутніх дорослих, а як рівноправних учасників суспільного життя, звичайно, з урахуванням того, що «дитина потребує спеціальної охорони та піклування...»

Серед прав дитини, проголошених Конвенцією, є права громадянські (на життя і розвиток, на отримання громадянства, свободу від фізичного і психічного насильства та ін.), соціальні (на охорону здоров'я, на відпочинок та ін.), культурні (наприклад, право на освіту). Старшим дітям Конвенція надає і політичні права (наприклад, право на об'єднання). Натомість у Конвенції майже відсутні економічні, трудові права дитини, бо пріоритетом визначено освіту – дитина повинна вчитись, а не працювати.

Конвенція ООН про права дитини

Назва виду прав	Приклади
Громадянські права	Право на ім'я та національність Право на самотність Право на життя Право на захист від фізичного насильства Право на приватне життя
Політичні права	Свобода думки Свобода висловлювання Свобода зібрань, переконань та віросповідання, вільний доступ до інформації
Економічні права	Захист від експлуатації
Соціальні права	Право на освіту Право на охорону здоров'я Право на соціальне забезпечення
Культурні права	Відпочинок, дозвілля, участь в культурному та мистецькому житті
Специфічні права	Не розлучатися з батьками Право на гру Особливі потреби

Національне законодавство щодо захисту прав дітей:

Конституція України, 1996 р.; Закон “Про охорону дитинства” 2001 р.; Закон „Про освіту”, 1991 р.

Національна програма “Діти України”, 1996 р.; Кримінальний кодекс України, 2001 р.; Сімейний кодекс України, 2002 р.; Кодекс Законів про працю України, 1971 р.

Не можна говорити про права, забуваючи про обов’язки. Якщо в людини є право – це значить, що в неї є і обов’язки. Права визначають ступінь свободи, обов’язки – ступінь відповідальності. Єдність прав і обов’язків є умовою для самовдосконалення людини, її творчої самостійності.

5. Права та обов’язки

Робота в 4 групах. Розробити список прав дитини, прав дорослих з найближчого оточення (батьків, бабусь, дідусів, родичів), обов’язків дитини, обов’язків дорослих з найближчого оточення (батьків, бабусь, дідусів, родичів).

Можливий висновок: оновний обов’язок – дотримувати права інших. „Твоя свобода розмахувати кулаком обмежена носом твого сусіда!” Обов’язки громадян зазначені в Конституції України: сплачувати податки (ст. 67), охороняти природу (ст. 66), захищати Вітчизну (ст. 65). Батьки зобов’язані піклуватися про дітей, а дорослі діти – про непрацездатних батьків (ст. 51). Отже, у нас є обов’язки перед Вітчизною, перед своїм народом, перед іншими людьми, перед своїми рідними і близькими, а також і перед собою. Наприклад, бути достойною людиною – це обов’язок, який не закріплено законодавчими актами, але він є одним з основних перед самим/самою собою.

6. Створення плакатів

Робота в 2 групах. Кожна група отримує завдання намалювати по 1 плакату. Група 1 малює плакат на тему «Обізнаний – значить захищений», група 2 – «Право на вільне пересування».

Групи презентують свої роботи та пояснюють зміст.

Питання для перевірки:

1. Що таке права людини ?
2. Для чого необхідно знати свої права та обов’язки?
3. Які є важливі ознаки прав людини?
4. Як називається один з основних міжнародних документів, що проголошує права людини?
5. Які українські документи гарантують захист прав громадянам?
6. Навіщо окремо виділяти права дитини?
7. Хто вважається дитиною відповідно до міжнародного та національного законодавства?
8. Чому, говорячи, про права не можна забувати про обов’язки?
9. Які права дитини ви знаєте?
10. Які ви маєте обов’язки?
11. Чим відрізняються ваші права від прав дорослих, які вас оточують?
12. У чому полягають обов’язки дорослих, які вас оточують?

ТЕМА 2. ЯВИЩЕ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ. ПЕРЕВАГИ І НЕДОЛІКИ

Мета: перевірити існуючі в учнів знання та уявлення про проблему трудової міграції, надати інформацію про ризики нелегального перебування в іншій країні; виховувати толерантне ставлення до трудових мігрантів та членів їх сімей; розвивати вміння роботи в групі.

1. Розминка “Те, чого я не бачу” (10 хв.)

Для проведення цієї розминки вчителю буде потрібно заздалегідь підготувати декілька (2–3) предметів, кожен з яких можна вмістити в долоні (це можуть бути, наприклад, маленькі іграшки або канцелярські предмети). Бажано, щоб підібрані предмети були схожі між собою за формою – наприклад, округлі чи довгі – це буде заплутувати учнів і зробить гру більш цікавою.

Учні сідають у коло. Вчитель просить одного з учнів заплутати очі і передає йому один з предметів. Учень / учениця повинен, не відкриваючи очей, охарактеризувати те, що він/вона тримає перед собою:

- сказати, якої воно форми,
- чи має частини,
- з чого воно зроблене,
- як його можна застосувати.

Інші не можуть ані заперечити, ані підказати приятелеві. Тепер учень / учениця може розплющити очі і дізнатися, що тримав/тримала в руках. Вчитель дістає інший предмет, і гра продовжується.

Можливий висновок: Якщо ми не знаємо напевно, що являє собою предмет, можливе існування декількох його інтерпретацій і, відповідно, декілька способів використання. Так відбувається і з різними ситуаціями – не знаючи тих чи інших ситуацій, ми можемо розуміти їх по-своєму і діяти відповідно до свого розуміння, але воно може дуже відрізнятися від дійсності. Тому важливо передбачувати наслідки ситуації, зважувати свої думки перед прийняттям рішень, а для цього необхідно дізнаватись якомога більше інформації для прийняття виваженого рішення.

Примітка. Не обов'язково наступний учень буде тримати в руках інший предмет – вибір за вчителем.

2. Бесіда

Питання

1. Чому люди приймають таке складне рішення як виїзд на заробітки?
2. Куди найчастіше їздять українські громадяни?
3. У чому полягає складність прийняття такого рішення?

Можливий висновок: виїжджаючи на заробітки кожен переслідує свою власну мету, але для всіх важливим є прийняття рішення щодо такої поїздки. Особливо непросте, коли доводиться виїжджати за кордон. Адже, виїжджаючи за кордон, людина стикається з певними труднощами, такими як незнання мови, інша культура та традиції, інша релігія. Найчастіше люди вимушені виїжджати, оскільки немає достойної (а іноді і будь-якої іншої) альтернативи. Це робиться для блага своєї сім'ї, дітей. Тому надзвичайно важливо цінити такі зусилля і бути відповідальним за свої вчинки.

3. Слово вчителя

Люди у всьому світі переміщуються у пошуках кращої ситуації. „Риба шукає де глибше, а людина – де краще” – каже народне прислів'я. Міграція з історичної точки зору – це досить давнє явище. Економічні негаразди, військові конфлікти, національні протиріччя, екологічні катастрофи та інші проблеми вже багато років штовхають людей на переміщення по планеті. Кількість осіб, які щорічно покидають свої країни, оцінюється багатьма мільйонами. За даними Міжнародної організації праці, на початок XXI сторіччя глобальна міграція праці становить близько 120 млн. осіб, тобто 2,3 % світового населення. Основні

потоки мігрантів спрямовані зі Сходу на Захід та з Півдня на Північ у Східній півкулі та з Півдня на Північ – у Західній. Їдуть сім'ї, чоловіки, жінки і діти, але за останні роки серед мігрантів різко зростає кількість жінок та дітей. Вже непоодинокі випадки, коли рішення про міграцію приймає жінка, і вона мігрує самостійно або з дітьми без підтримки чоловіків. Це і є практичним втіленням реалізації права на вільне пересування й вибір місця проживання, виїзд з території України й повернення.

Сезонне, тимчасове працевлаштування або “човникові” поїздки за кордон у непротих економічних умовах перехідного періоду, на жаль, стали чи не основним засобом виживання для багатьох українських сімей.

Нерідко роботодавці намагаються вчинити незаконно, запрошуючи на роботу нелегально – без оформлення відповідних документів. Внаслідок нелегального працевлаштування громадяни часто потрапляють у скрутне, а часто і рабське становище: їхні права не охороняються ні трудовим, ні цивільним законодавством і часто безкарно порушуються, не виконуються умови попередньої домовленості щодо розміру заробітної плати та порядку її виплати, їх шантажують, умови роботи та проживання залишають бажати набагато кращого тощо. Особливо небезпечними є такі ситуації, коли людина перебуває за кордоном і через страх депортації не звертається за допомогою в органи державної влади або неурядові організації.

Інформаційна довідка:

Під „міграцією” взагалі розуміють переміщення людей, пов'язані, як правило, зі зміною місця проживання. Поділяється на безповоротну (з остаточною зміною постійного місця проживання), тимчасову (на досить тривалий термін) та сезонну (на певний період року). Відрізняють зовнішню (за межі країни) та внутрішню (з села в місто та ін.) міграцію. До зовнішньої належать еміграція та імміграція.

Еміграція – масове переселення з батьківщини в іншу країну, тривале перебування за межами країни внаслідок переселення.

Імміграція – в'їзд іноземців у країну на тривале або постійне проживання.

4. Дебати “Працевлаштування за кордоном: за і проти” (25 хв.)

Варіант 1. Клас/група ділиться на дві частини. Одні з малих груп потрібно висловитись “за”, іншій “проти” і представити свої аргументи. Групи працюють над виробленням власної позиції (10 хв.), після чого по черзі представляють результати іншим учням (5 хв.). Тільки після того як група висловила всі свої думки на користь тієї чи іншої точки зору, члени іншої групи мають право ставити свої запитання та намагатися переконати в протилежному (10 хв.).

Можливі аргументи:

Працевлаштування за кордоном

За:

- можливість заробити грошей,
- високий рівень життя,
- повага до прав людини,
- вивчення культури та мови,
- можливість подивитися світ.

Проти:

- безпека захворіти за кордоном,
- порушення умов контракту – до кого звернутись?
- зневажливе ставлення до робітників-мігрантів,
- незнання мови і культури країни,
- важка праця.

Варіант 2 (для активних класів). Учителю заздалегідь готує твердження щодо працевлаштування за кордоном (див. Варіант 1, можливі аргументи). Вже перебуваючи в класі

сі, він ділить кімнату навпіл за допомогою крейди, білого скотчу або мотузки. Далі він повідомляє класові/групі про те, що зараз буде читати твердження, з якими вони можуть погоджуватися чи не погоджуватися – утримуватися, за правилами, не можна. Згідно із своїм переконанням учні можуть ставати по той чи інший бік лінії поділу: по один бік, якщо відповідь – так, по інший – ні (місцезнаходження сторін відносно стрічки вказує вчитель). Коли учні розділилися, вчитель запрошує когось пояснити свою позицію. Інша сторона має переконати у протилежному.

Після закінчення вправи бажано провести аналіз дискусії, що відбулась, розрядити напружені моменти, що виникли під час дискусії, спрямувати учнів у позитивне русло.

Можливий висновок: заробітчання має свої переваги та недоліки. Рішення про поїздку на заробітки прийняти нелегко, і часто воно є вимушеним. Ми маємо ставитися до нього з повагою, враховуючи, що люди реалізують свої права. Головне – щоб люди працювали легально, оскільки це зможе їх захистити від порушення їхніх прав. Члени сім'ї можуть потребувати на час відсутності одного з них додаткової підтримки.

5. Заключна вправа (10 хв.)

Варіант 1. Запропонуйте учням знову сісти в коло і по черзі закінчити фразу “Я сьогодні зрозуміла/зрозумів...”

Варіант 2. Перегляд одинадцятої серії відеодodatка “Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей”.

Питання для перевірки:

1. Яку нову інформацію про проблему трудової міграції ви отримали під час заняття?
2. Які ризики нелегального прцевлаштування?
3. Які позитивні моменти заробітчання ви можете назвати?
5. Чого потрібно остерігатися?
6. Що може очікувати людину у випадку нелегального перебування в країні?

Завдання для домашньої роботи:

1. Влаштуйте дискусію з членами вашої родини або друзями стосовно поїздки за кордон, але тепер ви будете виступати в ролі експертів, після чого викладіть результати дискусії письмово.

ТЕМА 3. ОСНОВНІ ПОРУШЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ. ПРОБЛЕМИ

Мета: навчити розпізнавати небезпечні ситуації порушення прав дитини; формувати навички безпечної поведінки; формувати готовність до захисту своїх прав.

1. Вступне слово вчителя

Кожна людина має цілу низку прав та свобод; а дитина, як представник особливої групи, має певні специфічні права. Але трапляються випадки, коли права порушуються. Тому знову звертаємось до важливості знань про свої права та умінь ними користуватися для захисту. Варто звернути увагу, що ніхто не має права порушувати права дитини, навіть рідні та близькі люди.

Ситуації порушення прав дитини проявляються тією чи іншою мірою у кожній країні світу. На шляху нових перетворень Україна також стикається з такими випадками. Жалливо, що вони набирають дедалі більших масштабів і нових форм та становлять значну суспільну загрозу. Ситуації порушення прав дітей можуть призвести до серйозних наслідків на все життя або навіть поставити під загрозу саме життя, завдаючи фізичної, психічної, духовної, моральної шкоди, включаючи загрозу ранньої вагітності, летальні пологи, запіз-

нення фізичного та розумового розвитку, травми, фізичну інвалідність та хвороби статевих органів, ВІЛ/СНІД. Тому необхідно бути обережним, щоб не потрапити у такі ситуації, а при нагоді і допомогти своїм товаришам їх уникнути.

2. Мозковий штурм «Які існують грубі порушення прав дитини?»

Можливі варіанти відповідей:

Насильство (домашнє, психічне, фізичне ...), торгівля дітьми, комерційна сексуальна експлуатація дітей, примушування чи втягнення дітей у заняття проституцією, дитяча порнографія, експлуатація дитячої праці, втягнення неповнолітніх осіб у злочинну діяльність, усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, насильницьке донорство щодо неповнолітніх осіб, втягнення неповнолітніх в збройні конфлікти, використання для жебрацтва, примус до жебрацтва, дискримінація.

В Україні покарання за злочини проти дітей передбачене низкою статей Кримінального кодексу: торгівля дітьми – ст. 149, залишення у небезпеці – ст. 135; насильницьке донорство – ст. 144; незаконне позбавлення волі або викрадення дитини – ст. 146; експлуатація дітей – ст. 150; сексуальна експлуатація неповнолітніх, використання їх у порнобізнесі – ч. 2 ст. 150; втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність – ст. 304; проституція, примушування чи втягнення до заняття проституцією – ч. 3 ст. 303 та ін.

3. Робота в групах . Створення інформаційного буклета

Кожна група отримує короткий опис ситуації порушення прав дитини. Завдання: використати цю інформацію для створення інформаційного буклета для учнів.

Роздатковий матеріал

Комерційна сексуальна експлуатація дітей

Окремі злочинці та кримінальні структури займаються купівлею та втягуванням дівчат та хлопців у комерційну сексуальну експлуатацію. Ці злочинці задовольняють сексуальні запити клієнтів, в основному чоловіків, які шукають незаконного сексуального задоволення, використовуючи дітей.

У комерційній сексуальній експлуатації дітей можуть брати участь як одна особа, так і невелика група (наприклад, сім'я, знайомі) або великі групи (наприклад, кримінальні організації) людей.

На кожному континенті десятки тисяч дітей експлуатуються в проституції. Діти, що живуть на вулицях Бразилії, Камбоджі, Росії або України; «пляжні хлопчики» в Шрі-Ланці, Ямайці або Кенії; діти, що втекли з дому та стали наркоманами в Східній, Західній Європі, Австралії або Північній Америці; діти, що продані із Західної Африки, Східної Європи або Центральної Америки... – майже кожна країна тією чи іншою мірою зіткнулась із цим явищем. Відомі навіть випадки, коли батьки самі використовують своїх дітей з такою метою.

Примушування чи втягнення дітей у заняття проституцією

Діти втягуються у проституцію не тільки заради задоволення таких їхніх базових потреб, як житло, їжа та одяг, але також заради кишенькових грошей і товарів, які для них були недоступні. За даними Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ), близько 2800 дітей в світі кожного дня примушують до заняття проституцією. У проституцію втягнені як дівчата, так і хлопці, причому експерти свідчать про тенденцію до збільшення кількості хлопців, втягнутих до проституції.

Примушування чи втягнення дітей у заняття проституцією караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років (ст. 303, Кримінальний кодекс України).

У деяких країнах завуальованою формою дитячої проституції є ранні шлюби, часто пов'язані з релігійною практикою. Так, в Індії молоді дівчата (девадасі) віддаються заміж за божество Хінду з надією, що боги благословлять сім'ю та дадуть краще життя. Девадасі надають сексуальні послуги священикам та членам вищих каст. За повідомленнями, багато з них з часом продаються в борделі. Подібна практика існує в Непалі, де такі дівчата називаються «деукі». У наш час ранні шлюби відновились в країнах Центральної Азії (в

Таджикистані, Киргизстані, Узбекистані). Дівчат 13–16 років примусово віддають заміж, обмінюючи їх на борошно, баранів та інші вигоди. Тому там почастишали випадки самопалення серед дівчат та жінок. Ранні шлюби не є проблемою для України.

Використання дітей для сексуальних стосунків з іноземними туристами (дитячий сексуальний туризм)

Іноземні громадяни, що перебувають на території України, можуть використовувати дітей для задоволення своїх сексуальних бажань. Вони можуть мати будь-який соціальний статус чи професію, бути одруженими чи неодруженими, чоловіками чи жінками, туристами чи людьми, що перебувають у відраженні. Часом, це педофіли, що подорожують цілеспрямовано у пошуках дітей, щоб використати їх для сексуального задоволення, а часом, це люди, для яких насильство над дітьми не є метою подорожі. За даними дослідження, проведеного міжнародною організацією „ЕКПАТ-Італія”, простежується зменшення віку туристів, які використовують дітей для задоволення своїх сексуальних бажань. Це переважно особи віком від 21 до 40 років. Такі люди часто виправдовують свою поведінку, стверджуючи, що вона є прийнятною для культури даної країни, або тим, що вони допомагають цим дітям, даючи їм гроші. У міру того як заходи із запобігання та захисту від цього явища проводяться в якій-небудь країні, дитячі секс-туристи можуть вибрати іншу країну як мету своєї подорожі; країни призначення можуть змінюватись через зростаючий попит на „екзотику” або з міркувань щодо зручності...

В останні десятиліття секс-туристи виявляють велику зацікавленість країнами Південної та Південно-Східної Азії, Африки, Латинської Америки та країнами Тихоокеанського регіону. Ця тенденція вже виявлена і в Східній Європі (Росія – Санкт-Петербург, Чехія). Вони користуються тим, що в багатьох країнах немає законів, за якими можна було б покарати їх за це на батьківщині після повернення.

Секс-туризм поки що не розвинувся в Україні, але є випадки, коли іноземні туристи або бізнесмени, відвідуючи країну, шукають сексуальних розваг саме з молоддю підліткового віку. Тому необхідно бути насторожі при спілкуванні з іноземцями, обережно ставитись до їх пропозицій.

Використання дітей у порнографії

У більшості випадків дитяча порнопродукція виготовляється злочинними групами, які складаються з осіб із чіткими обов'язками – оператор, який робить зйомку; агент, який вербує дітей; розповсюдjuвач, який здійснює зв'язки з покупцями. Експлуататорське використання дітей в порнографічних діях та матеріалах може включати в себе фотографії, слайди, журнали, малюнки, відеофільми, комп'ютерні диски тощо. Цифрові фотоапарати та відеомагнітофони зробили процес виготовлення порнографії швидшим та дешевшим, зменшили ризик розкриття злочину. Продукція розповсюджується різними шляхами, але найпопулярнішим є мережа Інтернет. Згідно з даними Італійського центру досліджень (Eurispes), в Інтернеті доступні 12 мільйонів зразків дитячих порнографічних зображень, кількість касет та сайтів, що містять ці незаконні матеріали, становить відповідно 250 та 12 мільйонів.

Техніки вербування дітей гнучкі, нескладні і добре організовані. Діти, яких використовували для виготовлення порнопродукції, це переважно дівчата, хоча останні звіти неурядових структур вказують на поширення випадків втягнення хлопців. Середній вік дітей, яких використовували у виробництві порнографічної продукції, становить від 4 до 10 років, але також зафіксовані випадки використання дітей молодшого віку.

Дитяча порнографія в Інтернеті є великою проблемою, оскільки розповсюджується легко, швидко та дешевше, ніж через звичайні канали (відеопродукція, друкована).

Примушування дітей до участі у створенні порнографічної продукції в Україні карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років (ст. 301 Кримінального кодексу України).

Втягнення неповнолітніх осіб у злочинну діяльність

Відомі випадки, коли українських дітей примушували перевозити і продавати наркотики в Молдові та Росії. Серед інших видів злочинної діяльності, до якої втягують дітей

деякі злочинні угруповання чи окремі злочинці, чільне місце посідає примус до дрібних крадіжок на базарах та в квартирах.

Згідно з Конвенцією ООН про права дитини, яку підписала 191 держава світу і яка набула чинності в Україні з 27 вересня 1991 року, кожна дитина має право на захист від усіх видів економічної та сексуальної експлуатації, насилля (статті 19, 32, 34, 35 та 36). Усі держави повинні захищати дітей від будь-яких форм експлуатації і розбещення, торгівлі та контрабанди їх у будь-яких цілях і в будь-якій формі.

Питання для перевірки:

1. Які порушення прав дитини ви знаєте?
2. Які з порушень прав дитини, на вашу думку, найбільш притаманні для вашої місцевості, області?
3. Яких правил безпечної поведінки необхідно дотримуватись, щоб не потрапити у небезпечні ситуації?
4. Чому сьогодні в Україні проблеми порушення прав дитини є надзвичайно актуальними?
5. Коли дитина є особливо вразливою до потрапляння в небезпечні ситуації?
6. Чим небезпечні ситуації порушення прав дитини?
7. Як оточення дитини може допомогти їй уникнути небезпечних ситуацій?

ТЕМА 4. МОЖЛИВОСТІ РІЗНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У НАДАННІ ДОПОМОГИ ТА ПІДТРИМКИ ДІТЯМ

Мета: сформувати уявлення про діяльність органів державної влади та неурядових організацій у сфері захисту прав дитини, формувати готовність до звернення за допомогою.

1. Вступне слово вчителя

У житті трапляються ситуації, коли ми потребуємо сторонньої допомоги, додаткової інформації, підтримки. Дуже важливо визнавати, що є необхідність у допомозі, і не вагаться, щоб звернутись по неї. Її можна отримувати для того, щоб уникнути небезпечних ситуацій, і тоді, коли є факт порушення прав людини від державних чи неурядових організацій. Організація допомоги дітям, потерпілим від порушень їхніх прав, є важливою складовою політики протидії та запобігання злочинам проти дітей на міжнародному та національному рівнях.

2. Мозковий штурм «Складні ситуації»

Які складні ситуації виникають у житті дітей?

Можливі варіанти відповідей:

- труднощі у навчанні;
- спілкування з ровесниками чи дорослими;
- спілкування з батьками;
- інформація про проблеми та правила безпечної поведінки;
- психологічні консультації;
- медична допомога;
- юридична допомога;
- тимчасовий притулок;
- матеріальна допомога;
- професійне навчання;
- працевлаштування;
- захист потерпілих від подальших переслідувань;
- допомога у поверненні громадян України з-за кордону;
- пошук безвісти зниклих за кордоном.

3. Робота в групах

Перелік напрацьованих складних ситуацій розподіляється серед робочих груп. Учні отримують завдання заповнити таблицю.

Складна ситуація	Куди я можу звертатись за допомогою?
Батька поїхали на заробітки	Можливі варіанти відповідей:
	– шкільний психолог;
	– класний керівник;
	– Служба у справах неповнолітніх;
	– дільничний інспектор міліції;
	– Центр соціальних служб для молоді;
	– суд;
	– поліклініка;
	– „гарячі лінії“;
	– Національна „гаряча лінія“ з питань торгівлі людьми 8 800 500 22 50;
	– Національна „гаряча лінія“ з питань насильства та захисту прав дітей 8 800 500 33 50;
	– неурядові організації;
– Уповноважений ВР з прав людини.	

Презентація роботи в групах. Обговорення.

При обговоренні важливо звернути увагу на таке:

- робота соціального педагога та практичного психолога в школі, їх можливості в наданні допомоги та підтримки;
- робота «гарячих ліній» та телефонів довіри, які працюють на базі центрів соціальних служб для молоді та неурядових організацій. Консультанти телефонів довіри можуть надати інформацію про те, хто і чим може допомогти дитині у скрутній ситуації, адресу найближчого притулку для неповнолітніх, куди дитина може самостійно звернутися; адресу центру соціально-психологічної реабілітації неповнолітніх; адреси неурядових організацій тощо.

Питання для перевірки:

1. Які складні ситуації дитині доводиться переживати в шкільному віці?
2. З якими складними ситуаціями стикалися особисто Ви?
3. Які є шляхи розв'язання складних ситуацій дітей?
4. З якими труднощами стикаються діти, чії батьки поїхали на заробітки за кордон?
5. Як ви їм можете допомогти?
6. Яку допомогу та підтримку може надати соціальний педагог школи?
7. У вирішенні яких труднощів може допомогти практичний психолог?
8. В які державні установи з якими питаннями можна звертатися?
9. Чим можуть допомогти дітям неурядові організації?

ТЕМА 5. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЛАСНЕ ЖИТТЯ. ПРАВИЛА БЕЗПЕЧНОЇ ПОВЕДІНКИ

Мета: сформувати навички безпечної поведінки, виховання толерантного ставлення до потерпілих.

1. Вступне слово вчителя

Життя – одна з найвищих цінностей. Кожна людина несе відповідальність за свої дії та вчинки. Вибір шляху вирішення труднощів та проблем впливає на подальші життєві кроки. У наших власних руках є можливість подбати про свою безпеку – знати свої права та шляхи їх захисту, знати та використовувати на практиці правила безпечної поведінки. Адже, набагато легше запобігти труднощам, ніж потім їх долати.

2. Аналіз ситуацій

Учні об'єднуються в три групи. Кожна група отримує завдання дописати кінець історії, а також виписати, яких заходів можна було б вжити, щоб уникнути потрапляння в такі ситуації.

1. Олег вийшов на перерві за межі школи, щоб купити солодощі біля магазину неподалік. Коли він повертався назад, з вікна легкового автомобіля його гукнув незнайомий чоловік і попросив пояснити, як доїхати до залізничного вокзалу. Сергій почав пояснювати, але чоловік сказав, що він уперше в місті і йому важко зорієнтуватися. Попросив Сергія показати йому дорогу. Хлопець відмовився. У процесі розмови Сергій поступово наблизився до автомобіля. Раптом дверцята автомобіля відчинилися, вийшов ще один чоловік і силоміць заштовхав Сергія в салон автомобіля.

2. Світлана та Ірина знайшли повідомлення в місцевій газеті про відкриття модельної агенції. В оголошенні йшлося про можливість пройти попередній відбір до модельної школи, яка відкриє шлях до кар'єри моделі. Умовами попереднього відбору була перевірка на фотогенічність шляхом фотосесії. Дівчата зателефонували до агенції, де їм запропонували час зустрічі. Першою пішла Світлана. Розпочалась фотосесія із звичайних знімків, а потім при кожному наступному знімку необхідно було знімати по одному елементу одягу, а пози ставали дедалі «відвертішими». Світлана почала відмовлятися, тоді їй сказали, що фото, які вже є, вони надішлють її батькам та однокласникам і зроблять ще й монтаж з інших, де зображені голі тіла.

3. Андрій познайомився через Інтернет з хлопцем Тарасом. Вони протягом двох тижнів спілкувалися і знайшли багато спільних інтересів: комп'ютерні ігри, рок-музика, гра на гітарі. Андрій розповів, що зараз вони живуть удвох з мамою, тато поїхав на заробітки за кордон. Бувають випадки, коли мама працює допізна. Живуть у квартирі лише удвох. Повідомив адресу проживання Тарасу, оскільки той збирався прийти познайомитись. Минуло два дні. Повернувшись зі школи додому Андрій виявив, що їхню квартиру пограбовано.

3. Формування правил безпечної поведінки. Конкурс шкільного стенда/плаката.

Робота в парах. Кожна пара отримує завдання розробити шкільний стенд/плакат з правил безпечної поведінки. Декілька рекомендацій мають бути адресовані дітям, чії батьки перебувають на заробітках за кордоном. Після завершення роботи учні презентують свої стенди/плакати і загальним голосуванням вибирають кращі. Інформацію з кращих можна використати для шкільного стенда.

4. Мої правила безпеки...

Мою адресу, номер телефону та імена батьків я знаю напам'ять. А ще я знаю номери телефонів служб допомоги: 01 – пожежна, 02 – міліція, 03 – швидка допомога.

- Я завжди спілкуюсь зі своїми родичами. Коли мені необхідно відлучитися, я скажу, куди йду і коли збираюсь повернутися. У разі запізнення я зателефоную.
- Якщо мені необхідно кудись піти, я піду не один/одна, а з товаришем/кою. У такому разі ми зможемо допомогти один/одна одному/одній не потрапити у біду.
- Я нікуди не йду з незнайомими людьми та нічого у них не беру.
- Я ніколи не сідаю в автомобіль до незнайомих людей.
- Я нікому не дозволяю доторкатися до мене. Якщо ж хтось спробує доторкнутися до мене, я голосно і твердо скажу: "Ні!". Покличу на допомогу.
- Якщо зі мною трапиться щось недобре, я негайно розкажу тим людям, яким я довіряю, хто піклується про мене і хоче, щоб я був/була в безпеці.
- Якщо у мене є питання, я зателефоную на Національну „гарячу лінію” – 8 800 500 22 50 або звернусь по Інтернету – www.lastrada.kiev.ua.
- Я завжди буду слідувати цим правилам. Я хочу бути щасливим/щасливою і здоровим/здоровою! Я на це заслуговую!

-
- Я знаю напам'ять усі адреси, номери телефонів та імена людей, яким я довіряю.
 - Люди, яким я довіряю – це мої батьки, чи хтось інший, хто піклується про мене і хоче, щоб я був/була у безпеці.
 - Я пам'ятаю про телефони спеціального та негайного виклику: "01" (протипожежна охорона), "02" (міліція), "03" (швидка медична допомога).
 - Я маю номери телефонів дільничного інспектора, соціальної служби та телефону довіри.
 - Я нікому не дозволяю принижувати та ображати мене.
 - Я не ходжу в пізний час один/одна по вулиці.
 - Я ніколи не розмовляю з незнайомими людьми, нікуди з ними не йду, нічого у них не беру, не сідаю до них в автомобіль.
 - Якщо мені загрожуватиме небезпека, я буду тікати, кричати, привертати до себе увагу.
 - Я не сяду з незнайомцями до ліфта.
 - Я не впускаю в помешкання незнайомців, якщо я один/одна вдома.
 - Я знаю, де знаходиться моє свідоцтво про народження.
 - Якщо зі мною трапиться щось недобре, я негайно розкажу людям, яким я довіряю.
 - Я чітко та послідовно знаю, що буду робити, куди зателефоную, піду, кому розповім, якщо зі мною трапиться щось недобре.
-

Про те, що батьки працюють за кордоном повинні знати твій класний керівник та найближчі родичі. Не розкажуй стороннім людям про те, що батьків немає поруч.

Якщо тобі запропонують стати фотомоделлю чи провести час у товаристві незнайомих людей, передати за винагороду пакунок з невідомим тобі вмістом, будь обережним/ою, за цим може приховуватись втягнення до проституції, розповсюдження наркотиків, використання в порнографії.

Завжди май при собі номери телефонів твоїх батьків:

Мамаи _____

Тата _____

Та дорослого, якому ти довіряєш _____

Завжди розповідай батькам про всі свої проблеми, коли вони телефонують.

Якщо ти почуваєшся самотнім/ньою і тобі треба вирішити складну проблему, ти завжди можеш звернутися за допомогою до класного керівника, психолога або вчителя, якому ти довіряєш.

Завжди май при собі телефони:

класного керівника _____

служби у справах неповнолітніх _____

дільничного міліціонера _____

телефону довіри _____

і звертайся до них у випадках небезпеки або порушення твоїх прав.

Якщо ти користуєшся мобільним телефоном, запам'ятай ці номери термінової допомоги у надзвичайних ситуаціях (для всіх мобільних операторів безкоштовно на території України):

112 – номер для дзвінків у надзвичайних ситуаціях (з'єднання з пожежною охороною, міліцією, швидкою медичною допомогою);

101 – пожежна охорона;

102 – міліція;

103 – швидка медична допомога;

104 – служба газу.

Питання для перевірки:

1. Як ви розумієте відповідальність за своє життя?
2. Чому важливо в житті займати активну позицію?
3. В яких пропозиціях може міститися небезпека?
4. Назвіть 5 головних, на вашу думку, правил безпечної поведінки.
5. Яких особливих правил необхідно дотримуватись, у разі якщо батьки перебувають на заробітках за кордоном?

РЕКОМЕНДАЦІЇ ТА ПОРАДИ

Якщо Ви вирішили поїхати на заробітки за кордон, подбайте про свою дитину:

1. Прийміть рішення про від'їзд разом з дитиною. Це допоможе дитині зрозуміти, що ви їдете через необхідність та заради її майбутнього.
2. Підготуйте дитину психологічно до Вашого від'їзду. Дитині може здаватися, що Ви кидаєте її. Розкажіть чому Ви їдете.
3. Поінформуйте заздалегідь близьких родичів про від'їзд та термін Вашої відсутності. Це дасть Вам можливість ретельно спланувати, хто доглядатиме дитину під час Вашої відсутності.
4. Повідомте вчителя (якщо дитина ходить до школи) про Вашу тимчасову відсутність. Вчитель приділятиме увагу Вашій дитині, зможе запобігти погіршенню навчання, спрямувати дитину у випадку необхідності до психолога.
5. Підготуйте та залиште детальну інформацію про місце свого перебування та Ваш контактний телефон. Це дасть можливість Вашій дитині або людям, які опікуватимуться нею, терміново зв'язатися з Вами.
6. Потурбуйтеся про наявність у дитини телефонів, куди вона зможе звернутися у випадку виникнення проблем. Серед таких телефонів повинні бути контакти дорослого, якому Ви довіряєте, вчителя, служби у справах неповнолітніх.
7. Пам'ятайте про необхідність регулярної матеріальної підтримки дитини. Домовтеся із людьми, які опікуватимуться Вашою дитиною про періодичність надсилання грошей на утримання дитини. Дотримуйтеся визначених термінів.
8. Переконайтеся, що під час Вашої відсутності умови проживання та харчування дитини будуть задовільними, дитина відвідуватиме школу та не примушуватиметься до роботи.
9. Підтримуйте зв'язок із дитиною регулярно. Домовтеся про дні, коли Ви телефонуватимете. Дотримуйтеся визначених термінів.

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

БАТЬКИ-ВИХОВАТЕЛІ – подружжя або окрема особа, яка не перебуває в шлюбі, які взяли на виховання та для спільного проживання не менш як п'ять дітей-сиріт та/або дітей, позбавлених батьківського піклування, та яким, за рішенням органів опіки та піклування надано статус батьків-вихователів.

БЕЗДОМНА ЛЮДИНА – особа, яка перебуває в соціальному становищі бездомності.

БЕЗДОМНІСТЬ – соціальне становище людини, зумовлене відсутністю в неї жилого приміщення (будинку, кімнати, квартири тощо), яке б вона могла використовувати для проживання, перебування і в якому могла бути зареєстрованою.

БЕЗПРИТУЛЬНИЙ – людина, яка перебуває у стані безпритульності.

БЕЗПРИТУЛЬНІ ДІТИ – діти, які були вимушені залишити або самі залишили сім'ю чи дитячі заклади, де вони виховувались, і не мають певного місця проживання.

БЕЗПРИТУЛЬНІСТЬ – стан людини, пов'язаний з неможливістю фактично проживати/перебувати в жилу приміщенні, на яке вона має право.

БУДИНОК НІЧНОГО ПЕРЕБУВАННЯ – заклад соціального захисту для ночівлі (розміщення на ніч) бездомних громадян, прийом до якого не потребує попереднього медичного обстеження.

ВИКОРИСТАННЯ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ – користування будь-якими властивостями неповнолітньої особи: фізіологічними (тілом, внутрішніми органами), соціальними (здатністю дитини бути усиновленою), розумом (навичками, уміннями); використання, вербування та пропонування дитини для занять проституцією, для виробництва порнографічної продукції або для порнографічних вистав; використання, вербування та пропонування дитини для протиправної діяльності, як-то виробництво та продаж наркотиків.

ВИПУСКНИКИ ЗАКЛАДІВ ДЛЯ ДІТЕЙ-СИРИТ І ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, – особи, які перебували на повному державному забезпеченні у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, і закінчили своє перебування у зазначеному закладі у зв'язку із закінченням навчання.

ВСТАНОВЛЕННЯ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ – влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України, які перебувають, переважно, у сімейних, родинних відносинах з цими дітьми-сиротами або дітьми, позбавленими батьківського піклування, з метою забезпечення їх виховання, освіти, розвитку і захисту їх прав та інтересів.

ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ У ЗЛОЧИННУ ДІЯЛЬНІСТЬ – залучення неповнолітніх осіб до злочинної діяльності шляхом схилення, примушування, спонукання, умовляння, погрожування, підкупу, обману, розпалювання низьких почуттів чи мотивів або будь-яким іншим способом.

ГРОМАДЯНСТВО – правовий зв'язок між індивідом і державою, що виражається в існуванні їхніх взаємних прав і обов'язків.

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА – (відхильна) поведінка індивіда або групи, яка не відповідає загальноприйнятим нормам, внаслідок чого ці норми ними порушуються.

ДЕРЖАВНЕ УТРИМАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ І ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ – повне забезпечення відповідно до державних соціальних стандартів матеріальними та грошовими ресурсами дитини для задоволення її життєво необхідних потреб та створення умов для нормальної життєдіяльності.

ДЕРЖАВНІ СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ ДЛЯ ДІТЕЙ-СИРИТ І ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ – встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами мінімальні норми і нормативи забезпечення дітей-сиріт і дітей, які залишились без батьківського піклування, та осіб з їх числа.

ДИСКРИМІНАЦІЯ ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ (гендерна дискримінація) – будь-яка відмінність, виняток або обмеження за ознакою статі, що послаблюють або зводять нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, громадській або будь-якій іншій галузі.

ДИСКУСІЯ – колективне обговорення суперечливого питання з метою більш глибокого розуміння проблеми, з'ясування різних точок зору на неї та визначення власного ставлення та ставлення інших до неї.

ДИТИНА-СИРОТА – дитина, в якій померли чи загинули батьки.

ДИТЯЧА ПОРНОГРАФІЯ – будь-яке, незалежно від форми, представлення дітей, що беруть участь у реальних чи уявних сексуальних діях, або показ статевих органів дитини із сексуальними намірами. Твори, зображення, в тому числі зарисовки з натури, аудіо-, кіно-, фото-, анімаційна або відеопродукція, комп'ютерні програми, інші предмети чи матеріали, які у вульгарно-натуралістичній, цинічній, непристойній формі детально фіксують реальні чи штучно змодельовані статеві акти з неповнолітніми, зокрема їх антиетичні сцени, самоцільно, спеціально демонструють гениталії неповнолітніх осіб, сексуальні збочення за участю неповнолітніх осіб, анатомічні чи фізіологічні особливості статевих актів за участю неповнолітніх осіб, які не відповідають моральним критеріям, ображають честь і гідність неповнолітніх осіб, збуджують негідні інстинкти.

Дитяча порнографія поряд із сексуальною експлуатацією дитини є однією з кінцевих форм торгівлі людьми. Разом з тим дитяча порнографія є формою сексуальної експлуатації дитини.

ДИТЯЧА ПРОСТИТУЦІЯ – використання дитини з метою сексуальних дій для отримання оплати чи іншої винагороди у будь-якій формі.

Дитяча проституція не є самостійною формою торгівлі людьми, а втягнення до неї належить лише до однієї з цілей останньої. На відміну від торгівлі людьми, суть якої полягає у тому, що людина передається іншій особі безповоротно, проституція характеризується наданням послуг сексуального характеру.

ДИТЯЧИЙ ПОРНОБІЗНЕС – діяльність, спрямована на виготовлення, ввезення, вивезення, демонстрацію, збут або розповсюдження творів, зображень, в тому числі зарисовок з натури, аудіо-, кіно-, фото-, анімаційної або відеопродукції, комп'ютерних програм, інших предметів чи матеріалів, які у вульгарно-натуралістичній, цинічній, непристойній формі детально фіксують реальні чи штучно змодельовані статеві акти з неповнолітніми особами, зокрема їх антиетичні сцени, самоцільне, спеціально демонструють гениталії неповнолітніх осіб, сексуальні збочення за участю неповнолітніх осіб, анатомічні чи фізіологічні особливості статевих актів за участю неповнолітніх осіб, які не відповідають моральним критеріям, ображають честь і гідність неповнолітніх осіб, спонукають негідні інстинкти.

ДИТЯЧИЙ СЕКС-ТУРИЗМ – вид сексуальної експлуатації дітей, що може використовуватися як громадянами країнами, так і іноземцями переважно в курортних, прикордонних містах з метою отримання дешевих сексуальних послуг. Це поняття вживається багатьма представниками неурядових організацій, які працюють у напрямі протидії комерційній сексуальній експлуатації дітей, зокрема ЕКПАТ. Застосування такого терміна видається некоректним, оскільки під секс-туризмом зазвичай розуміють туризм з метою отримання сексуальних послуг. Тому доцільним є термін туризм з метою отримання секс-послуг від дітей (неповнолітніх).

ДІТИ, ПОЗБАВЛЕНІ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ – діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої бать-

ківські обов'язки, а також підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, та безпритульні діти.

ДІТИ-ВИХОВАНЦІ – діти-сироти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані до дитячого будинку сімейного типу.

ЕКОНОМІЧНЕ НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право. (відповідно до ч. 2 ст. 1 Закону України від 15 листопада 2001 року № 2789-111 „Про попередження насильства в сім'ї” – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я.)

ЕКСПЛУАТАЦІЯ (з франц. exploitation – використання, визиск) –

1. Безоплатне привласнення результатів чужої праці.
2. Розробка, використання природних багатств.
3. Використання засобів праці та транспорту.
4. Застосування певною соціальною групою різноманітних форм примусу по відношенню до інших груп з метою надбання або збереження економічного та політичного панування, завоювання тих чи інших привілеїв.

ЕКСПЛУАТАЦІЯ ДИТЯЧОЇ ПРАЦІ – використання найманої праці неповнолітніх осіб без дотримання вимог чинного законодавства стосовно нормування її оплати та забезпечення нормативних вимог її безпеки для здоров'я, надання соціальних та інших гарантій (виходячи з тлумачення ст. 150 чинного Кримінального кодексу України – експлуатація дітей, які не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання їх праці з метою отримання прибутку).

ЕКСПЛУАТАЦІЯ ДІТЕЙ – використання неповнолітніх осіб, яке виражається у формі комерційної чи некомерційної сексуальної експлуатації або експлуатації праці.

ЕКСПЛУАТАЦІЯ ПРОСТИТУЦІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ за своєю сутністю є сутенерством. Сутенерство щодо неповнолітніх – втягнення у заняття проституцією та подальше забезпечення діяльності з надання сексуальних послуг неповнолітніми особами жіночої або чоловічої статі, здійснюване з метою отримання доходу. (Визначення, виходячи з тлумачення ч. 4 ст. 303 чинного Кримінального кодексу України, – створення, керівництво або участь у організованій групі, яка забезпечує діяльність з надання сексуальних послуг неповнолітніми особами чоловічої та жіночої статі з метою отримання прибутків.)

ЕМІГРАНТ (лат. emigrans – той, що виселяється) – особа, що залишила батьківщину і виїхала в іншу країну на постійне чи тривале проживання.

ЕМІГРАЦІЯ (лат. emigratio – виселення, переселення): 1) масове переселення з батьківщини в іншу країну; тривале перебування за межами батьківщини внаслідок переселення; 2) сукупність емігрантів, що живуть у якійсь країні.

ЖЕРТВА НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї – член сім'ї, який постраждав від фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства з боку іншого члена сім'ї.

ЗАКЛАДИ ДЛЯ БЕЗДОМНИХ ГРОМАДЯН І БЕЗПРИТУЛЬНИХ ДІТЕЙ – соціальні заклади, діяльність яких спрямована на допомогу бездомним громадянам та безпритульним дітям, їх підтримку та реінтеграцію.

ЗАКЛАДИ ДЛЯ ДІТЕЙ-СИРИТ І ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

– медичні, навчальні, виховні заклади, заклади та установи праці та соціального захисту населення, в яких проживають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування.

ЗАЛУЧЕННЯ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ У БОРГОВУ КАБАЛУ – поставлення неповнолітньої особи у становище, в якому вона заставляє у забезпечення боргу свою власну працю, у випадку, якщо виконувана робота не оцінюється у встановленому чинним законодавством порядку чи не зараховується у погашення боргу або її тривалість та характер заздалегідь не обумовлюються.

ІНТЕГРАЦІЯ – об'єднання в ціле будь-яких окремих частин. Об'єднання та координація дій різних частин цілісної системи.

ІНША ОПЛАТНА ПЕРЕДАЧА (ОТРИМАННЯ) НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ – передача (отримання) неповнолітньої особи на невизначений або заздалегідь обумовлений тривалий строк за матеріальну винагороду у вигляді інших, крім грошей, цінностей (коштовностей, цінних паперів тощо), або за надання послуг матеріального характеру (передачі у користування будинку, транспортного засобу, надання освітніх, лікувальних чи оздоровчих послуг, путівки до круїзу тощо), а також отримання будь-якої матеріальної винагороди за тимчасову передачу неповнолітньої особи.

Існує два типи статусу біженців, які можуть бути надані особам, котрі потерпіли від торгівлі людьми, – економічний та політичний. Економічний притулок отримати дуже важко. Він надається тільки після того, коли особа, яка прагне отримати притулок, переконає представників влади, що він чи вона не буде мати економічної (матеріальної) можливості підтримувати своє існування в разі повернення додому. Особа, яка прагне отримати притулок, повинна показати, що він чи вона зможуть заробити достатньо грошей для прожиття і зробити внесок для суспільства. Економічний притулок надається дуже рідко. Політичний притулок також дуже важко отримати. Особа, яка прагне отримати притулок, повинна довести, що він чи вона особисто будуть підлягати переслідуванням на батьківщині.

КОМЕРЦІЙНА СЕКСУАЛЬНА ЕКСПЛУАТАЦІЯ ДІТЕЙ (КСЕД) – використання неповнолітніх для задоволення статевої пристрасті будь-яким способом з оплатою цього або без такої з метою отримання прибутку або будь-якою іншою корисливою метою. Разом з тим з сексуальної експлуатації дітей можна виділити сексуальне насильство. Відповідальність за нього передбачена у Кримінальному кодексі України, зокрема за: 1) зґвалтування неповнолітнього або малолітнього (ч. 3 ст. 152, ч. 4 ст. 152 КК України); 2) насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчинене щодо неповнолітнього, малолітнього (ч. 2 ст. 153, ч. 3 ст. 153 КК України); примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, зображень або кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру (ч. 3 ст. 301 КК України).

КОМПРОМІС (від лат. *compromissum*) – згода на основі взаємних поступок. Як правило, консенсус та компроміс досягається шляхом переговорів.

КОНСЕНСУС (від лат. *consensus*) – загальна згода із суперечливого питання, до якої приходять учасники обговорення.

КОНСОЛІДАЦІЯ – 1. Один із видів систематизації законодавства. 2. У цивільному праві – припинення права користування внаслідок його злиття з правом власності.

КРАЇНА ПОСТАЧАННЯ – країна, де особа проживала до того, як мігрувала чи була продана.

КРАЇНА ПРИЗНАЧЕННЯ – країна, в якій проживає особа після міграції чи після того, як була продана.

КРАЇНА ТРАНЗИТУ – країна, через яку пролягає маршрут з країни постачання до країни призначення; дуже часто для того, щоб отримати документи для в'їзду чи перебування в країні, документи на одруження чи для отримання віз.

КУПІВЛЯ-ПРОДАЖ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ – безповоротна передача неповнолітньої особи іншій особі за грошову винагороду або безповоротне отримання неповнолітньої особи іншою особою за грошову винагороду.

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ – (від лат. *legalis* – законний) узаконення або надання законної сили документу, дії, організації.

МІГРАНТ (від лат. *migrans*, від. п. *migrantis* – той, що переселяється) – особа, що здійснює міграцію.

МІГРАЦІЯ (лат. *migratio*, від *migro* – переходжу, переселяюсь): 1) переміщення, переселення; 2) міграція населення – переміщення людей, пов'язані, як правило, зі зміною місця проживання. Поділяється на незворотну (з остаточною зміною постійного місця проживання), тимчасову (переселення на досить тривалий, але обмежений термін), сезонну (переміщення в певний період року). Відрізняють зовнішню (за межі країни) та внутрішню міграцію; до зовнішньої відноситься еміграція, імміграція; до внутрішньої – рух з села в місто, міжрайонні переселення та ін.

МІСЦЕ ПОХОДЖЕННЯ ДИТИНИ-СИРОТИ, ДИТИНИ, ПОЗБАВЛЕНОЇ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ – місце проживання або перебування її біологічних батьків на момент їх смерті або виникнення обставин, що призвели до позбавлення дитини батьківського піклування. У разі, якщо батьки та місце їх постійного проживання невідомі, місцем проживання дитини визначається місце, де дитину знайшли, або місце розташування медичного закладу, де дитину залишили.

МІСЦЕ ПРОЖИВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ І ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ – місцезнаходження закладу для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, жила приміщення дитячого будинку сімейного типу, прийомної сім'ї, опікунів або піклувальників, житло, в якому дитина проживає, інше житло.

“МОЗКОВИЙ ШТУРМ” – це ефективний та добре відомий інтерактивний метод колективного обговорення, що широко використовується. Він спонукає учасників проявляти свою уяву та творчість, що досягається шляхом вираження думок всіх учасників, допомагає знаходити декілька рішень щодо конкретної проблеми.

МОТИВАЦІЯ – 1) сукупність мотивів, доказів для обґрунтування чогось; мотивування; 2) доведення необхідності здійснення певних вчинків; 3) заохочення учнів до вивчення певного предмета, дисципліни, пояснення необхідності навчання в школі.

НАЙГІРШІ ФОРМИ ДИТЯЧОЇ ПРАЦІ (НФДП) – усі форми рабства та практика, подібна до рабства, як, наприклад, торгівля дітьми, боргова кабала та кріпацька залежність, а також примусова праця, в тому числі використання дітей у військових конфліктах.

Застосування цього терміну вважаємо проблематичним, оскільки використання означення „найгірші” звертає вказане поняття до категорії оціночних. У залежності від відправної точки будь-які дії, від домашньої праці дитини в межах нормального розподілу сімейних обов'язків і до рабської праці дитини, можна вважати найгіршими. Напри-

клад, праця дитини на сімейній присадибній ділянці або догляд за худобою є гіршими у порівнянні із звичайним миттям посуду.

НАСИЛЬНИЦЬКЕ ДОНОРСТВО ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ – вилучення у неповнолітньої особи крові або її компонентів для подальшого використання, поєднане із застосуванням щодо цієї особи насильства, примушування, або обману.

НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психічного (відповідно до ч. 2 ст. 1 Закону України від 15 листопада 2001 року № 2789-111 „Про попередження насильства в сім'ї“) психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і спричиняють йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю.

НАЦІОНАЛЬНІСТЬ ДІТЕЙ – у деяких країнах діти, народжені в країні, автоматично отримують громадянство незалежно від національності їхніх батьків. В інших країнах національність дитини залежить від національності матері чи батька та від того, чи були батьки одружені, коли народилася дитина. У деяких країнах діти, народжені громадянами, які у цей час проживають за межами країни, отримують громадянство цієї країни, а в інших випадках – ні. Є випадки, коли ані країни походження, ані країни призначення не дають громадянства, і діти стають особами «без громадянства». Вони є нелегалами у будь-якій країні. У США кожна народжена у країні дитина отримує громадянство, незважаючи на національність та сімейний статус батьків. У Швейцарії діти, народжені від жінок-іноземок, які не перебувають у шлюбі з громадянами цієї країни, отримують національність матері.

Особа може отримати статус біженця, якщо існує загроза переслідування через расові, релігійні, національні, політичні погляди чи за приналежність до певної соціальної групи. На міжнародному рівні були здійснені спроби досягти домовленостей, які б дозволили урядам надавати статус біженців жінкам, котрі прагнуть уникнути переслідувань на гендерній основі, але це поки що не знайшло відображення в офіційних документах.

НЕЛЕГАЛЬНИЙ МІГРАНТ – особа, що здійснює нелегальну міграцію.

ОСОБИ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА – деякі особи не мають громадянства тієї країни, де вони народились. Якщо «особи без громадянства» залишають свою країну без дозволу та легальних документів, дуже часто уряд не хоче співпрацювати, щоб допомогти їм повернутися. Деякі країни не визнають дітей своїх громадян, які були народжені в іншій країні, чи тих, які мають батьків різних національностей.

Особи без громадянства, які проживають за межами своєї країни, визнаються біженцями у відповідності до Конвенції ООН «Про статус біженців» [ст. 1 (2)]. Країни, які підписали цю Конвенцію, зобов'язані допомагати із розселенням, у питаннях освіти та суспільної допомоги без дискримінації щодо раси, релігії чи країни походження. Країни зобов'язані забезпечувати адміністративну допомогу, гарантувати свободу пересування, особисті документи та документи для подорожі.

ОСОБИ ІЗ ЧИСЛА ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ – особи віком від 18 до 23 років, у яких у віці до 18 років померли або загинули батьки, та особи, які були віднесені до дітей, позбавлених батьківського піклування.

ПЕРЕВАЖНЕ МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ БЕЗДОМНОГО ТА БЕЗПРИТУЛЬНОГО – адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає.

ПЕРЕДАЧА ДО ДИТЯЧОГО БУДИНКУ СІМЕЙНОГО ТИПУ – прийняття в окрему сім'ю, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у

шлюбі, на виховання та для спільного проживання не менш як п'яти дітей-сиріт та/або дітей, позбавлених батьківського піклування. Загальна кількість дітей, включаючи рідних, у такій сім'ї не може перевищувати десяти осіб.

ПЕРЕДАЧА ДО ПРИЙОМНОЇ СІМ'Ї – добровільне прийняття за плату сім'єю або окремою особою, яка не перебуває у шлюбі, із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від одного до чотирьох дітей на виховання та для спільного проживання.

ПЕРЕМІЩЕННЯ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ – пересування неповнолітньої особи у просторі за допомогою транспортних засобів або пішим порядком.

ПОВЕРНЕННЯ ОФІЦІЙНЕ ТА НЕОФІЦІЙНЕ – офіційне повернення пов'язане із співпрацею представників урядових структур з обох країн. Якщо особа приїхала з дійсними документами, але строк дії її візи скінчився, це буде легкою справою. Вона може заплатити штраф за недотримання строку дії візи. Однак, якщо імміграційна служба буде переконана, що це випадок работоргівлі, і поставиться з розумінням, штраф можуть відмінити.

Якщо особа в'їхала до країни за підробленими документами чи зовсім без документів, необхідно зв'язатися з посольством для оформлення необхідних документів. Особи потрібно довести, що вона є громадянкою країни. Під час розслідування можна зв'язатися з членами її родини з метою підтвердження її особи. Можливо, буде виставлений рахунок за оформлення документів. Краще зв'язатися з представниками влади заздалегідь, щоб мати точну інформацію про процедуру, оформлення документів та витрати перед тим, як з'явиться необхідність у такому виді допомоги. Оплата авіаперельоту чи будь-якого іншого виду транспортування та проживання може бути забезпечена посольством чи консульством, релігійними організаціями, приватними особами, урядовими чи неурядовими організаціями. Міжнародна організація з міграції може забезпечити фінансування транспортування.

Неофіційне повернення організовується без співпраці з представниками урядових структур та без легальних документів на повернення. Неофіційне повернення є ризикованим, бо воно незаконне.

Трефікери та їх агенти дуже часто знаходяться у місцях перетинання кордонів. Якщо таку особу ніхто не супроводжує та не зустрічає на кордоні, вона знову може бути продана.

ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї – система соціальних і спеціальних заходів, спрямованих на усунення причин і умов, які сприяють вчиненню насильства в сім'ї, припинення насильства в сім'ї, яке готується або вже почалося, притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні насильства в сім'ї, а також медико-соціальна реабілітація жертв насильства в сім'ї.

ПОТЕРПІЛИЙ (ПОТЕРПІЛА) – особа, якій в результаті злочину завдано моральної, фізичної або майнової шкоди.

ПРАЦІВНИК-МІГРАНТ – особа, яка мігрувала до іншої країни з метою працевлаштування. Працівники-мігранти дуже часто зазнають насилля. Ці особи можуть мігрувати як легально, так і нелегально. Конвенція ООН «Про захист прав усіх трудящих мігрантів та членів їх родин», яка не набула чинності через те, що тільки декілька країн ратифікували її, поширюється на громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права всіх працівників-мігрантів, включаючи нелегальних мігрантів. Вона не включає біженців та осіб без громадянства. Серед інших положень Конвенція наголошує на тому, що працівники-мігранти повинні мати такі ж права, як і громадяни країни: без дискримінації щодо заробітної плати, умов роботи і мати право вступати до профспілок. Вона визна-

чає, що діти мають право на ім'я, реєстрацію народження, національність та освіту, всі працівники-мігранти та члени їхніх родини повинні мати право на працю, відпочинок, соціальні та медичні послуги.

ПРИЙОМНІ БАТЬКИ – подружжя або окрема особа, яка не перебуває в шлюбі, які взяли на виховання та для спільного проживання не менш як п'ять дітей-сиріт та/або дітей позбавлених батьківського піклування.

ПРИЙОМНІ ДІТИ – діти сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані до прийомної сім'ї.

ПРИМУСОВА ПРАЦЯ – виконання робіт чи надання послуг у ситуації, коли особа працює проти бажання, заробітна плата виплачується лише частково або зовсім не виплачується. Особи, яких примушують працювати, дуже часто зазнають психологічного та фізичного насилля.

ПРИТУЛОК ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ СЛУЖБИ У СПРАВАХ НЕПОВНОЛІТНІХ – заклад соціального захисту, створений для тимчасового перебування в ньому неповнолітніх віком від 3 до 18 років.

ПРИТУЛОК ДЛЯ ПОТЕРПІЛИХ ВІД НАСИЛЬСТВА – місце перебування осіб, які потерпіли від торгівлі людьми або інших видів насильства. Адреса притулку має зберігатися в таємниці. Дуже часто притулки створюються релігійними та неурядовими жіночими організаціями. У Києві в 1999 році розпочав роботу перший в Україні притулок, який було створено за ініціативою Центру роботи з жінками Київської міської державної адміністрації. Відповідно до положення, Київський притулок для тимчасового перебування жінок є соціально-адаптаційною установою, призначеною для тимчасового перебування жінок, що зазнали насильства в сім'ї. Притулок є комунальною власністю міста, підпорядковується Київському міському центру роботи з жінками Київської міської державної адміністрації.

ПРОСТИТУЦІЯ (від лат. *prostitutio* – ганьблю, безчещу) – продаж свого тіла (головним чином жінками). В той же час проституція є однією з форм сексуальної експлуатації, якщо вона контролюється третіми особами.

ПРОФІЛАКТИКА – вид роботи, спрямований на організацію та впровадження системи заходів попередження аморальної, протиправної, іншої асоціальної поведінки, запобігання будь-якому негативному впливу та виявлення його наслідків на життя і здоров'я дітей трудових мігрантів.

ПРОФІЛАКТИКА БЕЗДОМНОСТІ ТА БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ – система заходів, спрямованих на усунення правових, соціальних та інших причин виникнення бездомності та безпритульності, запобігання їм, у тому числі заходів щодо зниження ризику втрати людьми прав на жилі приміщення і запобігання втраті цих прав, і на попередження виникнення негативних суспільних наслідків, пов'язаних з відсутністю в людей житла.

ПРОЦЕДУРА КРИМІНАЛЬНА – вид юридичної процедури, яку можна використати для отримання компенсації жінкам, які постраждали від торгівлі, та видачі трефікерів. Держава засуджує особу за порушення карного законодавства. У таких справах позивачем виступає держава. Потерпілі не мають жодних прав щодо вирішення цієї справи. Однак вони можуть вплинути на результат справи, допомагаючи під час проведення слідства, виступаючи в ролі свідків. Особи, які потерпіли від торгівлі людьми і дають свідчення, можуть отримати тимчасовий дозвіл на проживання на період судового процесу. Якщо вину обвинуваченого не доведено, особа може подавати прохання на отримання

компенсації через невивплачену зарплату, завдані травми, витрати на лікування, біль та страждання під час процесу.

ПРОЦЕДУРА ЦИВІЛЬНА – вид юридичної процедури, яку можна використати для отримання компенсації особам, які постраждали від торгівлі, та видача трєфікерів правосуддю, коли одна особа порушує справу проти іншої особи. Позивач (особа, яка подає скаргу) має право прийняти рішення щодо форми порушення справи та в деяких випадках юрисдикції погодитися вирішити справу «без суду».

У деяких країнах краще подавати цивільний позов про порушення контракту, ніж розпочинати кримінальну справу про застосування насилля. Дуже часто буває важко довести факт застосування насилля. Працюючи у хатньому господарстві, жінки можуть мати контракт, у якому обумовлені умови праці, – і він може бути використаний як доказ проти роботодавця. У деяких країнах іноземцям не дозволяється залишатися в країні на час розгляду цивільної справи. Більшість цивільних справ можуть бути вирішені без судового розгляду шляхом виплати боргу із зарплати та певної додаткової компенсації.

ПСИХІЧНЕ НАСИЛЬСТВО В СІМ'І – погроза застосування одним членом сім'ї фізичного насильства щодо іншого члена сім'ї. (Виходячи з ч. 5 ст.1 Закону України від 15 листопада 2001 року №2789-111 „Про попередження насильства в сім'ї“ психологічне насильство – насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю).

ПСИХОДІАГНОСТИКА – розділ психології, що вивчає психічні особливості й нахили людини; визначення таких особливостей і нахилів.

ПСИХОЛОГІЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ – один з основних методів надання психологічної допомоги, особистісно-орієнтоване спілкування, в якому здійснюється загальне орієнтування в особистісних особливостях і проблематиці клієнта, встановлюється та підтримується партнерський стиль спілкування, надається необхідна психологічна допомога у відповідності з проблемами, проблематикою і характером консультативної роботи.

ПСИХОЛОГІЧНЕ НАСИЛЬСТВО В СІМ'І – насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю.

ПСИХОЛОГ-КОНСУЛЬТАНТ – спеціаліст, який працює у галузі проблем, які стосуються соціальних ролей та позицій: проблем сім'ї та шлюбу (сімейний терапевт), проблем роботи та зайнятості (консультант служби зайнятості), шкільних проблем (шкільний психолог) та ін.

РАБСТВО – ситуації, які супроводжуються: борговою кабалою, тобто становищем або станом, що виникає внаслідок застави боржником у забезпечення боргу своєї особистої праці або праці залежної від нього особи, якщо обумовлена вартість виконуваної роботи не зараховується в погашення боргу або якщо тривалість цієї роботи не обмежена і характер її не визначений; кріпацьким станом, тобто таким користуванням землею, при якому користувач зобов'язаний за законом, звичаєм або угодою жити і працювати на землі, що належить іншій особі, і виконувати визначену роботу для такої іншої особи або за винагороду чи без неї, і не може змінити цей свій стан; умовами будь-якого інституту або звичаю, за якими:

- 1) жінку обіцяють видати або видають заміж, без права відмови з її боку, її батьки, опікун, сім'я або будь-яка інша особа або група осіб за винагороду гроши-ма або натурою;
- 2) чоловік жінки, його сім'я або його клан мають право передати її іншій особі за винагороду або без неї;
- 3) жінка по смерті чоловіка передається в спадщину іншій особі;
- 4) будь-якого інституту або звичаю, за якими дитина або підліток, молодші 18 років, передаються одним або обома своїми батьками або своїм опікуном іншій особі, за винагороду чи без такої, з метою експлуатації цієї дитини або підлітка чи його праці.

РАННІЙ ШЛЮБ – шлюб за участю дітей та підлітків, молодших 18 років.

РЕАБІЛІТАЦІЙНИЙ ЦЕНТР – спеціалізований заклад, діяльність якого спрямована на надання комплексу соціально-реабілітаційних послуг та медичної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, для виведення їх з кризового психологічного стану (постанова Кабінету Міністрів України від 27.06.03 № 987 «Про затвердження Типового положення про центр реабілітації для осіб, які постраждали від торгівлі людьми»).

РЕАБІЛІТАЦІЯ – вид соціальної роботи, спрямований на здійснення системи заходів з метою відновлення морального, психічного і фізичного стану жертв насильства, потерпілих від торгівлі людьми і т.ін. (в тому числі й дітей трудових мігрантів), їхніх соціальних функцій, корекції індивідуальної чи колективної поведінки у відповідності до загально визначених суспільних правил і норм.

РЕАЛЬНА ЗАГРОЗА ВЧИНЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'І – погроза вчинення одним членом сім'ї стосовно іншого члена сім'ї умисних дій, які за своїм характером та умовами, можуть завдати шкоди здоров'ю, безпеці або моральності дітей, якщо є реальні підстави очікувати її виконання.

РЕІНТЕГРАЦІЯ БЕЗДОМНИХ ГРОМАДЯН І БЕЗПРИТУЛЬНИХ ДІТЕЙ – система заходів, що спрямована на повернення бездомних громадян і безпритульних дітей до самостійного повноцінного життя.

САМОРЕГУЛЮВАННЯ – регулювання, що здійснюється в організмі внутрішніми силами, без стороннього втручання, впливу.

САМОТВЕРДЖЕННЯ – ствердження себе, своєї особистості, визнання своєї цінності, значущості своєї особи.

СЕКСУАЛЬНА ЕКСПЛУАТАЦІЯ ДІТЕЙ – використання неповнолітніх для задоволення статевої пристрасті будь-яким способом. Сексуальна експлуатація пов'язана з торгівлею людьми, але не тотожна з нею. Торгівля людьми, відповідно до ст. 149 Кримінального кодексу України має 3 форми: 1) продаж, 2) інша оплатна передача, 3) вчинення щодо людини іншої незаконної угоди. Сексуальна експлуатація дітей виступає лише однією з кінцевих цілей торгівлі людьми. Різні види сексуальної експлуатації дітей, закріплені у чинному Кримінальному кодексі України як самостійні злочини: 1) зґвалтування неповнолітнього або малолітнього (ч. 3 ст. 152, ч. 4 ст. 152 КК України); 2) насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчинене щодо неповнолітнього, малолітнього (ч. 2 ст. 153, ч. 3 ст. 153 КК України); 3) Статеві зносини з особою, що не досягла статевої зрілості (ст. 155 КК України); 4) Розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України); примушування або втягнення у заняття проституцією (ч. 2 ст 303 КК України); примушування неповнолітніх до участі у створенні предметів порнографічного характеру (ч.3 ст. 301 КК України); створення або утримання місць розпусти, а також звідництво для розпусти, вчи-

нені із залученням неповнолітнього (ч. 3 ст. 302 КК України); примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, зображень або кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру (ч. 3 ст. 301 КК України).

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО – протиправне посягання на статеву свободу та недоторканість іншої особи, вчинення стосовно особи будь-яких дій сексуального характеру всупереч її волі.

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву свободу та недоторканість іншого члена сім'ї, а також вчинення щодо нього будь-яких дій сексуального характеру всупереч його волі. (Виходячи з ч. 4 ст.1 Закону України від 15 листопада 2001 року №2789-111 „Про попередження насильства в сім'ї” – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також: дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї.)

Сексуальне насильство не обов'язково збігається з примусовою проституцією. Насильство тут може виходити як від сексуального партнера, так і від третьої особи. Примусова ж проституція характеризується примусом з боку третьої особи – сутенера. У випадку сексуального насильства з боку партнера мова може йти про зґвалтування або про замах на зґвалтування.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ – процес засвоєння людиною певної системи знань, норм і цінностей, які дозволяють їй функціонувати як повноправний член суспільства; включає як цілеспрямований вплив на особистість (виховання), так і стихійні, спонтанні процеси, що впливають на її формування; вивчається філософією, психологією, соціальною психологією, соціологією, історією та етнографією, педагогікою, теологією.

СОЦІАЛЬНЕ ЖИТЛО – жила площа, яка надається за нормами державних соціальних стандартів відповідно до законодавства за рахунок державного та/або комунального житлового фонду.

СОЦІАЛЬНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ – вид роботи, спрямований на задоволення потреб, які виникають в процесі життєдіяльності, що забезпечує гармонійний і різнобічний розвиток дітей трудових мігрантів шляхом надання соціальної допомоги, різноманітних соціальних послуг.

СОЦІАЛЬНЕ ПАТРУЛЮВАННЯ – мобільна форма надання соціальних послуг, що здійснюються групою фахівців поза межами закладів для бездомних та безпритульних.

СОЦІАЛЬНИЙ ГОТЕЛЬ – заклад соціального захисту для перебування бездомних громадян, який має у своєму складі окремі номери (кімнати).

СОЦІАЛЬНИЙ ПЕДАГОГ – забезпечує соціально-педагогічний патронаж дітей трудових мігрантів у системі освіти, сприяє взаємодії навчальних закладів, сім'ї, служб у справах неповнолітніх, соціального захисту, центрів соціальних служб для молоді, кримінальної міліції та інших підрозділів державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, неурядових та громадських організацій з метою адаптації дитини до вимог соціального середовища і створення умов для її сприятливого розвитку.

СОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД – робота, спрямована на здійснення соціальних опіки, патронажу та надання допомоги соціально незахищеним категоріям дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу.

СОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД (СОЦІАЛЬНИЙ ПАТРОНАЖ) – вид роботи, спрямований на здійснення опіки та супроводження над дітьми трудових мігрантів з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їхнього соціального статусу.

СТАТУС ДИТИНИ-СИРОТИ ТА ДИТИНИ, ПОЗБАВЛЕНОЇ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ – визначене відповідно до законодавства становище дитини, яке надає їй право на повне державне забезпечення і отримання передбачених законодавством пільг та яке підтверджується комплектом документів, що засвідчують обставини, через які дитина не має батьківського піклування.

ТЕРИТОРІАЛЬНЕ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ – мікрорайон, громада, група людей, які об'єднані місцем проживання, спільними справами, інтересами. Виступає організатором культурно-масових заходів спрямованих на формування здорового способу життя молоді через зміст освіти. Може проводити свою роботу на базі культурно-освітніх закладів, установ, в школах або спеціальних територіальних соціально-педагогічних центрах.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ – здатність бути поблажливим і терпимим до чийхсь думок, поглядів, вірувань тощо.

ТОРГІВЛЯ ДІТЬМИ – купівля-продаж або інша оплатна передача неповнолітньої особи з метою незаконного використання. (Визначення, виходячи із ст. 149 чинного Кримінального кодексу України: продаж або інша оплатна передача неповнолітньої особи, а так само здійснення стосовно неї будь-якої іншої незаконної угоди, пов'язаної із законним чи незаконним переміщенням за її згодою або без згоди через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі іншій особі (особам) з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатації її праці.)

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ – усі дії, пов'язані з вербуванням та/або перевезенням особи в межах або за межі країни з метою продажу, експлуатації праці чи надання послуг із застосуванням прямого чи непрямого насильства, погрозою насилля, приниженням гідності, зловживанням владою, боргової залежності, ошукуванням чи будь-якими іншими видами примушення. Торгівля людьми не обов'язково пов'язана з комерційною сексуальною експлуатацією, у тому числі й дитини. Дитина може бути продана, наприклад, з метою усиновлення, експлуатації праці, тощо.

ТРЕФІКЕР (торговець) – особа чи група осіб, які (у випадку торгівлі людьми) продають інших осіб чи особу.

УСИНОВЛЕННЯ (УДОЧЕРІННЯ) – прийняття усиновлювачем у свою сім'ю дитини на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду. Усиновлення дитини проводиться в її інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя.

УСИНОВЛЕННЯ (УДОЧЕРІННЯ) В КОМЕРЦІЙНИХ ЦІЛЯХ – оформлене відповідним юридичним актом входження неповнолітньої особи до сім'ї на формальних правах сина (дочки) без наміру реального встановлення сімейних відносин виключно для подальшого використання потерпілої особи з будь-якою корисливою метою.

ФІЗИЧНЕ НАСИЛЬСТВО В СІМ'І – умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, ударів, тілесних ушкоджень, або вчинення іншого фізичного впливу. (Виходячи з ч. 3 ст. 1 Закону України від 15 листопада 2001 року № 2789-111 „Про попередження насильства в сім'ї” – умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї

побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності.)

ФОРМИ ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКО-ГО ПІКЛУВАННЯ – усиновлення; встановлення опіки, піклування; передача до прийомної сім'ї, дитячих будинків сімейного типу, до закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

ЦЕНТР СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ – заклад соціального захисту, що створюється для тривалого (стаціонарного) або денного перебування в ньому неповнолітніх віком від 3 до 18 років, які опинилися в складних життєвих обставинах, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги.

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ТА ПСИХОЛОГІЧНА РОБОТА З ДІТЬМИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ
Навчально-методичний посібник

Авторський колектив:

1. **Андрєєнкова В. Л.** – директор Фабриченської ЗОШ Луганської області – додаток 8
2. **Дорошок Т.О.** – 4.2, додатки 12,15 (разом з Ковальчук Л.Г., Шваб І.А., Черепахою К.В.)
3. **Євсюкова М.В.** – 1.2 (разом з Шваб І.А.), 2.2 (разом з Левченко К.Б., Трубавіною І.М.)
4. **Золотухіна С.Т.** – доктор педагогічних наук, професор, завідувача кафедрою загальної педагогіки Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди – 5.6 (разом з Трубавіною І.М., Шпак В.П.)
5. **Ковальчук Л.Г.** – 1.1, додатки 14, 15 (разом з Шваб І.А., Дорошок Т.О., Черепахою К.В.)
6. **Кочурка Ж.М.** – практичний психолог Білівецької ЗОШ Хотинського району – додаток 6
7. **Левченко К. Б.** – доктор юридичних наук, кандидат філософських наук, доцент – загальна редакція, вступ (разом з Трубавіною І.М.), 2.1 (разом з Трубавіною І.М.), 2.2 (разом з Трубавіною І.М.), Євсюковою М.В.), додаток 13
8. **Лозинська Є. В.** – науковий співробітник Українського НМЦ практичної психології і соціальної роботи – 4.1, 4.4 (разом з Лунченко Н.В.), додаток 11
9. **Лунченко Н.В.** – науковий співробітник Українського НМЦ практичної психології і соціальної роботи – 3.1 (разом з Шульгою В.В.), 4.4 (разом з Лозинською Є.В.), 5.1 (разом з Трубавіною І.М., Парфанович І.І.), 5.7 (разом з Хмельницькою Т.В.), додаток 10
10. **Макимова Н. Ю.** – доктор психологічних наук, професор кафедри соціальної роботи факультету психології КНУ ім. Тараса Шевченка – 4.3
11. **Нікольська О.А.** – практичний психолог Хотинського НВК «Школа-сад» – додаток 5, 7 (разом з Пислар О.В.)
12. **Огороднійчук І.І.** – словник термінів (разом з Павлик Н.П.)
13. **Павлик Н.П.** – викладач кафедри соціальної педагогіки та педагогічно майстерності Житомирського державного університету ім. І.Франка – словник термінів (разом з Огороднійчук І.І.)
14. **Парфанович І.І.** – викладач кафедри соціальної педагогіки Тернопільського національного педагогічного університету – 5.1 (разом з Лунченко Н.В., Трубавіною І.М.), 5.5 (разом з Трубавіною І.М.)
15. **Пислар О.В.** – психолог-методист РМК відділу освіти Хотинської райдержадміністрації – додаток 7 (разом з Нікольською О.А.)
16. **Рассказова О.І.** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди – 5.2
17. **Романовська Д.Д.** – викладач кафедри Чернівецького ОІППО – додаток 4 (разом зі Шпортій Т.Г.)
18. **Трубавіна І. М.** – кандидат педагогічних наук, доцент Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди – загальна редакція, вступ (разом з Левченко К.Б.), 2.1 (разом з Левченко К.Б.), 2.2 (разом з Левченко К.Б.), 3.2, 3.3, 5.1 (разом з Лунченко Н.В., Парфанович І.І.), 5.3, 5.4, 5.5 (разом з Парфанович І.І.), 5.6 (разом з Золотухіною С.Т., Шпак В.П.)
19. **Хмельницька Т.В.** – методист-психолог міського методичного кабінету відділу освіти Фастівської міської ради Київської області – 5.7 (разом з Лунченко Н.В.)
20. **Черепаха К.В.** – додаток 15 (разом з Ковальчук Л.Г., Шваб І.А., Дорошок Т.О.)
21. **Чурбанова О.А.** – директор Донецького обласного центру практичної психології управління освіти і науки – додаток 9
22. **Шваб І.А.** – 1.2 (разом з Євсюковою М.В.), додаток 15 (разом з Ковальчук Л.Г., Дорошок Т.О.), Черепахою К.В.)
23. **Шпак В.П.** – доктор педагогічних наук, доцент Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка – 5.6 (разом з Золотухіною С.Т., Трубавіною І.М.)
24. **Шпортій Т.Г.** – психолог-методист Чернівецького ОНМЦППІСР – додаток 4 (разом з Романовською Д.Д.)
25. **Шульга В.В.** – науковий співробітник Українського НМЦ практичної психології і соціальної роботи – 3.1 (разом з Лунченко Н.В.)

Загальна редакція:
д-р юрид. наук, канд. філос. наук К. Б. Левченко
канд. пед. наук І. М. Трубавіна

Коректор: М.М. Ілляш

Комп'ютерна верстка і дизайн: Черняк М. В.

Підписано до друку

Реквізити видавництва

Реквізити друкарні

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток